

**CONTEMPORARY TRENDS
OF IMPROVING QUALITY
OF PEDAGOGICAL ACTIVITY
IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL
MODERNIZATION PROCESS**

Monograph

Katowice 2022

Contemporary Trends of Improving Quality of Pedagogical Activity in the Context of Educational Modernization Process

Edited by Olha Blaha
and Tetyana Nestorenko

Series of monographs
Faculty of Architecture,
Civil Engineering and Applied Arts
University of Technology, Katowice
Monograph 54

Publishing House of University of Technology, Katowice, 2022

Editorial board :

Olha Blaha – PhD, Associate Professor,
Ivano-Frankivsk Law Institute of the National University «Odesa Law Academy» (Ukraine)
Tetyana Blyznyuk – PhD, Associate Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Centre of Innovative Educational Technologies «PNU EcoSystem» (Ukraine)
Oleksandra Kuzenko – PhD, Associate Professor,
Ivano-Frankivsk National Medical University (Ukraine)
Lyudmyla Matsuk – PhD, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine)
professor WST dr Tetyana Nestorenko – Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine),
University of Technology, Katowice
professor WST dr Aleksander Ostenda – University of Technology, Katowice
Oleh Samborsky – PhD, Associate Professor,
Ivano-Frankivsk National Medical University (Ukraine)
dr inż. arch. Jakub Świerzawski – University of Technology, Katowice
Magdalena Wierzbik-Strońska – University of Technology, Katowice

Reviewers :

dr Sławomir Śliwa – the Academy of Management and Administration in Opole
Nina Myropoltseva – PhD, Associate Professor, Petro Mohyla Black Sea
National University (Ukraine)

Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and
Applied Arts, University of Technology, Katowice

Monograph · 54

The authors bear full responsible for the text, data, quotations, and illustrations

Copyright by University of Technology, Katowice, 2022

ISBN 978-83-963977-7-5

DOI: 10.54264/M009

Editorial compilation

Publishing House of University of Technology, Katowice
43 Rolna str. 43 40-555 Katowice, Poland
tel. 32 202 50 34, fax: 32 252 28 75

TABLE OF CONTENTS:

Preface	5
Part 1. Innovative Approaches to the Organization of Preschool Education	9
1.1. Designing the Ethno-Component of the Didactic and Developmental Space of Modern Preschool Education Institutions	9
1.2. Formation of Communication Culture of Senior Preschool Age Children: Theoretical Aspect	33
1.3. Problems of Socialization of the Individual in Modern Society According to the Research of Maria Montessori	44
1.4. Development of Value Attitude to Nature in Pupils of Children's Art Studies by Means of Fine Arts	55
1.5. Use of Multimedia Technologies in the Development of Creative Abilities of Children of Preschool Age	65
1.6. Use of Information Technologies in the Implementation of Tasks of Personal Development of Pupils of Inclusive Groups of Preschool Education Institutions	77
1.7. Sexual Education of Children with Special Educational Needs	87
Part 2. Main Directions of Modernization of Professional Training of a Modern Specialist	98
2.1. Synergetic Approach in Forming the Readiness of Future Doctors for Professional Self-Development	98
2.2. Modern Approaches to the Formation of Professional Readiness of Future Pharmacists	108
2.3. Current Aspects of Leadership Quality Formation in Future Pharmacists	119
2.4. Use of Multimedia Technologies in the Professional Training of Future Specialists in the Field of Pharmacy	129
2.5. Influence of a Foreign Language on the Formation of Professional Mobility of Law Students	139
2.6. Study of the Philosophical Heritage of Petro Lodi as an Important Factor of Spiritual Development of Personality	150
2.7. The Problem of Formation of Inclusive Competence of the Modern Teacher	160
2.8. Use of Active Forms of Interaction in the Work with Children with Special Educational Needs in the Structure of Professional Training of Future Teachers	171

Part 3. Use of Innovative Pedagogical Technologies in Modern Higher Education Institutions	184
3.1. Innovative Orientation of Professional Activity of Teachers of Medical Institutions of Higher Education	184
3.2. Modern Methods of Formation of Professionally Important Skills in Obstetrics and Gynecology in Recipients of Higher Medical Education	194
3.3. Professional Profile of Modern Teacher in the Context of Implementation of Personal and Oriented Training in Medical Institutions of Higher Education	204
3.4. Coaching Technologies as a Means of Improving the Quality of Higher Education in Ukraine	214
3.5. Development of Time Management Skills as an Integral Component of Professional Skills of Future Teachers of the XXI Century	224
3.6. Course «Composing Techniques of the XX – XXI Centuries» in the System of Bachelor’s Training in Specialty – 025 Music Art	240
3.7. Formation of the Image of the Future Family in Adolescents and Youth	251
Part 4. Influence of Pedagogical Control on Ensuring the Quality of the Educational Process of Higher Education Institutions	265
4.1. Compliance with the Principles of Organization of Pedagogical Control as an Important Condition for Ensuring the Efficiency of the Educational Proce	265
4.2. Theoretical and Methodological Aspects of Forms and Methods of Pedagogical Control	276
4.3. Methods and Forms of Pedagogical Control as a Factor of Quality Assurance of the Educational Process	287
4.4. Rating Knowledge Control as a Means of Improving the Objectivity of Students’ Learning Outcomes	299
4.5. Levels and Criteria for Assessing the Quality of Knowledge in the Educational Process of Modern Institutions of Higher Education	311
Annotation	321
About the authors	331
Epilogue	337

PREFACE

Nowadays, scientists all over the world are uniting to create a single educational space, development of pedagogical science, thus showing their concern for the formation of the intellectual potential of future generations. Scientific analysis of problems and development of contemporary conceptual models of professional education, reinterpretation of the content and objectives of pedagogical impact on the individual, modernization of educational space, implementation of European standards and innovative approaches to training future professionals in various fields are the main prerequisites for further scientific and cultural progress.

Development of modern society places new demands on different types of educational institutions for upbringing and development of the child as a spiritual and creative individual who has mastered valuable competencies sufficient for self-development and self-improvement. This necessitates scientific consideration of the application of the theory of basic education; conceptual provisions of the theory of pedagogical education; development of new technologies; introduction of personality-oriented and competence-based approaches to the organization of the educational process, starting with preschool education sector. In addition, today educators focus on creating new methods of work not only to meet the educational needs of children with normative development, but also those with special educational needs. Functioning of inclusive environment in contemporary education in Ukraine involves multi-vector professional activity of teachers, achievement of a positive result which depends on the training of students of pedagogical institutions of higher education, which is a means of solving a set of educational and developmental tasks.

In this regard, the monograph presents the results of theoretical, methodological and experimental research works by a team of authors representing different scientific schools of Ukraine in the field of preschool, primary and special education, higher education pedagogy, psychology, medicine, law and art history.

Chapter 1 of the monograph reveals innovative approaches to the organization of preschool education. The leading place in this process is given to the design of the ethno-component of the didactic and developmental space of contemporary preschool institutions and formation of a communication culture of senior preschool children. The emphasis is placed on the importance of providing effective pedagogical conditions for socialization of the individual, starting from preschool age. An important component of children's personal development is the formation of aesthetic attitude to nature by means of fine arts, which promotes interest in objects and phenomena of nature, natural environment of the native land, careful attitude to it and education of positive moral qualities. In connection with the increasing attention in Ukrainian society to the problems of inclusive education, significance of using Internet technologies in the educational process as an important means of enhancing cognitive activity of children with special educational needs are considered; the ways of using multimedia technologies for the purpose of development of creative abilities of children are defined, particularly in realization of tasks of personal development of learners of inclusive groups of preschool education institutions; importance of sexual education of children with special educational needs is argued.

Chapter 2 of the monograph presents the results of research that characterizes the main directions of modernization of training of future professionals in various fields of professional activity. Training of future doctors is considered to be an important area of health care reform and achieving social priorities of the state, as the quality of medical care directly depends on the level of their professionalism. Importance of a synergetic approach in the formation of readiness of future doctors for professional self-development is analyzed; modern approaches to the formation of professional readiness of future pharmacists; current aspects of the formation of leadership qualities in future pharmacists; use of multimedia technologies in the training of future specialists in the field of pharmacy are outlined. Influence of a foreign language on the formation of professional mobility of students – future lawyers is analyzed. It is noted that the ultimate goal of professional training should

be consistent with the outlined students' ideas about future professional activities and stimulate the their need to acquire professional competencies.

It is emphasized that the study of the concept of spiritual development of the personality of the representative of Ukrainian philosophical thought of the past Petro Lodiy is an important factor in the spiritual development of the individual, regardless of the sphere of professional activity.

Considering the important task of professional training of future teachers which is formation of the ability to perform professional tasks in inclusive education, a special attention is given to the problem of inclusive competence of modern teachers and the ability to use active forms of interaction with learners with special educational needs.

Chapter 3 is devoted to scientific analysis of the use of the latest pedagogical technologies in contemporary higher education institutions. Particular importance is given to the innovative orientation of pedagogical activities of teachers, their ability to implement the latest approaches to the organization of the educational process and the use of modern teaching methods. In this context, significant changes in pedagogical thinking and attitude of the teacher to professional activity, ability to apply innovative pedagogical technologies in various forms of work with students are actualized. Modern methods of formation of professionally important skills in obstetrics and gynecology in students of higher medical education are singled out; requirements to the professional profile of a modern teacher in the line of introduction of personality-oriented education in institutions of higher medical education are determined; importance in improving the quality of higher education of coaching technologies and time management skills as the professional skill of teachers of the XXI century are substantiated; significance of the academic course «Composer Techniques of the XX – XXI Centuries» is presented in the system of training Bachelors in the specialty – 025 Musical Arts.

The fourth Chapter substantiates the impact of pedagogical control on ensuring the quality of the educational process of higher education institutions (HEI). Pedagogical control is an important component of the educational process, which

is implemented in various forms in order to determine the level of knowledge, skills and abilities acquired by students in the learning process. In the pedagogical process of HEI pedagogical control is rightly considered an effective means of pedagogical guidance of educational and cognitive activities of students, which carries out regular assessment and correction of specialist training in the acquisition of knowledge, skills and personal development. Due to the urgency of this problem in the context of modernization of the educational system, its structural components are considered:

- compliance with the principles of pedagogical control as an important condition for ensuring the effectiveness of the educational process;
- theoretical and methodological aspects of forms and methods of pedagogical control;
- methods and forms of pedagogical control as a factor in ensuring the quality of the educational process;
- levels and criteria for assessing the quality of knowledge in the educational process of modern higher education institutions.

Whereas, rating control of students' knowledge is considered as an effective means of improving the objectivity of their learning outcomes.

Editors

Part 1. INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF PRESCHOOL EDUCATION

1.1. DESIGNING THE ETHNO-COMPONENT OF THE DIDACTIC AND DEVELOPMENTAL SPACE OF MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

1.1. ПРОЕКТУВАННЯ ЕТНОСКЛАДОВОЇ ДИДАКТИКО-РОЗВИВАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Соціально-педагогічна ситуація в сучасній поліетнічній Україні об'єктивно не проста і неоднозначна для інтегрування етнопедагогічних здобутків у зміст освіти майбутнього громадянина без урахування його причетності до певного етнокультурного поля. Слушно з цього приводу зауважив М. Каган, наголошуючи на тому, що «...все, що є в людині, постає у ній у вигляді її ж культури»¹.

Отже, імперативом у педагогічній діяльності кожного вихователя ЗДО має слугувати глибоке переконання щодо неподільності між етнопедагогікою, науковою теорією та практикою дошкільної педагогіки, коли йдеться про наміри досягти ефективності процесу виховання зростаючих поколінь.

Якщо спиратись на підхід, за якого науково-методологічний та науково-прикладний аспекти народнопедагогічного і теоретичного осмислення положень про виховання дітей сукупно творять логічно обґрунтовану й технологічну цілісність, тоді, унаслідок такого синтезу, виховання може претендувати на відповідність запитам часу і щодо змістового, і щодо процесуального контекстів.

Таким чином, виховання, що спирається на вище означений синтез народнопедагогічного та наукового потенціалу, це – процес, який об'єктивно

¹ Каган М. С., Холостова Т. В. Культура – философия – искусство – диалог. М.: Знание, 1988. С. 56.

керований педагогами. І тут об'єктивність, як це не звучить парадоксально, є цілком об'єктивно виправданою: в Україні проживає понад 130 етносів і лише максимальне наближення педагога до етнічних потреб, зумовлених етнічною культурою кожної дитини зможе дозувати гармонійне співвідношення між такими різними за сутністю педагогіками творення цілісної особистості.

Послідовне сходження кожної дитини від етнічного підґрунтя з неухильним наближенням до національної та загальнолюдської культури шляхом пізнання етноскарбниці інших народів задля розвитку власного особистісного потенціалу – теж керований процес, який плідно функціонує лише з опертям на низку принципів етнопедагогіки.

І, нарешті, прикінцева мета виховання – сформувати в сенситивному періоді особистість із притаманними їй знаннями і вміннями творити в подальшому прекрасне не лише для себе, а й для ближніх, для спільноти загалом на засадах міжетнічної толерантності на тлі сформованого рівня сучасної культури.

За такого підходу до розуміння значущості окресленого вище синтезу різних галузей педагогічних знань, вважаємо, вектор уваги і майбутніх вихователів ЗДО, і батьків зміститься на особистісний смисл. Отож, таке проектування змісту та моделювання технології взаємодії з кожною дитиною і, відтак, з її сім'єю уможливить розвиток етнічного й загальнолюдського у неподільній єдності – в гармонії з перманентно мінливим і змінюваним соціумом.

Ставлячи такі завдання перед сучасним баченням етнопедагогіки в українському дошкіллі, визнаємо за неухильне дотримання фахівцями ЗДО і батьками дітей однієї з чільних заповідей великого Василя Сухомлинського: «Як важливо, щоб у школі в процесі дотику людини до людини, розкривалась, захищалась і ніжно зберігалась та неоднаковість волі, думки, почуттів... Щоб одна особистість не гнулася й не ламалася об іншу, а гармонійно узгоджувалась з її особливостями та неповторним рисами»².

² Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-и т. К., 1976. С. 78.

Власне саме так ми обстоюємо наше бачення значущості етнопедагогіки як науки про живу реальну дитину, що упродовж сторіч формувалася і далі продовжує формуватися як особистість в об'єктивному світі речей і людей. Безперечно, він, постійно змінюючись, загострює важливість розвитку засадничих, стрижневих особистісних утворень.

Таким чином, практично кожен дорослий, який причетний до виховання дитини, має змогу щохвилини вийти за межі реалій і, занурившись у скарбницю етнопедагогічних знань, віднайти у ній відповіді на сучасні проблеми уже вивірені своїм народом засобами, які апробовано упродовж усієї його історії.

Синтез сьогоденних педагогічних знань із досвідом пращурів у царині людиновиховання готує майбутніх педагогів і батьків (аналогічно, як і реальних) до творчості, до пошуку оригінальних способів міжособистісної взаємодії з дитиною, тобто з Людиною дня прийдешнього. Адже, як слушно пише Міччіо Каку – епоха відкриттів у науці завершується, натомість починається епоха майстерності.

Потрактовуючи етнопедагогіку як колиску людства, в лоні якої народилися й вирости цілі покоління великих творців сучасності для усіх без винятку сфер життєдіяльності, актуальним як і тисячоріччя тому залишається питання: «Як виховати дитину так, аби з неї виросла Людина?»

У пошуках відповіді на таке запитання великий Януш Корчак радив пам'ятати, що немає дітей – є люди, лише з дещо іншим масштабом понять, іншими джерелами досвіду, іншими прагненнями й устремліннями, іншою гармонією почуттів³.

Отже, сентенція «дитина-людина» є визначальною для етнопедагогіки і аналогічно сутнісною для наукової педагогіки, оскільки зумовлює такий підхід до виховання в період дошкільних років, коли дитина стає вихідною точкою і центром для всього, як і кінцем цього всього (за Джоном Діюї), що

³ Корчак Я. Антология гуманной педагогики. М., 1998. С. 23.

перегукується з філософією української народної приказки «Бережи дитя, як зіницю ока»⁴.

Таким чином, виховання дитини є єдиним об'єктивним і найпереконливішим виміром його якості, як спеціально організованого і спрогнозованого процесу.

Задля того, аби застерегти наукову педагогіку від схилення до числа теоретичних наук, які продукують оригінальні й інколи мертві ідеї, концепції й теорії, слід стимулювати її розвиток, уникаючи надмірних перекручень і прагнення викристалізувати лише дидактичні поради, як данину сучасному прогресу: його творить, насамперед, гармонійна Людина. Для дошкілля з цього приводу переконливими є поради Марії Монтессорі. Учена наполегливо радила, якщо наукова педагогіка має народитися з вивчення особистості дитини, то це вивчення слід спирати на матеріали спостережень за дитиною, за процесами її особистісного розвитку.

Відповідно, застосовуючи на практиці результати спостережень за життям і діяльністю дитини, педагогіка посилює свій прикладний контекст. Адже з джерельних скарбів усім добре відомо, що етнопедагогіка творилась не інакше, як у реальному житті і з надбань практики реального життя, отже такий її феномен унаслідок цього гідний для безумовного наслідування на сучасному етапі впровадження наукових педагогічних знань у безпосередню діяльність з дітьми: не словом, а ділом, спільною працею та у праці гартувати дитину, і таким способом готувати її до самостійного життя.

Означений підхід не лише гуманізує взаємодію, він одночасно вчить взаємовимогливості та взаємовідповідальності за прикінцеві результати. Власне життєпис видатних педагогів на прикладі західно-європейських освітніх систем, а також у вітчизняному (українському) просторі підтверджує, що тільки ті педагогічні теорії, які непорушно вивірені реальною практикою освіти тих

⁴ Тематичний добір етноісторичного матеріалу в навчально-виховному процесі ДНЗ. *Етнопедагогічні засади українського дошкілля* / За ред. проф. Н. Лисенко. Івано-Франківськ: Плай, 2008. С. 67.

таки педагогів і дали очікувані результати, зажили собі та їхнім творцям славу на віки.

За змістом текстів їхніх педагогічних творів абсолютно очевидно, що кожен спосіб взаємодії з підопічними ставав ефективним лише тоді, коли багатократно був апробований за різних життєвих обставин. У цьому й приховано феномен геніальності великих Коменського, Песталоцці, Руссо, Русової, Ушинського та ін.

Що ж до етнопедагогіки, то попри всю багатоманітну палітру національних культур, для них все ж існують об'єднуючі умови, які споконвіків творили основи етнопедагогіки кожного народу і, водночас, були і є спільними для різних народів. Результати порівняльного аналізу змісту, форм, методів і способів виховання та навчання у різних етносів, які проживають на Україні, дозволяють нам стверджувати, що до таких об'єднувачих начал правомірно віднести загальнокультурні норми виховання у сім'ї, навіть попри очевидні відмінності в етнокультурі тієї чи іншої спільноти.

Дозволю собі, як етнічній лемчині (за родинним деревом моєї мами, уродженки села Руське), розглянути окремі приклади на матеріалах лемківської культури. Так, скажімо, народний лемківський календар, який споконвіків ґрунтувався на багатовікових астрономічних та фенологічних спостереженнях за природою конкретної місцевості і враховував усю сукупність космічних факторів та місцевих ландшафтно-кліматичних умов, є цьому переконливим доказом. Народний календар укладено як систему свят та інших урочистостей, дат і подій, які у певній послідовності відзначались упродовж року і супроводжувались численними лемківськими звичаями та обрядами. У них адекватно відтворювались сутність, зміст і особливості явищ у природі, трудовій діяльності й побуті людей.

Усе це всебічно використовували не лише лемки для виховання дітей, прилучаючи їх до праці, до національних традицій, якими наповнювалось життя кожної окремої сім'ї та громади загалом. Народний календар лемків, як і гуцулів чи бойків, розглядаємо цінним явищем, у якому відображено знання

про природу, осмислення її закономірностей і закономірностей людського життя, виховання дітей тощо. Життєвий уклад землероба визначався, як твердять дослідники, передусім, мінливістю пір року.

До прикладу, типовою рисою лемківської родини розглядаємо спільне проживання представників кількох поколінь. Це сприяло збереженню традицій, які передавалися від старших молодшим і були основним виховним засобом підготовки дітей і молоді до самостійного життя. Шанобливе ставлення до батьків було глибоко вкорінене в пам'яті роду і передавалося від покоління до покоління з молоком матері як неодмінний моральний обов'язок кожного.

У родинних виховних традиціях великої уваги надавали вихованню дітей з моменту їх народження. У цей час малюк перебував під опікою матері. Саме їй належала визначальна роль у вихованні дитини, вона була для зростаючої особистості не лише берегинею домашнього вогнища, а й безпосереднім транслятором скарбів духовності й моральності, доброю порадицею, створюючи позитивне психологічне середовище. У процесі спілкування мама взаємодіяла з дитиною і так впливала на формування її цінностей. За традицією лемки, гуцули, бойки у зверненнях до дітей послуговувалися пестливими формами, що впливало на формування доброї вдачі і м'якого характеру.

На зорі історії людина спостерігала циклічність мінливості, зумовленої фазами сонця – зимове й літнє сонцестояння; весняне й осіннє рівнодення («Лютий холодний і сухий – серпень жаркий», «Яка зима, таке й літо»). Відповідно виділяли в народному календарі чотири фази: зимовий і літній повороти сонця; весняне й осіннє рівнодення (відомими згодом стали Різдвяні свята і свято Івана Купала, Благовіщення, Воздвиження, а прикмети, заборони, настанови й правила особливої поведінки зумовлювали і узалежнювали від пір року, руху Землі навколо Сонця, що відбивалось на закономірностях періодичності в природі).

Відповідно, у лемківській народній педагогіці, для прикладу, ознайомлення дітей з навколишнім світом, формування і розвиток їхніх

пізнавальних інтересів і здібностей, інтелектуальних навичок і вмінь було невід'ємним компонентом розумового виховання.

Згодом виникла й об'єктивна потреба у передачі наступним поколінням емпіричних знань про природу і оптимальні форми взаємодії з її об'єктами та явищами. Соціальні орієнтації цінностей, норми і правила поведінки закріплювались у змісті народних природознавчих традицій та в засобах народної педагогіки – народному календарі, усній народній творчості, обрядах, святах, іграх, іграшках. Згодом вони передавались з покоління до покоління в мові, як одному з найкоштовніших витворів народу. У ній глибоко віддзеркалено самотність його мислення, вірувань і світорозуміння, тобто сукупність найтонших порухів його психічного життя, багатовікової історії життєдіяльності нації.

Як бачимо, на прикладі лемківської етнокультури як і будь-якої іншої, нагромаджений упродовж віків досвід може бути використаний за вдалу пораду спеціалістам дошкільного профілю для роботи з дітьми різного віку. Відповідно для вихованців буде забезпечено найкращі умови у навчанні та вихованні, а також їхньому сходженні до скарбів культури свого народу та опанування загальнолюдським національним досвідом.

Кажучи про етнокультуру, як сукупність досліджень певного етносу упродовж певного етапу його розвитку, все ж важливо зазначити, що етнокультура не творить увесь вичерпний здобуток людства на шляху цивілізованого поступу. Таким чином, задля конкретизації поля її компетентності в науковий обіг уведено низку інших понять, дотичних до означеного. Це: «національна культура», «етнографічна культура» та ін.

Пошуки меж кожного наведеного та багатьох інших понять – процес неперервний, адже цивілізаційний поступ людства зашораз жорсткіше регламентує сфери їхнього впливу на особистість.

Сучасну освітню практику в ЗДО України утруднюють невирішені протиріччя між її змістом (ціннісні орієнтації) і змістом матеріально-зорієнтованого соціуму (ринкові відносини; розшарування суспільства за

матеріальними ознаками; нівелювання національних чеснот в умовах полікультурності та ін.), а також досить низький рівень культурологічної підготовки педагогів та нівелювання ціннісних орієнтацій в етнопедагогічному вимірі.

Оскільки сучасні педагоги зорієнтовані, здебільшого, на предметний результат своєї діяльності, етнопедагогічну спрямованість виховного процесу не лише знівельовано, а й почасти вона опозиціонує зміст виховання лише на загальнолюдських цінностях: сьогодні ввійшли в моду цинічні «круті», яких ставлять у приклад для наслідування, мотивуючи тим, що будеш, дитино, «сучасною». Розглядаючи етнопедагогічний контекст сучасного дошкілля, в Україні важливим також розглядаємо еволюційний поступ змісту чинних програм для ЗДО.

Відомо, що реформа дошкільної та початкової освіти (як і всіх її наступних ланок у загальнодержавній системі) відбулася у своєму, досить особливому варіанті, ритмі й темпах – від дошкільного періоду дитинства відщипнули цілий рік і, як видається творцям реформи, аж тепер все стало на свої місця. Період 90-х рр. XX – початок XXI сторіччя – час становлення і пошуків нових ідей та підходів до освіти, поширення інноваційних ідей європейської освіти, в тому числі альтернативних, які виплекані на не властивому для українців підґрунті. Підсумком стало реанімування освіти, яке не вдалося закінчити у 80-тих рр. XX сторіччя в руслі загальноосвітньої реформи в тодішньому СРСР. Однак тоді етнопедагогічний вимір змісту освіти, національне виховання й формування громадянина на засадах демократії й гуманізму не виступали такими пріоритетами, якими вони увиразнилися в умовах державної незалежності України.

Історія дошкільної освіти за останні десятиріччя підтверджує загострення інтересу теоретиків і практиків до етнопедагогічних ідей. Однак, у коловороті популярних концепцій і теорій виховання, які поглинули український дитячий садок, його становлення як національного за змістом (за Русовою) все ще стримується, він не набув широкого розповсюдження задля реалізації ідей

етносадка. Попри те, що юридично оформили свій статус досить знані в країні етнокультури з традиційними і типовими для них закладами дошкільної освіти, обов'язкова присутність традиційно регламентованого духу дитячого садка радянської доби все ще є невід'ємним атрибутом сьогодення.

Автономне, оригінальне, національно-етнічне середовище на рівні офіційного закладу дошкільної освіти все ще не набуло свого гідного визнання. Поодинокі ЗДО в кожному регіоні, як «Гуцулочка», «Кобзарик», «Бойківчанка» – це скоріше формальна данина часу і звітності за реалізовану концепцію національного виховання для високих чиновників. Натомість реальна практика українського дошкілля – антинаціональна і антиетнічна не лише за формою, а передусім, за змістом. І причина тут не завжди фінансова, корені такого протистояння сягають значно глибше. Біда в тому, що наслідки занадто віддалені в часі. І ось для доказовості можемо розпочати з утвердження рідної мови.

Нажаль її історія була короткотривалою за роки незалежності. Однак за кілька років усе ж вона мала реальний результат: з'явилися перші спроби навчити маленьких українців розмовляти рідною мовою. Дякуючи «Обязательному обучению русскому языку» в дитячих садках України впродовж 70-90-х років XX сторіччя нація втратила почуття відповідальності за збереження рідної мови. «Советский народ» знищив національне й етнічне. У підсумку, з роками, надаючи батькам реальне право вибирати мову і вивчати те, що вони вважають за потрібне для своєї дитини, знову призвело до того, що українська мова стала «сиріткою» в освіті українців. Для більшості регіонів вона залишилась мовою звітів і канцелярських приписів.

Характерною особливістю дошкілля початку XXI сторіччя знову виступає російська мова. Вона знайшла собі відвертих прибічників в особі педагогів, не кажучи вже про офіційну думку. І як тут не згадати заклик Сергія Гессена з приводу змісту освіти: «Скасувати примус над дитиною можливо не шляхом його спростування, а шляхом виховання у дитини внутрішньої сили особистості

та свободи, яка могла би протистояти будь-якому примусу, звідкіля би він не поширювався»⁵.

Розглядаючи етнокультуру як структуротворчий компонент дошкільної освіти, ми все ж наполягаємо на тому, що саме за нею майбутнє українського дошкілля. Адже без жодного сумніву, кожна етноспільнота прагне виплекати з кожної дитини свого добровільного і зацікавленого соратника, співучасника, однодумця в правильності свого ж таки виховання, освіти, особистісного становлення турботливого і відповідального громадянина, який був би рівноправним учасником не лише в педагогічному процесі, а й у житті спільноти і нації загалом.

Обстоювання етнопедагогічного виміру в змісті сучасної дошкільної освіти в Україні по-різному представлено в стратегіях чинних програм попри те, що офіційна позиція все ще стримуюча на тлі авторитарних тенденцій проти гуманістичного прагнення відносно великої армії освітян. Саме вони намагаються подолати формалізм, активно реалізують варіативний і інваріантний компоненти, що загалом культивує нове ставлення до кожної дитини. Ось власне ним і передбачено визнання етнокультури та надання їй провідної ролі в освіті.

Становлення стійкого інтересу до етнічних витоків, знання про свій рід, сім'ю, родину сприятиме, висловлюємо глибокі переконання, розвитку самобутності кожної маленької особистості, а надалі, філософії її буття в лоні етно і національної культури. І найбільша відповідальність за таке становлення покладається на батьків і педагогів.

Етнічна пам'ять у лоні етнокультури увиразнює домінанти саморозвитку особистості на наступних вікових етапах, зумовлює її становлення в лоні етнічної картини світу. Чи таке дошкілля не є сьогодні альтернативою дитячих садків за М. Монтесорі, Ф. Фребелем, Р. Штайнером та іншими

⁵ Енциклопедія українознавства / Гол. ред. проф. В. Кубійович. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. Т. 4. С. 185.

представниками зарубіжних освітніх систем? Дамо відповідь самотужки – авжеж.

Та чи готові ми радше створити ЗДО за Марією Монтессорі чи ж бойківський, гуцульський або подільський, поліський? Загалом саме це дало б закономірне збагачення змісту теорії й практики дошкільної освіти, зорієнтованої на індивідуальні особливості та здібності кожної дитини. Власне, етнічна культура наголошує на загальнолюдських відмінностях усього етносу, які виявляються у взаємних стосунках між дорослими і дітьми, у стилях творення матеріальних і духовних цінностей. Саме в духовних цінностях віддзеркалюється здатність людини бути суб'єктом свого життя, формує її автономний світ, дозволяє врегулювати почуття та емоції.

Етнокультура, як і саме життя, перебуває в постійному русі, перманентно розвивається і внаслідок цього її не можна транслювати аби як, відтворюючи в різних механічних формах лише здобутки. Етнічна культура, в структурі якої етнопедагогіка скеровує процес міжпоколіннєвої трансмісії, накладає свої вимоги до її змісту, форм і методів, зумовлює певний рівень відповідності кожного суб'єкта етноспільноти загальному рівню її ж культури та культури цілого соціуму загалом.

У такий спосіб індивідуальна культура кожного представника етносу буде своєрідним відтворенням культури цілого загалу. Діти дошкільного віку сприймають все, що підлягає повідомленню і опановують його потенціалом у руслі реальних досягнень і згідно певних умов. Стрижнем особистості виступає її духовність, однак в дошкіллі вона перебуває на етапі становлення і може бути гармонійною лише унаслідок виховання за умови дотримання гармонійності між природним, соціальним і культурним довкіллям. У процесі і внаслідок виховання духовні цінності особистості інтернаціоналізуються і лише до певної міри виступають синтезом етнічного, національного та загальнолюдського.

Відповідно, як стверджував Л. Виготський, процеси формування духовності мають фундаментальне значення з раннього дитинства. Його авторська концепція культурно-історичного розвитку пояснює механізми

вростання малої дитини в певну цивілізацію і утворення гармонійного і логічно завершеного цілого з етно, національного та загальнолюдського.

Входження дитини в контекст культури загалом і етно, зокрема, дуже обмежене в часі. Отож, якщо дошкільник не встигає у відведений йому природою час опанувати базисною культурою певної спільноти (у нашому випадку – етнокультури) дитина залишиться за межами її контексту. Спочатку це буде поза субкультурою, тобто етнокультурою, а надалі межі такого контексту зростуть аж до національної та загальнолюдської: народжується манкурт.

Спираючись на дані видатних психологів, які всебічно вивчили механізми процесів інтеріоризації та екстеріоризації, залучення та інтегрування в культуру є не чимось іншим, як її опануванням, привласненням, засвоєнням. З приводу цього М. Каган пише, що виховання є формуванням духовних потреб, в числі яких пріоритетною є потреба невгамовного культурного зростання особистості.

В аналізі етнопедагогічного виміру педагогіки українського дошкільця задля використання надбань культури етносу в усій багатоманітності її проявів закликаємо педагогів до організації різних форм діяльності дітей аж до комбінованих чи модернізованих комплексів. Саме вони дозволяють наблизитися до кожної дитини в організованій чи в самостійній діяльності. Цьому сприяє і мобільність витворів культури, динамічність й естетична завершеність її змісту і форм самовиявлення.

Спираючись на етнопедагогічні здобутки, процес виховання попри вищеописані особливості проектує поступове входження в контекст сучасної загальнолюдської культури внаслідок оволодіння її здобутками на основі порівняльного аналізу з етнічною культурою й формування здібностей до творення нового, що увійде у день прийдешній як презентація сьогодення.

Означений вище підхід до виховання дітей у ЗДО відкриває кожному педагогу, як і батькам, широкі можливості для наповнення предметного середовища кожного вихованця витворами справжньої етнокультури.

Послугування ними як благами цивілізації розглядаємо за реалізацію принципу культуродоцільного виховання дітей дошкільного віку, оскільки він декларує оновлену характеристику етнопедагогічного змісту дошкільної освіти в Україні на ХХІ сторіччя.

Унаслідок активного реформування українського дошкілля саме до цього напрямку з початку ХХІ сторіччя зросло зацікавлення теоретиків і практиків, адже для них предметно-ігрове середовище, є важливою умовою та запорукою досягнення оптимальних результатів від освіти дітей за період перших шести років їхнього життя. Дидактико-розвивальні функції предметно-ігрового середовища викликали активні й численні дослідження педагогів і психологів паралельно з теоретичним осмисленням функцій його різних матеріалів.

У психологічних і педагогічних дослідженнях проблеми створення освітнього середовища в ЗДО все ще відсутнє єдине визначення поняття змісту, структури середовища, розуміння його функцій, методів проектування.

У науковій літературі існує достатньо велика кількість трактувань термінів «предметно-ігрове середовище», «освітній простір». Сучасні дослідження визначають їх за допомогою категорій «освіта», «освітня система», «освітнє середовище» та ін.

Освіта – це процес розвитку особистості, що здійснюється педагогами і особою самостійно; у процесі освіти дитина опановує соціально значущим досвідом людства шляхом отримання знань, умінь, навичок. Основний шлях освіти – навчання.

Освітня система – це упорядкована множина взаємозалежних компонентів, а їхня взаємодія сприяє побудові в навчальному закладі педагогічно доцільного процесу розвитку дитини.

Під освітнім середовищем ми розуміємо природне або штучно створене соціокультурне оточення дитини, яке охоплює різні види засобів і змісту дошкільної освіти, здатних забезпечити продуктивну діяльність дошкільника.

Терміни «освітнє середовище», «предметно-ігрове середовище», «освітній простір» близькі, але не тотожні. Освітній простір сучасного ЗДО – це

специфічне місце із певними особливостями для формування особистості маленької дитини, а також педагогічної діяльності вихователів. Основою змісту освітнього простору як відкритої освітньої системи є ініціювання педагогами, батьками і громадськістю привласнення дітьми всіх компонентів змісту дошкільної освіти.

Етнопедагогічний простір – це територія зі складових компонентів всього освітнього простору в ЗДО.

У «Педагогічній енциклопедії» знаходимо таке його визначення: «етнопедагогічний простір – це складна, реальна, динамічна, цілеспрямована, відкрита система, побудована на принципах народності, культуровідповідності та етнізації, під час дотримання яких, вона активно розвивається»⁶.

1. Народності – передбачає національну спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культурної спадщини, народних традицій і звичаїв, національноетнічної обрядовості.

2. Культуровідповідності – забезпечує органічний зв'язок з історією народу. Культурними і побутовими традиціями, народною творчістю, ремеслами і промислами, духовну єдність та спадкоємність поколінь.

3. Етнізації – забезпечує наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина, відтворення в дітях менталітету свого народу.

Виховання дітей дошкільного віку на основі етнічних засад багаторокова практика, великою мірою залежить від правильної організації етнопростору в дитячому садку, як одного із найдієвіших засобів прилучення та засвоєння дітьми культури етносу.

Отже, етнопедагогічний простір ЗДО – це комплекс психолого-педагогічних умов, що має свої зміст та структуру.

Зміст етнопедагогічного простору:

⁶ Енциклопедія українознавства / Гол. ред. проф. В. Кубійович. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. Т. 4, с. 109.

- у просторі здійснюються різноманітні типи і види діяльності основані на здобутках етнопедагогіки, які адекватні проблемам і здібностям дітей раннього і дошкільного віку;

- перевіряються гіпотези, відпрацьовується зміст, форми, методи і технології сучасного етновиховання;

- відбувається взаємодія із закладами культури, мистецтва тощо;

- сучасне матеріально-технічне оснащення відповідно до змісту та вимог сучасної дошкільної освіти, зорієнтованої на відродження етнотрадицій у вихованні підростаючого покоління.

Зміст дошкільної освіти на ґрунті народної педагогіки є найважливішою умовою функціонування етнопедагогічного простору в ЗДО. Адже зміст сучасної дошкільної освіти повинен сприяти всебічному розвитку національного типу особистості, що є основною метою етновиховання.

Українська етнопедагогіка у виховній роботі з дітьми відкриває широкі можливості вихователям ЗДО вміло використати її безцінні здобутки, що удосконалювалися впродовж багатьох поколінь нашими предками.

Під засобами виховання розуміють той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість в певному напрямку.

До основних засобів наповнення етнопедагогічним змістом простору ЗДО належать: гра та іграшка; дитячий фольклор; національні традиції, свята та обряди; декоративно-прикладне мистецтво; духовно-моральний клімат сім'ї; побут; символи та обереги.

Оскільки в світлі законодавчого забезпечення дошкільної освіти гра та іграшка у житті дошкільника і надалі залишаються беззаперечними пріоритетами для прикладу, спробуємо розглянути типологічні особливості обов'язкового атрибута гри – ляльки. Водночас вона є універсальним педагогічним засобом донесення дітям інформації про етнокультурну їхніх приятелів-вихованців з їхнього ж та найближчих до їхнього дошкільних навчальних закладів оточення.

З давніх-давен іграшка супроводжувала дитину і була невід'ємним атрибутом дитячого життя. В іграшках озивалася сива давнина, надбаннями якої виховувалось майбутнє покоління, у ній визначалися право й обов'язки, проявлявся товариський дух. Для селянських дітей першими іграшками були брязкальця і «торохтілки», адже ці примітивні забавки дуже давнього походження.

Ляльку дослідники правомірно виокремлюють як одну з-поміж восьми типологічних груп української народної іграшки, оскільки у її концепції (зображує людей) відбивається все багатство тематики народної творчості, поліфункціональність її образів, своєрідність трактування етноособливостей тих спільнот, які є визначальними для сучасної української нації. Основу української народної ляльки становить певне коло образів-персонажів, у яких народ віддзеркалював свою сутність чи її вдалу художньо-мистецьку інтерпретацію.

Існували ляльки-обереги, ляльки на хворобу, врожай, трудову діяльність людини, погоду, свята, ляльки-княгині виготовлялись на весілля: вважалося, що вони принесуть щастя новій сім'ї. Ляльку споконвіку вважали оберегом дитини; її виготовляли під час хвороби, а після одужання закопували у землю. Перед тим, як уперше покласти немовля в колиску, туди спочатку клали ляльку. Існували також суто обрядові ляльки, яких використовували під час свят весняно-літнього календарного циклу. Це Колодій; ляльки, що виготовлялися до Зелених свят – Купала; Дідух – особливим способом зав'язаний пучечок колосся на полі. На завершення обряду ляльок переважно спалювали або топили – вони сприймалися як умираючі воскресаючі божества.

Етноляльку обрано важливим педагогічним засобом для вирішення актуальних освітніх завдань сучасного дошкільця в усіх етнографічних районах України (Слобожанщина, Полісся, Волинь, Поділля, Опілля, Покуття, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття та ін.) з тих міркувань, що вона притаманна як вираз синтезу культур і для сусідніх європейських народів – поляків, росіян, румунів, угорців, словаків, болгарів та ін.

Образи дорослої людини чи дитини є обов'язковим в сюжетах народного фольклору. Частково в ці образи закладено релігійні вірування, міфічні мотиви, обряди. Загалом вони вирізняються своєю світоглядною спрямованістю. І оскільки етнолялька досить повно віддзеркалює специфіку родинно-господарського облаштування того чи іншого народу і несе широкому українському загалу достовірну інформацію про глибинні підвалини народної духовності нації, хочемо глибше проаналізувати її місце у змісті сучасної дошкільної освіти.

Зауважимо, що практично кожна етнокультура зі 130 поширених в Україні вирізняється досить оригінальним стилем її виготовлення і декорування: від маленького пупсика – до великої ляльки-панни (панянки). По цьому неухильно спираються на естетичні потреби дітей, моделюючи ляльки та проектуючи їхні функції. Окрім традиційних типів іграшок, які притаманні практично для кожної етнокультури і в яку включено ляльку (коніки, пташки, свищики), кожна все ж вирізняється ще й оригінальними іграшками, властивими лише для певного народу, скажімо кеглі та крокети для дитини в Англії, а в Німеччині – моделі фортець і млинів. Якість та чистота обробки окремих деталей у фігурі ляльки, рукотворна краса її оздоблення зумовлює введення ляльок в різні види діяльності, які передбачені предметним середовищем і, насамперед, в ігрову.

Завдяки варіативності одного і того ж виду ляльки педагоги і батьки уможливають її багатократне використання для розв'язання навчально-виховних завдань. Народні майстри, художники та шанувальники іграшок і надалі намагаються підтримати та зберегти етнічну своєрідність і неповторність її естетичного оформлення, що і надалі їх принципово різнить із сучасними варіантами, скажімо Барбі.

На теренах України попри традиції виготовлення ляльок у відомих осередках майстрів дитячої іграшки (Хомутець, Опішня, Ужгород, Косів, Яворів, Кути, Коломия) все ж набули поширення традиції народної ляльки притаманні для інших європейських країн – Словаччини, Польщі, Болгарії та ін. Загалом, такі процеси інтегрування унеможливають у сучасних умовах

негативне явище згасання народного забавкарства загалом, а не лише ляльки під впливом активного уведення в іграшкову промисловість механізованого виробництва.

Зауважимо, що народне забавкарство у представників різних національностей, які поширені в Україні, попри збереження своїх етнотипологічних ознак, розвивалося в єдиному руслі на тлі полікультурності, збагачуючи водночас інші види народної творчості – гончарство, лозоплетіння, ткацтво, мосяжництво, оскільки елементи декорування одягу і, скажімо, виробів з дерева є дуже схожими.

Відповідно в усіх етнографічних районах України з часу особливого поширення ляльки її виготовлення і декорування зумовило взірці, які правомірно сьогодні віднести до пам'яток української народної іграшки. У традиціях її естетичного оздоблення простежуємо успадковані стійкі типи і подібність принципів художнього вирішення декору, що також єднає українські етноси, особливо в місцях їх компактного проживання.

Розширенню діапазону функцій, які почали виконувати ляльки в житті дитини прислужилися і процеси активізації самостійної діяльності малюків поза заняттями з уведенням елементів художньої праці, моделювання. Сьогодні ж художньо-промислові матеріали та інші допоміжні засоби вражають своїм багатоманіттям. Отож і педагогам, і батькам є з-поміж чого вибирати. Водночас завдання полягає не лише в тому, щоб створити правдиві зразки, які варто запропонувати дітям у різних вікових групах для наслідування у виконанні певних процесів, а й використати їх задля обстоювання виховних ідеалів.

Отже, треба не лише викликати зацікавлення дитини до етноляльки, як іграшки та її функцій у грі чи в іншій діяльності, а й розвивати естетичний смак, пов'язуючи малюка з перших років життя з українською духовністю. Таким чином, українська лялька як народна іграшка повинна перебувати під пильною увагою не лише педагогів і батьків, а й громадськості у межах суспільного руху за збереження народної культури.

Щодо порушеної нами проблеми, то спроби активізувати використання етноляльки в предметно-ігровому середовищі сучасного дошкілля зініційовані нашим баченням її функції, як засобу формування міжособистісної толерантності в полікультурному соціумі (це реальність сучасної української держави).

Практично у всіх етнографічних районах України народні умільці виготовляють ляльки з тканини, дерева, глини, пап'є-маше, сухого зілля, ниток та ін. Характерною локальною ознакою кожної ляльки не лише традиційно, а й реально, є голова. Природно, що на голові ляльок, які представляють типові риси того чи іншого етносу чітко і суттєво вирізняються, насамперед, форма обличчя та його елементи. Такими увиразненими ознаками може вільно оперувати педагог чи хтось інший з дорослих, хто хоче показати дітям, чим різняться обличчя, скажімо, в гуцулів, полісян і представників народів Кавказу чи Середньої Азії.

До особливостей роботи з народною лялькою у руслі виховання толерантності, як прояву діалогічної свідомості, відносимо декорування лицьової частини голови ляльки, якщо до початку діяльності добираються ляльки з «порожнім» обличчям. З такими ляльками можна працювати в ЗДО усіх регіонів України. Правдивість нанесених типологічних особливостей віддзеркалюють обізнаність дітей з ретельно вимальованими рисами обличчя; прояви симпатій до дітей тих національностей, які є поблизу чи образи яких розглядали на фото та ілюстраціях.

Довершувати образно-пластичний образ і типологічну характеристику етноляльки можуть різні види роботи дітей з декорування її одягу, взуття, прикрас. І хоча вони до певної міри і дещо умовно передають ознаки етнокультури, яку представлено в її означених атрибутах: верхній одяг, фартушок, головний убір та ін., все ж репрезентативність художніх якостей кожної етноляльки заслуговує на особливу увагу: діти порівнюють їх між собою, конкретизують закладені в їхні ознаки типи персонажів, їхнє святкове чи буденне вбрання, притаманне для тієї чи іншої місцевості, з якої вони

походять. Скажімо, святковий стрій гуцульської чи бойківської ляльки щедро оздоблений вишивкою, бісером, аплікацією, яскравими стрічками.

Етноляльки різняться між собою матеріалом, з якого виготовлене їхнє вбрання, його кроєм, поєднанням компонентів, притаманних для певного етнорегіону.

Кожна етнолялька за такого підходу до її використання існує в певному середовищі, традиційному для тієї чи іншої культури. Очевидно, що ознайомлення з її середовищем, наприклад, побут бойківчанки чи лемкині, угорки чи росіянки передбачає наповнення дидактико-розвивального середовища реальним змістом. Акцентується на особливостях архітектури житла, композиційному поєднанні його споруд та їхньому облаштуванні, оздобленні у будень і в свято, присадибі і таке інше. У цій частині діапазон інформації для дітей визначається лише віковими можливостями щодо її опанування. Вмілий педагог поведе кожного вихованця сторінками пам'яті певного народу, а пересипавши розповідь приказками та прислів'ями («Яка хата – такий тин, який батько – такий син») закладатиме підґрунтя тих етноморальних імперативів, які формують толерантну особистість змалку.

Далі, не менш важливим атрибутом середовища є меблі, посуд, одяг, взуття... Діти самостійно наповнюють кожен ляльку дотичним змістом і просто ляльки оживають як «мама», «бабуся», «дідусь», «тато», «братики і сестрички».

У атрибутах середовища, в якому живе не одна лялька, а ціла її етнородина педагоги вміло можуть відтворювати властиві для спільноти традиції, звичаї та обряди, народні обереги, народні та державні символи. Крок за кроком дитина разом з етнородиною ляльки може пізнавати батьківщину і Батьківщину. На певному етапі роботи виникне можливість увести в описане середовище й обрядову ляльку, а засобами її наповнення вихователь чи батьки зможуть продемонструвати глибоку минувшину певного етносу, елемент культово-магічних дійств певного обряду.

Скажімо, вінок який захищав дівчину від «лихого ока» та від «нечистої сили». Стрічки також мали свої символи і в'язати їх треба було вміти.

Старенькі бабусі розповідають, що найпершою до віночка – посередині – в'язали світло-коричневу стрічку – символ землі-годувальниці. По боках – жовті – символ сонця; за ними світло-зелені – символ краси і молодості. Потім голубі та сині, що символізують небо і воду, далі – жовтогарячу – символ хліба, далі – фіолетову – символ мудрості, малинову – символ душевності, щедрості, рожеву – символ достатку. Білі стрічки в'язали лише тоді, коли їх кінці були вишиті.

Із давніх-давен улюбленим убором подільської жінки була також хустка. Пов'язували її по-різному. Найбільш поширений спосіб – накидання на голову хустки, складеної трикутником. Зав'язували кінці на підборідді або ззаду, коли вони, перехрещуючись під підборіддям, обвивали шию. Хустина відігравала й важливу оберегову, магічну функцію. Чудовим доповненням до зимових форм одягу були яскраві, барвисті хустки з тороками, які зав'язували поверх кожухів та свит дівчата і молоді жінки.

Роль прикрас відігравало намисто – найстаріша й найпоширеніша із шийних оздоб на Поділлі. Найцінніше намисто виготовлялося із справжніх коралів та називалося в народі «добре намисто», «щирі корали», «мудре намисто». Полубляли подолянки пацьорки – дрібне, різнокольорове намисто й бісерні прикраси. Шийні прикраси носили не лише дівчата, а й заміжні жінки. Разом з намистом був хрестик і монета-дукач.

Монети займали особливе місце серед традиційних нагрудних прикрас. Дукач – це три, п'ять, сім і більше монет, скріплених між собою у вигляді намиста і прикріплених до коралів, а дукач – це прикраса у вигляді великої медалеподібної монети з металевим бантом, прикрашеним камінцями. Він займав центральне місце в усьому комплекті нагрудних прикрас. Неважко здогадатися, що всі намиста та прикраси коштовними речами і для широких мас населення були не завжди доступними.

Навколишня природа України давала багато доброго матеріалу для намиста сільського населення: гарні овочеві коробочки, зерна, кісточки ягід, або й самі ягоди. Таке намисто ще й досі не вийшло з ужитку дітей. Зовсім без

намисто дівчатам не можна, бо існувало повір'я, що намисто – це оберег, тому треба носити бодай один разок намисто на шиї. Селяни купували прикраси на ярмарках у місті, збирали впродовж десятиліть і зазвичай передавали як сімейну реліквію з покоління в покоління.

Поширеним і найдавнішим взуттям подолян були постולי – типовий вид стягнутого взуття. Виготовляли їх з одного шматка товстої, однак якомога м'якшої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри. Вдамося до опису краси подільського одягу, яку відтворив у своїх роздумах Б. Лепкий: «А жінки! Пригадую собі наше Поділля літ тому сорок. Як гарно виглядали наші господині в раньтухах, білих – білесеньких, кругом голови та попід бороду зав'язаних, зі спущеним кінцем на плечі.

А дівчата, завітчані, закосичені, з коралями, з дукачами, з уставками на раменах, що хоч на виставку до Лондону чи Парижу посилай! Спідниця або крамна, квітчаста, але в складанки і такого крою, як у селі носять, або хоч би тільки димка, але також місцевого зразку, в тутешніх красках і узорах.

Все чисте, святочне, своє, видно, що народ споконвічний, засиджений на своїй землі, а не якісь зайди, зерно, що з рідного поля росло, а не полова, нанесене вітрами, десь із міських переулків... Гуцул найгарніший у своїм гуцульським убранні, а нашої подолянці найкраще таки в тій ноші, яку дівчата на Поділля носять»⁷.

Отже, тепер уже відомо, як вдягнути нашу етноляльку. Для того, щоб не добирати готову фабричну тканину для обгортки чи запаски і так не втратити їх неповторність та своєрідність, пропонуємо виготовити їх на саморобному ткацькому верстаті, який легко зібрати у домашніх умовах чи в ЗДО під час ручної праці.

В такому комплексі однаково цікаво прилучити дітей до обрядів весняно-літнього календарного циклу в різних етнорегіонах України, а відтак, після ляльчиних забав, і самим перейти до реальних свят. І якщо діти до Зелених свят

⁷ Тематичний добір етноісторичного матеріалу в навчально-виховному процесі ДНЗ. *Етнопедagogічні засади українського дошкілля* / За ред. проф. Н. Лисенко. Івано-Франківськ: Плай, 2008. С. 56.

оформляють ляльок пишними квітами й травами, то їхнє вбрання на таких ранках (вишивана сорочечка, стрічки, намисто, віночок на голові) не буде формальною даниною, а реальною обізнаністю з обрядами своїх пращурів. Відтворюючи родинні стосунки, взаємини у спільноті чи в ширшій громаді, дитина безпосередньо готується до реального життя в майбутньому, до виконання певних обов'язків, які покладались на дорослих і малих у кожній сім'ї.

Показово, що в більшості етнокультур на Україні заохочуються ігри дітей саме з ляльками. Традиційно саме так і забезпечувалась передача знань і життєвого досвіду, міжпоколіннєва трансмісія національної духовності.

Таким чином, народна етнолялька в усьому багатстві її типологічного й художньо-функціонального призначення формувала гармонійність сприйняття навколишньої реальності кожною дитиною, її естетичні ідеали. Завдяки тому, що вони були глибоко вкорінені в народну культуру, дорослі в минулому, а вихователі в ЗДО у сьогоденні можуть забезпечувати дітям формування реальних, а не абстрактних світоглядних уявлень; виховних ідеалів.

Попри типові етнориси та етноособливості, загальні художні ознаки з умовним чи детальним трактуванням специфіки етнокультури, в етноляльці синтезовано рукотворну майстерність і світоглядні цінності кожного умільця, народного майстра.

Безумовно, що на кожен витвір в етноскарбниці народу впливає чимало зовнішніх чинників, з поміж-яких важливим є відгомін пращурів і данина сучасності. А вона сьогодні в Україні полікультурна, отже – колористична, неповторна і мінлива. Власне такою своєю специфікою поліетнічність української нації віщує нове життя і очікувані перспективи для етнопедагогіки дошкілля й сучасної родини.

Література

1. Енциклопедія українознавства / Гол. ред. проф. В. Кубійович. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. Т. 4. 1200 с. – 1600 іл.

2. Каган М. С., Холостова Т. В. Культура – философия – искусство – диалог. М.: Знание, 1988. 64 с.
3. Корчак Я. Антология гуманной педагогики. М., 1998. 224 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-и т. К., 1976. 651 с.
5. Тематичний добір етноісторичного матеріалу в навчально-виховному процесі ДНЗ. *Етнопедagogічні засади українського дошкілля* / За ред. проф. Н. Лисенко. Івано-Франківськ: Плай, 2008. 250 с.

1.2. FORMATION OF COMMUNICATION CULTURE OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILDREN: THEORETICAL ASPECT

1.2. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Спілкування, як важливий чинник особистісного розвитку та соціалізації дітей дошкільного віку, посідає важливе місце в змісті дошкільної освіти. У період дошкільного дитинства відбувається активне опанування особистістю вербальними та невербальними засобами комунікації, а відтак і закладаються основи культури спілкування.

Дошкільники опановують умінням передавати особисті враження, розповідати про важливі для них події, також здатністю налагоджувати комунікацію з дорослими та однолітками. Ознайомившись із правилами соціальної взаємодії, вони наслідують стиль спілкування рідних і близьких людей з характерними для них емоційними проявами та рівнем культури мовлення, а в освітньому процесі закладів дошкільної освіти – опановують основами культури спілкування, яка відповідає усталеним суспільним нормам і правилам міжособистісної комунікації⁸. У зв'язку з цим, важливе місце в теорії та практиці дошкільної освіти посідає проблема формування культури спілкування дітей старшого дошкільного віку, шляхи оптимізації та впровадження інноваційних підходів, що актуалізує ґрунтовне вивчення означеної проблеми.

Упродовж дошкільного віку дитина може опанувати різними видами і формами спілкування. Починаючи від першого року життя і до шестирічного віку, відбувається зміна форм її спілкування як з дорослим, так і однолітками. На різних вікових періодах дошкільники можуть опановувати такими формами спілкування, як: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативно-пізнавальне, позаситуативно-особистісне. Всі ці форми спілкування із дорослими та однолітками вчені диференціюють за місцем спілкування у житті

⁸ Особливості спілкування дошкільника.

дитини, змістом комунікативної потреби, мотивом і засобами спілкування, значенням для її психічного і особистісного розвитку.

Ефективності формування основ культури спілкування особистості в період дошкільного дитинства сприяють характерні вікові особливості дошкільників, важливе значення серед яких належить надзвичайній пластичності психіки, високій емоційній чутливості, що, в свою чергу, сприяють розвитку моральних почуттів, зародженню етичних інстанцій, потребі в спілкуванні.

Дієвим чинником формування культури спілкування в дітей старшого дошкільного віку є те, що вони вже можуть сприймати та ідентифікувати емоції та почуття іншої людини, мають стійкий інтерес до взаємодії з однолітками та набувають розширеної сфери довільного спілкування.

Наслідуючи дорослих, передусім батьків і рідних людей, діти дошкільного віку підсвідомо опановують характерним для них стилем спілкування, емоційними проявами та мовною культурою, а в ЗДО відбувається формування культури спілкування відповідно до усталених у суспільстві норм і правил міжособистісної комунікації. Мовне та емоційне спілкування⁹.

Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти знайшла відображення низка освітніх завдань, розв'язання яких забезпечує формування у вихованців основ культури спілкування. Серед них окреслено:

- формування у вихованців здатності діяти, керуючись правилами дозволеної мовленнєвої поведінки;
- уміння комплексно застосовувати для комунікації мовні і немовні засоби, діалогічне мовлення;
- уміння адекватно реагувати на слова і вчинки інших, дотримуватися правил мовного етикету¹⁰.

В освітній лінії «Особистість дитини» визначено низку завдань, які сприяють формуванню в дошкільників культури спілкування. Це такі завдання,

⁹ Там само.

¹⁰ Базовий компонент дошкільної освіти.

як: формування позитивного образу «Я» та створення основи для розвитку особистісної культури. Відтак, на кінець дошкільного дитинства формуються важливі особистісні якості, зокрема: саморегуляція, здатність орієнтуватись у системі міжособистісних взаємин, відповідальність, активність, самосвідомість, самоставлення, самооцінка.

Для формування культури спілкування дітей дошкільного віку важливе значення має зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі». Він спрямований на формування в дошкільників навичок соціально прийнятної поведінки. Окремим завданням означено розвиток умінь орієнтуватися у людських взаєминах, почуття емпатії та емоційної децентрації.

В освітній лінії «Мовлення дитини» серед завдань визначено оволодіння дошкільниками культурою мовлення та спілкування. Із цією метою передбачено їх ознайомлення з елементарними правилами користування мовою за різних обставин і життєвих ситуацій, а також формування всіх компонентів мовленнєвої компетенції¹¹.

У філософії, культурології та соціології широко висвітлюється сутність поняття «культура спілкування». Попри відсутність уніфікованого тлумачення цієї дефініції, дослідники одностайні в твердженнях щодо складності її структури. В аналізі значення поняття «культура спілкування» представники різних галузей науки дають аналітичні оцінки значенню понять «культура» та «культура спілкування».

Розглядаючи культуру як результат людського рукотворення в матеріальній сфері, в духовній – вчені її вважають рівнем розвитку суспільства, його творчих надбань. Так, О. Даниленко акцентує, що культура є специфічно людським способом діяльності. Вона охоплює все, що створене людиною, а не природою. Життєдіяльність кожної людини спрямована як на опанування культурою, створеною суспільством, так і особистою діяльністю для її збереження і розвитку. Інформаційна та ціннісна функції культури дозволяють

¹¹ Богуш А. М. Наступність в роботі дошкільної і початкової ланок освіти в світлі базового компоненту дошкільної освіти в Україні. *Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2012-2013 навчальному році (дошкільна освіта)*: метод. рекомендації: у 3-х ч. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 53.

кожній людині опанувати культурним надбанням свого народу і людства вцілому, а таким чином й здобути особистісний культурний рівень.

Як зазначає О. Никонова, культура відображає систему цінностей, життєвих уявлень, еталонів поведінки, норм і правил. Також вона включає способи та прийоми людської діяльності. Із духовної точки зору під культурою прийнято ідентифікувати рівень освіченості та вихованості індивіда, його рівень опанування знаннями в певній галузі знань чи діяльності.

У наукових дослідженнях А. Моля вивчається сутність поняття «культура спілкування». У контексті цього вчений виокремлює поняття «культура мовного спілкування», яке уможливорює диференціацію засобів для оптимізації комунікації. Це забезпечує опанування знання співрозмовниками «мовних стратегій» або «стратегій спілкування». До структурних компонентів культури спілкування дослідник відносить культуру мислення. Вона орієнтує суб'єктів мовлення у конкретних умовах спілкування та дозволяє їм дотримуватися законів логіки (правильного мислення) для досягнення комунікативної мети.

На думку О. Кульчицької, існує безпосередній взаємозв'язок між поняттями «культура спілкування» та «культура поведінки», оскільки зовнішнім проявом культури поведінки людини є спілкування з іншими.

Аналогічні наукові судження висловила також О. Даниленко, розглянувши культуру спілкування в ролі структурного компонента культури поведінки. Вона визначила два основні чинники впливу на культуру спілкування. Першим із них є об'єктивна ситуація спілкування, а другим – культурна традиція. На основі цього було сформовано авторське розуміння сутності культури спілкування, в якому це поняття розглядається як відображення процесу суспільного розвитку та показник духовного розвитку індивіда. Відтак, вченими зроблено висновок, що культура спілкування впливає як на суспільні процеси, так і міжособистісні відносини. Також культура спілкування розглядається в якості продукту певної поведінки, здатної впливати на міжособистісне спілкування. Ця поведінка, в свою чергу, тлумачиться як культура поведінки особистості.

Результати наукових досліджень доводять, що найсприятливішим періодом для формування культури поведінки є дошкільний вік. У психолого-педагогічних працях дошкільний вік характеризується як синзетивний в особистісному розвитку. На цьому віковому етапі формуються основи світогляду, особистісне ставлення до довкілля, інших людей і до себе. Також діти засвоюють моральні норми поведінки, які становлять важливу складову культури спілкування.

Серед чинників, які сприяють формуванню культури спілкування в дошкільників вченими визначено:

- гнучкість психіки;
- високу емоційну чутливість;
- новоутворення у вигляді усвідомлених мотивів;
- появу етичних інстанцій.

Зазначені вікові особливості, на думку фахівців, позитивно впливають на закладення моральних основ особистості дошкільників, що формують їх культуру спілкування.

Відзначаючи провідне значення дошкільного дитинства в початковому становленні особистості, О. Кононко зазначає, що в цей час закладаються основи активного ставлення до оточуючої дійсності. Вчена зазначає, дошкільники засвоюють визначені суспільством норми поведінки, набувають самостійності, яка в п'ятирічному віці стає послідовнішою та стійкішою¹².

Як стверджує Л. Кормиліцина, завдяки притаманним дошкільному віку образним формам пізнання довкілля, діти активно засвоюють суспільно вироблені образні засоби – сенсорні еталони, наочні моделі. Вони дозволяють дошкільнику накопичувати досвід і використовувати його для вирішення нових життєвих задач. Водночас, важливою ознакою дошкільників є виявлення

¹² Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 12-24.

прихильності до інших людей, опанування моральними якостями, які її позв'язують із ними¹³.

Науковці вважають, що передумовами формування в дітей старшого дошкільного віку основ культури спілкування є низка психологічних особливостей, зокрема, такі як:

- соціальна потреба в спілкуванні;
- орієнтація на поведінку дорослого в якості моделі моральних прикладів;
- врахування оцінки однолітків як умови їх доброзичливого ставлення;
- зацікавленість моральними нормами, яка систематично зростає, усвідомлення їх необхідності для регуляції відносин;
- здатність свідомо підкорювати особисті мотиви суспільним;
- емоційна чутливість.

У дослідженні Р. Довмати правомірно наголошено, що в старшому дошкільному віці діти вже здатні усвідомлювати моральний зміст своїх вчинків. У зв'язку з цим у них можуть виникати внутрішні моральні потреби. Їх поведінка відповідає моральним нормам не тільки тому, що це вимога батьків чи вихователів, а завдяки одержаній приємності. На думку дослідниці, в дошкільному дитинстві відбувається становлення особистості. У цьому віці закладаються основи характеру, формується ставлення до оточуючого світу, а також до себе та інших людей; накопичується практичний досвід взаємодії з соціумом¹⁴.

Аналізуючи особливості особистісного розвитку дітей дошкільного віку, Т. Поніманська акцентує на тому, що саме в цей віковий період формуються елементарні уявлення про суспільно важливі норми моралі, завдяки яким регулюється поведінка у взаємодії з іншими людьми. Як зазначає вчена, в дошкільному віці відбувається формування основ соціально-комунікативної компетенції, структурними компонентами якої є: здатність розуміти емоції, потреби та вчинки інших людей; уміння диференціювати їх соціальний статус,

¹³ Кормиліцина Л. Проект базового компонента дошкільної освіти: заочна наук.-практ. конф. *Дошкільне виховання*. 1997. № 12. С. 3-8.

¹⁴ Довмат Р. Я. Моральне виховання дошкільників.

відрізняти рідних, близьких, знайомих, незнайомих, а також людей за віком, статтю, видом трудової діяльності тощо.

У контексті формування соціально-комунікативної компетенції, наголошує Т. Поніманська, у вихованців розвивається здатність поважати інших, їм допомагати, турбуючись про них підбирати актуальні ситуації спілкування та спільної діяльності. Відповідно до цього в дітей розвивається вміння орієнтуватися в умовах спілкування та взаємодії; здатність не чинити своєю поведінкою перешкод для інших людей, а також стримуючи свої емоції, повідомляти про свої потреби в прийнятній формі¹⁵.

Оцінюючи особливості формування соціально-комунікативної компетенції дошкільників, необхідно відзначити, що О. Кононко зауважила їх характерну особливість – здатність керуватися емоціями, а не правилами. Саме емоції є своєрідним містком між внутрішнім світом дитини і соціальним довкіллям. У дошкільному віці відбувається становлення внутрішніх етичних інстанцій, світу внутрішніх переживань, образного сприйняття світу та творчої уяви¹⁶.

Завдяки віковим особливостям дошкільників таким як емоційна чутливість, допитливість, здатність наслідувати, вразливість виникають сприятливі умови для їх формування в ролі суб'єкту моральних взаємин. У зв'язку з цим, актуалізується в ЗДО освітня робота з метою опанування дошкільниками правилами культури людських взаємин. Водночас, виховні зусилля спрямовуються на виховання взаємоповаги під час спілкування та спільної діяльності, формування здатності дотримуватися простих правил співіснування та керуватися соціально важливими цінностями¹⁷.

Так, Т. Піроженко вважає, що природне для дошкільників освоєння мови спрямоване на розвиток діалогізму мислення, оскільки мовні висловлювання, комунікативне значення зовнішньої мови вчать їх враховувати у своїй поведінці взаємозв'язки з іншими людьми. Як найважливішу умову

¹⁵ Поніманська Т. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 3-5.

¹⁶ Довмат Р. Я. Моральне виховання дошкільників.

¹⁷ Поніманська Т. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 3-5.

мовленнєвого розвитку особистості в період дошкільного дитинства вчена відзначає спрямованість на іншого суб'єкта, налаштування на міжособистісний контакт. Іншими умовами розвитку мовлення в цей віковий період вчена називає здатність дитини присвоювати мову в якості готової форми духовних надбань людства із уже закладеними вимогами, особливостями й ознаками комунікативної діалогічної спрямованості на співрозмовника. Досягнення позитивного результату оптимізується завдяки наданню свободи та активності дітей у виборі партнерів для спілкування та пошуках засобів досягнення комунікативної мети. Отож удосконалення мовлення є життєво необхідним, зважаючи на те, що опанування мовленнєвими вміннями та навичками суттєво активізує їх участь у спільній діяльності з дорослими та однолітками¹⁸.

Відтак, важливим мотивом спілкування в старших дошкільників є їх потреба в активній діяльності. Дитина може вступати в спілкування з однолітками, щоб взяти участь у спільній грі чи іншому виді діяльності. Завдяки орієнтації на доброзичливі стосунки з однолітками, на діалог і взаємодію дошкільники можуть самореалізуватися в колективі однолітків. Упродовж дошкільного віку відбувається розвиток пізнавальних інтересів дітей. Вони опановують нові знання про довкілля та набувають умінь складати розповідь. Спільна ігрова діяльність спонукає дитину звертатися до однолітка, який для неї стає одночасно слухачем і співрозмовником. Другу групу мотивів спілкування дошкільників становлять особистісні якості однолітка, який є джерелом інформації і особою, яка оцінює сказане дитиною. Третю категорію мотивів представляють винятково особисті, оскільки дитина зацікавлюється будь-якою справою, якою займається одноліток, щоб порівняти з його можливостями свої власні. Саме це порівняння стимулює міжособистісну взаємодію, яка й виступає мотивом дошкільника до спілкування.

Результати досліджень учених свідчать, що для кожного вікового періоду розвитку дитини дошкільного віку також характерний певний етап розвитку

¹⁸ Піроженко Т. О. Розмовляти – тобто заявити про себе світу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 1. С. 6-11.

мовлення, а відтак і здатності спілкуватися. На третьому році життя малюк починає розуміти прості питання, а також може звертатися до дорослих із запитаннями, щоб задовільнити свій природний інтерес до предметів і явищ довкілля. Трирічна дитина вже може розуміти не тільки те, що вже відбулося в його присутності, а й також і те, що має відбуватися далі. Рівень розуміння мовлення дитиною, починаючи з трирічного віку, визначається за виконаними нею діями за завданням дорослих, а також на основі її висловлювань. Характерною особливістю дітей трирічного віку є значна схильність до наслідування. Це, в свою чергу, сприяє розвитку активного мовлення дитини та її здатності спілкуватися. Завдяки повторенню за дорослим слів і фраз, дошкільник їх запам'ятовує, вправляється у правильній вимові звуків і слів, а відтак і зміцнює артикуляційний апарат¹⁹.

Важливим етапом оволодіння мовленням як засобом спілкування особистості дошкільника є четвертий рік життя. Він характеризується новими досягненнями в мовленнєвому розвитку дитини. Чотирирічна дитина висловлює елементарні судження про предмети і явища довкілля, робить певні висновки. У чотирирічок виникає потреба розширити своє уявлення про довкілля, тому вони часто звертаються до дорослого з багатьма питаннями. Дитина вже розуміє, що кожна дія чи предмет мають власну назву, тобто позначаються словом. Від відповідей дорослого залежить ознайомлення дитини з новими словами, а відтак і поповнення її словникового запасу²⁰.

Новим для п'ятирічного віку в мовному розвитку є опанування дітьми монологічним мовленням. У своєму мовленні вони вперше використовують речення з однорідними обставинами. Вимова дошкільнят стає чистішою, фрази – розгорнутішими, а висловлювання – точнішими. П'ятирічна дитина вже може виділяти істотні ознаки в предметах і явищах та розпочинає встановлювати між ними причинно-наслідкові зв'язки. Вони мають розвинуте активне мовлення. Під час розповіді і відповіді на питання, намагаються

¹⁹ Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. *Дитячий садок*. 2005. № 2. С. 2-5.

²⁰ Кричківська Т. Д. Дитяча психологія: навчально-методичний комплекс. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2005. 62 с.

максимальної чіткості і виразності для того, щоб слухачам було все зрозуміло. Поповнення словникового запасу відбувається завдяки ознайомленню з новими предметами, їх основними властивостями і якостями.

Необхідно відзначити, що розвиток мовлення, як важливого засобу спілкування, активно відбувається на шостому році життя дитини. У цей час вона оволодіває граматично правильним мовленням. Структура речень в мовленні старших дошкільників значно ускладнюється. В узгодженні слів та відмінкових закінченнях іменників і прикметників діти допускають значно менше помилок. За допомогою суфіксів вони утворюють нові іменники й інші частини мови, а також – прикметники від іменників.

У старших дошкільників вдосконалюється зв'язне, монологічне мовлення. Як правило, вони вже можуть без допомоги дорослих переказати невелику казку, оповідання, мультфільм, а також описувати події, очевидцями яких вони були. Намагаючись досягнути максимального розуміння слухача, дитина охоче деталізує свою розповідь, а за необхідності й повторює її окремі частини. Вимова старших дошкільників практично не відрізняється від мовлення дорослих²¹.

Таким чином, оволодіння дошкільниками мовленням перебуває в безпосередньому взаємозв'язку зі спілкуванням. Розвиток мовлення відповідно до вікової норми позитивно позначається на розвитку в дитини здатності спілкуватися. Вивчення проблеми розвитку мовлення, як засобу спілкування особистості, відображене в багатьох психолого-педагогічних дослідженнях і розробляється в контексті забезпечення її загального психічного розвитку. Аналіз результатів досліджень доводить, що кожний віковий період розвитку дитини дошкільного віку характеризується певним етапом розвитку мовлення, а відтак і здатності спілкуватися. Основними етапами оволодіння дітьми дошкільного віку мовленням як засобом спілкування є: довербальний; виникнення мови та розвитку мовного спілкування. Для кожного з них властиві

²¹ Богуш А. М. Наступність в роботі дошкільної і початкової ланок освіти в світлі базового компоненту дошкільної освіти в Україні. *Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2012-2013 навчальному році (дошкільна освіта)*: метод. рекомендації: у 3-х ч. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 240 с.

певні процеси мовленнєвого розвитку дошкільника, які мають вирішальний вплив на його здатність спілкуватися.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Богущ А. М. Наступність в роботі дошкільної і початкової ланок освіти в світлі базового компоненту дошкільної освіти в Україні. *Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2012-2013 навчальному році (дошкільна освіта): метод. рекомендації: у 3-х ч.* Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 240 с.
3. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. *Дитячий садок*. 2005. № 2. С. 2-5.
4. Довмат Р. Я. Моральне виховання дошкільників. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/moralne-vikhovannya.html>.
5. Кононко О. Л. Психологічний комфорт як умова морального становлення особистості. *Дошкільне виховання*. 1996. № 5. С. 4-5.
6. Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 12-24.
7. Кормиліцина Л. Проект базового компонента дошкільної освіти: заочна наук.-практ. конф. *Дошкільне виховання*. 1997. № 12. С. 3-8.
8. Кричківська Т. Д. Дитяча психологія: навчально-методичний комплекс. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2005. 62 с.
9. Особливості спілкування дошкільника. URL: https://pidru4niki.com/1356061537076/psihologiya/osoblivosti_spilkuvannya_doshkilnika.
10. Піроженко Т. О. Розмовляти – тобто заявити про себе світу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 1. С. 6-11.
11. Поніманська Т. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2002. № 4. С. 3-5.

1.3. PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY ACCORDING TO THE RESEARCH OF MARIA MONTESSORI

1.3. ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЗА ДОСЛІДЖЕННЯМИ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

Чи адаптовані сучасні діти до життя у суспільстві? На жаль, більша половина з них навіть якщо знають етичні та моральні правила і норми поведінки, то в житті рідко їх дотримуються.

Основною метою освіти і виховання є допомога дитині пристосуватись до життя в соціумі і самореалізація. Як можна соціалізувати дитину? Передусім через збільшення особистого досвіду хорошими враженнями від взаємодії з іншими, через формування вмінь та навичок, розвиток суспільних потреб, умілість поважати та брати до уваги думки і почуття других людей. Діти мають вміти разом працювати, домовлятись, якщо потрібно поступатись своїми інтересами, допомагати та підтримувати інших дітей. Даної мети буде досягнуто, коли вихованці захочуть чинити добро, будуть мати багато друзів, житимуть з щирими серцями та упевнено почуватимуться серед однолітків в колективі²².

У сучасних умовах розвитку освіти спостерігається тенденція до розширення навчальних закладів в Україні, які забезпечують освітню систему. Відповідно, освіта та виховання у даних закладах повинні бути максимально наближеними до здібностей та особливостей дитини, сприяти її розвитку, особливо в дошкільному віці, коли закладаються основи знань та ціннісний світогляд, формується модель соціальної поведінки і виробляються мислення, незалежність і переконливість²³.

Доволі актуальним сьогодні є питання соціалізації особистості, оскільки це складний і довготривалий процес входження людини у соціум, яка незалежно

²² Немірова О., Кіндзерська А. Уроки співжиття. Соціалізація дітей у Монтессорі-групах: моральне виховання. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 20-22.

²³ Dudnyk N., Sviontyk O. The use of pedagogical system of Maria Montessori in Ukrainian education. *Liudynoznavchi studii. Serii: Pedahohika. Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 2019. № 9/41. P. 88-99.

від її віку, проживаючи в сучасних умовах, повинна вміти адаптуватись до умов навколишнього середовища.

Поняття «соціалізація» привертала увагу багатьох вчених, дослідників і суспільства загалом. Саме цей термін став провідним у соціології, філософії, соціальній психології та педагогіці, що зумовило її вивчення на різних етапах життя людини²⁴.

Л. Виготський стверджував, що щойно народжена дитина стає соціальною істотою, оскільки її оточує різноманітний, дорослий та складний соціальний світ. Цей світ згодом розширюється і стає для неї цариною спілкування не тільки з батьками, а й з іншими людьми і дітьми²⁵.

Вперше цей термін з'явився наприкінці XIX ст. у французькій та американській соціології, а саме у працях Ф. Гіддінгса і Г. Тарда. Ф. Гіддінгса вважають автором поняття «соціалізація». Він написав працю «Теорія соціалізації», у якій дав визначення цьому терміну, яке близьке до сучасного. Американський соціолог стверджував, що цей термін є своєрідною підготовкою до суспільного життя²⁶.

Соціалізація дитини є досить тривалим і довгим процесом. Суспільство на кожному етапі свого розвитку висуває певні норми та правила поведінки, моральні і соціальні цінності, які дитина має засвоїти, щоб вдало у ньому адаптуватись. Також на дитину впливають різні процеси, що пов'язані із подіями які відбуваються у її житті.

Соціум впливає на людину через інституції соціалізації – це певні групи, в яких особистість приєднується до системи моральних норм, цінностей та соціальних взаємозв'язків, це такі як сім'я, школа, засоби масової інформації тощо²⁷.

Пригадуєте, як закінчується нам всім відома збірка оповідань Р. Кіплінга «Книга джунглів»? Про маленького Мауглі, хлопчика, який виріс серед звірів,

²⁴ Алексеев Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 4.

²⁵ Специальная педагогика: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др.; под ред. Н. М. Назаровой. 3-е изд.; испр. Москва: Изд. «Академия», 2004. С. 8.

²⁶ Алексеев Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 8.

²⁷ Соціалізація особистості: монографія / В. Москаленко. Київ: Фенікс, 2013. 504 с.

став людиною, пристосувався до правил людського життя. У науці такий феномен дістав поняття «ефект Мауглі». Цікаво, чи може таке бути у дійсності?²⁸. Виявляється, що колись вчені провели біля 30 подібних експериментів у різних куточках світу, які зовсім не мали успіху. Отже, експериментальним чином це вказує на те, що людина народжується людиною, а особистістю – стає згодом. При цьому, людська спільнота є головним середовищем олюднення. У ньому людина здобуває новий досвід життя, нові знання та спілкування, привчається використовувати їх в усяких обставинах, приєднується до культури. Саме так вона набуває соціального розвитку, в ході кількісних і якісних змін відбувається становлення її як особистості. Тому, можна дійти до висновку, що у розвитку соціальної взаємодії людина робиться особистістю²⁹.

З роками суспільство розвивається та вдосконалюється, і тому потрібно змінювати стереотипи, певні правила, норми та цінності, які в минулому для нас були звичні. Так, як соціалізація формується з дитинства, перед закладами та сім'єю стоїть важливе завдання – допомогти дитині правильно організувати її життєдіяльність, щоб вона сприяла пристосуванню особистості в суспільстві.

В сім'ї, дошкільному закладі та серед дітей здійснюється закріплення норм і правил поведінки, життєвих цінностей без яких людині важко повноцінно жити. Ці процеси досліджували: А. Богущ, Т. Поніманська, Л. Артемова, Н. Ватутіна, А. Колесник, Т. Жаровцева, О. Кононко, Р. Пріма.

У Законі України «Про вищу освіту» визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини, як найвищої цінності суспільства, розвиток її фізичних і розумових здібностей, талантів, моральних якостей, формування громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору³⁰. Такі завдання вирішуються у процесі соціалізації через засвоєння людиною соціальних норм, особистісних цінностей та моделей поведінки.

²⁸ Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 7.

²⁹ Там само, с. 7-8.

³⁰ Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III. *Освіта*. 2002. № 12-13. 145 с.

Процесу соціалізації притаманні такі ознаки, як динамічність та періодичність протікання. Дошкільний і шкільний вік вчenni вважають головним періодом соціалізації. Саме тоді дитина не тільки здобуває знання, виробляє особистий світогляд, але і одержує вміння себе контролювати, розв'язувати життєві ситуації, взаємодіяти з колективом³¹.

Джерелом соціалізації виступає виховання і освіта, а згодом – вплив спілкування та спільної діяльності на людину. Структура соціалізації відповідає послідовності розвитку дитини: народження, вік немовляти, раннє дитинство, дошкільний вік, шкільне дитинство, підлітковий вік, юність, зрілість і старість. І на кожному віковому періоді є свій визначальний спосіб соціалізації, який з'являється в провідних видах діяльності³².

До засобів соціалізації дитини належить також предметно-розвивальне середовище. Такі види середовища, як сім'я, дитячий садок, місто, мікрорайон, природні і паркові ландшафти стають для неї джерелом набуття досвіду. У діяльності дитини головна роль віддається грі. Відповідно до досліджень Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, Л. Виготського, грає є провідним видом діяльності дитини дошкільного віку. Вона створює умови для соціалізації і переходу з одного етапу розвитку на інший. Будучи учасником гри, дитина грає ігрову роль, в якій відтворює стосунки між людьми, моделює поведінку людей, які її оточують, персонажів з мультфільмів, казок³³.

Базовий компонент дошкільної освіти реалізується навчальними програмами, кожна з яких містить розділ, відведений на розвиток соціалізації. Даний компонент визначає ознаки формування у дітей соціальної поведінки, вміння спілкуватися з людьми, співчувати і співпереживати іншим. Спілкуючись з дорослими у дітей виникає бажання розуміти їх, долучатись до діяльності з однолітками, об'єднувати свої сили для досягнення результату, поважати інтереси та бажання інших людей, оцінювати власні можливості. В

³¹ Швардак М. Пріоритетні принципи та форми роботи початкової Монтессорі-школи. *Гуманітарний вісник*. 2013. Вип. 28 (1). С. 330-336.

³² Там само.

³³ Там само.

спілкуванні з дорослими дитина входить в соціум, який вимагає узгоджувати свої інтереси з інтересами соціуму³⁴.

Проте, процес соціалізації важливий для дітей, які виховувались не тільки в закладах державного типу згідно програм, затверджених Міністерством науки і освіти України, а і для вихованців домашнього типу та приватних закладів, в яких навчання відбувається за певною методикою. Хочеться окрему увагу приділити саме одній із найпопулярніших та найпоширеніших методик М. Монтесорі.

Погляди М. Монтесорі з приводу виховання і навчання дітей схожі з поглядами гуманізації і демократизації виховання. Гуманізм даної системи полягає в безмежній вірі в природу дитини, напрямі розвитку самостійної, вільної та активної особистості, її цінності у цьому світі³⁵. Створивши свою технологію педагог побачила не нову технологію виховання і навчання, а нову людину, яка вільно всебічно розвивається.

Виховання відбувається як в сім'ї, так і в закладах дошкільної освіти, які бувають державного типу, або заклади, які здійснюють виховання за певною методикою. Окремо хочемо виділити методику М. Монтесорі, яку сьогодні використовують понад 100 країн світу вже як 100 років. Як зародилась ця методика та що вона собою являє? Як вона впливає на розвиток дитини та її соціалізацію? Яка особливість Монтесорі-закладів? У чому ж її секрет? Як метод М. Монтесорі впливає на соціалізацію дитини? Яким є вплив методики на виховання і навчання дітей, які є випускниками Монтесорі-закладів, а після закінчення відвідують НУШ? Власне ці питання зацікавили всіх і їх можна проаналізувати глибше вивчивши методику М. Монтесорі, щоб отримати відповіді щодо соціалізації на всіх етапах її розвитку.

М. Монтесорі великий педагог-гуманіст ХХ ст. Її ідеї педагогічної системи сьогодні привертають увагу багатьох вчених, дослідників та науковців,

³⁴ Швардак М. Пріоритетні принципи та форми роботи початкової Монтесорі-школи. *Гуманітарний вісник*. 2013. Вип. 28 (1). С. 330-336.

³⁵ Бондар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. С. 31.

кому цікаві проблеми виховання. Доля нагородила педагога неабиякими здібностями та завзятістю у досягненні мети.

Проаналізувавши філософські погляди педагога-новатора М. Монтесорі стосовно життя дитини, її розвитку та місця у світі можна виділити основні філософські принципи, які було покладено в начало її педагогічної системи. Завдяки їм змінилися погляди на виховання та навчання не тільки дітей з психофізичними відхиленнями, але і здорових дітей. Філософські принципи ми навели у Схемі 1.

Схема 1

Протягом своєї життєдіяльності М. Монтесорі зосереджено стежила за дітьми і дійшла до висновку про те, що дитина все що робить, робить не випадково. Вона стверджувала, що з народження у дитини є певна психічна сила, що помагає їй зростати. На її думку з першого року життя у дитини утворюється сукупність психічних властивостей:

- від народження до 3 років – це період, коли в дитини починає несвідомо здійснюватись емоційний та інтелектуальний розвиток;
- від 3 до 6 років – це період реалізації та вдосконалення;

- від 6 до 9 років – період здобуття соціальних навичок;
- від 9 до 12 років – період, коли дитина свідомо вивчає світ³⁶.

Використання концепцій М. Монтессорі в сьогоденні безмежне. Монтессорі-школи наявні майже у всіх країнах США та Європи. М. Сорокова, проаналізувавши впровадження і розвиток Монтессорі-технології у вітчизняній педагогіці та за кордоном, окреслила 3 напрями використання системи М. Монтессорі:

- 1) класичний і посткласичний напрями;
- 2) застосування технології Монтессорі, окремих тверджень і матеріалів;
- 3) медико-реабілітаційний напрям³⁷.

Сучасні Монтессорі-ліцеї і гімназії здебільшого створюються за кордоном. Ці навчальні заклади працюють за класичним напрямком використання системи М. Монтессорі, проте навчально-виховний процес вдосконалюється враховуючи вимоги до освіти. В даних закладах використовують спеціальну літературу, енциклопедії, робочі зошити, підручники, лабораторне обладнання. В сьогоденні створюють нові матеріали на основі ідей італійського педагога, а саме: різні фігури-вкладки, ігри-головоломки, в яких дотримується принцип автодидактизму та естетичного оформлення³⁸.

У Польщі, Нідерландах та Німеччині досліджували ефективність технології М. Монтессорі у вихованні та навчанні дітей, які мають психофізичні порушення в загальноосвітній школі. Дослідження вказали на те, що у таких дітей формується самостійність, відповідальність, уважність і впевненість. Порівнюючи їх із дітьми, які виховувались в інтернатах, вони більше мотивовані до навчання та готові допомагати іншим³⁹.

Сьогодні аналогічні центри соціально-педіатричного профілю існують в Празі (Чехія), Кракові (Польща), Бандунзі (Індонезія), Кордові (Іспанія), Кіто

³⁶ Володин С. П. П. Блонский о Марии Монтессори. *Дошкольное воспитание*. 1994. № 10. С. 56-64.

³⁷ Сорокова М. Г. Развитие и применение идей М. Монтессори в современном мире. *Школьные технологии*. 2003. № 6. С. 74-83.

³⁸ Бондар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. С. 157.

³⁹ Тарабасова Л. Г. Виховуємо соціально-компетентного дошкільника. Дніпропетровськ, 2016. С. 27-28.

(Еквадор), Трівандрумі (Індія), Загребі, Спліті (Хорватія), Братиславі (Словенія), Грайфсвальді, Ерфурті, Дрездені, Регензбурзі (Німеччина)⁴⁰.

Отож, аналізуючи зарубіжні заклади, які здійснювали виховання за системою М. Монтессорі, можемо сказати, що дана система впливає на виховання і навчання та спрямована на всебічний розвиток як дітей з психофізичними порушеннями, так і нормальним розвитком.

Одним із перших українських педагогів, який адаптував систему М. Монтессорі до української освіти, була С. Русова, яка на початку ХХ ст. створила дитячі навчальні заклади, які працювали за технологією відомого педагога та новатора. У сучасних освітніх умовах для розвитку української освіти Монтессорі-система використовується вже понад двадцять років як альтернативна система навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Це свідчить про те, що ця технологія сприяє підвищенню якості як основних навчальних завдань, так і створенню умов для повноцінного саморозвитку особистості⁴¹.

Крім С. Русової ідеї італійського педагога-новатора пропагували Н. Лубенець, О. Дорошенкова та журнал «Дошкільне виховання», що друкувався у Києві. У 20-30-х роках ХХ ст. багато навчальних закладів України почали використовувати Монтессорі-систему⁴².

У 1992 році Київською міською державною адміністрацією було відкрито першу державну «Школу Монтессорі» під управлінням Т. Михальчук. На сьогодні в школі навчаються діти від 3 до 10 років, і кількість шкіл Монтессорі збільшилась⁴³.

Реалізація ідеї вільного вибору діяльності кожної дитини, довільної тривалості занять, використання спеціально розробленого набору дидактичного матеріалу, відсутність тестів та оцінок допомагають задовольнити потреби

⁴⁰ Сорокова М. Г. Развитие и применение идей М. Монтеessori в современном мире. *Школьные технологии*. 2003. № 6. С. 74-83.

⁴¹ Dudnyk N., Sviontyk O. The use of pedagogical system of Maria Montessori in Ukrainian education. *Liudynoznavchi studii. Seria: Pedahohika. Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 2019. № 9/41. P. 88-99.

⁴² Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академ. видав., 2004. С. 145.

⁴³ Швардак М. Пріоритетні принципи та форми роботи початкової Монтессорі-школи. *Гуманітарний вісник*. 2013. Вип. 28 (1). С. 330-336.

дітей у творчій діяльності. Монтессорі-середовище забезпечує розвиток кожної дитини в її індивідуальному темпі. Завдання педагога в першу чергу полягає в тому, щоб забезпечити дитину засобами для саморозвитку та розкрити правила їх використання. Автодидактичні Монтессорі-матеріали, з якими дитина працює, спочатку наслідуючи педагога, діючи згідно моделі, а потім самостійно виконуючи різні вправи, представляють для дітей великий інтерес. Вчитель не стає організатором навчального процесу, а створює передумови для сприяння дидактичній, сенсорній, соціальній активності дитини. Це підтверджує головний девіз педагогіки М. Монтессорі: «Допоможи мені зробити це самому»⁴⁴.

Процес соціалізації проходить кожен член соціуму з різними рівнями розвитку, темпераментами, з різним життєвим досвідом. І тому на адаптацію у суспільстві впливають різні умови, які вони сприймають, розуміють та реагують на них по-різному. Ці умови називають факторами.

Одним із головних чинників ефективного процесу соціалізації є виховання, яке забезпечує не лише приєднання до соціуму, а і надбання цінностей та самоцінності людини. Виховання у центр своєї уваги ставить дитину, яка здатна набувати новий суспільний досвід. Таким чином, виховання у змісті соціалізації являє педагогічно організоване середовище дорослішання, самоствердження і самовизначення.

Проаналізувавши методику М. Монтессорі, можемо зробити висновок, що дитина може самостійно вибирати певний вид діяльності за своїми вподобаннями і для цього потрібно тільки заздалегідь створити належні умови.

Спеціально створене середовище – це значуща частина методики Монтессорі. Без нього вона не зможе нормально працювати як система. Ця педагогіка допомагає дитині поступово бути самостійною, незалежною від дорослого та звільнитись від його опіки.

⁴⁴ Dudnyk N., Sviontyk O. The use of pedagogical system of Maria Montessori in Ukrainian education. *Liudynoznavchi studii. Serii: Pedahohika. Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 2019. № 9/41. P. 88-99.

Дитина долає чималий шлях, виробивши всі звички, обов'язкові для наступного етапу її життя – школи.

Сучасні вчителі, послідовники технології М. Монтесорі, модернізують теорію на основі експериментів, доповнюючи її тенденціями соціального розвитку суспільства. Однак основні принципи, такі як метод спостереження, створення спеціально розвиваючого середовища, домінування самостійного пошуку дитини над груповою діяльністю, розвиток свободи та незалежності дітей, рання соціалізація, індивідуалізація в отриманні знань дитини дошкільного віку, які є важливими в педагогіці М. Монтесорі, часто застосовуються у практиці освітніх установ фрагментарно, непослідовно.

«Теорія вільного виховання» М. Монтесорі є поширеною в Україні, особливо серед дошкільних закладів освіти, в той час як випускники даних закладів змушені поступати у НУШ традиційного типу. Дана проблема є актуальною, тому виділили її у даній статті.

Проаналізувавши різні дослідження, погляди вчених, можна зазначити, що випускники, в яких навчання відбувалось за поданою методикою, були не підготовлені до навчання в традиційних закладах освіти. Зокрема, першокласникам важко перебувати в соціумі, не знаючи елементарних правил спілкування з однолітками.

Тому можемо наголосити, що на даному етапі наша система освіти не готова до прийняття вихованців «теорії вільного виховання», проте суспільство розвивається і наші діти стають самостійнішими і пристосовуються до будь-яких умов.

Література

1. Алексеєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Київ: Педагогічна думка, 2007. 149 с. (Інститут проблем виховання).
2. Бондар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.

3. Володин С. П. П. Блонский о Марии Монтессори. *Дошкольное воспитание*. 1994. № 10. С. 56-64.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академ. видав., 2004. 218 с.
5. Немірова О., Кіндзерська А. Уроки співжиття. Соціалізація дітей у Монтессорі-групах: моральне виховання. *Дошкільне виховання*. 2014. № 8. С. 20-22.
6. Про вищу освіту: Закон України від 17. 01. 2002 р. № 2984-III. *Освіта*. 2002. № 12-13. 145 с.
7. Сорокова М. Г. Развитие и применение идей М. Монтессори в современном мире. *Школьные технологии*. 2003. № 6. С. 74-83.
8. Соціалізація особистості.
URL: http://uk.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/pcux._lk2.pdf.
Соціалізація особистості: монографія / В. Москаленко. Київ: Фенікс, 2013. 504 с.
9. Специальная педагогика: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Беякова и др.; под ред. Н. М. Назаровой. 3-е изд.; испр. Москва: Изд. «Академия», 2004. 400 с.
10. Тарабасова Л. Г. Виховуємо соціально-компетентного дошкільника. Дніпропетровськ, 2016. 30 с.
11. Швардак М. Пріоритетні принципи та форми роботи початкової Монтессорі-школи. *Гуманітарний вісник*. 2013. Вип. 28 (1). С. 330-336.
12. Dudnyk N., Sviontyk O. The use of pedagogical system of Maria Montessori in Ukrainian education. *Liudynoznavchi studii. Serii: Pedahohika. Human Studies. Series of «Pedagogy»*, 2019. № 9/41. P. 88-99.

1.4. DEVELOPMENT OF VALUE ATTITUDE TO NATURE IN PUPILS OF CHILDREN'S ART STUDIES BY MEANS OF FINE ARTS

1.4. РОЗВИТОК ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧИХ ХУДОЖНІХ СТУДІЙ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

В сучасних умовах модернізації української системи освіти та входження її в цивілізоване світове співтовариство важливого значення набуває проблема використання естетико-виховних можливостей образотворчого мистецтва в формуванні ціннісного ставлення до природи. Ціннісне ставлення до природи із наукової точки зору – це ставлення людини до навколишньої дійсності під впливом її естетичної привабливості, що виявляється в емоційному та пізнавальному відношенні особистості до природних явищ і предметів, а також умінні їх оцінити та передати в художньо-творчій діяльності.

У працях видатних мислителів минулого і численних дослідженнях сучасних вчених акцентується, що важливою складовою всебічно і гармонійно розвинутої особистості є сформованість у неї ціннісного ставлення до соціального та природного середовища. Класики педагогічної науки Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський визначили багатогранність впливу природи на особистість дитини.

Над розробкою теорії та практики виховання особистості в період дошкільного дитинства працювали Є. Водовозова, Є. Тихеева, О. Симонович, С. Русова та ін., які систематично звертались до природи як засобу гармонізації внутрішнього світу дитини, її відносин із довкіллям.

У психолого-педагогічних дослідженнях Б. Ананьєва, Б. Ліхачева, В. Бажанова, В. Баленок, Л. Виготського, А. Макаренко, С. Русової, В. Сухомлинського, Є. Тихеева, Є. Фльоріної, В. Шацької доведено, що сприймати природу, як естетичну цінність, необхідно привчати дитину з дошкільного віку.

Сучасні вчені М. Овсяннікова, В. Ванслова, І. Смолянінова, Д. Хацькевич розглядають естетичну цінність природи через призму таких загальноестетичних категорій як: прекрасне, піднесене, трагічне. Аналіз результатів сучасних наукових досліджень доводить, що процес виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (як складової екологічної культури особистості) складний і пов'язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості: 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2) емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4) особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Для характеристики рівня сформованості в особистості ціннісного ставлення до природи в наукових джерелах використовується поняття «еколого-естетична культура». Включаючи в себе сукупність культурних цінностей та процес їх формування, еколого-естетична культура виконує свою провідну функцію шляхом збагачення індивіда необхідними знаннями про природу, формує правильне уявлення про потреби своєї життєдіяльності та визначає готовність діяти відповідно до цих потреб.

Виходячи із значущості природи як засобу розвитку особистості, цілком закономірним стає той факт, що методичні проблеми аспекту цієї роботи висвітлювалися у дослідженнях багатьох науковців: А. Беленької, Н. Веретеннікової, Н. Глухової, Н. Кот, Н. Лисенко, З. Плохій, П. Саморукова, Н. Яришевої та ін. Так, проблема формування естетичних вражень у процесі ознайомлення з природою висвітлена в працях Н. Зубаревої, О. Половіної, Л. Компанцевої, Е. Нікітіної. Вирішення завдань естетичного виховання старших дошкільників засобами живопису відображено у дослідженнях Е. Белкіної, Г. Підкурганної, Г. Сухорукової, Р. Чумічової. Проблему формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного та емоційно-ціннісного ставлення до природи розкрито В. Маршицькою, М. Рогановою.

Як зазначає Л. Васильченко, великий потенціал для формування естетичного ставлення до природи має образотворче мистецтво, оскільки:

«характерною рисою образотворчої діяльності й художньої творчості є його емоційна забарвленість і образне сприйняття. В образотворчій діяльності дитина завжди виражає ставлення до тих, кому співчуває або кого засуджує. Художній вплив світу мистецтва сприяє усвідомленню повсякденних почуттів і емоцій суб'єктивного сприйняття себе і світу навколо себе»⁴⁵.

Л. Масол зауважує, що «мистецтво з його унікальними можливостями впливу на особистість має розглядатися не тільки як джерело розвитку спеціальних художніх здібностей суто художніх умінь (що є надзвичайно важливим, але не достатнім), а також як універсальний засіб формування світоглядних уявлень і ціннісних орієнтацій, духовно-творчого потенціалу, образно-асоціативного мислення особистості, загальнокультурних і соціальних компетентностей»⁴⁶.

Художнє осмислення явищ і предметів природи посідає важливе місце в історії і сучасності образотворчого мистецтва. У пейзажі (фр. *paysage* від *païs* – країна, місцевість) відтворюються реальні або ж уявні краєвиди архітектурних споруд, моря тощо. Як самостійний різновид мистецтва пейзаж виник у китайському мистецтві (VII ст.). Особливого розквіту він досяг у мистецтві епохи Відродження. В Україні елементи пейзажу з'явилися в XIV – XVIII ст. у мініатюрах, настінних розписах та іконах. В українському живописі XIX – XX ст. пейзаж посідає значне місце у творчості І. Сошенка, Т. Шевченка, І. Труша, М. Глущенко⁴⁷.

Художні образи природи завжди насичені духовно-філософським та моральним змістом, що визначає ставлення людини до навколишнього світу. Залежно від мистецького напрямку, до якого належить твір, пейзажі поділяються на: міфологічний, класицистичний, реалістичний, імпресіоністичний, абстрактний.

⁴⁵ Белкіна Е. В. Вчимося бачити прекрасне: методичні рекомендації по ознайомленню дітей молодшого шкільного та старшого дошкільного віку з творами образотворчого мистецтва. 2-е вид., доп. Київ, 1996. С. 3.

⁴⁶ Масол Л. Н. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

⁴⁷ Кузенко П. Я. Підготовка майбутнього педагога до керівництва образотворчою діяльністю дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2010. С. 10.

У міфологічному пейзажі зображення природи передається через архетипи і мотиви різних міфів. У таких пейзажах митці відтворюють традиційні міфологічні уявлення, образи і мотиви, активно їх переосмислюючи і доповнюючи. Міфологічний опис природи характерний для творів філософського змісту.

Митці епохи класицизму надавали перевагу зображенню краєвидів міст та маєтків з геометричним плануванням, що засноване на рівних частинах та симетрії. Це не тільки впорядкована, але й прикрашена природа. Класицистичний пейзаж нерідко є алегоричним.

Реалістичний пейзаж достовірно, точно відображає реальну природу через характерні для її об'єктів форми, розміри, кольори. Також у цих пейзажах митці передають особливості поверхонь природного матеріалу. Завдяки цьому реалістичний пейзаж може бути об'єктивно-реалістичним, тобто зображенням нейтральним спостерігачем, та суб'єктивним, тобто пропущеним через внутрішній світ персонажа або автора.

Імпресіоністичний пейзаж (від фр. «враження») відображає природу в момент її зміни. Головну увагу митці звертають на світло та колір як на найбільш змінні елементи матеріальної форми. В пейзажах передаються різні стани атмосфери, складна гама відтінків фарб, переливи барв, кольорові тіні⁴⁸.

Абстрактний пейзаж починає розвиватися з початку ХХ ст. Філософською та естетичною основою абстракціонізму є: ірраціоналізм, відхід від предметного зображення, велике значення чистого враження та самовираження художника засобами геометричних фігур, кольорових плям, ліній. Від інших напрямів візуального мистецтва абстракцію відрізняє те, що вона дає митцю можливість не сковувати себе рамками, відриватися від дійсності й спонукатися внутрішніми відчуттями. Метою абстракції є досягнення у творі гармонії, щоб викликати у глядача різноманітні асоціації та відчуття різного абстрагування: від предметної ситуації до філософських абстрактних категорій. Як правило, абстракційний живопис творять митці високого рівня професіоналізму.

⁴⁸ Сідорцова С. О. Поетика пейзажу: теоретичний аспект.

Абстрактний пейзаж умовно поділяється на геометричну та ліричну абстракцію. Для творів геометричного напрямку абстракціонізму властиві строгі та чіткі лінії, стійкі стани. Лірична абстракція відзначається вільною формою, динамічністю та плавністю.

Виконуючи свої основні функції (гедоністичну, евристичну, комунікативну, виховну) та спираючись на розвинене художнє мислення, твори образотворчого мистецтва оперують реальними образами і надають можливість проаналізувати всі найскладніші процеси в довкіллі, прояви естетичного в природі, усвідомити, виробити особисте ставлення до них.

Через естетичну оцінку предметів і явищ природи, дитина може вкладати свій зміст, сенс, асоціації, тобто пов'язувати сприйняття зовнішніх якостей природи з власними переживаннями. У зв'язку з цим, педагогічну роботу по ознайомленню вихованців художніх студій дошкільного віку з пейзажним жанром доцільно розпочинати з організації початкового чуттєвого пізнання, споглядання дітьми естетичних властивостей природи та переживання їх краси. Тільки після такої підготовки вони можуть навчитися бачити ці прояви в художніх картинах⁴⁹.

На заняттях у художній студії із виконання пейзажного живопису необхідно проводити підготовчі бесіди, в яких аналізуються художні принципи зображення певної пори року, явищ чи об'єктів природи. При цьому потрібно не тільки показувати репродукції творів живопису, а й художні ілюстрації книг, які демонструють кожну окремо, використовуючи спеціальну підставку. Коли бесіда за однією картиною проведена, ілюстрація замінюється іншою. При цьому важливо пам'ятати, що за одне заняття вихованці художньої студії п'яти-шестирічного віку здатні концентрувати увагу не більше аніж на трьох-чотирьох картинах.

Фахівці акцентують на тому, що одна з обов'язкових дій на занятті в художній студії є сприймання творів мистецтва. Під час цього у вихованців

⁴⁹ Белкіна Е. В. Вчимося бачити прекрасне: методичні рекомендації по ознайомленню дітей молодшого шкільного та старшого дошкільного віку з творами образотворчого мистецтва. 2-е вид., доп. Київ, 1996. С. 25.

художніх студій формується «вміння помічати красиве у навколишньому середовищі, емоційно відгукуватися та усвідомлювати красу, здатність до співпереживання; вміння висловлювати естетичне ставлення до творів мистецтва». Проте, доводиться констатувати, що на жаль в освітній практиці цей процес може зводитися до формального аналізу творів і не зосереджувати увагу на формуванні власного ставлення дитини до твору мистецтва⁵⁰.

Результати психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблемі сприйняття дітьми дошкільного віку творів мистецтва, доводять, що для цієї вікової категорії властива здатність сприймати художні образи, засоби виразності і цінність, яка в них закладена. Характерною особливістю сприймання дитиною дошкільця є те, що воно завжди супроводжується емоціями, певними зовнішніми та внутрішніми мотивами. Процеси сприйняття явищ і об'єктів природи перебувають під контролем мети, що поставлена самою дитиною або педагогом⁵¹.

Ознайомлення і розгляд репродукцій творів пейзажного жанру покликані не тільки ознайомлювати вихованців із різними природними явищами та їх художнім осмисленням у творах образотворчого мистецтва, але й організацією власної творчої діяльності. Особливо важливо, щоб діти бачили різні можливості зображення знайомих їм подій, явищ природи, розуміли, як естетично і різноманітно їх можна намалювати⁵².

У навчальній кімнаті, а іноді і в інших приміщеннях художньої студії, варто влаштовувати виставки репродукцій з картин, ілюстрацій в книгах. Спочатку діти розглядають виставку організовано під керівництвом дорослого, а потім мають можливість приходити самостійно і розглядати ті картини, які найбільше сподобалися, зацікавили їх. Після майже двотижневого ознайомлення з такою виставкою вихованцям доцільно пропонувати тему для малювання, приміром, певну пору року. Цікаво будуть проходити заняття на

⁵⁰ Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посібник для вчителів. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.

⁵¹ Голота Н. М. Ознайомлення з простором та часом як передумова розвитку творчості в дошкільному дитинстві. *Молодий вчений*. № 3.2 (43.2). 2017. С. 95.

⁵² Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 4.

теми: «Осінь золота», «Пізня осінь», «Сніжна зима», «Рання весна», «Сад цвітуть». Особисті враження вихованців художньої студії про природу в певний час року поєднуються з враженнями, отриманими від творів мистецтва⁵³.

Враховуючи вікові особливості вихованців художніх студій старшого дошкільного віку, їх ознайомлюють із пейзажами із зображенням тих проявів природи, які спостерігаються в певну пору року. Водночас, вихованцям художніх студій старшого дошкільного віку можна запропонувати виконати пейзажі не лише з яскраво вираженими рисами сезону, а й зобразити природу в перехідний період. Це може бути як початок осені, так і золота чи пізня осінь. Також діти можуть малювати ті пейзажі, які особисто не спостерігали, але знання про них можуть почерпнути з літератури чи кіно. Можна познайомити дітей з пейзажами, що зображують різний час доби чи стани погоди. При цьому вихованців художньої студії навчають орієнтуватися у засобах художньої виразності живописного пейзажу – колориті, композиції, малюнку⁵⁴.

Вихованці художньої студії опановують основами художньої грамоти, зокрема знаннями про такі засоби художньої виразності зображення на площині як: крапка, лінія, пляма, тон, колір; та в об'ємі: рельєф, фактура, форма. Завдяки цьому діти можуть відтворити власне естетичне ставлення до об'єктів та явищ природи у своїй творчій роботі. Водночас, опанування виражальними елементами графіки під час навчальних занять у художній студії дозволяє вихованцям відтворювати власні емоції, почуття і судження щодо об'єктів та явищ навколишнього світу, шляхом поєднання ахроматичних лінійних співвідношень, відтворення форми об'єктів, передачею співвідношень світла та тіні, точністю композиції. При цьому педагог-наставник має враховувати, що дітям складно трансформувати кольорову палітру довкілля, яку вони бачать, чорно-білі зображення. Для цього необхідно формувати в них уявлення про контраст і широкий діапазон тонів. Такі уявлення дозволяють уникнути

⁵³ Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. С. 143.

⁵⁴ Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості» / Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 72 с.

плаского або сірого зображення та відтворити власне ставлення до зображуваного об'єкту природи⁵⁵.

Таким чином, у процесі розвитку в дітей старшого дошкільного віку вміння сприймати красу природи та емоційно відгукуватися на неї відбувається формування здатності розуміти, оцінювати та висловлювати особисті судження щодо її цінності. Формування основ естетичної свідомості у дітей відбувається завдяки естетичному сприйманню під час ознайомлення з еталонами прекрасного і потворного в навколишньому світі. Саме твори образотворчого мистецтва, як засіб естетичного освоєння дійсності, мають широкі можливості художньо-образного відображення навколишнього середовища, впливу на почуття, смакові уподобання, ціннісні орієнтації та морально-естетичні ідеали вихованців. Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва посідає важливе місце в змісті художньо-естетичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, що сприяє усвідомленню дитиною значення передусім творчих, гуманітарних потреб, мотивів, цілей, що відіграє провідну роль у формуванні її ціннісного ставлення до природи. Образотворче мистецтво впливає на розвиток в дітей старшого дошкільного віку творчих рис характеру, а саме цілеспрямованості, ініціативності, допитливості, самостійності, вимогливості, винахідливості, оригінальності, працелюбності, відповідальності тощо.

Завдяки ознайомленню вихованців художніх студій з пейзажним жанром у творах образотворчого мистецтва, який ґрунтується на принципах доступності, зрозумілості, відповідності віковим особливостям й урахування інтересів і нахилів кожного вихованця, відбувається реалізація комплексу освітніх завдань. Виховні завдання в процесі ознайомлення з творами образотворчого мистецтва визначають формування інтересу до предметів і явищ природи, природного довкілля рідного краю, бережливе ставлення до нього, виховання

⁵⁵ Власова В. Г. Критерії та показники рівнів формування естетичного ставлення до навколишнього світу молодших школярів засобами образотворчого мистецтва. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України. (Київ, 9 квітня. 2017). Вип. 6. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. С. 58-63.

позитивних моральних якостей, а таким чином і ціннісного ставлення до природи.

Література

1. Белкіна Е. В. Вчимося бачити прекрасне: методичні рекомендації по ознайомленню дітей молодшого шкільного та старшого дошкільного віку з творами образотворчого мистецтва. 2-е вид., доп. Київ, 1996. 32 с.

2. Васильченко Л. Формування основ духовності у молодших школярів у процесі навчання образотворчого мистецтва. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09. Харків, 2007, 26 с.

3. Власова В. Г. Критерії та показники рівнів формування естетичного ставлення до навколишнього світу молодших школярів засобами образотворчого мистецтва. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України. (Київ, 9 квітня. 2017). Вип. 6. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. С. 58-63.

4. Голота Н. М. Ознайомлення з простором та часом як передумова розвитку творчості в дошкільному дитинстві. *Молодий вчений*. № 3.2 (43.2). 2017. С. 93-98.

5. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 200 с.

6. Кузенко П. Я. Підготовка майбутнього педагога до керівництва образотворчою діяльністю дітей дошкільного віку: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2010. 190 с.

7. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 2-5.

8. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посібник для вчителів. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256 с.

9. Масол Л. Н. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної

програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. URL: <http://lawua.info/bdata2/ukr2571/pg-4.htm>.

10. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості» / Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 72 с.

11. Сідорцова С. О. Поетика пейзажу: теоретичний аспект. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71652/51-Sidorcova.pdf?sequence=1>.

1.5. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

1.5. ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Інформаційний прогрес у сучасному суспільстві передбачає формування умінь і навичок особистості в роботі із різними засобами технічної діяльності, які заповнили всі сфери життєдіяльності людини. В освітньому просторі комп'ютер дозволяє людині вийти на новий інформаційний рівень, а також є потужним технічним засобом навчання. Сучасна дитина отримує можливість знайти і збагатити свої уявлення про світ завдяки медіа, телебачення, інтернет-мереж, комп'ютерних ігор. Отож, перед педагогами стоїть завдання необхідності впровадження мультимедійних засобів в роботі з дітьми вже в дошкільному віці.

Основне завдання педагогічної освіти полягає у формуванні в людини вмінь та навичок інформаційного реагування на змінний технічний прогрес, розв'язування нестандартних ситуацій. Зокрема, в дошкільній освіті України, а саме новій редакції Базового компонента дошкільної освіти, обґрунтовано життєві компетенції дитини з «Комп'ютерної грамоти», як розвитку самостійного творчого мислення дитини, мотивації пізнавальної діяльності на заняттях⁵⁶. Зокрема, зміст документу передбачає ознайомлення з комп'ютером у життєвих компетенція дитини:

- обізнаність із комп'ютером, способами керування комп'ютером за допомогою клавіатури;
- здатність розуміти і використовувати спеціальну термінологію (клавіатура, екран, програма, диск, клавіша, комп'ютерні ігри тощо) та елементарні прийоми роботи;

⁵⁶ Базовий компонент дошкільної освіти. Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., та ін. К.: Видавництво, 2012. 26 с.

- вміння дотримуватись правил безпечної поведінки під час роботи з комп'ютером⁵⁷.

Дослідження вчених щодо комп'ютеризації освітнього процесу доводять ефективність використання мультимедійних засобів в практику ЗДО (С. Новосьолова, Г. Петку, І. Пашелите, Л. Зімухова, С. Пейперт, Б. Хантер, Ю. Горвиця, Т. Денисова, О. Кореганова, Л. Марголіса та ін.).

Використання мультимедійних засобів у практиці ЗДО потребує належної матеріально-технічної бази, створення умов супроводу освітнього процесу із застосуванням сучасних інформаційних технологій, навчально-методичних рекомендацій, підготовки педагогічних кадрів тощо.

Водночас активний розквіт застосування інформаційних систем, нейронних інтернет-мереж у практично всіх сферах життєдіяльності людини, розширює можливості педагогічного процесу, і тим самим забезпечує розвиток особистості створюючи передумови для творчого розвитку дитини.

Дослідження спрямоване проаналізувати ефективність застосування мультимедійних технологій у розвитку творчих здібностей дітей в закладах дошкільної освіти.

Сучасний рівень дошкільної в Україні вимагає від педагогів впровадження нових інструментів впливу на дитину, зокрема нові реалії перебування на карантині через пандемію ще більше зумовили пошуки нових шляхів організації навально-виховного процесу в ЗДО.

Термін «технологія» означає планування розвитку суспільства, дотримання системності, діяльнісного підходу (І. Дичківська, О. Дубасенюк, О. Пошетун, О. Пехота, С. Сисоева та ін.). Педагогічна технологія – це впорядкована сукупність особистісних, інструментальних і методологічних засобів (М. Кларін).

Дослідження П. Сікорського визначають ознаки педагогічної технологізації:

- постановка чітких цілей;

⁵⁷ Там само.

- використання системи ефективних способів і засобів навчання;
- система умотивованих дій;
- цілісність організаційної, дидактичної, діагностичної складової навчального процесу;
- організація процесу навчання і засвоєння знань через співпрацю механічних і людських ресурсів;
- послідовність та узгодженість спільної діяльності педагога та дітей⁵⁸.

Отже, педагогічні технології обумовлюють якість управління освітнім процесом, забезпечуючи особистісно-орієнтований, розвивальний ефект навчання, потребу в організації змісту, форм і методів навчання.

Тобто, «педагогічна технологія» є синтезом досягнень педагогічної спадщини і надбанням суспільного технічного інформаційного прогресу.

Застосування інформаційних технологій в освітньому процесі дають змогу педагогу продемонструвати те, що побачити неможливо, змодельовати повніше та якісніше навчальний матеріал.

Впровадження сучасних інформаційних технологій спостерігаємо у всіх сферах діяльності (навчання, спілкування тощо). Проте існують відкриті питання щодо педагогічного супроводу інформаційних технологій, їх вибір до вирішення певних освітніх завдань.

Процес комп'ютеризації можливий лише при наявності сучасної комп'ютерної бази, матеріального забезпечення закладів освіти, комп'ютерної підготовки педагогів, вдосконалення навчально-методичних комплексів їх застосування.

Мультимедіа – це новий засіб візуалізації інформації в навчальному процесі. Не зважаючи на деякі протиріччя, що стосуються застосування мультимедійних технологій в освітньому процесі дошкільного закладу, сучасні дослідники впевнені, що мультимедіа – це ефективний засіб унаочнення навчального матеріалу та розвитку особистості дошкільника. Зокрема варто

⁵⁸ Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання: монографія. Львів: В-во СПОЛОМ, 2000. 421 с.

охарактеризувати можливості впровадження мультимедійних технологій в освітній діяльність дошкільного закладу: збільшується використання електронних засобів навчання, оскільки вони передають інформацію швидше, в порівнянні з традиційними засобами; покращується сприйняття матеріалу через збільшення кількості ілюстративного матеріалу; забезпечення наочності; одночасно використовується графічна, текстова, аудіовізуальна інформація тощо.

Мультимедійні засоби виконують важливі дидактичні функції в освітньому процесі дошкільного закладу: пояснення нового матеріалу; додаткова ілюстрація до вже відомих фактів та знань; закріплення або систематизація отриманих знань; наочне представлення вже відомих фактів (у разі необхідності нове їх висвітлення); великий обсяг навчального матеріалу може бути представлений у зручній та доступній формі.

Отож, інформаційні мультимедійні технології надають інтерактивного характеру навчально-виховного процесу в ЗДО, відбувається перехід від пояснювально-ілюстративного способу навчання до діяльнісного, що сприяє розвитку творчого мислення.

Використання мультимедійних засобів на заняттях в ЗДО мають ефективний вплив у корекційній роботі з дітьми з різних напрямів виховання, методичному забезпеченні, суттєво покращують і підсилюють наочні методи, що значно підвищує засвоєння матеріалу, адже дозволяють залучати зоровий, слуховий аналізатор, уможливають індивідуалізацію навчання дітей з різним рівнем пізнавального розвитку.

Діти дошкільного віку особливо чутливі до різних факторів середовища, активно формуються психічні процеси внутрішніх органів та кори головного мозку, довільна увага. Застосування мультимедійних засобів під час навчання і виховання дітей в ЗДО обумовлене ще й інтегрованим підходом у розподіленні дидактичного навантаження. Також така організація освітнього процесу значно доповнює традиційне заняття, сприяє якіснішому та продуктивнішому

засвоєнню матеріалу, мотивації, адаптації дітей до життя в інформаційному світі.

Крім того слід зазначити, що використання мультимедійних технологій має ряд вимог для роботи в ЗДО:

- викликати інтерес і зробити процес навчання більш привабливим;
 - відповідати віковим, інтелектуальним та індивідуальним особливостям дітей дошкільного віку;
 - супроводжуватися візуалізацією навчальної інформації;
- бути:
- інтерактивними (тести, проблемні питання, ігрові проблемні ситуації);
 - чітко вираженими в часі, дозованими;
 - доцільними, комфортними для сприйняття дітей;
 - адаптованими до індивідуальних можливостей дітей.

Дошкільний вік сприятливий до розвитку творчих здібностей, оскільки характеризується різноманітністю діяльності дітей в ЗДО, доступом дітей до різних матеріалів, високою ігровою активністю.

Проте особливий індивідуальний розвиток творчих здібностей кожної дитини характеризується не тільки вродженими задатками, здібностями, а й розвиваючим сприятливим середовищем до діяльності в ЗДО.

Здібності розвиваються не лише в процесі навчання, а й на основі індивідуальних особливостей психічного сприймання дитини, під впливом суспільного досвіду, виховання, побуту тощо (спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення)⁵⁹. Дослідження вчених характеризують показники творчих здібностей через швидкість реакції, гнучкість мислення, оригінальність ідей, допитливість, сміливість тощо.

В. Моляко розглядає творчість як складову обдарованості: сфера реалізації обдарованості, прояви творчості та інтелекту, динаміка діяльності, емоційне забарвлення.

⁵⁹ Лазарович Н. Обдарованість у дошкільному віці: навчально-методичний посібник. Берегово, 2009. 220 с.

На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти організація педагогічного процесу в умовах роботи, спрямованої на безпосередній розвиток і формування індивідуальних особливостей вихованців, набуває особливого значення.

Здатність до творчості є специфічною особливістю людини. Л. Виготський зазначав, що творча діяльність залежить від попереднього досвіду людини.

Творча діяльність характеризується:

- наявністю здібностей;
- оволодінням навичками в певному виді мистецтва;
- працелюбством, силою волі⁶⁰.

В дошкільному віці виникнення творчої діяльності в дітей можна спостерігати у зображувальній діяльності.

Зокрема, розвиток здібностей дошкільників в образотворчій діяльності досліджувала Є. Фльоріна, а саме розвиток творчих здібностей дітей в техніці малюнка, композиції візерунка, способах зображення, спостережливості.

Проблема розвитку творчих здібностей вивчалася багатьма вченими. Зокрема, велися дослідження щодо формування у старших дошкільнят інтересу до зображувальної діяльності (Л. Янцур), навчання дошкільнят основ образотворчої грамоти (В. Котляр), сюжетного малювання (Н. Кириченко, Г. Сухорукова, Г. Підкурманна) та ін.⁶¹.

Дослідження вчених доводять, що перша спроба творчості виявляється в диспропорції частин, бажаючи передати своє власне ставлення до образу. Поступово під впливом навчання і загального розвитку в дитини з'являється здібність реалістичного зображення.

Зображення предметів у малюнку пов'язане з умінням передавати колірні співвідношення. З розвитком відчуття кольору дитина вчиться використовувати яскраві декоративні поєднання, розфарбовувати з використанням різних відтінків та передаванням через колір свого ставлення до зображуваного.

⁶⁰ Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник, друге видання, перероблене та доповнене / за заг. ред. Г. В. Сухорукової. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 376 с.

⁶¹ Там само.

У педагогіці умовою в опануванні творчим відображенням дійсності є навчання способів передачі основних особливостей зображення об'єктів і явищ, що призводить до розвитку творчих здібностей. Активне керівництво вихователем дитячою творчістю відображається в ознайомленні з творами мистецтва, застосуванні інноваційних активних методів (нетрадиційне малювання, дослідницька діяльність і т.п.).

Формуванню навичок зображення у дошкільників сприяє впровадження інноваційних педагогічних технологій на заняттях в ЗДО.

Проблему дитячої творчості досліджували Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Т. Казакова та ін., які виділяють складовою розвитку творчості в дитини формування особистісних якостей (бажання творити, малювати, аплікувати та ін.).

Передумовою дитячої творчості є самостійне сенсорне опанування і засвоєння еталонами предметів:

- спостереження;
- творчий процес (виникненням задуму, пошуки засобів виразності);
- поява нової поробки⁶².

Дослідження вчених доводять, що творчі здібності залежать від розвитку сприймання дошкільника, від власного досвіду, а також від рівня зображувальних вмінь.

Творчий процес характеризується виникненням задуму. Проте в дошкільному віці в дитини цей процес нівелюється власне реалізацією малюнка, поробки, часто залежить від доступу до матеріалів зображення. Реалізації задуму в цьому віці відбуваються під час спостереження з педагогом чи пізніше – самостійно. Спостереження під керівництвом вихователя повинно базуватись на акцентуванні уваги дитини на деталях предмету, матеріалу тощо.

Творчою діяльністю дитини в дошкільному віці можна назвати створення оригінального продукту, виробу, перетворення предметів, отриманих в процесі роботи. Для повноцінного творчого розвитку дитини-дошкільника є

⁶² Там само.

необхідність педагогом збагачувати естетичне сприймання, розвивати зображувальні дії, вміння бачити і помічати деталі, збагачувати досвід. Для розвитку творчих здібностей дошкільників вихователеві потрібно зацікавити і вмотивувати дитину до діяльності, спрямовувати її зусилля до вдосконалення.

Протиріччя вчених все ж сходяться на необхідності пошуку нових способів взаємодії з дитиною для збереження дитячої творчості, засобів самовираження. Визнання суб'єктивності дитячої творчості відкриває дорослим внутрішній світ дитини. Отож оцінювати дитячу творчість потрібно за рівнем процесу діяльності (самостійність, активність, ініціатива тощо).

Зазначимо, що дитяча образотворча діяльність характеризується особливими враженнями від навколишнього світу. У творчому процесі дошкільника все ж таки можна виокремити етапи, які збігаються із творчою діяльністю дорослого, а саме початкові уявлення з обраної теми. Обдумування засобів виконання в дитини відсутнє і поєднується з процесом виконання.

Проаналізувавши психолого-педагогічні дослідження розвитку творчої дитячої діяльності можна стверджувати, що передумовою художнього відображення дітьми навколишньої дійсності є своєрідна форма вираження. Дитина-дошкільник, аналізуючи навколишній світ, особливості предметів і явищ, намагається виокремити їх, показати своє ставлення до оточуючого в своїх роботах. Відповідно, позитивні емоції від зображувальної діяльності сприяють творчому самовираженню дитини.

Творчий процес в дошкільному віці обумовлений індивідуальними особливостями особистості, генетичними задатками. Отож творчі заняття дітей в ЗДО мають виникати з дитячих інтересів, вмотивованих дорослим, художніх здібностей і нахилів дитини. Важливим завданням педагога є формування:

- психологічної готовності, а саме стійкий інтерес до певної діяльності;
- практичної готовності, а саме, втілення задуму, пошуків художніх засобів, планування роботи тощо.

Отже, творчість це якісно вищий ступінь будь-якої діяльності, при якому дитина оволодіває не тільки технічними прийомами зображення, а й способами

самовираження, отримує задоволення від створення продукту діяльності, розвиває інтерес, творчі здібності.

Зокрема вихователь повинен підбирати засоби розвитку творчих здібностей згідно зацікавленості дитини, повноти, розвиваючого характеру. Такі запити в організації освітньої роботи виконують застосування мультимедійних технологій на заняттях та поза ними.

Медіа технології дозволяють створити творчу атмосферу в групі дітей за допомогою уявлення про середовище, яке демонструється на екрані (мультиплікаційний фільм), сприяти розвитку дитячої фантазії (презентація) тощо.

Основні напрями розвитку творчої активності з використанням мультимедійних технологій:

- Наслідування – копіювання готового зразка.
- Творче наслідування, що проявляється в дитячій самодіяльності, самовираженні в малюнках, поробках, конструкціях.
- Репродуктивна творчість – проявляється у здатності висувати свої оригінальні творчі ідеї, інновації.
- Власне творчість, що проявляється в створенні самобутнього нового продукту діяльності⁶³.

До інформаційних технологій відносять не тільки комп'ютери та їх програмне забезпечення. Сюди належить і використання Інтернет мережі, телевізора, відео, DVD, CD, мультимедіа, аудіовізуального обладнання, різних девайсів, тобто все те, що може представляти широкі можливості для комунікації.

Оволодіння прийомами по використанню інформаційних технологій і створення електронних дидактичних ресурсів, вміння планувати і моделювати заняття з використанням мультимедіа надає можливості вихователям покращувати пізнавальну активність і мотивацію дітей дошкільного віку.

⁶³ Там само.

Впровадження мультимедійних технологій в освітній процес ЗДО класифікують за джерелами знань (пояснювально-ілюстративний, метод проблемного викладу, частково-пошуковий метод, метод комп'ютерних дидактичних ігор) і за характером пізнавальної діяльності: метод демонстрацій (для візуалізації досліджуваних об'єктів, явищ, процесів), метод ілюстрацій (показ предметів, процесів, явищ в їх символічному зображенні (фотографії, малюнки), вправи (дії, спрямовані на формування умінь і навичок).

Для правильного вибору засобів мультимедіа педагогу варто врахувати можливості дітей, їх вік та психофізіологічні особливості.

Система роботи з розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку із використанням мультимедійних технологій включає ряд напрямів:

- Створення банку навчальних мультиплікаційних фільмів для самостійної художньої діяльності дітей середнього дошкільного віку (Приміром, «Чужі фарби», «Капітошка», «Повертайся, Капітошко», «Як кошеня і песик підлогу мили», «Про всіх на світі», «Сонячний коровай», «Черевички» тощо);

- Використання серії відеофільмів, віртуальні екскурсії («Всесвітня картинна галерея Тітоньки Сови», серії «Мистецтво навколо нас», «Дорослим і дітям про мистецтво», «Будинок з Химерами», до Маріїнського Палацу, «Лувру», «Ермітаж», «Сім природних чудес України» М. Томенка, «Тваринний світ України»);

- Тематична добірка презентацій для розвитку творчих та художньо-пізнавальних здібностей:

- для розвитку сенсорних здібностей (презентації «Фігури», «Знайди фігуру», «На що схожі», «Веселка», «Три кумедних гнома», «Сум і радість», «Тепло-холодно», «Знайди розбіжності», «Протилежності», «Жук і корова» тощо);

- ознайомлення з мистецтвом (презентації «Малюнки на асфальті», «Об'ємні малюнки на стінах», «Скульптури з піску» тощо);

- ознайомлення з творчістю художників (презентації «Натюрморт», «Пейзаж» «Портрет», «Половинки», «Що зайве», «Осінь», «Зима», «Якого кольору сніг», «Квітуча весна», «Натюрморти К. Білокур», «Картини Е. Грабаря», «Твори М. Приймаченко» тощо);

- на ознайомлення з декоративно-прикладним мистецтвом (презентації «Українська вишивка», «Дерев'яна іграшка», «Опішня», «Писанка» тощо)

- для збагачення інформації про навколишнє довкілля (презентації «Кульбабка», «Сова і синиця», «Тварини лісу», «Тварини півночі й півдня», «Космос», «Види транспорту» тощо).

Для мотивації до самостійної художньої діяльності дошкільників, розвитку творчості, сприяння креативності варто створити мультимедійні презентації із малюнків дітей у вигляді фотографій з вказанням особистих даних та фото дитини. Така форма роботи в діяльності педагога допоможе виховати самостійність в дитини, розвинути самооцінку і стимулюватиме до висування нових творчих ідей та реалізації їх в поробках.

Розробка та впровадження в навчальний процес мультимедійних технологій сприяє впровадженню та оптимізації нових способів і форм подачі інформації, індивідуалізації навчання, розвитку творчого мислення дітей дошкільного віку. Формування комп'ютерної грамотності розвиває символічні функції мислення дитини, сприяє розвитку динамічних просторових уявлень наочно-образного, теоретичного мислення, пам'яті, уяви тощо. Під час занять, ігор із застосуванням мультимедіа в дитини формується моторна координація спільної діяльності зорового й моторного аналізаторів, вміння та навички самостійно використовувати комп'ютер для ознайомлення з середовищем, конструювання, малювання, експериментування тощо.

Отже, використання мультимедійних засобів (презентацій, віртуальних екскурсій, відео та мультиплікаційних фільмів) в освітній діяльності ЗДО сприяють підвищенню мотивації та індивідуалізації розвитку творчих здібностей дітей, збагаченню досвіду дітей, розвитку креативного мислення.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., та ін. К.: Видавництво, 2012. 26 с.
2. Впровадження та поширення інформаційно-комунікаційних технологій у роботі дошкільного навчального закладу з дітьми, педагогами, батьками та громадськістю: тематичний збірник праць. Упоряд.: А. А. Волосюк; за заг. редакцією Л. А. Шишолік. Рівне: РОППО, 2015. 85 с.
3. Зімнухова Л. О. Використання ІКТ в освітньо-виховному процесі в ДНЗ. URL: http://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/6564/443009/sitepage_53/files/zimnuhova_dosvid1.pdf.
4. Лазарович Н. Обдарованість у дошкільному віці: навчально-методичний посібник. Берегово, 2009. 220 с.
5. Методичні рекомендації і поради щодо організації навчання комп'ютерної грамоти дітей в дошкільному навчальному закладі. URL: <https://studfiles.net/preview/5461977/>.
6. Освітні технології: навчально-методичний посібник. За ред. Пехоти О. М. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
7. Руденкова О., Підан С., Чекоданова А. Сучасна комп'ютерна наочність в освітньому просторі дошкільного навчального закладу. URL: <http://dnz42.edukit.zp.ua/Files/downloads/Досвід.pdf>.
8. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання: монографія. Львів: В-во СПОЛОМ, 2000. 421 с.
9. Сухорукова Г. В. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі: підручник, друге видання, перероблене та доповнене / за заг. ред. Г. В. Сухорукової. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 376 с.
10. Терещенко О. П. Розвиток творчості старшого дошкільника в образотворчій діяльності: навчально-методичний посібник до Базової програми «Я у Світі». К.: Світич, 2009. С. 105-107.

1.6. USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE IMPLEMENTATION OF TASKS OF PERSONAL DEVELOPMENT OF PUPILS OF INCLUSIVE GROUPS OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

1.6. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ВИХОВАНЦІВ ІНКЛЮЗИВНИХ ГРУП ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Упровадження інформаційних технологій (ІТ) у дошкільну освіту є важливою науково-педагогічною проблемою, актуальність якої зумовлюється пріоритетними завданнями сучасної інклюзивної освіти – забезпечення особистісного розвитку кожного вихованця закладів дошкільної освіти. Ефективності використання ІТ в навчанні, вихованні та розвитку дошкільників із особливими освітніми потребами сприяють їх інтерактивний характер, можливості відображати великі обсяги інформації в стислому, доступному для дітей форматі, активізувати пізнавальні процеси, сприяти розвитку мислення, уваги, уяви, пам'яті, мовлення та ін., а також інтегрувати різні типи мультимедійних даних та впливати на різні органи чуття дітей⁶⁴.

У «Національній доктрині розвитку освіти» України задекларовано пріоритетність впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку освіти. Інформаційні технології розглядаються чинником вдосконалення освітнього процесу, здатного підготувати підростаюче покоління до життя і трудової діяльності в умовах інформатизації суспільства.

Предметом наукових дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених стали різноманітні аспекти інформатизації освіти. У працях таких вчених, як: В. Биков, А. Гуржія, М. Жалдак, В. Кухаренко, Г. Лаврентьєва, В. Лапінський, С. Литвинова, А. Манако, Н. Морзе, Є. Полат, О. Овчарук, В. Олійник, О. Пінчук, С. Раков, О. Соколюк, В. Солдаткін, О. Співаковський,

⁶⁴ Матюх Ж. В. Проблеми та перспективи впровадження мультимедійних технологій в інклюзивну дошкільну освіту.

М. Шишкіна здійснено класифікацію ІТ та обґрунтовано ефективність застосування різних їх видів із навально-виховною метою. Зміст, форми і напрями впровадження ІТ у навчання дітей дошкільного віку визначено в працях Л. Босової, Ю. Горвіц, А. Горячева, О. Даценко, О. Зворигіної, С. Іванової, Н. Кириченко, О. Кореганової, Г. Лаврентьєвої, Т. Марковської, В. Моторіної, С. Новосьолової, Т. Поніманської та ін.⁶⁵.

Досвід Західної Європи та США засвідчує ефективність упровадження інформаційних технологій в освітню практику закладів інклюзивної освіти. Попри те, що в кожній країні є характерні підходи до реалізації освіти дітей з особливими потребами, в усіх освітніх системах ІТ вважається основним інструментом реалізації інклюзивних стратегій⁶⁶.

У працях українських дослідників С. Іванової, Н. Кириченко, О. Кореганової, Г. Лаврентьєвої та ін. висвітлюються різноманітні аспекти застосування ІТ у освітньому процесі ЗДО. Напрями застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні і вихованні дітей старшого дошкільного віку з метою формування основ комп'ютерної грамотності, санітарно-гігієнічні й ергономічні вимоги до розвивальних комп'ютерних програм для цієї вікової категорії, а також методика і проведення занять з використанням комп'ютерної техніки відображено в дослідженнях таких сучасних вчених, як: Л. Босова, Ю. Горвіц, А. Горячев, О. Зворигіна, В. Моторін, С. Новосьолова, І. Пашеліте, С. Пейперт, Ю. Первін, Т. Поніманська.

Використання ІТ шляхом цифрових засобів (ПК, планшету, мультимедійної дошки, смартфонів тощо) дозволяє інтегрувати, обробляти та відтворювати різноманітні типи сигналів, засоби і способи обміну даними, відомостями⁶⁷.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Носенко Ю. Г. Деякі аспекти зарубіжного досвіду використання хмарних технологій у навчанні дітей з особливими потребами. *Матеріали Звітної наукової конференції Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України*, Київ: ІТЗН НАПН України, березень, 2015. С. 126-129.

⁶⁷ Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 120.

Їх використання в освітньому процесі не тільки урізноманітнює способи й форми передачі інформації дітям, підвищує рівень її засвоєння, але й сприяє розвитку таких процесів як увага, пам'ять, мислення, уява, мовлення тощо⁶⁸.

У дослідженні Т. Соколовської розкриваються позитивні й негативні аспекти використання електронних засобів у навчальному процесі. Водночас, вчена переконливо зазначає, що використання ІТ суттєво підвищує якість освіти, а відтак активізує розвиток дітей. Автором рекомендується застосовувати ІТ як дидактичні засоби задля індивідуалізації освітнього процесу, забезпечення позитивного психоемоційного середовища та розвитку творчих здібностей особистості⁶⁹.

Базова програма розвитку «Я у Світі» спрямовує педагогів на використання ІТ в освітньому процесі сучасних ЗДО. Так, у розділі цієї програми «Дошкільник і комп'ютер» обґрунтовано необхідність ознайомлення дітей із інформаційно-комунікативними технологіями. Запропоновано розкривати значення інформаційних технологій у житті сучасної людини, визначено вікові можливості старших дошкільників у опануванні такого роду знаннями та окреслено завдання педагогічної діяльності в цьому напрямку освітнього процесу⁷⁰.

Аналіз результатів численних досліджень доводить, що дошкільника оточують значні обсяги інформації, які мають вирішальний вплив на сприйняття ним предметів і явищ довкілля. Суттєво оптимізується цей процес завдяки впровадженню різних видів ІКТ, зокрема мультимедійних технологій (МТ). Засобами мультимедіа інформація про навколишній світ представляються дітям як традиційно – за допомогою тексту, так і з використанням звуку, фото, графіки, відео, анімації⁷¹.

⁶⁸ Хомич С. Використання мультимедійних засобів у навчально-виховному школи процесі початкової. *Початкова школа*. 2010. № 11. С. 41.

⁶⁹ Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 121.

⁷⁰ Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Видавництво «Світлич». Київ. 2008. С. 358.

⁷¹ Жук Ю. Можливості нової технології. Психологопедагогічні проблеми використання засобів нових інформаційних технологій у навчальному процесі. *Освіта*. 2003. 23-30 липня. С. 2-3.

Використання ІТ у навчанні не тільки урізноманітнює способи й форми передачі інформації дітям, підвищує рівень її засвоєння, а й сприяє розвитку таких процесів як увага, пам'ять, мислення, уява, мовлення, розвиває почуття кольору, композиції, сприяє інтелектуальному, емоційному та моральному розвитку дітей. Новизна комп'ютера та інтерактивного обладнання відображаються в розширенні та збагаченні змісту знань, вмінь і навичок дитини, в інтенсифікації створення структурних комплексів інтелектуального та мотиваційно-емоційного характеру, в зміні динаміки процесу психічного розвитку⁷².

У дослідженні С. Хомич доводиться, що мультимедіа оптимізує навчальну діяльність дітей завдяки тому, що залучає для опанування навчальною інформацією різні види пам'яті – зорову, слухову, емоційну та ін. На підтвердження ефективності цього процесу, автор наводить результати нідерландського Інституту Євролінгвіст, в яких йдеться, що для більшості людей характерно запам'ятовувати 5% почутої інформації та 20% побаченої. Відтак, науково доведено, що завдяки поєднанню відео – та аудіоінформації запам'ятовування можна підвищити до 40-50%⁷³. Це особливо важливо враховувати в організації навчальної діяльності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, оскільки в них переважаючу роль має наочно-образне мислення. Вони мають невеликий життєвий досвід, тому для них привабливою є новизна інформації. Також їх увагу привертають і затримують на певний час анімаційні можливості мультимедіа, зокрема яскравість і динамічність зображень. Враховуючи те, що одноманітна робота призводить до швидкої втомлюваності дітей, динамічність і різноманітність слайдів та анімаційні ефекти, відеосюжети, аудіооформлення створюють на занятті сприятливу для них атмосферу і піднесений настрій⁷⁴.

⁷² Хомич С. Використання мультимедійних засобів у навчально-виховному школи процесі початкової. *Початкова школа*. 2010. № 11. С. 41.

⁷³ Хомич С. М. Мультимедійні засоби навчання у початковій школі. *Комп'ютер у школі та сім'ї* № 4. 2014. С. 29.

⁷⁴ Там само, с. 29-32.

Застосування дозволяє подати інформацію у різноманітних форматах, а таким чином оптимізувати освітній процес. У дослідженні цього автора констатується, що при застосуванні мультимедійних презентацій у вивченні певної теми, можна зекономити приблизно 30% часу. При цьому здобуті знання мають стійкий характер і зберігаються в пам'яті дітей суттєво довше. Водночас, проекційні технології зберігають зоровий аналізатор дітей, оскільки переносять зображення на великий настінний екран, тим самим уникаючи надмірного контакту із монітором комп'ютера.

Актуальними проблемами використання мультимедіа у дошкільній освіті України є:

- 1) низький рівень комп'ютеризації та інформатизації ЗДО;
- 2) недостатня розробка методичного супроводу використання мультимедіа в навчально-виховній роботі з дітьми дошкільного віку;
- 3) недостатній рівень ІТ-компетентності вихователів ЗДО⁷⁵.

Практика свідчить, що успішність застосування ІТ у ЗДО безпосередньо залежить від того, на скільки педагоги опанували вміннями роботи з технічними засобами й програмним забезпеченням. Також вони мають бути обізнаними з особливостями сприйняття дошкільниками відео- і аудіо ефектів. Важливим у цьому процесі є здатність дорослого під час демонстрації мультимедійної презентації формулювати запитання і доповнювати зображення усним поясненням.

Для визначення необхідного програмного забезпечення і технічних засобів (монітору, інтерактивної дошки) вихователь ЗДО має враховувати наступне:

- ІТ-засоби використовуються при вивченні найскладніших тем;
- демонструються тільки ті процеси, які складно чи неможливо відтворити в реальному житті;
- розкриваються події чи ситуації в динаміці, а також предмети і явища, розкриття яких у екранному чи звуковому художньому зображенні є доцільним.

⁷⁵ Матюх Ж. В. Проблеми та перспективи впровадження мультимедійних технологій в інклюзивну дошкільну освіту.

У якості показника сформованості достатнього рівня ознайомлення педагога з програмним забезпеченням та правилами його утримання дослідники розглядають оперативність його пошуку актуального навчального матеріалу. Водночас вважається важливою здатність педагога закріплювати враження дітей від перегляду мультимедіа, організовуючи практичну діяльність вихованців на раніше визначену тему. Також вихователь може повертатися до змісту занять із використанням мультимедійних засобів під час прогулянок, ігор, екскурсій, творчості. Водночас, доводиться констатувати, що ІТ не можуть повністю замінити педагогічну діяльність. Проте, використання в навчальному процесі мультимедійних презентацій в поєднанні з традиційними методами навчання, суттєво підвищує ефективність освітнього процесу⁷⁶.

Окремим напрямом сучасних досліджень українських вчених стало обґрунтування переваг використання мультимедійних технологій у ЗДО. Як стверджують дослідники, суттєвим аргументом на підтвердження доцільності застосування мультимедіа в освітньому процесі дошкільників є їх навчальний потенціал. Завдяки цьому створюються сприятливі умови, для засвоєння вихованцями не тільки одиничного поняття чи конкретної навчальної ситуації, а й узагальнених уявлень про аналогічні предмети чи ситуації. Відтак, у дитини формуються такі важливі операції мислення, як узагальнення та класифікація предметів за певними ознаками.

До медіаресурсів, які застосовуються в роботі з дітьми старшого дошкільного віку, конкретизовано низку вимог, серед них те, що вони мають:

- вирішувати навчальні, виховні та розвивальні завдання;
- розширювати та поглиблювати уявлення, розвивати уміння, навички, поповнювати досвід пізнавальної та творчої діяльності вихованців;
- різні рівні складності, варіативність ігрових, пізнавальних і творчих завдань;
- синтезувати інформаційну діяльність та оцінюючі компоненти;

⁷⁶ Жилкіна Є. Використання мультимедійних презентацій у навчанні дошкільників рідної мови як психологопедагогічна проблема.

- трансформувати інформацію засобами анімації, аудіо-, образно-символічних знаків;
- включати елементи високохудожніх творів, доступних сприйняттю дітьми дошкільного віку – електронні репродукції, аудіозаписи, відеоматеріали, фотоматеріали, анімацію, текстову інформацію, знаки-символи;
- виважене використання медіаефектів;
- враховувати актуальний досвід дошкільників⁷⁷.

Аналізуючи теоретико-методологічні основи використання ІТ-засобів для оптимізації рухової активності дітей дошкільного віку, С. Тітаренко серед їх переваг відзначає те, що вони оптимізують пошук і зберігання навчальної інформації, розробку плану заняття фізичною культурою, моніторингу здоров'я та фізичної підготовки вихованців. Як зазначається автором, мультимедійні презентації дозволяють чітко і доступно ознайомити дітей із правилами спортивних ігор, тактикою дій усіх гравців, а також цікаво ознайомити із історичними спортивними подіями та біографією видатних спортсменів. Флеш-презентації та відеоролики автором рекомендується використовувати поруч із комплексами загальнозміцнюючих вправ під час ранкової гімнастики. Серед позитивних аспектів застосування мультимедійних освітніх засобів у роботі з вихованцями ЗДО також відзначається те, що вони дозволяють продемонструвати просторові характеристики рухів, розраховувати кінематичні параметри техніки їх виконання в умовах гри. Підсумовуючи результати досліджень, С. Тітаренко зазначає, що підвищення якості освіти через використання ІТ сьогодні є пріоритетним напрямом роботи ЗДО⁷⁸.

Комплекс досліджень сучасних вчених присвячений обґрунтуванню ефективності використання мультимедіа в розвитку мовленнєвої діяльності дошкільників. Так, у дослідженні Є. Жилкіної проаналізовано особливості використання мультимедійних презентацій у навчанні дошкільників рідної мови. Акцентуючи на специфіці підготовки мультимедійних презентацій,

⁷⁷ Баранова О. В., Гогун Е. А. Методичні рекомендації з використання інструментального комп'ютерного середовища для організації уроків в початковій школі. СПб.: Издат. «Анатолия», 2003. 328 с.

⁷⁸ Тітаренко С. Використання мультимедійних технологій для оптимізації рухової активності дітей дошкільного віку. *Open educational e-environment of modern University*, № 8 (2020). С. 147.

зумовлених віковими можливостями і потребами дошкільників, авторка зазначає, що, оскільки у вихованців ЗДО ще, як правило, відсутні або ж слабо сформована навичка читання, текстова інформація на слайдах зводиться до мінімуму. Відтак доречним вважається, щоб текст був у назвах слайдів чи лаконічних запитаннях до них. Аналогічно висувуються вимоги й до літер. Вони мають бути великого розміру, чіткими, контрастними на фоні слайда, зручно прочитуватися. Це для того, щоб ті вихованці, які вже навчаються читати, змогли їх прочитати самостійно. Щодо структури основного змісту слайдів, то він має складатися з аудіовізуального ряду, відео, добірки фотографій або серії предметних картинок. Як наголошує Є. Жилкіна, саме це суттєво відповідає специфіці наочно-образного мислення дошкільників⁷⁹.

Особливе значення використанню ІТ відводиться в теорії і практиці корекції мовленнєвого розвитку особистості. Як зазначають фахівці, саме ІТ стали важливою складовою діагностики і корекції розвитку мовлення. Із метою визначення оптимально ефективних шляхів їх впровадження в освітню практику об'єднали зусилля колективи вчених Інституту спеціальної педагогіки, Навчально-наукового центру АПН України та Інституту корекційної педагогіки і психології національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Окремим напрямом їх напрацювань стали пошуки потужних програмно-апаратних засобів корекції різних видів мовленнєвих порушень.

У корекції мовленнєвого розвитку на сучасному етапі впровадження мультимедійних технологій застосовуються комп'ютерні програмні засоби, які дозволяють естетично подати навчальний матеріал у інтерактивній формі. Це здійснюється за допомогою звукової та візуальної модальностей. Завдяки їх застосуванню значно зростає ефективність дидактико-логопедичної

Досвід застосування в корекції мовленнєвих порушень мультимедійних засобів довів, що вони мають суттєві переваги в розв'язанні цієї проблеми, аніж

⁷⁹ Жилкіна Є. Використання мультимедійних презентацій у навчанні дошкільників рідної мови як психологопедагогічна проблема.

традиційні методи. Як стверджує Н. Клемешова, мультимедійні програми дозволяють створити інтерфейс користувача та досягнути максимальної насиченості візуального та адитивного полів. Також вчена зазначає, що естетична організація навчального матеріалу, яка реалізується через мультимедіа та сприяє оптимізації колекційного процесу.

Результати досліджень свідчать, що завдяки ІТ створюються умови для побудови інтерактивних діалогових ситуацій. У наукових працях йдеться про те, що навчально-корекційний діалог не тільки дозволяє обмінюватися навчальною інформацією, а й засвоювати знання з корекцією певних процесів, що лежать в основі формування вмінь. Характерною особливістю мультимедійних дидактичних засобів є інтерактивність, яка відрізняє їх від традиційних екранних засобів. На основі цієї властивості фахівці виокремлюють потенційно можливі функції мультимедійних програм у корекції мовленнєвих порушень, зокрема такі, як: мотиваційна, пояснювальна, корекційна, розвивальна, інформаційна, евристична, систематизуюча. На успішність реалізації цих функцій має рівень організації комп'ютерно-орієнтований на дидактичні та програмно-апаратні складові корекційного процесу⁸⁰.

Таким чином, використання ІТ-засобів у освітньому процесі суттєво активізує пізнавальну діяльність вихованців із ООП. Їх застосування дозволяє комбінувати різноманітні форми подачі навчальної інформації дітям дошкільного віку в інклюзивних групах ЗДО. Поєднання тексту, графічних редакторів, аудіо, відео, анімації тощо суттєво оптимізує доступ старших дошкільників до навчального процесу, забезпечуючи зручний для кожного з них спосіб опанування знаннями. Важливим напрямом застосування ІТ у роботі з вихованцями інклюзивних груп ЗДО є забезпечення корекції їх мовленнєвого розвитку – формування словникового запасу, правильної звуковимови та активізації діалогічного і монологічного мовлення.

⁸⁰ Мультимедійні ресурси логопедії.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Видавництво «Світич». Київ. 2008. 428 с.
2. Баранова О. В., Гогун Е. А. Методичні рекомендації з використання інструментального комп'ютерного середовища для організації уроків в початковій школі. СПб.: Издат. «Анатолия», 2003. 328 с.
3. Жилкіна Є. Використання мультимедійних презентацій у навчанні дошкільників рідної мови як психологопедагогічна проблема. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2020/2020_23_10_zbirnuk.pdf.
4. Жук Ю. Можливості нової технології. Психологопедагогічні проблеми використання засобів нових інформаційних технологій у навчальному процесі. *Освіта*. 2003. 23-30 липня. С. 2-3.
5. Матюх Ж. В. Проблеми та перспективи впровадження мультимедійних технологій в інклюзивну дошкільну освіту. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241737.pdf>.
6. Мультимедійні ресурси логопедії. URL: <https://helpiks.org/7-36780.html>.
7. Носенко Ю. Г. Деякі аспекти зарубіжного досвіду використання хмарних технологій у навчанні дітей з особливими потребами. *Матеріали Звітної наукової конференції Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України*, Київ: ІТЗН НАПН України, березень, 2015. С. 126-129. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/165919/>.
8. Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 120-124.
9. Тітаренко С. Використання мультимедійних технологій для оптимізації рухової активності дітей дошкільного віку. *Open educational e-environment of modern University*, № 8 (2020). С. 147-153.
10. Хомич С. Використання мультимедійних засобів у навчально-виховному школи процесі початкової. *Початкова школа*. 2010. № 11. С. 41-43.
11. Хомич С. М. Мультимедійні засоби навчання у початковій школі. *Комп'ютер у школі та сім'ї* № 4. 2014. С. 29-32.

1.7. SEXUAL EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

1.7. СЕКСУАЛЬНА ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Статистика свідчить, що лише 34% молоді в усьому світі можуть продемонструвати точні знання щодо запобігання та передачі ВІЛ, а в деяких країнах двоє з трьох дівчат не знають, що з ними відбувається, коли у них починається менструація. І це тільки деякі з причин, чому існує нагальна потреба в якісній всебічній сексуальній освіті. Сексуальну освіту як засіб проти ранньої вагітності, ВІЛ-інфекції і венеричних хворіб пропагує й колишня виконувачка обов'язків міністра охорони здоров'я України Уляна Супрун. На її думку, «сексвиховання допомагає зберегти репродуктивне здоров'я і виробити відповідальне ставлення до стосунків». У 2016 році в Україні було зроблено 56 абортів жінкам віком до 14 років та 875 – віком 15-17 років. Це дуже сумна статистика. Сексуальна освіта має допомогти запобігати небажаним вагітностям, а відтак і зменшувати кількість абортів. Також обізнаність молоді та відповідальна поведінка в статевому житті зменшує ризики зараження ВІЛ або іншими хворобами, які передаються під час контакту. Адже у 59% випадках ВІЛ передається статевим шляхом. «Сексуальна необізнаність становить серйозну загрозу здоров'ю, а агресивне пропагування культу сексу в медіа та кінематографі призводить до занадто ранніх сексуальних дебютів, великої кількості абортів, сексуального насильства та поширення захворювань», – написала вона на своїй інтернет-сторінці⁸¹.

В Україні з ширенням ідей інклюзії, імплементації інклюзивного навчання та переосмислення ролі спеціальної освіти з питанням сексуальної освіти пов'язані наукові пошуки та практичні кроки Тетяни Скрипник, Олесі Яскевич, Людмили Белей.

⁸¹ Сексуальна освіта дітей. Чому про це варто говорити? – Надія Константинова, 2021.

Якщо ж брати до уваги позитивний закордонний досвід, то у Великій Британії запровадження сексуальної освіти в школах дозволило на 80% знизити рівень підліткової вагітності, яка у цій країні перетворилася на проблему національного масштабу. В Італії та Мексиці діють магістерські програми для фахівців, які займаються питаннями насильства над дітьми. Основам статевого виховання знайомлять із садочка в Нідерландах, Німеччині, а у Великобританії, Швеції, США, Франції, Норвегії сексуальну освіту викладають у школі⁸².

Метою дослідження стало запровадження в перспективі освітньо-виховних заходів на базі ГО «Простір розвитку дітей» з батьками та їхніми дітьми з особливими освітніми потребами на тему комплексного підходу до сексуальної освіти, а також надання практичних рекомендацій безпосередньо пов'язаних з сексуальним вихованням дітей з особливими освітніми потребами (ООП).

Оскільки переважна більшість дітей (приблизно 80%), які відвідують розвиваючі заняття в ГО «Простір розвитку дітей» (Івано-Франківськ), – це діти з розладами аутичного спектру (РАС), ми зосередили увагу на сексуальній освіті дітей саме з аутизмом.

В Україні питання про введення сексуальної освіти в навчальних закладах залишається доволі суперечливим та неоднозначним. Українські школи наразі не мають єдиного предмета зі статевого виховання. Елементи комплексної сексуальної освіти розпорошені між кількома обов'язковими предметами і факультативними курсами. Проте, як наголошують чиновники, питання сексуальної освіти є важливим і до нього зростає увага. За даними опитування, проведеного Аналітичним центром Cedos у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та за підтримки МОН, 60% як батьків, так і вчителів повністю підтримують запровадження статевого виховання у школі, проте лише 16% педагогів та 12% батьків за те, щоб сексуальній грамоті навчали «першачків»⁸³.

⁸² Там само.

⁸³ Там само, с. 29.

Крім того, навіть закордоном навчальні програми зосереджуються на нейротипових дітях і дітях без обмежених можливостей, не залишаючи майже ніяких чітких інструкцій для педагогів щодо того, як займатися сексуальною освітою дітей та молоді з особливими освітніми потребами або в програмах спеціальної освіти, особливо дітей та молоді з розладом аутичного спектру. Оскільки досвід РАС різноманітний, а діапазон проявів широко варіюється у різних людей, необхідний індивідуальний підхід, пристосований до конкретних потреб дітей та молоді, який також враховує різні соціокультурні бар'єри, які впливають на людей з РАС.

Деконструкція стигматизації дітей та молоді з ООП, пов'язаної з сексуальною освітою, є важливою для створення більш сприятливого та інклюзивного середовища для вирішення питань сексуальності для всіх дітей. Таким чином, дослідженням в цій науковій роботі планується надати поточний контекст сексуальної освіти для дітей та молоді з РАС в українських шкільних закладах та рекомендації щодо більш інклюзивних підходів.

До того ж, доступ до сексуальної освіти для людей з обмеженими можливостями є питанням прав людини, закріпленим у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права людей з інвалідністю⁸⁴, тому сексуальною освітою людей з РАС нехтувати ні в якому разі не варто.

Учні з РАС можуть звернутися до однолітків, щоб моделювати ефективні та відповідні навички, однак соціальна ізоляція може перешкоджати навчанню основних соціальних навичок, зокрема й навичок, пов'язаних із стосунками та сексуальністю. Більше того, власне переконання та упереджене ставлення вчителів і деяких батьків можуть вплинути на те, як сексуальна освіта розглядається в умовах спеціальної освіти.

Діти та молоді з РАС потребують такого ж загального змісту сексуальної освіти, що й їхні однолітки, тільки з усвідомленням того, що різні ознаки РАС

⁸⁴ Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD). Генеральна Асамблея ООН, Нью-Йорк, 2007.

вимагають, відповідно, різних і чітких підходів та інструкцій⁸⁵. Крім того, людей з РАС часто вважають асексуальними, начебто вони не мають сексуальних бажань чи почуттів до інших або їх сексуальність проблематизується, оскільки «сексуальні права людей з аутизмом часто обмежуються під прикриттям захисту»⁸⁶.

Статеве дозрівання є важливим аспектом сексуальної освіти для молодих людей з РАС, оскільки вони відчують ті ж фізичні зміни, що й усі інші підлітки. У деяких людей з РАС зміни в період статевого дозрівання можуть спричинити посилення певних симптомів (наприклад, судоми, депресія, тривожність, дратівливість, соціальне відсторонення⁸⁷ і зменшення інших. Комплексна освіта про статеве дозрівання до його настання важлива для формування знань і навичок, щоб заохочувати впевненість у собі та повагу на тлі фізичних, когнітивних, емоційних та соціальних змін, які відбуваються. Вивчення належної термінології для частин тіла не тільки дає дітям та молоді «інструмент» для точного повідомлення про насильство або напад, але також є фактором для подальшого розвитку їхнього самопочуття, що, своєю чергою, допомагає змінити ступінь вразливості. Конкретне вчення про публічну й приватну поведінку та доречні для цього умови заохочує «відповідне сексуальне вираження, а не придушення сексуальних бажань», допомагаючи запобігти сексуальній поведінці в громадських місцях⁸⁸, яка може підвищити ризик сексуальної віктимізації.

Люди з РАС хочуть соціальних і романтичних стосунків⁸⁹, але зазвичай відчують соціальні бар'єри через соціальну ізоляцію та стигматизацію⁹⁰.

⁸⁵ Hartman, D., *Sexuality and relationship education for children and adolescents with autism spectrum disorders: A professional's guide to understanding, preventing issues, supporting sexuality and responding to inappropriate behaviours*. Jessica Kingsley Publishers, 2014.

⁸⁶ Gougeon, N. A., *Sexuality and Autism: A critical review of selected literature using a social-relational model of disability*. American Journal of Sexuality Education, 2010, 5 (4), P. 352.

⁸⁷ Hartman, D., *Sexuality and relationship education for children and adolescents with autism spectrum disorders: A professional's guide to understanding, preventing issues, supporting sexuality and responding to inappropriate behaviours*. Jessica Kingsley Publishers, 2014.

⁸⁸ Beddows, N., Brooks, R., *Inappropriate sexual behaviour in adolescents with autism spectrum disorder: What education is recommended and why*. Early Intervention in Psychiatry, 2016, 10, P. 286.

⁸⁹ Hartman, D., *Sexuality and relationship education for children and adolescents with autism spectrum disorders: A professional's guide to understanding, preventing issues, supporting sexuality and responding to inappropriate behaviours*. Jessica Kingsley Publishers, 2014.

Хоча молоді люди з РАС прагнуть інтимних стосунків, багато з них були «розчаровані браком знань та навичок щодо того, як розвивати і керувати романтичними відносинами»⁹¹. Хоч це і не характерно для всіх людей з РАС, унікальні потреби, які діти та молодь із РАС можуть відчувати щодо людських відносин, – це соціальна взаємність, сенсорні проблеми та згода. З огляду на те, що соціальна взаємність є важливою навичкою стосунків, інструкція, зосереджена на знаннях і розвитку навичок у взаємодії з однолітками та партнерами, є обов’язковою. Цей підхід допомагає зробити «неявне явним»⁹² і розібратися, як зав’язувати дружбу, читати соціальні сигнали, як фліртувати, ініціювати та встановлювати кордони у стосунках, а також викорінює дискусії навколо сексуальної згоди.

Дотик є важливою частиною багатьох відносин. Деякі люди з РАС мають підвищену чутливість до фізичних відчуттів, які зазвичай називають сенсорними проблемами. Відповідно, сексуальна освіта має «сприяти ... усвідомленню індивідуальних сенсорних потреб і того, як вони можуть відрізнитися від сенсорних потреб партнера, а також забезпечити стратегію спілкування та управління сенсорними відмінностями»⁹³. Крім того, учні дізнаються про сексуальність і стосунки через соціальні контакти з однолітками поза основним навчальним часом, але діти та молодь з РАС можуть мати менше можливостей для взаємодії з однолітками за межами навчального середовища. Цей досвід може сприяти соціальному відчуженню та відчуженню дітей та молоді з РАС, що впливає на розвиток соціальних і сексуальних стосунків. Нарешті, згода є важливою частиною сексуальної освіти, особливо для дітей та молоді з РАС, які можуть бути більш схильні до ризику сексуального насильства та нападів. Концепції згоди можна навчити вже в дошкільному віці за допомогою відповідних віку уроків і навчальних моментів, таких як обмін

⁹⁰ Gougeon, N. A., Sexuality and Autism: A critical review of selected literature using a social-relational model of disability. *American Journal of Sexuality Education*, 2010, 5 (4), P. 328-361.

⁹¹ Cheak-Zamora, N. C., Teti, M., Maurer-Batjer, A., O'Connor, K. V., Randolph, J. K., Sexual and relationship interest, knowledge, and experiences among adolescents and young adults with autism spectrum disorder. *Archives of Sexual Behavior*, 2019, 48, P. 2611.

⁹² Greiert, B. S., Key components of successful sexuality education for high functioning students with autism spectrum disorder [Doctoral dissertation, University of Denver], 2016. P. 136.

⁹³ Там само, p. 144.

іграшками, пропозиція та прийняття обіймів та ігри (напр., лоскотання). Щоб навчання щодо отримання згоди було ефективним, його необхідно інтегрувати в навчальний план для всіх класів, оскільки учні практикуватимуть пошук та надання згоди. Навчання добровільної згоди також включає вивчення різниці між тим, які типи дотиків є допустимими, а які неприйнятними. Діти та молодь з РАС, які зазнали жорстокого поводження або нападу, можуть не розуміти та не визнавати цього, натомість розглядати це як виконання прохання дорослого. Включення інструкцій та формування навичок у сексуальній освіті пов'язаних із соціальною взаємністю, сенсорними проблемами та згодою є важливим аспектом для підтримки дітей та молоді з РАС у розвитку здорових відносин.

Часто помилково припускають, що діти та молодь з РАС є безстатевими, не мають сексуальної орієнтації та не відчують сексуального бажання, однак, як і їхні однолітки, вони розвивають гендерну та сексуальну ідентичність, зокрема й ті, хто ідентифікують себе як асексуалів. Крім того, припущення щодо сексуальної орієнтації може стати причиною обмеженого доступу до важливої інформації про сексуальне здоров'я щодо передачі ВІЛ та інших захворювань, що передаються статевим шляхом. Сала Дж. зі своїми колегами⁹⁴ зауважив, як гетеросексуальні припущення часто переносять у роботу щодо стосунків з аутичними спільнотами, що призводить до серйозних наслідків і посилення психосоціального стресу для ЛГБТК+ (тобто лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, квір або тих, хто не визначився) осіб з РАС, які ідентифікують себе за межами гетеросексуальної ідентичності та/або мають бінарні уявлення про гендерну ідентичність. Представлення ЛГБТК+ осіб з РАС та обговорення перетину статі та сексуальної ідентичності, зокрема, пов'язані з розумінням соціальних сигналів та нейрорізноманіття, можуть пом'якшити спроби їх «стирання» та дискримінації.

Сексуальна освіта може бути шляхом як для деконструкції цисгендерних, так і гетеросексуальних припущень щодо статі та сексуальності (тобто, що

⁹⁴ Sala, G., Hooley, M., Stokes, M. A., Romantic intimacy in autism: A qualitative analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2020, 50, P. 4133-4147.

стосунки завжди включають одного чоловіка та одну жінку, що люди завжди повинні прагнути довготривалих романтичних стосунків, а гендерна ідентичність та вираження мають відповідати присвоєній статі при народженні), а також надавати більше простору для деконструкції гендерних норм і того, як такі норми впливають на дітей та молодь з РАС. Крім того, ті, хто не відповідає критеріям бінарної ідентичності, можуть зіткнутися з інтерналізованою стигмою та упустити можливості для діагностики та форм соціальної підтримки. Повинна поважатись конфіденційність осіб з РАС, створюючи безпечний простір для обговорення гендерної та сексуальної різноманітності, не відводячи жодного учня до батьків. Більше того, викорінення суперечливих стереотипів про представників ЛГБТК+, важливо для підлітків з РАС, які можуть ідентифікувати себе як негетеросексуальних і не цисгендерних, але не відповідати нормативним уявленням про ЛГБТК+, гетеросексуальних або цисгендерних осіб. Навчальна програма, яка руйнує стереотипи, поважає конфіденційність і сприяє самоідентифікації, може задовольнити потреби всіх учнів, а не лише тих, хто має РАС.

Стосовно батьків, які виховують дітей з розладом аутичного спектру, то вони зазвичай хочуть, щоб такі діти та підлітки робили все, що роблять їхні однолітки. Батьки сподіваються, що у їхніх дітей будуть друзі, вони будуть отримувати задоволення від школи, брати участь у спортивних, музичних та інших позашкільних заходах. Однак, коли діти з РАС починають дорослішати і перебувають у періоді статевого дозрівання, деякі батьки хвилюються. Вони можуть турбуватися, як їхні діти орієнтуватимуться у складних соціальних реаліях підліткового та дорослого життя. Незважаючи на те, що їм може бути незручно думати про своїх дітей з РАС в таких сферах життя як інтимність та секс, батькам важливо визнати, що статевий розвиток неминучий. Усі діти ростуть, незалежно від того, мають вони РАС, чи ні. Як вже раніше йшлося в даній роботі – багато підлітків і молодих людей із спектром аутизму хочуть мати романтичні відносини. Вони хочуть зустрічатися, відчувати близькість, а деякі можуть захотіти одружитися. Для того, щоб приймати більш здорові,

безпечні та обґрунтовані рішення, пов'язані з сексуальністю, кожен має право на позитивне та ефективне спілкування та освіти щодо цієї важливої теми.

Батьки можуть адаптувати сексуальне виховання та освіти щодо стосунків до конкретних потреб дітей з розладами аутичного спектру й допомогти своїм дітям зробити правильний соціальний вибір, прийняти себе, керувати ізоляцією та, що є дуже значущим, навчити їх спілкуватися з іншими. «Викладаючи» статеве дозрівання, зміни тіла, репродукцію та репродуктивну анатомію, батьки можуть використовувати ті самі стратегії навчання, які вони використовували для навчання дітей іншим життєвим навичкам. Деякі з цих стратегій можуть включати візуальні розклади чи списки відміток, відео, факти в книгах, анатомічно правильні ляльки, зображення того, що відбувається з їхнім тілом, історії для передбачення того, що може статися, або конкретну термінологію. Сексуальна безпека та соціальні проблеми тісно пов'язані.

Ось кілька конкретних порад, про які батькам варто подумати під час виховання сексуального здоров'я своєї дитини:

- Будьте ініціативні. Важливо навчити вашого підлітка про статеве дозрівання ще до того, як його організм почне розвиватися, щоб вони не виявили зміни, що відбуваються, зненацька й не були налякані ними.
- Навчайте дітей сприйняття й розуміння власного тіла, розмноження та репродуктивної анатомії.
- Навчіть дітей зачиняти та замикати двері ванної кімнати, користуватися громадськими туалетами, самостійно прибирати й приймати душ.
- Навчіть свою дитину доречним та, навпаки, недопустимим дотикам, а також поведінці, яку можна робити публічно, і поведінці, яку варто робити лише наодинці.
- Сексуальні бесіди з підлітками, які мають проблеми з зоровим контактом, можуть працювати краще, якщо ви розмовляєте, коли йдете пліч-о-пліч, разом готуєте їжу або їдете в машині.

- Заручіться підтримкою чуйної молодшої людини, ровесниці вашої дитини, яка може допомогти їй з мовою, поведінкою та модними стилями, а також з тим, що робити і не робити в оточенні однолітків.

- Зробіть «А якщо?» сценарії з вашою дитиною. Наприклад, «А якщо місячні почнуться у школі?» або «Що, якщо у вас з'явиться ерекція у класі?». Разом подумайте про можливий розвиток цих сценаріїв.

- Зважайте на будь-яке захоплення вашої дитини іншою людиною. Допоможіть їм зрозуміти, що кохання – це нормально і нормально, якщо воно зникає й з'являється до іншої людини. Навчіть дитину, що здорові, зрілі стосунки є взаємними та наповненими повагою.

Універсальний підхід до сексуальної освіти ніколи не буде достатнім для дітей та молоді з РАС і вимагає певних стратегій навчання. Таким чином, важливим є вихід за рамки простих підходів, які спрямовані на розширення знань, щоб включати формування навичок; необхідність залучення батьків, аутичних представників й активістів у даній темі в поточні бесіди; надання підтримки освітянам.

Незважаючи на можливе запровадження навчальних програм із сексуальної освіти в українських закладах загальної шкільної освіти, все ще простежується недостатня зосередженість на сексуальному здоров'ї та добробуті дітей та молоді з особливими освітніми потребами. Це недопрацювання й, свого роду, виключення продовжує стигматизацію суспільства до дітей з ООП й відсунення їх на маргінес суспільства: крім того, «якщо це негативне ставлення та сприйняття не буде вирішено та змінено, тоді всі кроки зроблені у задоволенні потреб людей з ООП безглузді, оскільки вони не призведуть до жодних значущих змін у суспільстві»⁹⁵. Оскільки потенційна сексуальна освіта все ще обговорюється в Україні, важливо враховувати специфічні потреби людей з обмеженими можливостями та їх постійне соціальне виключення з цих дебатів. Незважаючи на те, що дослідження, що

⁹⁵ Gougeon, N. A., Sexuality and Autism: A critical review of selected literature using a social-relational model of disability. American Journal of Sexuality Education, 2010, 5 (4), P. 354-355.

розвиваються, змінюють уявлення, в які раніше вірили, досі широко визнано, що люди з ООП, за своєю суттю, не є сексуальними.

«Сексуальна освіта – це не розповіді про те, як займатися сексом, а точне і доступне інформування дітей про те, як влаштовані люди. Без стереотипів. Сексуальна освіта формує етику і культуру сексуального життя у майбутньому, дає можливість захистити від сексуального насильства і психологічних травм»⁹⁶. Забезпечення сексуальної освіти для дітей та молоді з ООП може допомогти їм зрозуміти сексуальні почуття свого тіла, сприяючи їхньому хорошему самопочуттю. Виховання цього самопочуття може допомогти полегшити суперечливі повідомлення, коли вони відчують сексуальні бажання, але суспільство має на увазі, що вони мають бути несексуальними через свій діагноз або інші речі, які роблять їх людьми з особливими освітніми потребами. Сексуальна освіта, яка має на меті дати дітям та молоді з ООП можливість розвивати своє самопочуття та самопізнання, може сприяти здоровому почуттю соціальної гордості, а також безперервний розвиток сексуальності, як компоненту цілісного благополуччя.

Література

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD). Генеральна Асамблея ООН, Нью-Йорк, 2007.
2. Сексуальна освіта дітей. Чому про це варто говорити? – Надія Константінова, 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/seksualna-osvita-ditey/31088478.html>.
3. Чому українським підліткам потрібна сексуальна освіта? – Настя Іванців, 2020. URL: https://lb.ua/society/2020/05/23/458157_chomu_ukrainskim_pidlitkam_potribna.html.
4. Beddows, N., Brooks, R., Inappropriate sexual behaviour in adolescents with autism spectrum disorder: What education is recommended and why. *Early Intervention in Psychiatry*, 2016, 10, P. 282-289.

⁹⁶ Чому українським підліткам потрібна сексуальна освіта?. – Настя Іванців, 2020.

5. Cheak-Zamora, N. C., Teti, M., Maurer-Batjer, A., O'Connor, K. V., Randolph, J. K., Sexual and relationship interest, knowledge, and experiences among adolescents and young adults with autism spectrum disorder. *Archives of Sexual Behavior*, 2019, 48, P. 2605-2615.
6. Hartman, D., *Sexuality and relationship education for children and adolescents with autism spectrum disorders: A professional's guide to understanding, preventing issues, supporting sexuality and responding to inappropriate behaviours.* Jessica Kingsley Publishers, 2014.
7. Gougeon, N. A., *Sexuality and Autism: A critical review of selected literature using a social-relational model of disability.* *American Journal of Sexuality Education*, 2010, 5(4), P. 328-361.
8. Greiert, B. S., *Key components of successful sexuality education for high functioning students with autism spectrum disorder* [Doctoral dissertation, University of Denver], 2016. URL:
<https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2133&context=etd>.
9. Sala, G., Hooley, M., Stokes, M. A., *Romantic intimacy in autism: A qualitative analysis.* *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2020, 50, P. 4133-4147.

Part 2. MAIN DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF A MODERN SPECIALIST

2.1. SYNERGETIC APPROACH IN FORMING THE READINESS OF FUTURE DOCTORS FOR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT

2.1. СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ

Підготовка конкурентоспроможних на ринку праці фахівців у галузі охорони здоров'я, здатних до систематичного професійного самовдосконалення, стала актуальною проблемою теорії і практики вищої медичної освіти України. Необхідність постійного та безперервного професійного саморозвитку медиків зумовлюється динамічним інформаційним розвитком сучасного суспільства, інтенсивністю накопичення новітньої професійної інформації та систематичним старінням професійних знань. Серед шляхів вирішення цієї проблеми експерти розглядають перехід до новітньої парадигми «освіти протягом життя», де базова освіта періодично зазнає доповнень і корегувань, що вимагає від випускників закладів вищої освіти не тільки опанування фаховими знаннями, а й готовності до професійного саморозвитку⁹⁷.

Міністерством охорони здоров'я України затверджено кваліфікаційну характеристику лікаря, в якій зазначається, що кожен фахівець у галузі охорони здоров'я має: «уміти застосовувати сучасні методи профілактики, диференційної діагностики, лікування, реабілітації та диспансеризації хворих у межах своєї спеціальності, надавати їм швидку та невідкладну медичну допомогу; здійснювати нагляд за побічними діями лікарських засобів;

⁹⁷ Національний інститут стратегічних досліджень. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична довідка

планувати роботу та аналізувати її результати; вирішувати питання тимчасової або постійної непрацездатності пацієнтів; вести лікарську документацію; дотримуватися принципів медичної деонтології; керувати роботою середнього медичного персоналу; брати активну участь у поширенні медичних знань серед населення; постійно удосконалювати свій професійний рівень»⁹⁸. Відтак, важливим напрямом складовою освітнього процесу медичних ЗВО є формування в майбутніх лікарів готовності до безперервного професійного саморозвитку⁹⁹.

Професійний розвиток і саморозвиток особистості став предметом численних психолого-педагогічних досліджень. Науковцями В. Мельниковим та Я. Москальовою саморозвиток трактується як відкрита, саморегульована цілісна система, характерною особливістю якої є динамічність, складність, невизначеність і автономність.

У працях К. Абульханової-Славської, К. Платонова, В. Моляко, Б. Федоришин, Л. Митіної та ін. сутність професійного саморозвитку розглядається, як процес набуття та вдосконалення професійно-особистісних якостей, професійних знань, вмінь та навичок.

Вчені О. Іонова, В. Кремень, С. Кузікова, В. Фрицюк та ін. досліджують професійний саморозвиток із позицій синергетичного підходу, розглядаючи його в ролі внутрішньої здатності особистості розвивати в собі нові риси і якості, які мають особливо важливе значення для виконання професійних обов'язків у змінених чи абсолютно нових соціально-економічних умовах.

Поняття «синергетика» (від давньогрец. *synergetikos* – співробітництво, спільна дія) введено в наукового обіг німецьким вченим, професором Штутгартського університету фізиком-теоретиком Г. Хакеном, який 1969 р. аргументував гіпотезу, що при переході від стану неупорядкованості до систематизованості в досліджуваних явищах виникає схожа поведінка їх

⁹⁸ Галузяк В. М. Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 228 с.

⁹⁹ Фрицюк В. Синергетичний підхід у підготовці майбутніх медичних працівників до професійного саморозвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* № 4 (19). 2019. С. 416.

структурних компонентів. Такий процес вчений назвав кооперативним, синергетичним ефектом, що постає своєрідною природною кореляцією елементів цілого. За висновком Г. Хакена, феномен синергетики здатний проявлятися в результаті сукупної колективної взаємодії великої кількості підсистем, здатної спричинитися до утворення стійких структур і самоорганізації у складних системах¹⁰⁰. Таким чином, сумарний ефект взаємодії кількох факторів може суттєво переважати результат окремого функціонування кожного з них.

Аналізуючи сутність синергетики, дослідники звертають увагу на узгодженості взаємодії частин при створенні певної цілісної структури. Щодо походження наукового тлумачення поняття «синергізм», то відзначимо, що в науковий обіг воно увійшло спочатку в медичній галузі. Так, у фізіології м'язи або групи м'язів, що спільно діють в одному напрямі, забезпечуючи рух, мають назву синергісти¹⁰¹.

Цим терміном у фармакології означаються лікарські препарати, що взаємно посилюють дію лікувальної речовини. Згодом цим терміном почали користуватися в фізико-хімічній галузі для опису колективних взаємодій атомів і молекул, здатних впорядковувати та підтримувати спеціальні процеси¹⁰².

Починаючи з другої половини ХХ ст. відбувається формування пізнавальної моделі науки, яка одержала назву «синергетика». Її зародження і розвиток пов'язується з інноваційним поступом сучасної науки. Як наголошує один із засновників синергетики як науки І. Пригожин: «Сьогодні, коли фізика намагається конструктивно включити нестабільність до картини універсума, спостерігається зближення внутрішнього і зовнішнього світів, що, можливо, є однією з найважливіших культурних подій нашого часу»¹⁰³.

¹⁰⁰ Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: пер. с англ. Г. Хакен. Москва: Мир, 1985. 146 с.

¹⁰¹ Словник іншомовних слів.

¹⁰² Вітвицька С. С. Системно-синергетичний підхід до педагогічної підготовки майбутніх магістрів освіти. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 92.

¹⁰³ Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 52.

Згідно з тлумаченням у словнику сучасної західної філософії, поняття «синергетика» розглядається в значенні міждисциплінарного напрямку наукових досліджень, який зародився на початку 70-х р.р. XX ст. Головним його завданням визначено пізнання загальних закономірностей і принципів, що знаходяться в основі процесів самоорганізації систем різної природи. Це можуть бути як фізико-хімічні, біологічні, так і технічні, економічні, соціальні та ін. процеси.

У словниково-довідниковому виданні в галузі філософії синергетика розглядається як новітнє світобачення, сучасна теорія самоорганізації, пов'язана з вивченням феноменів самоорганізації, нелінійності, неврівноваженості, глобальної еволюції. За І. Прихожимим, вони розглядаються в контексті вивчення процесів становлення «порядку через хаос», біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості як основної характеристики процесів еволюції.

Як наголошує М. Федорова, синергетика презентує єдиний міждисциплінарний підхід до предметів і об'єктів наукового дослідження. Теорія самоорганізації (синергетика), зародившись у галузі дослідження природних систем, дає можливість із інноваційної точки зору розглянути функціонування також і педагогічної системи. Аналіз синергетичного підходу в освітній галузі відображено в працях В. Буданова, С. Женжери О. Чалого; теоретичні основи синергетики – Е. Князевої, І. Пригожина, Г. Хакена; методологічні основи сучасної педагогіки – С. Гончаренка, Л. Рижко.

Деякими дослідниками вважається полемічною доцільність застосування синергетичного підходу в педагогіці. Вони наголошують, що використовувати методологічні установки, сформовані в термодинаміці та хімії, в дослідженні соціальних явищ і, зокрема, у освітній діяльності, необхідно обережно. Спричинила суттєві зауваження також і не виправдана заміна синергетичною термінологією деяких педагогічних понять¹⁰⁴. Незважаючи на ці заперечення,

¹⁰⁴ Пугачева А. Синергетический подход к системе высшего образования. *Высш. образование*. 1998. № 2. С. 41-45.

синергетичний підхід активно застосовується в дослідженнях різних педагогічних проблем, оскільки він, як і системний підхід є міждисциплінарним. Актуалізується застосування синергетичного підходу також і тим, що він спрямовується на виявлення закономірностей становлення і самоорганізації складних систем, незалежно від конкретної природи складових їх компонентів. Завдяки цьому й визначається роль і призначення синергетичного підходу в дослідженні освітнього процесу як складної системи.

Ключовими положеннями синергетичного підходу є:

- неприпустимо нав'язувати шляхи розвитку складно організованим системам, а потрібно сприяти їх власним тенденціям розвитку;
- конструктивним джерелом розвитку може бути полівекторність, оскільки з неї може виникнути новітня організація системи;
- незначні збурення в певних ситуаціях можуть мати макронаслідки та трансформуватися в макроструктури, зокрема, дії конкретної особистості можуть кардинально впливати на макросоціальні процеси;
- кілька альтернативних шляхів розвитку існує для складних систем, але на різних етапах проявляє себе певна переддетермінованість розгортання процесів і теперішній стан системи визначається не лише її минулим, а й майбутнім;
- складно організована система не є звичайною сумою частин, вона не тільки вбирає в себе простіші елементи, але й породжує нові структури¹⁰⁵.

Синергетичний підхід у жодному випадку не заперечує основні фундаментальні принципи і закономірності освіти. Педагогічні закони розглядаються синергетикою як еволюція розвитку освітніх процесів із точки зору теорії складноорганізованих систем. Синергетичний підхід не відмінює принципів таких методологічних підходів як особисто-зорієнтований,

¹⁰⁵ Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 3-20;

Овчинникова М. В. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи підготовки майбутніх учителів математики до науково-дослідницької діяльності.

компетентнісний, студентоцентризований та ін., а навпаки, їх доповнює, забезпечуючи комплексний характер їх упровадження¹⁰⁶.

Як відзначає М. Овчинникова, зв'язок синергетичного та особистісно-зорієнтованого підходів забезпечує суб'єктність освітнього процесу. У результаті цього створюються умови для самовизначення особистості, стимулюється особистісний розвиток суб'єктів освітнього процесу, зосереджуючи їх на індивідуальних, прихованих, потенційних можливостях¹⁰⁷.

Із позиції системно-синергетичного підходу важливим завданням закладів вищої освіти є розробка й організація відповідної системи фахової підготовки майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я, яка сприяє цілеспрямованому процесу формування їх готовності до професійного саморозвитку. Саме така система здатна забезпечити можливість для майбутніх медичних працівників постійно вдосконалювати свої особистісні та професійні якості та підвищувати рівень професійної майстерності. Доведено, що саме завдяки синергетиці з'являється можливість розробки й застосування інтегрованого підходу до опанування професійно важливими клінічними знаннями та уміннями¹⁰⁸.

Завдяки реалізації системно-синергетичного підходу випускники закладів вищої медичної освіти, опановують здатністю самоаналізу власних професійних можливостей та вмінням сформулювати траєкторію професійного зростання та самореалізації в майбутній професійній діяльності¹⁰⁹.

Модернізація освітньої системи спрямовується на забезпечення можливості для майбутніх медичних працівників постійно вдосконалювати свої особистісні та професійні якості та підвищувати рівень професійної майстерності. У професійній підготовці майбутніх лікарів, синергетичний підхід проявляється в опануванні техніками самоорганізації, саморозвитку та креативного мислення. Водночас, майбутні медики можуть обирати навчальні

¹⁰⁶ Лутай В. С. Філософія сучасної освіти. Київ: Магістр-S, 1996. 256 с.

¹⁰⁷ Овчинникова М. В. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи підготовки майбутніх учителів математики до науково-дослідницької діяльності.

¹⁰⁸ Белікова Ю. А. Наукова категорія «професійний саморозвиток»: аспекти аналізу в історичній ретроспективі. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 15.

¹⁰⁹ Фрицок В. Синергетичний підхід у підготовці майбутніх медичних працівників до професійного саморозвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. № 4 (19). 2019. С. 417.

дисципліни із каталогу вибірових компонентів, здійснювати відбір знань і умінь, дифереціюючи потрібне і зайве для ефективного особистісного і професійного розвитку. Здобувачам створюються умови для відрефлексування форм і методів майбутньої професійної взаємодії в клінічних умовах. Завдяки цьому майбутній фахівець у галузі охорони здоров'я може самовизначитися, одержуючи можливість якісно змінювати свій професійний розвиток.

Використання синергетичного підходу в формуванні готовності майбутніх медиків до виконання професійних обов'язків безпосередньо пов'язується з динамізмом лікувального процесу та відсутності прогнозованості його перебігу. За таких умов відбувається налагодження механізмів у професійній підготовці, здатних мінімізувати елементи стихійності, невизначеності, непередбачуваності під час опанування клінічними навичками.

Традиційна організація професійної підготовки майбутніх лікарів до роботи в сучасних умовах вже не здатна достатньо ефективно забезпечити професійне самовизначення особистості, оскільки в суспільстві відбуваються кардинальні зміни в ставленні до власного здоров'я та якості медичних послуг. Поруч із цим змінюються підходи до професійного моделювання особистості медика, оскільки людина в інформаційному суспільстві є динамічною, такою, що систематично займається самовизначенням. За таких умов особистість вважається відкритою системою, здатною самоорганізовуватися та має, так звані, емерджентні властивості (такі, що несподівано виникають). Для її соціально-психологічної підтримки та формування професійної готовності необхідні знання і оптимальне застосування принципів синергетики задля ефективного використання можливостей самоорганізації особистості майбутніх медиків¹¹⁰.

Упровадження синергетичного підходу в формуванні готовності майбутніх лікарів до професійного саморозвитку зумовлюється специфічними умовами праці та вимогам до особистісних якостей і ціннісних пріоритетів фахівців у

¹¹⁰ Овчинникова М. В. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи підготовки майбутніх учителів математики до науково-дослідницької діяльності.

галузі охорони здоров'я. Професійна діяльність належить до професій суб'єктно-суб'єктного типу, а діяльність лікаря відбувається в умовах підвищеної соціально-психологічної напруженості, медична професія вимагає комплексу різних інтелектуальних і стійких психоемоційних якостей. Умови праці лікарів пов'язані з великими емоційними перевантаженнями, систематичними стресовими ситуаціями, зумовленими екстреною необхідністю приймати оперативні рішення без повної інформації, інтенсивністю та великою кількістю міжособистісних контактів.

Таким чином, складність професійних завдань і обов'язків лікаря зумовлюють високий рівень вимог до його професійної готовності. На сучасному етапі розвитку сфери охорони здоров'я зростає потреба в медичних працівниках з фаховою підготовкою, яка б передбачала ефективне формування їхньої готовності до професійного саморозвитку. Системно-синергетичний підхід дозволяє методологічно підсилити значущість самовизначення і саморозвитку особистості майбутнього фахівця на рівні додипломної підготовки.

Особистість майбутнього медика як суб'єкта фахової підготовки в освітньому процесі ЗВО займає активно-творчу позицію, що виявляється в його самовираженні та самореалізації. У навчальній діяльності студентів-майбутніх медиків відбуваються пошуки індивідуальної траєкторії професійного і особистісного аспектів їх життєдіяльності. Актуалізація таких принципів синергетики як активності, діалогічності, самостійності, ініціативи, творчості забезпечує взаємодію викладача та студентів як відкритих систем, що саморегулюються та прагнуть до розвитку суб'єктності і суб'єктивності.

Література

1. Белікова Ю. А. Наукова категорія «професійний саморозвиток»: аспекти аналізу в історичній ретроспективі. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2013. № 3. С. 15-19.

2. Вітвицька С. С. Системно-синергетичний підхід до педагогічної підготовки майбутніх магістрів освіти. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 92-108.
3. Галузяк В. М. Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 228 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ, Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
5. Женжера Сергій. Особливості застосування синергетичних підходів у дидактиці. *Вища освіта України*. № 4. 2003. С. 62-67.
6. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 3-20.
7. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти. Київ: Магістр-S, 1996. 256 с.
8. Національний інститут стратегічних досліджень. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична довідка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/>.
9. Овчинникова М. В. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи підготовки майбутніх учителів математики до науково-дослідницької діяльності.
10. Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 45-57.
11. Протасова Н. Г. Синергетичний підхід до управління інноваційними процесами у післядипломній освіті. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*: зб. наук. праць. Київ: Логос, 2000. С. 281-282.
12. Пугачева А. Синергетический подход к системе высшего образования. *Высш. образование*. 1998. № 2. С. 41-45.
13. Рижко Л. В. Науковий простір: проблеми формування та трансформації філософсько праксеологічний аспект): дис. доктора філос. наук: 09.00.09. Київ, 2006. 456 с.

14. Словник іншомовних слів. URL:

<http://slovopedia.org.ua/36/53409/248085.html>.

15. Фрицюк В. Синергетичний підхід у підготовці майбутніх медичних працівників до професійного саморозвитку. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. № 4 (19). 2019. С. 416-428.

16. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: пер. с англ. Г. Хакен. Москва: Мир, 1985. 146 с.

17. Чалий О. В. Синергетичний підхід – необхідна складова інтеграційних процесів в освіті. *Збірник наукових праць до 10 річчя АПН України. Академія педагогічних наук України*. Ч. 2. Харків: «ОВС», 2002. С. 125-133.

2.2. MODERN APPROACHES TO THE FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE PHARMACISTS

2.2. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАРМАЦЕВТІВ

На сучасному етапі реформування освітньої системи України актуалізується потреба в теоретичному обґрунтуванні та практичному впровадженні оновленої стратегії підготовки майбутніх фармацевтів. Важливою умовою підвищення ефективності підготовки фахівців у галузі фармації є впровадження сучасних підходів до організації освітнього процесу закладів вищої освіти (ЗВО), що забезпечить оптимально сприятливі умови для формування висококваліфікованих професіоналів із прогресивним способом мислення, здатних розв'язувати інноваційні завдання.

Сучасні підходи до формування професійної готовності майбутніх фармацевтів реалізуються в освітньому процесі ЗВО з прийняттям відповідного нормативно-правового регулювання, важливе місце в якому відводиться таким Законам України як: «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про освіту» (2017 р.), а також розробці Концепції побудови нової національної системи охорони здоров'я України, реалізації Указу Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.).

Інтегральні показники якості професійної підготовки майбутніх фармацевтів відображено в Наказах МОЗ України «Про затвердження Положення про особливості ступеневої освіти медичного спрямування» № 35 від 24. 02. 2000 р., «Про заходи щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої медичної та фармацевтичної освіти» № 148 від 22. 03. 2004 р., «Про затвердження Концепції розвитку фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України на 2011-2020 роки» № 769 від 13. 09. 2010 р.

У Концепції розвитку вищої медичної освіти (Наказ МОЗ України від 12. 09. 2008 р. № 522/51, 2008), акцентовано увагу на тому, що сьогодні

важливо здійснювати професійну підготовку компетентних фахівців, які зможуть бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці. Це, в свою чергу, зумовило запровадження професійної підготовки фахівців таких вузькопрофільних спеціальностей як: «Клінічна фармація», «Технологія фармацевтичних препаратів», «Технологія парфюмерно-косметичних засобів», «Аналітичний контроль якості хімічних лікарських сполук», «Біотехнологія БАР», «Екобіотехнологія», «Лабораторна діагностика», «Економіка підприємства», «Виробництво фармацевтичних препаратів».

У словникових виданнях поняття «підготовка» зачасти трактуються як дія, спрямована на «забезпечення, здійснення, проведення, виконання чогось», а професійна підготовка як «специфічний її різновид, що має на меті прискорене придбання тими, хто навчається, навичок, необхідних для певного виду праці». У Академічному тлумачному словнику поняття «готовність» означає завершальний етап підготовки, завершену його фазу – стан готового, і, водночас, бажання зробити що-небудь¹¹¹.

Аналізуючи погляди сучасних учених на сутність готовності можна стверджувати, що існують різні наукові визначення цієї психолого-педагогічної категорії, серед яких: 1) цілісне стійке особистісне утворення (І. Бужина, А. Ліненко, Г. Троцько); 2) інтегральна характеристика, яка відображає особистісну позицію педагога (О. Шпак); 3) інтегральне багаторівневе динамічне особистісне утворення (С. Литвиненко); 4) інтегративна якість особистості (І. Гавриш); 5) цілісна система стійких інтегративних особистісних утворень (Т. Жаровцева) тощо¹¹².

Сучасними українськими вченими здійснено дослідження різних аспектів формування готовності особистості до професійної діяльності в галузі фармації. Зміст і напрями професійної підготовки майбутніх фармацевтів та шляхи її модернізації розглядаються в працях І. Бойчук, Л. Галій, І. Гриценко,

¹¹¹ Академічний тлумачний словник української мови.

¹¹² Садова Т. А. Професійно-педагогічна підготовка: дефінітивний аналіз проблеми.

Т. Каленюк, Х. Козак, С. Огарь, Р. Сагайдак-Нікітюк, В. Толочко, В. Черних та ін.

Дослідники одностайні в твердженнях, що формування професійної готовності майбутніх фармацевтів є метою і кінцевим результатом організації освітнього процесу ЗВО. Аналіз структурних компонентів, рівнів, етапів фахової підготовки майбутніх фармацевтів, дозволяє вченим осмислити сутність цього процесу, специфіку взаємодії суб'єктів професійної підготовки. Проте, узагальнення результатів досліджень засвідчує відсутність уніфікованого підходу до визначення характерних ознак та сутності процесу професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі фармації.

Як правило, професійна підготовка майбутніх фармацевтів розглядається в якості системи організаційно-педагогічних заходів, які здатні забезпечити особистісне формування професійної спрямованості здобувача та опанування системою знань, умінь і навичок. У свою чергу, це визначає суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною і підготовленою до фармацевтичної діяльності та прагне ефективно реалізовувати професійні завдання на всіх її напрямках.

На думку І. Бойчук, професійна підготовки майбутніх фармацевтів передбачає управління процесом навчання, включаючи в себе два взаємопов'язаних процеси: 1) організацію та контроль навчальної діяльності здобувачів; 2) синтез цілей, форм, методів і засобів навчання. Водночас, авторка розглядає професійну підготовку фармацевтів як: «складову системи ступеневої освіти, яка передбачає оволодіння знаннями, вміннями, навичками, визначеними в галузевому стандарті вищої освіти, необхідними майбутньому фахівцю з метою надання фармацевтичної допомоги і спрямована на максимально повноцінну професійну самореалізацію особистості, зорієнтовану на кон'юнктуру ринку»¹¹³.

¹¹³ Бойчук І. Д. Передумови виникнення та становлення системи підготовки фармацевтів в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 4. 2010. С. 187.

Провідними компонентами формування професіоналізму фармацевта в контексті його здатності до клієнто-орієнтованої професійної діяльності вважається інтелектуальний, мотиваційний та комунікативний компоненти. Функціональними компонентами професійної підготовки здобувачів є: проектуючий, гностичний, процесуальний, діяльнісний, комунікативний, управлінсько-організаторський.

Закономірно, що професійна підготовка майбутніх фармацевтів розглядається науковцями як цілісна система взаємодіючих структурних і функціональних компонентів, які здатні забезпечити достатній рівень готовності здобувачів до майбутньої професійної діяльності. На думку дослідників, провідними ознаками професійної підготовки є системність, цілісність, процесуальність. Згідно з принципами системного підходу професійна підготовка до фахової діяльності в галузі фармації є «інтегративною цілісністю, що має загальні характерні властивості, до яких належать: єдність і взаємозв'язок різних структурних елементів, об'єднаних єдиною метою; єдина внутрішня організація, яка характеризується зв'язками і залежностями між окремими компонентами системи»¹¹⁴. На основі цього структурними компонентами фахової підготовки майбутніх фармацевтів визначено: мету, мотиви, функції, зміст, форми і методи, результат, суб'єкти професійної взаємодії. Відповідно цілісність окресленої системи визначається взаємодією системоутворювальних та перемінних структурних елементів процесу підготовки до фармацевтичної діяльності. Зокрема, системоутворювальними елементами і вважаються такі як: мета, суб'єкти освітнього процесу і результат, а перемінними складовими, в свою чергу, виступають зміст, мотиви, методи, форми, засоби професійної підготовки¹¹⁵.

Провідним компонентом, від якого безпосередньо залежить характер взаємодії інших структурних елементів системи, вважається мета. В. Семиченко у своїх дослідженнях було доведено необхідність введення в

¹¹⁴ Садова Т. А. Професійно-педагогічна підготовка: дефінітивний аналіз проблеми.

¹¹⁵ Там само.

навчальний процес моделі інваріантної двом частинам – професійної підготовки і професійної діяльності¹¹⁶. Функціонально-системний підхід зумовлює визначення професійної підготовки майбутніх фармацевтів як сукупності «взаємопов'язаних, інтегративних компонентів, об'єднаних єдиною метою і функціональними залежностями»¹¹⁷.

Важливою умовою забезпечення ефективності професійної підготовки майбутніх фармацевтів є компетентнісний підхід до організації навчально-виховного процесу в ЗВО. Виступаючи концептуальною основою модернізації всіх ланок освіти в Україні, компетентнісний підхід є дієвим чинником оновлення змісту фармацевтичної освіти, оскільки безпосередньо орієнтований на практичну діяльність та формування компетентностей, необхідних майбутнім фахівцям у професійній діяльності¹¹⁸.

Впровадження компетентнісного підходу дозволило сформувати сучасну модель фармацевтичної освіти, яка забезпечує опанування здобувачами комплексом компетентностей у процесі теоретичного навчання та виробничої практики. Відтак, перед закладами вищої освіти постало завдання організаційно-педагогічного забезпечення підготовки здобувачів відповідно до визначеного у ОПП переліку компетентностей.

Законом України «Про вищу школу» сутність поняття «компетентність» трактується як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти»¹¹⁹. Так, до програмових компетентностей здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань: 22 «Охорона здоров'я» спеціальності: 226 «Фармація, промислова

¹¹⁶ Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): автореф. дис. ... д-ра психол. наук / КГПИ имени М. П. Драгоманова. Киев, 1992. С. 41.

¹¹⁷ Садова Т. А. Професійно-педагогічна підготовка: дефінітивний аналіз проблеми.

¹¹⁸ Горяча Л. Научно-прикладні засади до впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовці фахівців-фармацевтів: автореф. дис. ... канд. фармацевтичних наук 15.00.01 – технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація Харків. 2021. 24 с.

¹¹⁹ Закон України «Про вищу освіту» / Закон від 01. 07. 2014 № 1556-VII.

фармація» включено інтегральну, загальні (ЗК) та фахові компетентності спеціальності (ФК), опанування якими дозволяє здобувачам досягнути результатів навчання, необхідних для ефективної та якісної фармацевтичної діяльності, оскільки поєднує когнітивні, діяльнісні та особистісні складові професійного розвитку особистості майбутнього фармацевта.

Оптимізація формування компетентностей, необхідних майбутнім фахівцям для забезпечення ефективного функціонування сучасного фармацевтичного ринку, безпосередньо залежить від використання студентоцентрованого підходу до організації освітнього процесу в ЗВО. З точки зору студентоцентрованого підходу (student and centered approach) здобувач освіти розглядається як суб'єкт з особистісними інтересами, можливостями, потребами і досвідом, який виконує функцію самостійного, дієвого та відповідального учасника освітнього процесу. Протилежністю цьому підходу є традиційне для посттоталітарних освітніх систем розуміння ролі здобувача винятково як об'єкта навчання, не здатного на автономність, потребуючого догляду і виховання. Саме студентоцентрований підхід забезпечує вибірковість дисциплін, участь здобувачів у досягненні якості освіти та акредитації освітніх програм, функціонування процедури відповіді на студентські скарги та ін.¹²⁰.

Студентоцентроване навчання, як основна вимога Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), передбачає якісну трансформацію навчального середовища для студентів та інших осіб, які навчаються з метою досягнення їх автономії та здатності до критичного мислення на основі результатного підходу, що має важливе значення у формуванні професійної готовності майбутніх фахівців.

Завдяки тому, що студентоцентрований підхід передбачає статус студентів як важливих, активних учасників їхнього власного навчання, суттєво зростає значення їх внутрішньої мотивації до вдосконалення особистісних і професійних якостей. Внутрішня мотивація стає базисом для реалізації змісту

¹²⁰ Глосарій, затверджений рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 серпня 2019 р. № 9 (зі змінами внесеними Рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 жовтня 2019 р. № 11.

фахової підготовки майбутніх фармацевтів із метою корегування їх особистісно-ціннісних, професійно важливих якостей.

У «Національному освітньому глосарії: вища освіта» акцентується, що студентоцентризований підхід (Student and centered approach/ Learner and centered approach) передбачає розроблення освітніх програм, які зосереджуються на результатах навчання, враховують особливості пріоритетів особи, що навчається, ґрунтуються на реалістичності запланованого навчального навантаження, яке узгоджується з тривалістю освітньої програми. Водночас студенту надаються більші можливості щодо вибору змісту, темпу, способу та місця навчання¹²¹.

В основу студентоцентризованого навчання покладено ідею максимального підвищення іміджу студентів для працедавців завдяки вмотивованості майбутніх фахівців. Чинником підвищення внутрішньої мотивації вдосконалення фахової готовності до роботи в фармацевтичній галузі в умовах ЗВО є формування гуманістичного світогляду та становлення його професійної ідентифікації, враховуючи вимоги студентоцентризованого підходу. У зв'язку з тим, що важливим напрямом забезпечення професійного становлення особистості є вивчення фармацевтичних дисциплін (фармакології, фармакогнозії, фармацевтичної хімії, ОЕФ, медичного та фармацевтичного товарознавства тощо), то студентоцентризований підхід передбачає використання викладачами різних форм і методів для закріплення, формування вмінь та практичних навичок під час вирішення ситуаційних задач та проблемних завдань. Для сприйняття навчального матеріалу студентами створюється відповідна атмосфера – актуалізація теми, пробудження пізнавального інтересу тощо. Відтак, навчальні заняття з фармацевтичних дисциплін стають продуктивними для засвоєння як теоретичного матеріалу, так і практичних дій. Також вони спрямовуються на формування світогляду, самостійності, активності та критичного мислення майбутніх фармацевтів.

¹²¹ Національний освітній глосарій: вища освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова; за ред. В. Г. Кременя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

Поряд із традиційними методами, без яких неможливе опанування та засвоєння матеріалу, доцільно використовувати стратегії розвитку професійного мислення, яке забезпечується шляхом використання сучасних освітніх технологій, які мають чітко виражений студентоцентризований характер¹²².

У контексті впровадження студентоцентризованого підходу викладачі фармацевтичних дисциплін активно працюють над застосуванням сучасних освітніх технологій в організації навчальної діяльності здобувачів, зокрема, використовують для активізації пізнавальної діяльності мультимедійні презентації, комп'ютерні контролюючі, тренувальні та навчально-тренувальні програми. Завдяки застосуванню інформаційних технологій суттєво збільшується ефективність методів навчання та самонавчання здобувачів. Доцільне використання сучасних інформаційних засобів оптимізує міжособистісну комунікацію викладача і здобувачів.

Важливим чинником підвищення здатності опановувати знаннями та вміннями з фармацевтичних дисциплін є високий рівень педагогічної майстерності викладача. Він має володіти не тільки науково-теоретичними знаннями у сфері фармацевтичної хімії, орієнтуватися в сучасних досягненнях, нововведеннях фармацевтичної галузі, а й використовувати сучасні методи навчання та активізації пізнавальної діяльності студентів. Завдяки студентоцентризованому підходу реалізується роль викладача як фасилітатора, оскільки він не тільки читає лекції та проводить семінари чи практичні, але й виступає в ролі організатора інтерактивного спілкування, створює атмосферу взаєморозуміння та довіри, сприяючи особистісному розвитку студентів¹²³.

Важливим аспектом впровадження студентоцентризованого підходу в професійній підготовці майбутніх фармацевтів стала розробка викладачами

¹²² В'юшкова Т. І., Варванський П. А., Горбунова А. П., Лук'яненко О. Ю., Омельчак Е. Ю. Формування критичного мислення при викладанні фармацевтичних дисциплін в умовах сучасної інформатизації освіти. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019. С. 26-30.

¹²³ Гордецька Т. М. Інноваційні технології та методики в освітньому процесі підготовки фармацевтів. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019. С. 35-40.

авторських курсів, які можуть бути застосовані як для індивідуального навчання обдарованих студентів, так і, за умов наявності матеріальної бази, для широкого використання у навчальному процесі вітчизняних університетів. Новітньою інноваційною формою організації навчальної діяльності студентів у багатьох зарубіжних навчальних закладах стали так звані гібридні курси (hybrid courses) – поєднання очного і дистанційного навчання, які передбачають самостійне опанування студентами окремих курсів в електронному форматі, що не виключає його безпосередніх контактів з викладачем. Впровадження дистанційного навчання студентів стаціонарної форми навчання базується на оновленому розумінні змісту поняття «дистанціювання студента від викладача». За цієї умови пріоритетне значення належить не фізичному, а педагогічному аспекту феномену дистанціювання, яке тлумачиться як можливість забезпечення більшої автономності студента, що дозволяє суттєво покращити організацію самостійної роботи¹²⁴.

Таким чином, на сучасному етапі функціонування фармацевтичного ринку зростає необхідність у фахівцях, здатних надавати консультативні послуги щодо вибору, використання лікарських засобів та вирішувати широкі кола завдань, пов'язаних із збереженням здоров'я людини. Для надання фармацевтичної допомоги майбутнім фахівцям необхідно оволодіти знаннями, вміннями та досвідом прийняття рішень в умовах клієнтоцентрованого професійного середовища, базові основи для яких забезпечуються якісною професійною підготовкою на додипломному рівні. Модернізація професійної підготовки майбутніх фармацевтів в Україні відзначається впровадженням сучасних підходів до організації освітнього процесу, що пов'язані із входженням України в європейський та світовий освітній простір.

Формування готовності до виконання професійних обов'язків у сфері фармації відбувається в процесі навчання, тому система професійної підготовки повинна забезпечувати формування комплексу компетентностей, спрямованих

¹²⁴ Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 16.

на досягнення високого рівня професіоналізму майбутніх фармацевтів. Дієвим чинником формування фахової готовності здобувачів вищої фармацевтичної освіти на сучасному етапі стало впровадження компетентнісного і студентоцентрованого підходів до організації навчально-виховного процесу. У контексті цього важливе значення відводиться опануванню викладачами фармацевтичних дисциплін інноваційними педагогічними технологіями, що відбувається завдяки орієнтації педагогічної діяльності на європейські та світові освітні стандарти, розвиток багаторівневої освітньої системи, функціонування в ЗВО сучасного інформаційно-технічного середовища.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>.
2. Бойчук І. Д. Передумови виникнення та становлення системи підготовки фармацевтів в Україні. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 4. 2010. С. 186-196.
3. В'юшкова Т. І., Варванський П. А., Горбунова А. П., Лук'яненко О. Ю., Омельчак Е. Ю. Формування критичного мислення при викладанні фармацевтичних дисциплін в умовах сучасної інформатизації освіти. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019. С. 26-30.
4. Глосарій, затверджений рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 серпня 2019 р. № 9 (зі змінами внесеними Рішенням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти протокол від 29 жовтня 2019 р. № 11). URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10>.
5. Гордецька Т. М. Інноваційні технології та методики в освітньому процесі підготовки фармацевтів. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції

педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.).
Харків: Коледж НФаУ, 2019. С. 35-40.

6. Горяча Л. Науково-прикладні засади до впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовці фахівців-фармацевтів: автореф. дис. ... канд. фармацевтичних наук 15.00.01 – технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація Харків. 2021. 24 с.

7. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14-47.

8. Закон України «Про вищу освіту» / Закон від 01. 07. 2014 № 1556-VII
URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>.

9. Національний освітній глосарій: вища освіта. 2-ге вид., переробл. І доповн. / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова; за ред. В. Г. Кременя. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

10. Садова Т. А. Професійно-педагогічна підготовка: дефінітивний аналіз проблеми. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_51/77.pdf.

11. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): автореф. Дис. ... д-ра психол. Наук / КГПИ имени М. П. Драгоманова. Киев, 1992. 46 с.

2.3. CURRENT ASPECTS OF LEADERSHIP QUALITY FORMATION IN FUTURE PHARMACISTS

2.3. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАРМАЦЕВТІВ

Модернізація вимог до якості професійних послуг сучасних фахівців у галузі фармації зумовлюється активним розвитком фармацевтичного ринку, глобальними викликами, зокрема пандемією COVID-19 та складними соціоекономічними умовами життєдіяльності українського суспільства. У зв'язку з цим пріоритетним напрямом освітнього процесу закладів вищої освіти (ЗВО) стало формування у майбутніх фармацевтів лідерських якостей як важливої складової підготовки висококваліфікованих, творчих фахівців, зорієнтованих на особистісний та професійний саморозвиток.

В основоположних міжнародних документах, які визначають напрями фармацевтичної діяльності, зокрема, положенні Міжнародної фармацевтичної федерації (МФФ) «Про професійні стандарти фармацевтичної допомоги», Концепції «фармацевта семи зірок», заяві МФФ «Про професійні стандарти у визначенні ролі фармацевта в покращенні прихильності до тривалої терапії» акцентується на доцільності вдосконалення підготовки фармацевтів, забезпеченні умов для їх становлення як лідерів у боротьбі з хворобами, а також активізації їх діяльності в фармацевтичній індустрії, адміністративних органах, професійних асоціаціях, закладах охорони здоров'я та освіти¹²⁵.

Згідно з рекомендаціями МФФ (International Pharmaceutical Federation – FIP) в справі кадрового забезпечення фармацевтичної галузі наголошується на важливому значенні розвитку лідерських навичок на всіх етапах кар'єри, починаючи з додипломного. Зарубіжні експерти роблять акцент на доцільності залучення студентської молоді до спеціальних лідерських програм задля

¹²⁵ Слюсаренко О. О. Лідерські якості в системі вимог до фахівців фармацевтичної галузі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 3. Бердянськ: БДПУ. 2016. С. 145-149.

формування лідерів у фармацевтичній галузі, здатних відповідати за сталий розвиток і ефективне функціонування системи охорони здоров'я. Відтак, освітні стандарти вищої фармацевтичної освіти провідних західних держав декларують поруч із розвитком особистісних якостей лідера майбутнього фахівця, його розуміння сутності лідерства, відмінностей між менеджером і лідером, важливості взаємодії з іншими представниками сфери охорони здоров'я, доцільності опанування навичками командної роботи, вміння прогностично мислити і ставати агентом змін задля вдосконалення фармацевтичної галузі як органічної складової системи охорони здоров'я¹²⁶.

Рівень ефективності професійної діяльності фармацевта в команді фахівців сфери охорони здоров'я, як зазначається зарубіжними експертами, залежить від опанування ними вміннями та здатностями, завдяки яким реалізуються функції, визначені концепцією фармацевта «семи зірок». У цій концепції ВООЗ запропоновано розглядати професійну кваліфікованість фармацевтів відповідно до їх здатності виконувати систему обов'язків: турбуватися про хворого; приймати рішення; опанувати навичками спілкування, менеджменту; безперервно підвищувати кваліфікацію та здійснювати наставництво, бути лідером.

У характеристиці фармацевта-лідера, відповідно до міжнародної концепції семизіркового фахівця в цій галузі, зазначається, що, виконуючи професійні обов'язки в складі мультидисциплінарної команди та при нестачі або ж відсутності медичних працівників інших спеціальностей, саме фармацевт зобов'язаний взяти на себе провідну роль для забезпечення благополуччя як окремого пацієнта, так і суспільства в цілому. Лідерство також передбачає здатність співчувати та розуміти; вміння приймати рішення; ефективно спілкуватися та керувати.

Аналогічні положення відображено і в нормативно-регулятивних актах фармацевтичної освіти України. У стандарті вищої освіти освітньої кваліфікації

¹²⁶ Алекперова Н. В. Розроблення елективної дисципліни «Лідерство у фармації» для підготовки магістрів фармації, промислової фармації в Україні. *Фармацевтичний журнал*, 2020. Т. 75. № 6. С. 47.

магістр фармації, промислової фармації передбачено опанування здобувачами комплексом навичок, які базуються на лідерстві¹²⁷. У цьому стандарті, розробленому відповідно до вимог Глобальної рамки компетенцій, сформульовано загальні та спеціальні (професійні) компетенції здобувачів. Як слушно зауважує Н. В. Алекперова, що хоча й лідерські компетенції не виокремлено в цьому переліку, проте деякі з них базуються на розвитку лідерських якостей, передусім, це такі як: здатність проявляти ініціативу і підприємливість, здатність до адаптації і діям у новій ситуації, а також здатність працювати в команді та взаємодіяти з експертами інших галузей знань. Опанування здатністю демонструвати лідерські навички згадується в третьому кластері спеціальних (професійних) компетенцій – організаційні та управлінські компетенції¹²⁸.

У контексті аналізу основних лідерських якостей, якими повинен володіти сучасний фахівець у фармацевтичній галузі, доцільно виділити такі, як:

- гнучкість (емоційна, поведінкова, когнітивна), яка може виявлятися в умінні використовувати значну кількість поведінкових тактик і стратегій, обираючи ту, яка дозволить розв'язувати професійні завдання в чітко визначених умовах; здатності налагоджувати ефективну міжособистісну комунікацію (особливо тими, хто потребує специфічної фармацевтичної опіки), приймати управлінські рішення в динамічному професійному середовищі та розв'язувати завдання, які внаслідок цього виникають;

- адаптивність, що передбачає здатність об'єктивно оцінювати професійну ситуацію, визначати специфіку конкретного завдання, індивідуальні та групові характеристики колег і клієнтів, а також власні ресурси сили і лідерські навички задля вибору оптимально ефективного стилю поведінки;

- проникливість, далекоглядність, що дозволяє розуміти й використовувати всі можливості для максимально точної діагностики проблеми, прогнозувати можливі результати та ускладнення; визначати основні

¹²⁷ Міністерство освіти і науки України. *Стандарт вищої освіти України підготовки фахівців магістерського рівня вищої освіти галузі знань «Охорона здоров'я» спеціальності «Фармація»*. 2018. 30 с.

¹²⁸ Алекперова Н. В. Розроблення елективної дисципліни «Лідерство у фармації» для підготовки магістрів фармації, промислової фармації в Україні. *Фармацевтичний журнал*, 2020. Т. 75. № 6. С. 46-55.

і другорядні питання; розробляти нові стратегічні напрями і плани фармацевтичної діяльності;

- об'єктивна самооцінка, яка передбачає здатність усвідомлювати фармацевтом власних сильних і слабких сторін, ресурсних можливостей; уміння оцінити, яким чином його дії можуть впливати на інших людей, їх самопочуття і діяльність;

- соціально-професійна мобільність, що виявляється в прагненні до позитивних змін, постійному пошуку нових можливостей, а також заохоченні до цього інших людей; умінні використовувати новаторські підходи до розв'язання професійних завдань у фармацевтичній діяльності;

- комунікабельність, що передбачає здатність налагоджувати вербальну і невербальну комунікацію; дотримуватися етики професійного спілкування; розуміти особливості і проблеми людей, які потребують фармацевтичної допомоги; адаптуватися до різних стилів і норм спілкування, прийнятих у різних культурах;

- енергійність, яка відображає фізичні і розумові здібності, необхідні для розв'язання професійних завдань, активну життєву позицію, наполегливість, цілеспрямованість та ініціативність, уміння зосереджувати зусилля на головному¹²⁹.

Результати досліджень свідчать, що розвиток лідерських якостей майбутніх фармацевтів залежить від впливу комплексу факторів мікро-, мезо- і макросередовища. Серед факторів мікросередовища, які впливають на особистість майбутнього фахівця, відзначаються сімейні стосунки; освіта; друзі; мезосередовища – культурна різноманітність, релігія (духовність), інформаційні джерела, подорожі та макросередовища – суспільно-політичний устрій держави.

Аналізуючи фактори розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців у галузі фармації, вчені диференціюють всі засоби впливу на вербальні і

¹²⁹ Слюсаренко О. О. Лідерські якості в системі вимог до фахівців фармацевтичної галузі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 3. Бердянськ: БДПУ. 2016. С. 145-149.

невербальні. Вербальні засоби передбачають словесний вплив на свідомість майбутнього фахівця. У свою чергу, невербальні засоби передбачають вплив фізичних характеристик, міміки, рухів тіла, виразу очей, інтонації, манери вимови, що відображає емоційний стан особистості.

Унаслідок конкретних умов життєдіяльності та системи факторів у майбутнього фармацевта можуть формуватися різні моделі лідерської поведінки. Дієвим чинником формування моделей поведінки лідера в фармацевтичній галузі мають особистісні потреби, інтереси, схильності та цілі. Такого роду моделі лідерської поведінки можуть бути мимовільними.

Також модель поведінки лідера має раціональний характер. Раціональна поведінка лідера є наслідком його свідомого аналізу потреб та інтересів у конкретній проблемній ситуації та визначення необхідних ресурсів для її вирішення. У цьому випадку лідер виявляється адаптованим до професійних ситуацій, а відтак і здатний обирати найефективніші моделі поведінки. Лідер у фармації опановує кількома моделями професійної поведінки, застосувати які він може відповідно до конкретної ситуації. Як правило, стиль лідерства і визначається типом моделі поведінки, який використовується фахівцем у професійній взаємодії. Загальновизнано, що найпоширенішими стилями лідерства є: авторитарний, ліберальний і демократичний, проте в кожного фахівця в галузі фармації індивідуально формуються домінуючий і другорядні стилі лідерства¹³⁰.

Важливе значення для формування лідерських якостей майбутніх фармацевтів має впровадження особистісно-зорієнтованого, студентоцентрованого та компетентнісного підходів у вищій медичній освіті. Завдяки цьому реалізуються завдання професійної підготовки фахівців, які відповідають сучасному замовленню українського суспільства. У контексті впровадження компетентнісного підходу до організації освітнього процесу в ЗВО майбутні фармацевти опановують різними категоріями навичок: «hard skills» («тверді» навички) та «soft skills» («гнучкі» або «м'які» навички). До

¹³⁰ Там само.

«hard skills» належать професійні, технічні знання та вміння, які можна наочно продемонструвати, а до «soft skills» – комунікативні, ораторські, управлінські навички, що становлять основу лідерства в майбутній професійній діяльності¹³¹.

Починаючи з 90-х рр. XX ст., американські та німецькі фахівці в галузі менеджменту для означення соціально-комунікативних компетенцій почали застосовувати термін «soft skills». Згодом ця концепція стала невід’ємною складовою функціонування світового ринку праці. У свою чергу, сформованість «soft skills» у фахівців різних галузей правомірно вважається запорукою кар’єрного успіху. В зарубіжних наукових джерелах зустрічається синонімічний ряд поняття «soft skills», зокрема: «employability skills» – навички для працевлаштування; «people skills» – навички спілкування з людьми; «non-professional skills» – непрофесійні навички; «key skills» – ключові навички; «skills for social progress» – навички для соціального розвитку; «life skills» – життєві навички¹³².

Результати досліджень західноєвропейських вчених доводять взаємозв’язок «soft skills» із «hard skills». Водночас, зарубіжні автори наголошують, що «жорсткі» навички можуть забезпечити 15% професійного успіху, а інші 85% – безпосередньо залежать від сформованості «м’яких». Водночас, освітня практика свідчить, що розвиток «м’яких» навичок є суттєво складнішим, аніж «жорстких», які можливо сформувати і розвинути згодом¹³³.

Зарубіжні дослідники пропонують різні моделі «soft skills». Так, американський експерт ринку праці Ю. Катели, серед структурних компонентів «soft skills» виокремлює лідерство поруч із професійним спілкуванням; розвитком критичного мислення; умінням працювати в команді та здатністю навчатися впродовж життя. У авторській моделі «soft skills» шведського дослідника А. Берглунда також зазначається, що важливим їх компонентом є

¹³¹ Повстин О. В., Козяр М. М. Значення «soft skills» у формуванні управлінської компетентності фахівців у галузі безпеки людини. *Вісник ЛДУБЖД*. №20. 2019. С. 123.

¹³² Дроздова Ю. В., Дубініна О. В. Концептуальні підходи до визначення «soft skills» у сучасних освітніх та професійних моделях. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 31-34.

¹³³ Зайцева І. В. Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 34-37.

здатність переймати лідерські позиції у міждисциплінарній та мультикультурній команді; вміння працювати у багатoproфільній команді; розуміти професійну та етичну відповідальності за прийняття фахових рішень; здатність до критичної рефлексії прийнятих рішень; навички управління людськими ресурсами та самоорганізації¹³⁴.

Аналізуючи рівень сформованості «soft skills» в українських здобувачів вищої освіти, експерти справедливо зазначають, що в більшості вітчизняних ЗВО пріоритетне значення відводиться навчальним дисциплінам професійного спрямування, оскільки традиційно вважається, що саме вони забезпечують ефективну роботу фахівця та сприяють його кар'єрному зростанню. Внаслідок цього, випускники ЗВО України мають високорозвинуті «hard skills», у той час як формування «soft skills» є суттєво слабшою ланкою їх професійної підготовки¹³⁵. Вочевидь, не винятком стала і фармацевтична освіта, тому й у багатьох фахівців у цій галузі охорони здоров'я виникають труднощі у реалізації лідерської моделі професійної поведінки.

Зважаючи на вищезначену ситуацію, актуалізується проблема модернізації змісту професійної підготовки майбутніх фармацевтів. Все більше уваги приділяється проблемі розвитку «soft skills» під час професійної підготовки майбутніх фармацевтів у змісті ООП та використанню інноваційних педагогічних підходів до організації освітньої діяльності здобувачів освітнього рівня магістр Фармації, промислової фармації. Опанування такими обов'язковими освітніми компонентами, як: «Фармацевтичний менеджмент та маркетинг», «Етика та деонтологія у фармації», «Фармацевтичне право та законодавство», «Клінічна фармація та фармацевтична опіка» та вибірковыми «Професійна культура фармацевта», «Психологія спілкування», «Основи поведінки споживача в фармації» та ін. формують когнітивний, аксіологічний, діяльнісно-операційний компоненти професійної готовності майбутніх

¹³⁴ Лавриш Ю. Навички соціальної взаємодії як необхідна складова підготовки інженерів у сучасному університеті. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Психологія. 2015. Вип. 37. С. 104-111.

¹³⁵ Там само.

фармацевтів, невід'ємною складовою яких є розвиток лідерських умінь як важливого складової «soft skills».

При вивченні нормативної навчальної дисципліни «Фармацевтичний менеджмент та маркетинг» здобувачі безпосередньо ознайомлюються з визначенням сутності лідерства, класифікацією лідерів, взаємозв'язком лідерства і влади, стилів лідерства. Водночас, у медичних ЗВО України впроваджуються такі авторські вибіркові дисципліни, як: «Лідерство в фармації» (Алекперова Н. В., Національний медичний університет імені О. О. Богомольця) та «Професійна культура фармацевта» (Кузенко О. Й., Івано-Франківський національний медичний університет), що покликані сформувати лідерські компетенції у здобувачів вищої фармацевтичної освіти в Україні¹³⁶.

Визначаючи шляхи формування «soft skills» у сучасних ЗВО, експерти зазначають, що цей процес суттєво оптимізується завдяки активній участі студентів у наукових товариствах, творчих гуртках, молодіжних професійних спілках, громадських об'єднаннях, студентському самоврядуванні тощо. Діяльність у різних студентських і молодіжних ініціативах сприяє вдосконаленню комунікативних навичок та в розвитку здатності приймати самостійні рішення, нести відповідальність за їх наслідки¹³⁷. На ефективність формування «soft skills» також впливає оновлення шляхів організації педагогічної взаємодії зі студентами, насамперед, впровадження студентоцентрованого підходу, що забезпечує максимально сприятливі умови для розвитку лідерських якостей здобувачів. Характерною особливістю студентоцентрованого підходу є розширення автономії здобувачів у виборі навчальних курсів. Завдяки тому, що студентоцентрований підхід передбачає статус студентів як важливих, активних учасників їхнього власного навчання, суттєво зростає значення їх внутрішньої мотивації до управління вдосконаленням особистісних і професійних якостей як майбутніх лідерів у

¹³⁶ Алекперова Н. В. Розроблення елективної дисципліни «Лідерство у фармації» для підготовки магістрів фармації, промислової фармації в Україні. *Фармацевтичний журнал*, 2020. Т. 75. № 6. С. 46-55.

¹³⁷ Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливіших чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного університету*. 2015. № 2. С. 162-167.

фармації. Внутрішня мотивація стає базисом для реалізації змісту фахової підготовки майбутніх фармацевтів із метою корегування їх особистісно-ціннісних, професійно важливих якостей, а таким чином і формування моделі лідерської поведінки.

Таким чином, умови розвитку сучасного фармацевтичного ринку потребують формування лідерства майбутніх фахівців на додипломному рівні професійної підготовки. Лідери у фармації, будучи агентами змін, здатні впливати на цінності членів команди охорони здоров'я, їх мотивувати та надихати, формувати бачення розвитку як системи охорони здоров'я в цілому, так і фармацевтичної галузі зокрема, з урахуванням принципів системного мислення для забезпечення пацієнтів доступними, якісними, безпечними фармацевтичними послугами. Важливе значення для формування лідерських якостей майбутніх фармацевтів має впровадження особистісно-зорієнтованого, студентоцентрованого та компетентнісного підходів до організації освітнього процесу в медичних ЗВО. Завдяки цьому, реалізуються завдання професійної підготовки майбутніх фармацевтів, в яких формуються «soft skills», завдяки яким в майбутній професійній діяльності зможуть відповідати сучасним стандартам фармацевтичної діяльності.

Важливою умовою ефективного розвитку «soft skills» у майбутніх фармацевтів під час аудиторних занять є використання в організації навчально-пізнавального процесу інноваційних підходів до реалізації завдань викладацької діяльності, які створюють умови для полісуб'єктної взаємодії та систематичного зворотнього зв'язку між викладачем і студентами. Важливою складовою цього процесу є вмотивування та самостимулювання студентів, надання їм свободи вибору форм і способів навчання діяльності в аудиторній і самостійній позааудиторній роботі та системна організація їх громадської діяльності, що створює передумови для формування моделі лідерської поведінки.

Література

1. Алекперова Н. В. Розроблення елективної дисципліни «Лідерство у фармації» для підготовки магістрів фармації, промислової фармації в Україні. *Фармацевтичний журнал*, 2020. Т. 75. № 6. С. 46-55.
2. Дроздова Ю. В., Дубініна О. В. Концептуальні підходи до визначення «soft skills» у сучасних освітніх та професійних моделях. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 31-34.
3. Зайцева І. В. Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 34-37.
4. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливіших чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного університету*. 2015. № 2. С. 162-167.
5. Кузенко О. Й. Професійна культура фармацевта: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 70 с.
6. Лавриш Ю. Навички соціальної взаємодії як необхідна складова підготовки інженерів у сучасному університеті. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Психологія. 2015. Вип. 37. С. 104-111.
7. Міністерство освіти і науки України. *Стандарт вищої освіти України підготовки фахівців магістерського рівня вищої освіти галузі знань «Охорона здоров’я» спеціальності «Фармація»*. 2018. 30 с.
8. Повстин О. В., Козяр М. М. Значення «soft skills» у формуванні управлінської компетентності фахівців у галузі безпеки людини. *Вісник ЛДУБЖД*. №20. 2019. С. 122-127.
9. Слюсаренко О. О. Лідерські якості в системі вимог до фахівців фармацевтичної галузі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 3. Бердянськ: БДПУ. 2016. С. 145-149.
10. Ткачук І., Сосновенко Н. Розвиток «soft skills» у студентів коледжів. URL: https://lib.iitta.gov.ua/717748/1/Tkachuk_Sosnovenko_soft%20skills_2019_16-18.pdf.

2.4. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF PHARMACY

2.4. ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ФАРМАЦІЇ

На сучасному етапі соціоекономічного розвитку світової спільноти відбувається активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усі сфери життєдіяльності сучасної людини. Пріоритетним напрямом цього глобального процесу стала інформатизація фармацевтичного ринку та освіти, яка спричинює істотні зміни в дидактиці Вищої школи, модернізації змісту і засобів професійної підготовки майбутніх фармацевтів.

У численних нормативно-правових актах, які регулюють розвиток освіти, зокрема «Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року», важливим фактором вдосконалення освітнього процесу визначено впровадження сучасних ІКТ. За таких умов запорукою забезпечення якості освіти розглядається повне забезпечення навчальними комп'ютерними комплексами освітніх закладів усіх рівнів¹³⁸.

Різноманітні аспекти інформатизації освіти стали предметом наукових дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. В. Биков, А. Гуржія, М. Жалдак, В. Кухаренко, Г. Лаврентьєва, В. Лапінський, С. Литвинова, А. Манако, Н. Морзе, Є. Полат, О. Овчарук, В. Олійник, О. Пінчук, С. Раков, О. Соколюк, В. Солдаткін, О. Співаковський, М. Шишкіна працюють над аналізом функціональних характеристик різних видів інформаційно-комунікаційних технологій та доводять ефективність їх застосування із дидактичною, виховною та розвивальною метою.

¹³⁸ Указ Президента України № 344/2013 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Результати численних досліджень розкривають позитивні й негативні наслідки використання ІКТ у навчальному процесі для здобувачів освіти. Окремим напрямом сучасних досліджень українських вчених стало обґрунтування переваг використання мультимедійних технологій в освітньому процесі. Як стверджують дослідники, суттєвим аргументом на підтвердження доцільності застосування мультимедіа із навчальною метою є, передусім, їх дидактичний потенціал. Завдяки цьому створюються сприятливі умови для засвоєння здобувачами не тільки одиничних понять, категорій чи конкретної навчальної ситуації, а й узагальнених уявлень про явища та процеси. Відтак, у здобувачів формуються такі важливі мислительні операції, як аналіз і синтез.

Вчені однак у висновках щодо беззаперечно важливого значення ІКТ в забезпеченні якості освіти та активізації пізнавальної діяльності різновікових категорій здобувачів. При цьому експерти рекомендують застосовувати ІКТ в ролі дидактичних засобів, які забезпечують оптимально сприятливі умови для сприйняття навчального матеріалу, а також створення позитивного психоемоційного середовища для розвитку творчих здібностей особистості¹³⁹.

Психолого-педагогічні засади професійної підготовки майбутніх фахівців фармацевтичної галузі розкриваються в наукових працях таких авторів, як: Л. Галій, Х. Козак, С. Огарь, Р. Сагайдак-Нікітюк та ін. Основні напрями освітнього процесу на фармацевтичних факультетах стали предметом дослідження І. Гриценко, Т. Каленюк, З. Мнушко, Б. Парновського та ін. Шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх фармацевтів в Україні відображено в працях О. Войт, М. Головенко, А. Зайченко, В. Толочко, В. Черних та ін.

Низка дисертаційних досліджень присвячена науковому аналізу шляхів модернізації професійної підготовки майбутніх фармацевтів. Так, у дисертації І. Бойчук визначено педагогічні умови професійної підготовки майбутніх фармацевтів у коледжі; Л. Кайдалової – теоретико-методичні аспекти

¹³⁹ Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 121.

неперервності професійної підготовки майбутніх фармацевтів; Л. Пляки – особливості розвитку професійної комунікативної компетентності у майбутніх провізорів; І. Светочевої – психолого-педагогічні засади формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фармацевтичної галузі тощо¹⁴⁰.

Як зарубіжні, так і українські дослідники акцентують на доцільності впровадження ІКТ у професійну підготовку фахівців різних галузей, у тому числі й фармацевтичної. Використання такого виду ІКТ, як мультимедіа, забезпечує доступ до якісної освіти та індивідуальну траєкторію професійного розвитку майбутніх фармацевтів.

Мультимедійні технології завдяки цифровим засобам (ПК, планшету, мультимедійної дошки, смартфонів тощо) дозволяють інтегрувати, обробляти та відтворювати різноманітні типи сигналів, засоби і способи сприйняття та обміну навчальною інформацією¹⁴¹. Їх використання в освітньому процесі не тільки урізноманітнює способи й форми передачі навчальної інформації здобувачам освіти, а й підвищує рівень її засвоєння, сприяючи розвитку в майбутніх фармацевтів таких професійно важливих психічних процесів як увага, пам'ять, мислення, мовлення.

Як зазначає Р. Гуревич, мультимедіа – це нова інформаційна технологія, система методів, прийомів, способів виготовлення, обробки, зберігання та передавання аудіовізуальної інформації. Структурними компонентами мультимедійних технологій є спеціальні апаратні засоби і програмне забезпечення, що забезпечують якість сприймання, переробки і демонстрації різноманітної текстової, графічної, звукової, анімаційної інформації.

У контексті дослідження ефективності новітніх освітніх технологій, дослідники А. Нісімчук, О. Падалка, О. Шпак розглядають мультимедіа як потужний дидактичний засіб, який завдяки поєднанню спеціальних апаратних

¹⁴⁰ Горяча Л. Науково-прикладні засади до впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовці фахівців-фармацевтів: автореф. дис. ... канд. фармацевтичних наук 15.00.01 – технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація. Харків. 2021. 24 с.

¹⁴¹ Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 120.

пристроїв та програмного забезпечення забезпечує якісно новий рівень сприймання, переробки і надання різного виду навчальної інформації¹⁴².

До мультимедійних засобів належать візуальні аудіо, відео, анімації, флеш та онлайн-ігри, мультимедійні презентації та інші засоби відображення інформації, які інтегруються в інтерактивному програмному забезпеченні.

Найбільше в освітній практиці ЗВО застосовуються мультимедійні презентації¹⁴³. Вони передбачають демонстрацію слайдів, які послідовно й логічно розкривають певну тему. Слайди конкретної мультимедійної презентації мають відповідати правилам спільного дизайну. За допомогою мультимедійної презентації викладач логічно й ґрунтовно подає навчальну інформацію. У зв'язку з тим, що всі презентації побудовані відповідно до концепції єдиної схеми, у здобувачів освіти розвиваються логічне та алгоритмічне мислення¹⁴⁴.

Науково доведено, що мультимедіа оптимізує пізнавальну діяльність здобувачів освіти, оскільки для опанування навчальною інформацією дозволяє залучити різні види пам'яті – зорову, слухову, емоційну та ін. За результатами досліджень західноєвропейських вчених, для більшості людей характерно запам'ятовувати 5% почутої інформації та 20% – побаченої. Науково доведено, що завдяки поєднанню відео- та аудіоінформації запам'ятовування можна підвищити до 40-50%. Закономірно, що це особливо важливо враховувати в організації навчальної діяльності майбутніх фармацевтів, які в процесі навчання мають запам'ятати великий обсяг інформації.

Увагу студентів суттєво концентрують анімаційні можливості мультимедіа, зокрема яскравість і динамічність зображень. Враховуючи те, що одноманітна робота призводить до швидкої втомлюваності студента, динамічність і різноманітність слайдів та анімаційні ефекти, відеосюжети,

¹⁴² Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології. Київ, 2000. С. 64.

¹⁴³ Жук Ю. Можливості нової технології. Психолого-педагогічні проблеми використання засобів нових інформаційних технологій у навчальному процесі. *Освіта*. 2003. 30 липня. С. 4.

¹⁴⁴ Хомич С. М. Мультимедійні засоби навчання у початковій школі. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. №4, 2014. С. 29-32.

аудіооформлення створюють на занятті сприятливу для пізнавальної діяльності атмосферу.

Аналізуючи ефективність мультимедіа в організації навчальної діяльності, Г. Нікандренко зазначає, що їх застосування дозволяє подати інформацію у різноманітних форматах, а таким чином оптимізувати освітній процес. У дослідженні цього автора констатується, що при застосуванні мультимедійних презентацій у вивченні певної теми, можна зекономити приблизно 30% часу. При цьому здобуті знання мають стійкий характер і зберігаються в пам'яті суттєво довше. Відтак, Г. Нікандренко зазначає, що сьогодні мультимедійні презентації є широко застосованими дидактичними засобами, водночас, мультимедійний проектор або інтерактивна дошка – технічні засоби, які дозволяють їх продемонструвати в ергономічному режимі¹⁴⁵. Проекційні технології зберігають зоровий аналізатор здобувачів освіти, оскільки переносять зображення на великий настінний екран, уникаючи надмірного контакту із монітором комп'ютера.

Успішність застосування мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фармацевтів безпосередньо залежить від того, на скільки викладачі ЗВО опанували вміннями роботи з технічними засобами й програмним забезпеченням. Також важливе значення має їх обізнаність із особливостями сприйняття студентами різноманітних відео- і аудіо ефектів. Важливим у цьому процесі є здатність викладача під час демонстрації мультимедійної презентації формулювати проблемні запитання і доповнювати зображення усним поясненням, професійними рекомендаціями та коментарями.

При використанні мультимедійних технологій у професійній підготовці майбутніх фармацевтів викладачам ЗВО необхідно враховувати, що:

- мультимедійні засоби можуть використовуватися при всіх видах і формах роботи зі студентами;
- першочергово мультимедійними засобами демонструються ті процеси, які складно чи неможливо відтворити в лабораторних умовах;

¹⁴⁵ Нікандренко Г. Комп'ютер – тільки помічник: Інформаційні технології. *Освіта*. 2002. 2-9 січня. С. 2.

- розкриваються події чи ситуації в динаміці, а також предмети і явища, розкриття яких у екранному чи звуковому художньому зображенні є доцільним.

У якості показника сформованості достатнього рівня ознайомлення викладача з програмним забезпеченням та правилами його утримання дослідники розглядають оперативність його пошуку актуального навчального матеріалу. Водночас вважається важливою у викладацькій діяльності здатність закріплювати враження здобувачів від перегляду мультимедіа, організовуючи їх практичну діяльність відповідно до освітніх завдань.

Акцентуючи на тому, що мультимедійні засоби хоча і є дієвим чинником підвищення ефективності навчання та психічного розвитку особистості, вчені Б. Ломов, О. Тихомиров, Л. Бабанін наголошують, що ІКТ не можуть повністю замінити педагогічну діяльність. Проте, використання в навчальному процесі мультимедійних презентацій в поєднанні з традиційними методами навчання суттєво підвищує ефективність освітнього процесу, а таким чином і якість професійної підготовки майбутніх фармацевтів.

До медіаресурсів, які застосовуються в роботі з майбутніми фармацевтами, конкретизовано низку вимог, серед яких те, що вони мають:

- вирішувати навчальні, виховні та розвивальні завдання;
- розширювати та поглиблювати уявлення, розвивати уміння, навички, поповнювати досвід пізнавальної та творчої діяльності студентів;
- мати різні рівні складності, варіативність дидактичних, пізнавальних і розвивальних завдань;
- синтезувати інформаційну діяльність та оцінюючі компоненти;
- трансформувати інформацію засобами анімації, аудіо-, образно-символічних знаків;
- включати якісні інформаційні матеріали – електронні репродукції, аудіозаписи, відеоматеріали, фотоматеріали, анімацію, текстову інформацію, знаки-символи;
- враховувати помірно виважене використання медіаефектів;

- враховувати актуальний досвід студентів¹⁴⁶.

Аналізуючи теоретико-методологічні основи використання мультимедійних технологій для оптимізації пізнавальної активності майбутніх фармацевтів, дослідники серед переваг мультимедіа відзначають те, що вони суттєво оптимізують пошук і зберігання навчальної інформації, розробку плану заняття, моніторингу підготовки до заняття.

Як свідчить досвід застосування в освітньому процесі ЗВО мультимедійних засобів, такого роду заняття мають суттєві переваги в розв'язанні дидактичних завдань, аніж традиційні методи. Як стверджує Н. Клемешова, мультимедійні програми дозволяють створити інтерфейс користувача та досягнути максимальної насиченості візуального та адитивного полів. Також вчена зазначає, що естетична організація навчального матеріалу, яка реалізується через мультимедіа сприяє оптимізації пізнавальної діяльності.

Фахівці зауважують, що при викладанні дисциплін фармацевтичного профілю мультимедійними засобами відбувається:

- актуалізація набутих знань у студентів, мотивація до вивчення теми, зацікавлення роботою з новою інформацією, обмін думками та фактами;
- отримання нової інформації по темі із залученням інформаційних технологій, її класифікація, осмислення;
- здобуття нових знань, обмін думками та судженнями, спонукання до розширення інформаційного поля, активне переосмислення власних уявлень та досягнень з урахуванням набутих знань¹⁴⁷.

Результати досліджень свідчать, що завдяки мультимедійним технологіям створюються умови для побудови інтерактивних діалогових ситуацій. Навчальний діалог не тільки дозволяє обмінюватися навчальною інформацією, а й засвоювати знання, що є основою конкретних професійних умінь майбутніх фармацевтів. Характерною особливістю мультимедійних дидактичних засобів є

¹⁴⁶ Баранова О. В., Гогун Е. А. Методичні рекомендації з використання інструментального комп'ютерного середовища для організації уроків у початковій школі. СПб.: вид-во «Анато́лія». 2003. 328 с.

¹⁴⁷ В'юшкова І., Варванський П., Горбунова А., Лук'яненко О., Омельчак Е. Формування критичного мислення при викладанні фармацевтичних дисциплін в умовах сучасної інформатизації освіти. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019, С. 26-30.

їх інтерактивність, яка їх відрізняє від традиційних екранних засобів. На основі цієї властивості фахівці виокремлюють потенційно можливі функції мультимедійних програм у формуванні професійної готовності, зокрема такі, як: мотиваційна, пояснювальна, розвивальна, інформаційна, евристична, систематизуюча. На успішність реалізації цих функцій значно впливають дидактичні та програмно-апаратні складові освітнього середовища ЗВО.

Як свідчить досвід, мультимедійний супровід суттєво оптимізує процес сприйняття та осмислення студентами-фармацевтами питань практичного заняття, позитивно впливаючи на рівень їх пізнавальної активності. Під час практичного заняття викладач може пропонувати студентам мультимедійний варіант основних положень теми, яка вивчається. Приміром, на практичному занятті з фармацевтичної хімії викладач може вивести на екран методику проведення якісного або кількісного аналізу лікарського засобу з поетапним виведенням формул для розрахунків. Заняття стають емоційно комфортнішими як для студентів, так і викладачів, що сприяє підвищенню мотивації та активності студентів, відкриває нові можливості для навчального процесу та самонавчання. Уміле використання сучасних мультимедійних засобів оптимізує комунікацію викладача і студента¹⁴⁸.

Таким чином, результати зарубіжних і вітчизняних досліджень аргументують доцільність впровадження мультимедійних технологій в освітній процес сучасних ЗВО з метою професійної підготовки майбутніх фармацевтів. Ці технології можуть широко застосовуватися в усіх видах аудиторних занять і організації СПР здобувачів для досягнення дидактичної, виховної та розвивальної мети. Науково доведено, що використання мультимедійних засобів у освітньому процесі суттєво активізує пізнавальну діяльність студентів, позитивно впливає на розвиток їх мислення, уваги, пам'яті, мовлення. При цьому педагогічно зумовленою є необхідність врахування особливостей сприйняття здобувачами різних видів медіапродукції та

¹⁴⁸ Гордецька Т. М. Інноваційні технології та методики в освітньому процесі підготовки фармацевтів. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів*: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019, С. 35-40.

доцільності їх застосування відповідно до змісту і завдань навчальних дисциплін. Ефективність включення медіапродукції в освітній процес ЗВО залежить від ступеня обізнаності викладачів з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Література

1. Баранова О. В., Гогун Е. А. Методичні рекомендації з використання інструментального комп'ютерного середовища для організації уроків у початковій школі. СПб.: вид-во «Анатолія». 2003. 328 с.

2. В'юшкова І., Варванський П., Горбунова А., Лук'яненко О., Омельчак Е. Формування критичного мислення при викладанні фармацевтичних дисциплін в умовах сучасної інформатизації освіти. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти* (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019, С. 26-30.

3. Гордецька Т. М. Інноваційні технології та методики в освітньому процесі підготовки фармацевтів. *Шляхи удосконалення підготовки фармацевтів: матер. всеукр. дистанційної наук.-метод. конференції педагогічних працівників закладів вищої освіти* (м. Харків, 22 квітня 2019 р.). Харків: Коледж НФаУ, 2019. С. 35-40.

4. Горяча Л. Науково-прикладні засади до впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовці фахівців-фармацевтів: автореф. дис. ... канд. фармацевтичних наук 15.00.01 – технологія ліків, організація фармацевтичної справи та судова фармація. Харків. 2021. 24 с.

5. Жук Ю. Можливості нової технології. Психолого-педагогічні проблеми використання засобів нових інформаційних технологій у навчальному процесі. *Освіта*. 2003. 30 липня. С. 4.

6. Нікандренко Г. Комп'ютер – тільки помічник: Інформаційні технології. *Освіта*. 2002. 2-9 січня. С. 2.

7. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології. Київ, 2000. 104 с.

8. Соколовська Т. П. Електронні засоби навчання: позитивні й негативні фактори використання їх у навчанні. *Проблеми сучасного підручника*: зб. наук. праць. Вип. 10. Київ: Ін-т педагогіки НАПН України, 2010. С. 120-124.

9. Указ Президента України № 344/2013 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://www.mon.gov.ua/files/normative/2013-06-28/1642/344.doc>.

10. Хомич С. М. Мультимедійні засоби навчання у початковій школі. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. № 4, 2014. С. 29-32.

2.5. INFLUENCE OF A FOREIGN LANGUAGE ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF LAW STUDENTS

2.5. ВПЛИВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Професійно орієнтовану технологію навчання в системі вищої освіти вчені розглядають як систему дидактичних, психологічних та загальнопедагогічних прийомів взаємодії викладача і студентів, враховуючи їхні здібності та цілепокладання. Такий підхід спрямований на реалізацію форм, методів і засобів навчання, досягнення відповідних освітніх цілей і формування професійно значущих якостей фахівця. Тобто, кінцева мета професійно орієнтованого навчання повинна відповідати окресленим уявленням студента про його майбутню професійну діяльність та стимулювати потребу студента у набутті фахових компетентностей.

В умовах глобалізаційних процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві, необхідним компонентом професійної діяльності фахівця будь-якої сфери стає опанування не лише фаховими знаннями, а і знаннями з іноземних мов.

Потреба формування іншомовної професійно-комунікативної компетентності стосується, на нашу думку, в першу чергу студентів-юристів.

Проблему удосконалення фахової підготовки юристів досліджували О. Бадурка, П. Біленчук, Н. Коваль, О. Скакун. Окремим аспектам мовної підготовки правників присвячені роботи Н. Артикуца, Ю. Прадїда, А. Токарської. Питання навчання професійноорієнтованої іноземної мови досліджувалось такими авторами як О. Биконя, В. Борщовецька, Н. Гальскова, Т. Корж, Г. Гринюк, Т. Каменева, Л. Личко, Ю. Манько, Н. Одегова, О. Поляков та ін. Однак проблема формування професійних якостей майбутніх юристів у процесі вивчення іноземних мов залишається недостатньо дослідженою педагогами. Крім того слід зауважити, що, незважаючи на

чисельні наукові розробки, рівень володіння іноземною мовою у випускників немовних закладів вищої освіти не завжди відповідає сучасним вимогам. Це створює певні труднощі для майбутніх фахівців. Вони не відчують себе повноцінно конкурентноспроможними, мобільними та успішними в умовах сучасного ринку праці.

Окреслимо основні потреби володіння іноземною мовою для студентів-юристів.

1. Однією з вимог у законі України «Про державну службу» (ст. 20) до осіб, які претендують на вступ на державну службу для посад категорії «А» (зокрема, для керівників апаратів Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів та їх заступників), є вимоги до їхньої професійної компетентності, серед яких «володіння іноземною мовою, яка є однією з офіційних мов Ради Європи»¹⁴⁹.

2. Знання іноземної мови дозволяє володіти законодавством інших держав, читати рішення ЄСПЛ першими та в оригіналі, отримувати нову фахову інформацію через іноземні джерела, бути обізнаним з новинами за кордоном тощо.

3. Оволодіння навичками й уміннями іншомовної комунікації є важливим для подальшого професійного зростання, для обміну досвідом з іноземними колегами, налагодження міжнародних зв'язків та наукових контактів тощо.

4. Окрім професійної важливою розглядаємо соціальну взаємодію. Тобто, забезпечення ділового, партнерського та дружнього спілкування; готовність до взаєморозуміння в усіх питаннях; продуктивна співпраця для досягнення визначених цілей.

5. Знання іноземної мови дозволяє бути професійно мобільним.

6. Вміння спілкуватися фаховою іноземною мовою підвищує результативність праці, допомагає комфортно почуватися у колективі, налагоджувати контакти, що актуалізує лінгвістичну підготовку зазначеної категорії студентів.

¹⁴⁹ Закон України Про державну службу – Державна служба.

7. Вивчення іноземної мови сприяє розвитку пізнавальної та розумової активності студента; становленню його особистості.

8. У процесі спілкування виникає прямий обмін думками, ідеями, з'являються різні форми взаємних стосунків, симпатії, антипатії, які являють собою міжособові стосунки¹⁵⁰.

9. З'являється можливість навчання та стажування у європейських вищих навчальних закладах, є більше можливостей для працевлаштування.

Серед вищеподаного одним із факторів було зазначено професійну мобільність. У психолого-педагогічній літературі науковці подають визначення професійної мобільності фахівця визначаючи її як соціальну активність, конкурентоспроможність, можливість бути професійно-компетентним, здатним до саморозвитку й модернізації власної професійної діяльності та зміни видів діяльності. Професійно мобільна особистість здатна швидко змінювати вид праці або переключатися на інший вид діяльності за різних обставин. Крім того такий фахівець володіє узагальненими знаннями в інших професійних галузях та може застосувати їх для успішного виконання будь-якого завдання. Важливою розглядається і готовність до опанування новими знаннями та вміннями, яких бракує, що забезпечує ефективність підготовки до нової професійної діяльності. Професійну мобільність розглядають як внутрішнє самовдосконалення особистості, що базується на сформованих цінностях та потребі саморозвитку. При цьому отримані знання зі всіх дисциплін стають усвідомлено необхідними для забезпечення швидкої адаптації на новій посаді чи новій роботі та особистої самореалізації.

Отже, освітній процес має відповідати задля забезпечення такої професійної якості сучасного фахівця кардинально новим вимогам, які диктує час і суспільство.

Вчені зазначають, що професійна мобільність виступає важливим компонентом формування майбутнього фахівця як кваліфікованого спеціаліста.

¹⁵⁰ Брижак Н. Професійна мобільність як фахова якість майбутнього вчителя. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Вип. 1 (38). С. 67-70.

В основі цього процесу лежить високий рівень професійних знань; володіння системою узагальнених професійних прийомів та уміння їх ефективно застосовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних галузях; вміння професійно переходити від одного виду діяльності до іншого, або поєднувати їх; готовність до аналізу та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у межах своєї професії; оволодіння міжпредметними професійно орієнтованими знаннями, зокрема з іноземної мови за професійним спрямуванням.

В процесі набуття професійної мобільності майбутніх юристів навчання повинно бути побудоване так, щоб мова опановувалась одночасно з фаховими дисциплінами, з навчальною діяльністю, як форма, в яку втілюються знання відповідно до умов професійного спілкування. Сучасне розуміння науки як дискурсивної практики потребує при вивченні мови пріоритетного знання структур і стратегій ділового дискурсу, форм і засобів комунікації, а також вміння ними оперувати.

Таким чином у студентів формується професійна іншомовна комунікативна компетентність, опанувавши якою кожний відчуватиме себе у мовному середовищі комфортно та конкурентноспроможно. Зокрема це стосується сфери професійного та ситуативного спілкування в усній і письмовій формах, можливості отримувати і передавати інформацію зі свого фаху, професійному перекладу з іноземної мови на рідну текстів фахового спрямування, вміння реферувати та анотувати суспільно-політичну та загальнонаукову літературу рідною та іноземною мовами тощо.

На думку О. Тарнопольського та З. Корневої, професійна іншомовна комунікативна компетентність складається з шести компонентів:

- лінгвістичної компетенції (здатність співрозмовника продукувати та розуміти усне та письмове мовлення відповідно до норм системи мови);
- соціолінгвістичної компетенції (здатність продукувати та розуміти усне та письмове мовлення з урахуванням тих культурних норм, які існують у певній мовній та культурній спільноті);

- прагматичної компетенції (здатність комуніканта продукувати та розуміти усне та письмове мовлення відповідно до власних цілей і намірів, взаємовідносин з іншими співрозмовниками, конкретної ситуації);

- формально-логічної компетенції (здатність продукувати логічно побудовані та зв'язні усні та письмові висловлювання, вміння передавати цю інформацію через спеціальні формальні мовні засоби, а також здатність розуміти логіку та взаємозв'язок такого роду усних та письмових висловлювань);

- психологічної компетенції (вміння доводити свою точку зору, обґрунтовувати, дискутувати, переконувати, вміння знайти індивідуальний підхід до співрозмовника, інші психологічні вміння);

- предметної компетенції (обізнаність у предметному змісті спілкування, тобто володіння професійними знаннями)¹⁵¹.

Важливим у процесі опанування лінгвістичної компетенції є набуття вміннями професійної комунікації в усній і письмовій формах. Кожна з них є для юристів важлива, адже мова йде про точну інформацію, закони, постанови тощо, на які опирається у своїй роботі фахівець.

Особливістю усної комунікації є те, що вона відбувається в умовах особистого контакту сторін. При цьому характерними є швидкість обміну інформацією; можливість регулювати і коригувати процес спілкування (поставити запитання, уточнити повідомлення, виявити згоду або незгоду з тим, про що говориться тощо). Зазначимо, що безпосередній контакт може бути утруднений недостатнім рівнем володіння іноземною мовою, зокрема фаховою лексикою, так як вимагає миттєвого пошуку точних, адекватних слів при формулюванні повідомлення. Крім того з'являється ймовірність не лише невірної перекладу, відповідно – непорозуміння, а і можливість пропустити важливі деталі, забути частину почутої інформації або не зрозуміти суті

¹⁵¹ Тарнопольський О. Б. Корнева З. М. Аспектний підхід до навчання англійської мови для спеціальних цілей у немовних ВНЗ. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Збірник наукових праць. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2011. Вип. 18. С. 239.

повідомлення у процесі його сприймання. Все це може призвести до прийняття невірних рішень.

У письмовій комунікації фахівець зосереджується на змісті і формі письмового тексту (ведення ділової кореспонденції, документації, опрацювання законодавчої бази, змісту фахової документації тощо). Така форма комунікації використовується, насамперед, тоді, коли потрібно найточніше передати зміст повідомлення або викласти складну та велику за обсягом інформацію для подальшого опрацювання. Письмові тексти, які на відміну від усних часто мають юридичну силу, відзначаються, як правило, логічністю і точністю висловлювань. Отримуючи навички письмової комунікації студенти мають час для обдумування речень, підбору адекватних слів, граматичних форм тощо; письмова інформація, зафіксована на паперовому або електронному носії, може зберігатися впродовж тривалого часу, до неї можна знову звернутися в будь-який момент, перевірити, скоригувати тощо¹⁵². Такий вид комунікації покладає на учасників більшу відповідальність.

Отже, вміння усно чи письмово комунікувати мовою юридичної професії не лише підвищує результативність праці, допомагає комфортно почуватися у колективі, у ділових контактах, а й узагальнює наявний досвід формування правильності професійного мовлення правника, сприяє його професійній мобільності та підвищенню кваліфікації. Крім того володіння іноземною мовою вимагає від спеціаліста опанування високими професійними знаннями, організаційними навичками і здібностями, високим рівнем сприйняття, запам'ятовування і мислення, комунікативної культури.

В процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням важливим є моделювання мовленнєвої комунікації. Оволодіння засобами спілкування (фонетичними, лексичними, граматичними) спрямоване на їх практичне застосування у процесі комунікації. При цьому можна застосовувати традиційні методи навчання, зокрема: 1) безпосередній/прямий метод –

¹⁵² Бондаренко В. Формування іншомовної професійної комунікації фахівців із права. *Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права [текст]: матеріали XI міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф.* (Київ, 23 квіт. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, І. І. Романов та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 10.

опанування вільним володінням мови в розмові; 2) граматико-перекладний метод – вивчення мови з ціллю вільного читання літературних текстів; розвиток логічного мислення студентів за допомогою граматичних вправ; 3) аудіо-лінгвальний метод (розвиток у студентів мовних навичок аудіювання-говоріння-читання-письмо); 4) когнітивний метод (здатність до експериментів та креативності). Основними методами навчання іноземної мови також є альтернативні, ситуативний і комунікативний методи; методи перевірки і оцінки знань, умінь і навичок студентів.

Враховуючи специфіку професійної сфери, викладачу потрібно наблизити зміст та методи навчання до практичних потреб студентів, обов'язково врахувавши їхні інтереси та необхідну мотивацію. Тому використання сучасних інтерактивних методів навчання, які є актуальними і дозволяють наблизити навчання до реальних умов, сприяють не лише набуттю іншомовної компетентності, а і всебічному розвитку студентів. Крім того в таких умовах студенти швидше привчаються бути незалежними, сміливо спілкуватися з людьми, критично мислити, приймати самостійні рішення.

З боку викладачів впровадження інтерактивних форм та методів навчання потребує цілеспрямованої розробки чітких інструкцій, підготовки та постійного оновлення лінгвістичного ресурсу для комунікації.

Розглянемо для прикладу окремі з них. Ділові ігри. Це ефективна форма активізації навчальної діяльності, яка містить елементи змагання, будується на основі реальних ситуацій і необхідності їх розв'язання. Під час гри виробляються професійно значущі якості у процесі пошуку виходу із комунікативно-ігрових ситуацій. Кожен учасник чітко уявляє свої функції й способи їх виконання. Проведення рольових ігор допомагає не лише підвищити творчу активність студентів, а важливість самостійної роботи, з'являються навички самонавчання.

Зокрема, під час вивчення теми про суди та судочинство, види судів чи судові процеси можна організовувати тематичні ігри. Наприклад, тема «У суді». Заняття дає змогу студентам отримати уявлення про спрощену

процедуру прийняття судового рішення та провести рольову гру – судовий процес за участю 3 або більше осіб: судді, який буде слухати обидві сторони і приймати рішення, позивача і відповідача (можлива участь адвокатів, прокурора, свідків тощо). Кожний студент отримує своє завдання і свою роль. Відповідно під час такого заняття відбувається активне спілкування з максимально ефективним використанням мовного матеріалу, що відпрацьовується. Створюється така модель міжособистісного іншомовного спілкування, що орієнтує учасників на планування власної мовленнєвої поведінки й передбачення поведінки співрозмовника, розвиває вміння оцінювати вчинки, дає змогу розв'язувати протиріччя тощо. Отже, у рольових іграх використовують мовний матеріал у ситуаціях, близьких до реального життя; відбувається процес оволодіння навчальним матеріалом з потребою усвідомлено засвоїти специфіку мовних особливостей в процесі закріплення. Крім того рольові ігри розвивають і вдосконалюють мовленнєву і розумову діяльність, створюють умови психологічної готовності до спілкування, стимулюють внутрішню мотивацію до вивчення мови.

Ще одним із методів вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням є інтегроване заняття (бінарне) – міждисциплінарне заняття, де поєднують матеріал декількох дисциплін навколо вивчення однієї теми. Специфіка таких занять полягає в тому, що вони проводяться спільно викладачами двох або кількох суміжних дисциплін. Під час таких занять у студентів паралельно з іншомовною підготовкою та формуванням професійних навичок та вмінь іде процес формування їхньої цілісної системи знань і вмінь, отриманих з інших предметів. Слід зазначити, що викладачі довго готуються разом із студентами до такого виду занять. Вони мають використовувати методи проблемного навчання, продумувати поєднання індивідуальних та групових форм роботи і обов'язково враховувати індивідуальні та психологічні особливості студентів. В ході заняття виявляється творча активність студентів, їх ініціативність та зацікавленість до навчання, розвиваються самостійність і здатність до самоорганізації. Крім того за такої форми організації навчання у

студентів більше формуються вміння працювати в групах, почуття толерантності, вимогливе ставлення до себе та членів своєї групи, вміння самостійно опрацьовувати необхідний матеріал тощо¹⁵³. Важливо, що, не знаючи основ спеціальності та базової юридичної термінологічної лексики рідною мовою, студенти будуть не готові до іншомовного сприйняття навчального матеріалу з юриспруденції, що призведе до неефективності засвоєння матеріалу дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

Дебати, зокрема, дають змогу продемонструвати знання, поділитися досвідом, ідеями. Використання цієї форми дискусії має на меті навчити студентів висловлювати свої погляди спокійно, у товариській атмосфері. Учасники дебатів повинні вміти подати аргументи «за» і «проти» обговорюваної ідеї, переконати опонентів у правильності своєї позиції за допомогою чіткої логіки¹⁵⁴. Крім того при підготовці до дебатів можна вдосконалювати і вдосконалення навички аудіювання. Під час підготовки студенти переглядають або прослуховують різноманітні аудіо та відеоресурси в мережі Інтернет, наприклад, розмови, виступи, дискусії, ток-шоу, репортажі, відеоролики промови відомих спікерів, круглі столи за фаховою тематикою, доповіді та новини. Контролюючи ситуацію та готовність учасників до обговорення, рівень розуміння та сприйняття тексту, викладач може керувати процесом, додаючи свої зауваження або ставлячи запитання. Таким чином студенти можуть ширше показати рівень володіння фаховою лексикою та вмінням орієнтуватися у різних ситуаціях. В процесі дебатів активізується говоріння іноземною мовою, вимова, збагачується словниковий запас, відпрацьовуються жести, інтонація, добір інформації, побудова логічних суджень. Підготовка до дебатів триває довго: студенти виконують підготовчі

¹⁵³ Мельник А. Організація інтегрованих бінарних занять з іноземної мови професійного спрямування та профільного предмета. *Витоки педагогічної майстерності*. Випуск 11. 2013. С. 215-219.

¹⁵⁴ Савка І. В., Яремко Т. І., Особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців у галузі права. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 21. Т. 3. Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 103-104.

вправи, обмірковують тему, продумують логічні ланцюжки, визначають основні позиції та теми для обговорень, аргументувати відповідь тощо.

Як зазначалося вище, вивчення мови пов'язане із використанням технічних засобів. Технічне забезпечення є засобом для зосередження уваги та запам'ятовування інформації. Власне робота в лінгафонних кабінетах, перегляд фільмів та ін. під час процесу навчання іноземної мови дає можливість готуватися до живого спілкування та подолання труднощів різного характеру.

Усе вищезначене дає можливість стверджувати, що новітні тенденції вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах спрямовані на задоволення потреб комунікації, самореалізації та вільного самовираження особистості, чому в значній мірі сприяють комунікативна та інтерактивна технології з залученням сучасних технічних засобів навчання.

Крім того, професійна мобільність як особистісна якість постає не тільки результатом, а й критерієм оцінки результативності професійного розвитку спеціаліста, його професіоналізму, який доцільно враховувати як на етапі прийняття фахівця на посаду, так і протягом його наступного професійного зростання на цій посаді.

Отже, кінцева мета навчання іноземних мов (іноземної мови за професійним спрямуванням) дає змогу майбутньому фахівцю у сфері юриспруденції виконувати висококваліфіковану роботу, правильно оцінювати ситуацію, обґрунтовано й чітко висловлювати свою точку зору, відчувати себе професійно мобільним та компетентним у межах інтернаціонального спілкування.

Саме тому перед вищою школою виникає потреба пошуку і впровадження у практику актуальних методів навчання іноземних мов, які сприятимуть формуванню професійної мобільності та іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей

Література

1. Бондаренко В. Формування іншомовної професійної комунікації фахівців із права. Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права [текст]: матеріали XI міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 23 квіт. 2021 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, І. І. Романов та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 128 с.
2. Брижак Н. Професійна мобільність як фахова якість майбутнього вчителя. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Вип. 1 (38). С. 67-70. URL: <https://journals.indexcopernicus.com>file>viewByFileId>.
3. Закон України Про державну службу – Державна служба. URL: <https://chrg.gov.ua>cernig...>
4. Мельник А. Організація інтегрованих бінарних занять з іноземної мови професійного спрямування та профільного предмета. Витоки педагогічної майстерності. Випуск 11. 2013. С. 215-219. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua>bitstream>Melnyk>.
5. Тарнопольський О. Б., Корнева З. М. Аспектний підхід до навчання англійської мови для спеціальних цілей у немовних ВНЗ. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Збірник наукових праць. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2011. Вип. 18. 310 с.
6. Савка І. В., Яремко Т. І. Особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для майбутніх фахівців у галузі права. Інноваційна педагогіка. Випуск 21. Т. 3. Видавничий дім «Гельветика», 2020. 234 с.

2.6. STUDY OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF PETRO LODIY AS AN IMPORTANT FACTOR OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

2.6. ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ПЕТРА ЛОДІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Природа пошуку активізує до самопізнавального аналізу людської сутності і прагнення її бути кращою, піднесеною. Стає очевидним те, що незаперечний прогрес у науково-технічній сфері спричиняє деяку відсталість в духовно-моральному стані. Саме освіченість і духовність робить людину могутньою, дає паростки її внутрішньому єству, крила її думці, впевненість у вічності. Тому серед безлічі питань, які захоплюють та хвилюють людську думку, постають питання духовності.

За останні роки з'явилася низка публікацій з проблеми духовності (М. Маринович, Джордж Г. Мід, Є. Сверстюк, Марк Іван Рупнік, І. Шалишкіна, Л. Скуратівський), гуманізації освіти (Ш. Амонашвілі, Г. Балла, В. Біблер, С. Гончаренко, М. Євтух, Т. Левченко, Ю. Мальований, С. Подмазіна, В. Юрченко та інших), яка викликає занепокоєння у колах наукової і освітньої еліти з приводу духовного занепаду та ознак формалізації освітньої спрямованості.

Причину такого занепокоєння слід шукати у моральній, етичній площині, дезорієнтації, матеріалізації, прагматичному підході, що зумовлює духовний вакуум, пасивне відображення, примітивність форм мислення, рівень сприйняття яких не потребує високої культури. Таке сьогодення спричиняє руйнування гуманістичної сутності людини, духовної культури, призводить до її природної агресивності. Аналізуючи цей етап однозначно переконуємося, що одним із чинників такого морального занепаду слід вважати те, що людина забуває свою генетичну автентичність, формує власне буття з відкиданням фундаментальних цінностей. Джерелом цього «духовного занепаду людства»

на думку А. Швейцера є відірваність культури від її природних джерел, підпорядкування технічним чинникам, домінування інтересу «загального» над особистим началом і розвитком. Якщо суспільство впливає на індивіда сильніше, ніж індивід на суспільство, починається деградація культури. Подолання цієї духовної кризи А. Швейцер вбачає у творчій активності особистості у безперервному самовдосконаленні¹⁵⁵.

Сучасна людина має спрямовувати свої прагнення на духовне вдосконалення як засіб переходу на новий щабель еволюційного розвитку – від людини розумної до людини духовної. Тому актуальним залишається на сьогоднішній день збереження, а не вихолощування того інтелектуального ґрунту, що врешті-решт і формує духовну сутність особистості. За цих умов особливого значення набуває гуманітарна освіта, в якій особливе місце займають дисципліни соціогуманітарного профілю: філософія, соціологія, політологія тощо. Вирішальним у даному контексті має стати трансформація філософської освіти у гуманітарну площину, вичленування гуманітарності філософського слова як вирішального потенціалу формування суверенності мислення.

Для сучасної людини визначальним моментом в цивілізаційному поступі виступає безмежна віра в перетворювальні можливості освіти. Пригадаємо, що проблеми сутності людського щастя, його досягнення, як і проблеми сутності людини та її пізнавальних можливостей, перебували в центрі уваги й просвітницької філософії, яка поширювалася в Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст., продовжуючи європейську культуру Просвітництва з її акцентом на поширення освіти, розвиток науки.

У контексті відродження української освітньої системи наша увага зосередиться на духовних аспектах освіти, виховання, що природно впливала з філософської концепції П. Лодія¹⁵⁶. І нехай на сьогоднішній день деякі ситуативні моменти не зовсім вписуються у нашу площину, але для нас є

¹⁵⁵ Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. С. 716.

¹⁵⁶ Денисенко М. С. Філософські погляди П. Д. Лодія. *Наукові записки Інституту філософії АН УРСР*. К., 1961. Т. VII. С. 39-43;

Ксенофонов В. И. Духовность как экзистенциальная проблема. *Философские науки*. 1991. № 12. С. 41-52.

важливими певні змодельовані положення стосовно пріоритетності знань, а саме конкретно філософських, як фактора гуманізації і гуманітаризації освіти.

Зазначимо, що особистість П. Лодія, як вченого, є для нас цікавою навіть з того боку, що його батьківщиною була Закарпатська Україна і він по праву належав до тієї української професорської еліти, що з успіхом запрошувалась у пристойні заклади царської Росії¹⁵⁷. І тому нас не має засмучувати той факт, що із сорока двох років своєї педагогічної і наукової діяльності П. Лодій віддав Україні лише п'ятнадцять, Польщі – два, а Росії – двадцять п'ять.

Викладацька й просвітницька діяльність Лодія в Петербурзі була своєрідним продовженням традиції української інтелігенції, закладеної ще києво-могилянцями, – нести світло науки й високої освіченості до близьких і далеких місць величезної Російської імперії, у складі якої на той час перебувала Україна.

Петро Лодій переконливо відстоював позиції просвітництва, обґрунтовуючи це тим, що лише освіта може піднести й удосконалити людину, поліпшити моральний стан членів суспільства. Просвіта дає людині знання своїх прав, а знати свої права громадяни повинні для того, щоб уміти і законно користуватися ними. Освічені громадяни добре знають свої обов'язки, що спонукає до неухильного їх виконання, знають звичаї, щоб рахуватися з ними і поважати їх. Просвітники виступали за природне право людини бути вільною, засуджували соціальну несправедливість і тиранію, пригноблення особистості. Ідеї гуманізму, громадянського обов'язку, морального удосконалення індивіда домінували в його працях і педагогічній діяльності.

Хотілося б зауважити, що духовний вакуум того часу заповнювався такими вищими формами мислення, як логіка, філософія, філософія права, моральна філософія тощо. На вивчення цих предметів виділялось 18 тижневих уроків. У семінаріях викладалась логіка, метафізика і моральна філософія, а з

¹⁵⁷ Байцура Г. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX в. Братислава, 1971. 229 с.; Лодій Петро. Логічні настанови...: підручник / Пер. на сучасну укр. мову канд. філос. н., проф. Кирика Д. П., упорядкування, вступ. стаття, примітки і коментарі, іменний покажчик, словник латинських термінів, добір архівно-ілюстр. матер. канд. філос. наук, проф. Кирика Д. П. та канд. філос. н., доц. Сініциної А. В. С. 17.

1813 р. – й історія філософії. У духовних академіях філософія традиційно читалася в широкому обсязі, включаючи розгорнутий курс історії філософії. Таким чином, на початку ХІХ ст., викладання філософських предметів було широко поставлене не тільки в університетах і духовних академіях, а й у гімназіях і семінаріях. Після 1805 р. у Російській імперії почалося пропагування вчень Канта, Фіхте і Шеллінга¹⁵⁸. Таке прихильне ставлення до філософії зумовлювалося тим, що філософія розглядалася як ефективний засіб виховання освіченої частини молоді, майбутнього держави.

Слід віддати належне П. Лодію в тому, що він наголошував на необхідності вивчення філософії та історії філософських систем для людини. У своїй книзі «Логічні настанови» П. Лодій обґрунтовує, чим саме є філософія для людини.

У вступній частині він зазначає, що торжество доброчесності, повага до людини були в тих народів, де сяяло світло філософії, а де її світло не могло розігнати темряву невігластва, там панувало марновірство і варварство гнобителів. Філософія звільнила людей від ярма рабства, перемогла фанатизм і деспотизм, які руйнують людське благополуччя.

П. Лодій був переконаний, що найбільші політики, царі і поширювачі релігії були глибокодумними філософами, бо філософія править вождями держав і робить їх квітучими. І в цьому П. Лодію треба надати належне. Саме філософію він розглядав як «святилище здорового глузду і надійного путівника благополучного життя». При цьому він наголошував на просвіті розуму, що спричиняє піднесенню пізнавальних здібностей до найвищого ступеня досконалості, виробленню навичок робити правильні вчинки і діяти відповідно до задуманої мети. З викладених міркувань, які П. Лодій наводить у § 3 «Логічних настанов», бачимо що вчений тяжіє більше до раціональної сторони філософії, обґрунтовуючи це таким чином: «основою філософського пізнання

¹⁵⁸ Введенский А. И. Судьбы философии в России. *Русская философия*. Свердловск, 1991. Т. 1. С. 32.

повинно бути одне тільки світло розуму, яке складається з досвіду і правильного розмірковування»¹⁵⁹.

У § 10 бачимо змістовне обґрунтування пріоритетності розуму у філософії. Основним предметом всієї філософії визначено розум, завдяки якому індивід може розширити межі свого пізнання. Розум також дозволяє людині узгоджувати свої почуття і звички з природними законами, і таким чином стати морально добрим, добродішним, а відтак і досягнути спокійності духу і благополуччя. Саме це складає найвищу вартість і найвище благо розумної і вільно діючої істоти. Такий стан є досконалим благом, його можуть шукати всі люди, незалежно від їх походження.

У § 11 автор ще раз наголошує на тому, що тільки розум може диференціювати результати пізнання, синтезувати й виособлювати те, що направить людину до морального розвитку, гуманності. Отож можемо припустити, що П. Лодій виділяє раціональну грань духовності, що нагромаджує філософію, орієнтуючи людину на духовне вдосконалення.

І наступною сферою, зокрема, ірраціональною у філософії, за концептом П. Лодія, є просвіта серця, що спрямовує волю на визначення тих стежок, якими людина повинна йти до бажання істинного добра, водночас уникаючи дійсного зла.

З обґрунтувань П. Лодія ми виводимо цінність філософії, яка полягає у тому, що вона навчає людину пізнати саму себе, вивчати себе і ставати кращою, визначати життєві пріоритети, бути високо моральною людиною, удосконалює інші науки. Філософія пояснює і пропонує першооснови всього істинного й систематичного пізнання, завдяки яким інші науки дістають непорушність та істинність своїх тверджень. Тому перевороти, здійснені у філософії, мали вплив на зміни в усіх інших науках (§ 15). Заняття історією філософських систем пояснює нам, якими способами і засобами людський розум доходив до пізнання

¹⁵⁹ Лодій Петро. Логічні настанови...: підручник / Пер. на сучасну укр. мову канд. філос. н., проф. Кирика Д. П., упорядкування, вступ. стаття, примітки і коментарі, іменний покажчик, словник латинських термінів, добір архівно-ілюстр. матер. канд. філос. наук, проф. Кирика Д. П. та канд. філос. н., доц. Сініціної А. В. 380 с.

істинного і хибного, якими манівцями збивався з істинного шляху і впадав у заблудження.

Історія філософських систем показує витoki цих заблуджень, чим спрямовує нас на правильний шлях пошуку істини. Вона описує відкриті нинішні і передбачає майбутні істини, а також «досліджує, що встиг уже досягнути невпинно шукаючий людський дух і що залишає для майбутніх досліджень» (§ 25)¹⁶⁰.

Пріоритетність філософії пов'язується саме з тим, що головним її предметом виступає людина. З огляду на це існують різні частини філософії, кожна з яких потребує окремого вивчення, а саме: антропологія, фізіономіка, педагогіка, психологія, логіка, етика, право, політика, естетика. Наголошуючи на цінності і користі філософії, П. Лодій відзначав, що вона, по-перше, навчає людину не тільки пізнати саму себе, але й, по-друге, допомагає застосовувати все пізнання на досягнення такої мети, яка б зробила тебе морально добрим і добродішним і тим самим – істотою достойною благополуччя.

Кращого обґрунтування бути не може. Але П. Лодій пішов далі, вказуючи на те, що стає протилежним філософії, а саме: педантизм, шарлатанство, хизування вченістю, те, що, на жаль, нерідко стає пріоритетним у сьогоденному науковому світі.

П. Лодій наголошує на тому, що не слід задовольнятися поверховими знаннями, а треба заглиблюватися у сутність речей. Всюди слід шукати абсолютності і ґрунтовності. Таку ґрунтовність простежуємо у побажаннях вченого щодо вивчення самої філософії у свого учня О. Галича. Закарпатець турбувався про належне спрямування фахової підготовки своїх вихованців. Так, коли у травні 1808 р. дванадцять кращих випускників Педагогічного інституту відряджали за кордон для продовження їхнього навчання й підготовки до наступної педагогічної діяльності в новостворюваних навчальних закладах, то Петро Лодій написав для свого учня О. Галича спеціальну інструкцію, в якій виклав програму його майбутньої підготовки з філософії.

¹⁶⁰ Там само.

В інструкції Лодія зазначалося, що учень повинен стати справжнім філософом, корисним громадянином. Філософ не повинен бути переповідачем пустих розумувань чи бездумним поширювачем містичних заблуджень. «Он должен всеми силами стараться иметь понятие о вещах; он должен обозревать и научиться природе, не приступая еще к суждению о ее законах; он должен изыскивать человека как разумное существо, как жителя земного, прежде чем начнет писать о свойствах людей; должен привыкать мыслить через математические науки, уметь взирать на все правление наук, и, наконец, знать язык, который есть величайшее пособие для мыслей...»¹⁶¹.

Далі в інструкції йшла програма занять із зазначенням послідовності предметів, які мав засвоїти Галич: природна історія, фізика, медицина, антропологія, всесвітня історія, загальна граматики. І тільки після опанування названими загальноосвітніми дисциплінами можна буде приступати до вивчення філософських предметів у такій послідовності: психологія, логіка, естетика, метафізика.

У цій інструкції рельєфно відбиті погляди самого Лодія на зміст діяльності філософа і роль філософії в суспільному житті, шляхи і способи досягнення дійсності та сутності людини, ставлення філософа до природи; роль математики в науковому пізнанні світу, роль мови в розвитку й удосконаленні мислення, на зв'язок філософії з природничими й гуманітарними науками.

У своїх «Логічних настановах» Лодій наголошує що вивчення філософії, як предмету, не виключає ознайомлення з історією філософії. Історія філософських систем на його думку є: «достовірна оповідь про походження й успіхи всього того, що відкрито, побудовано і утверджено в колі діючого розуму, отже, вона є розглядом філософських творів, поділ їх відповідно до плину часу і належною оцінкою кожного твору»¹⁶².

¹⁶¹ Григорьев В. В. Императорский С.-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования. Спб., 1871. С. 4-6.

¹⁶² Лодій Петро. Логічні настанови...: підручник / Пер. на сучасну укр. мову канд. філос. н., проф. Кирика Д. П., упорядкування, вступ. стаття, примітки і коментарі, іменний покажчик, словник латинських термінів, добір архівно-ілюстр. матер. канд. філос. наук, проф. Кирика Д. П. та канд. філос. н., доц. Сініциної А. В. 380 с.

Для зручного огляду всіх філософських систем необхідно визначити певний порядок їх поділу залежно від ходу часу. Історія філософських систем може бути поділена на три періоди: це Стародавня історія, яка почалася разом з початком роду людського і продовжувалась до початку Римської монархії, або до часів імператора Августа, це Середня історія – від імператора Августа до кінця XV – початку XVI століття, тобто, до відродження наук і Нова історія – від відродження наук до наших часів. Саме сучасне вивчення історії філософських систем досліджує, що встиг уже досягнути невпинно шукаючий людський дух і що залишає для майбутніх досліджень. Всі філософські системи, як би вони не протистояли одна одній, є не що інше, як чисті зусилля, з допомогою яких людське розуміння намагається відкрити собі новий шлях, який веде до ще прихованих істин і таємниць.

За переконанням П. Лодія, вивчення і дослідження історії філософських систем має великий вплив не тільки на законодавство і правознавство, а й на лікувальне мистецтво. Правознавці шанують багато загальноприйнятих положень філософії особливо стоїчної, медики ж славлять Гіпократата й Гелена, героїв стародавньої медицини, яка тоді була частиною філософії.

Наше сьогодення неминує має мати духовно означенні орієнтири. Аналізуючи наукову спадщину українських філософів, які стали світочами української культури зокрема, Г. Сковороди, можемо з певністю стверджувати, що попри всі відмінності своїх вчень і способів їх вираження Г. Сковорода і П. Лодій мали спільні риси: вони були просвітниками в широкому значенні цього слова, утверджували в житті і вченні високі моральні принципи, обидва були патріотами України, обидва писали свої твори українською книжною мовою XVIII ст. (Лодій у час перебування у Львові), обоє зробили помітний внесок у розвиток української філософської думки і в справу вироблення української філософської термінології.

Таким чином, творчий доробок П. Лодія спрямовує нас на інтелектуально-духовну працю, на розкриття духовного світу особи. Змінюючи себе в бік духовності, вона змінює світ, у якому живе. Реальне місце у здійсненні цього

повинна займати гуманітарна площа нашої освіти. Постає слушне запитання: «Що нам заважає, щоб наша освіта підносила і удосконалювала людину, робила її вільною?» А, може, державі не потрібні освічені громадяни, які б через знання шанували свою історію, мову, відстоювали право бути вільними, називатися українцями. Безперечно легше правити тим народом, який не зацікавлений в своїй власній безпеці, а зорієнтований лише на закордонні моделі розвитку. Дехто цілеспрямовано веде розбудову вищої освіти за європейськими, чи американськими зразками. Невже все, що надбано національною освітою, яка орієнтувалась на ментально означеній особливості, яка була справжнім джерелом високого духовного інтелекту, – втратила кваліфікаційну оцінку? У цьому контексті гуманістичний, національно-адаптований спектр освіти має стати вирішальним. Безперечно, державі потрібна тільки творча, активно мисляча особистість, яка не пригнічена комп'ютерними технологіями, яка вільно оперує світоглядним потенціалом, інтелектуально адаптована до цивілізаційного поступу.

Література

1. Байцура Г. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX в. Братислава, 1971. 229 с.
2. Введенский А. И. Судьбы философии в России. *Русская философия*. Свердловск, 1991. Т. 1. С. 32.
3. Возняк М. До характеристики Петра Лодія. *Записки НТШ*. Львів, 1913. Т. СХІІІ. С. 148-155.
4. Гіляров О. М. Значення філософії. *Міжнародна освіта*. 1998. № 2. С. 24-25.
5. Григорьев В. В. Императорский С.-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования. СПб., 1871. С. 4-6.
6. Гулыга А. Дух и духовность. *Диалог*. 1991. № 17.
7. Денисенко М. С. Філософські погляди П. Д. Лодія. *Наукові записки Інституту філософії АН УРСР*. К., 1961. Т. VII. С. 39-43.

8. Зверев В. М. Петр Дмитриевич Лодий. (К истории его жизни и характеристики мировоззрения). *Бюлетень студ. науч. общ. Лен. гос. универ. Л.*, 1959. Вып. II.
9. Конох М. Філософія освіти. *Філосо. думка*. 2001. № 4. С. 127-147.
10. Кримський С. Б. Нова раціональність – утвердження духовності. *Вісник НАН*. 2000. № 11. С. 12-23.
11. Ксенофонов В. И. Духовность как экзистенциальная проблема. *Философские науки*. 1991. № 12. С. 41-52.
12. Лодій Петро. Логічні настанови...: підручник / Пер. на сучасну укр. мову канд. філос. н., проф. Кирика Д. П., упорядкування, вступ. стаття, примітки і коментарі, іменний покажчик, словник латинських термінів, добір архівно-ілюстр. матер. канд. філос. наук, проф. Кирика Д. П. та канд. філос. н., доц. Сініциної А. В. 380 с.
13. Мірчук І. Петро Лодій та його переклад «Elementa Philosophia» Баумейстера. Berlin, 1927. S. 90-110.
14. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. С. 716.

2.7. THE PROBLEM OF FORMATION OF INCLUSIVE COMPETENCE OF THE MODERN TEACHER

2.7. ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

На даному етапі реформування освіти в Україні підготовка вчителів до впровадження інклюзивної освіти посідає стрижневе місце. Важливого значення набуває перегляд підходів до визначення специфіки професійної діяльності педагога, виконання її з урахуванням норм та правил професійної етики, практичного використання педагогічних здібностей задля улаштування толерантного освітнього середовища. Практика показує, що обізнаність учителів із особливостями розвитку, навчальними можливостями та індивідуальними задатками учнів з особливими освітніми потребами не є на належному рівні й потребує систематичного самовдосконалення педагога щодо виховання його професійно значущих рис та якостей, формування умінь та навичок, ключових компетентностей.

Питання розвитку інклюзивної компетентності фахівця нині сягає міжнародних масштабів, про що свідчить досвід упровадження інклюзивного навчання у європейських країнах. Підтвердженням цьому є діяльність Європейського Агентства з особливих потреб і інклюзивної освіти (European Agency for Special Needs and Inclusive Education), створеного ще у 1996 році за ініціативою уряду Данії. Будучи своєрідною платформою співпраці країн-партнерів та членів ЄС, Європейське Агентство пропагує здійснення професійної підготовки відповідальних та компетентних учителів щодо упровадження успішної системи інклюзивної освіти шляхом вивчення, узагальнення та впровадження досвіду, налагодження тісних стосунків із іншими фахівцями, установами, організаціями, лідерами. За такого підходу постать учителя, його професіоналізм та обізнаність, готовність та здатність працювати із особами з різними нозологіями набуває особливого значення, на

що зорієнтовано Проекти даного Агентства «Професійне навчання вчителя для інклюзії» та інший, що містить «Інформацію про підготовку вчителів по всій Європі»¹⁶³. Практика показує, що вже на першому етапі реалізації Проекту «Професійне навчання вчителя для інклюзії» було залучено 26 країн-членів ЄС. Зокрема заслуговує на увагу ухвалений «Профіль інклюзивних учителів», який виокремлює стрижневі цінності початкової освіти педагогів, визначає превалюючі галузі їх компетенції¹⁶⁴. З початком 2021 року у рамках даного Проекту заплановано провести дослідження актуальності основних цінностей та галузей компетенції Профілю для учителів-практиків, міждисциплінарних груп фахівців упродовж усіх етапів професійної діяльності у закладах з інклюзивним навчанням¹⁶⁵.

Натомість у рамках іншого Проекту, який репрезентує результати співпраці Європейського Агентства та Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), починаючи з 2014 року, представлено досвід країн-членів Агентства (Австрії, Бельгії, Великобританії, Ісландії, Ірландії, Латвії, Кіпру, Мальти, Німеччини, Норвегії, Португалії, Франції, Фінляндії, Швеції) з додатковою інформацією про країну та її політику щодо розвитку інклюзивної освіти. Здебільшого, як показує європейський досвід, професійна підготовка педагогів до подальшої інклюзивної діяльності відбувається шляхом різноманітних курсів, як-от: 1) «дискретні» курси (програми), розроблені фахівцями; 2) «інтегровані» курси, спільно розроблені викладачами загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів; 3) «об'єднані» курси (містять досвід окремих країн та розраховані для початкового рівня)¹⁶⁶. Характерно, у полі зору розвинутих держав – потреба формування інклюзивної компетентності учителів, як складової загальної

¹⁶³ Професійне навчання вчителя для інклюзії.

¹⁶⁴ Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: Постанова КМУ від 21. 08. 2019 р № 800. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 27. 12. 2019 № 1133;

Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Наказ Мінекономіки від 23. 12. 2020 р. № 2736.

¹⁶⁵ Професійне навчання вчителя для інклюзії.

¹⁶⁶ Професійна підтримка вчителів в інклюзії: європейський досвід.

професійної компетентності, основні цінності професійної діяльності педагога, а саме:

- «дитиноцентризм», усвідомлення та прийняття людського різноманіття;
- створення умов рівності, поваги, підтримки усіх без винятку учнів;
- робота у команді;
- систематична самоосвіта, професійний та особистісний розвиток учителя¹⁶⁷.

Означена проблема перебуває й у полі зору науковців, які торкаються різних її аспектів, як-от:

- філософське підґрунтя інклюзивної освіти (І. Зязюн, В. Кремін, В. Синьов, Н. Софій, Ю. Найда);
- упровадження інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти (В. Бондар, Л. Вавіна, М. Ворон, Л. Даниленко, М. Деркач, С. Єфімова, В. Засенко, Ю. Кавун, А. Колупаєва, К. Кольченко, Г. Кукуруза, Ю. Найда, П. Придатченко, Ю. Рибачук, Т. Сак, М. Сварник, Є. Синьова, Г. Сіліна, Н. Слободянюк, Н. Софій, О. Таранченко, Н. Тимошенко, Ю. Швалб);
- досвід організації інклюзивного навчання у зарубіжних країнах (О. Іонова, А. Колупаєва, К. Кольченко, Г. Нікуліна, П. Таланчук);
- розвиток професійної компетентності педагога (І. Бех, А. Маркова, В. Сластьонін, І. Хафізулліна);
- формування інклюзивної компетентності (І. Бельке, Ю. Бойчук, І. Вдовенко, М. Чайковський¹⁶⁸).

Науковці зазначають, що професійна компетентність педагога – це особистісні можливості вчителя, що слугують ефективній реалізації основних завдань педагогічного процесу. Іншими словами, учитель має бути підготовленим до використання набутих знань, умінь та навичок, власного таланту та досвіду, творчого потенціалу задля досягнення прогнозованого результату навчання, виховання та розвитку особистості школяра. Як правило,

¹⁶⁷ Професійна підтримка вчителів в інклюзії: європейський досвід.

¹⁶⁸ Бельке І. Вдовенко І. Формування інклюзивної компетентності вчителя; Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога.

компетентність учителя залежить від умов професійної діяльності та поєднує у собі мобілізацію знань, умінь і практичних дій учителя. Сучасний стан практичної діяльності учителів закладів освіти з інклюзивним навчанням демонструє неоднозначність проблеми, потребу виокремлення стрижневих складових професійної компетентності фахівця. Так, основними з-поміж них є:

1) емпірична складова (знання основних зв'язків, аналіз ситуації, спонукання до перетворювального мислення, порівняння та узагальнення тощо);

2) складова, що слугує формуванню свідомості особистості, розширенню світогляду, самовизначенню, здійсненню свідомого вибору, формуванню переконань);

3) емпатія (глибоке усвідомлення внутрішнього світу, мотивів та прагнень, дій учнів) та почуттєво-комунікативна складова (можливості учителя транслювати власні почуття, думки, тим самим створюючи сприятливі умови широкого кола спілкування та взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу);

4) керівництво та контроль (систематичне підпорядкування дій учнів, аналіз, управління процесом вирішення завдань) й оцінювально-результативна складова (оцінка результатів, встановлення їх відповідності навчально-виховним завданням, виокремлення чинників негативного впливу на появу труднощів у навчанні, спілкуванні тощо)¹⁶⁹.

З іншого боку, науковці С. Максимюк, Н. Мойсеюк, Т. П'ятакова, М. Чайковський вважають, що інклюзивна компетентність – це показник досягнутого рівня знань, умінь та навичок педагога, що є важливими у процесі професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Тобто, інклюзивна компетентність виступає сукупністю належного обсягу знань, професійних умінь та навичок, що забезпечують якісне надання освітніх послуг учням з особливими освітніми потребами з урахуванням їх навчальних можливостей, індивідуальних та вікових особливостей, задатків, здібностей, інтересів. Своєю

¹⁶⁹ Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога.

чергою, наявність інклюзивної компетентності у педагога слугує широкому включенню даної категорії осіб на навчання у заклади загальної середньої освіти, створюючи умови для їх адаптації та соціалізації, навчально-пізнавальної діяльності, розвитку. На наше міркування, інклюзивну компетентність учителя доцільно розглядати на кшталт інтегральної його характеристики, від якої узалежнюється професійна здатність до розв'язання виховних, дидактичних, корекційних, розвивальних завдань в умовах інклюзивного підходу до освітньої діяльності. Натомість інклюзивна компетентність – це своєрідний показник рівня педагогічної майстерності у процесі організації спільної навчальної, виховної, ігрової, трудової, творчої діяльності школярів; уміння адекватно оцінювати рівень навчальних досягнень усіх без винятку учнів; здатність адаптувати та модифікувати навчально-виховний процес, матеріали та засоби до навчальних потреб та можливостей учнів з порушеннями розвитку.

Цінним для нашого дослідження є твердження науковця Ю. Бойчук про те, що інклюзивна компетентність – це «інтегративно-особистісне утворення, що обумовлює здатність здійснювати професійні функції в процесі інклюзивного навчання..., належить до рівня спеціальних професійних компетентностей»¹⁷⁰. Вчений виокремлює низку його компонентів, як-от:

- когнітивно-операційний (система психолого-педагогічних знань у сфері спеціальної та інклюзивної освіти, умінь і навичок практичної діяльності);
- мотиваційно-ціннісний (психологічні властивості, мотиви, соціальні інтереси, цінності педагога, які сприяють ефективній практичній діяльності у інклюзивному процесі);
- рефлексивно-оцінний (здатність аналізувати власну професійну діяльність щодо включення осіб з порушеннями розвитку на навчання; організація їх навчання та виховання, створення толерантного освітнього

¹⁷⁰ Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога.

середовища; здійснення контролю за результатами практичної роботи, аналіз педагогічних ситуацій)¹⁷¹.

Чільне місце у діяльності учителя закладу освіти з інклюзивним навчанням посідає його професійна спрямованість, що базується на переконанні у потребі реалізації широкого включення даної категорії осіб на навчання. А тому вважаємо, що слід підвищувати пізнавальні інтереси фахівців до проблем інклюзивного навчання, формувати позитивне й толерантне ставлення до даної категорії осіб, виховувати прагнення допомогти їм у здобутті якісної освіти у закладі загальної середньої освіти. Вкрай важливо на всіх етапах становлення педагога (у процесі професійної підготовки, підвищення кваліфікації, розширення досвіду, здійснення самоосвіти) мотивувати учителя до професійного зростання, систематичного самовдосконалення у напрямку формування інклюзивної компетентності.

Апелюючи до визначених Європейським Агентством цінностей професійної діяльності учителя закладу освіти з інклюзивним навчанням, варто виокремити чинники впливу на матеріальні, духовні та суспільні потреби, що впливають на соціальну та інклюзивну активність фахівця¹⁷². Остання, зокрема, є показовою у процесі організації навчання та виховання учнів з порушеннями розвитку в закладах загальної середньої освіти, створення толерантного освітнього середовища та належних умов здобуття освіти, забезпечення їх прав та свобод. Варто наголосити на тому, що структура інклюзивної компетентності педагога містить низку складових, кожна з яких відіграє неабияке значення у загальному її рівні, професійних можливостях та результатах практичної роботи. Засадничими підвалинами інклюзивної компетентності учителя є сукупність особистісних та професійних рис та якостей, а саме: а) особистісні риси та якості, що демонструють моральне підґрунтя особистості (гуманність, милосердя, толерантність, відповідальність, обов'язковість, дотримання норм та правил, ціннісні орієнтири) та показові у

¹⁷¹ Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога.

¹⁷² Aligning Competence Frameworks for Teacher Professional Learning for Inclusion. European Agency for Special Needs and Inclusive Education 2021. 26 p.

ставленні до соціуму, професійної діяльності, інших людей; б) якості фахівця (сукупність особистісних задатків та здібностей щодо виконання професійного обов'язку та педагогічних якостей: любов до дітей та фаху, емпатія, комунікабельність, здатність налагоджувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, педагогічний оптимізм, здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі інклюзивної освіти з розумінням відповідальності за свої дії); в) риси, сформовані у процесі професійної діяльності (позитивізм, креативність, здатність працювати в команді, готовність міжособистісної взаємодії, гнучкість, такт, спостережливість, терпіння тощо).

У цілому формування інклюзивної компетентності учителя – це тривалий процес особистісного та професійного розвитку, що містить оволодіння філософськими, соціальними, юридичними та правовими, економічними, демографічними, спеціальними педагогічними, психологічними, дефектологічними, медико-біологічними знаннями; формування на цій основі ключових умінь і навичок (успішно проектувати та реалізувати на практиці траєкторію розвитку школяра з порушеннями, адаптувати та модифікувати навчально-виховний процес до потреб та можливостей школярів, співпрацювати з учнями з особливими освітніми потребами, консультувати їх родини тощо); розширення соціального та досвіду інклюзивної практики. Визначальними у даному аспекті є особисті якості педагога (наполегливість, завзятість, працелюбність, відкритість новому), його прагнення та мотиви (бажання допомогти, наміри змінити традиційну систему освіти, бажання професійного розвитку у даному напрямку), професіоналізм та педагогічна майстерність (грунтовні знання, педагогічна техніка, професійна етика), які загалом дозволяють правильно добирати форми, прийоми та методи, засоби, технології навчання, виховання та розвитку школярів із порушеннями. Уміння та навички, як складові інклюзивної компетентності, повинні бути належно розвинутими й торкатися широкого спектру професійної діяльності педагога, а саме:

1) діагностичні (уміння спостерігати та виявляти порушення, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; діагностувати рівень сформованості власних компетентностей);

2) орієнтаційно-прогностичні (уміння прогнозувати подальшу траєкторію розвитку особистості та її поведінки в різних ситуаціях у залежності від вікових, індивідуальних особливостей, можливостей, задатків; власний саморозвиток);

3) конструктивно-проекційні (уміння проектувати шляхи надання якісних освітніх послуг, здійснюючи індивідуальний підхід; організовувати освітній простір з дотриманням принципів універсального дизайну);

4) організаційні (здатність до організації освітнього процесу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів з порушеннями розвитку; моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, вибору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей учнів; здійснення профілактичних заходів щодо збереження життя та здоров'я учнів; уміння організовувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, створювати толерантне середовище);

5) інформаційно-пояснювальні (здатність доносити інформацію, ідеї, проблеми, рішення, власний досвід та аргументувати їх на засадах партнерської взаємодії в умовах інклюзії; уміння критично оцінювати достовірність та надійність інформаційних джерел, дотримуватися юридичних і етичних вимог щодо використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в умовах інклюзивного процесу; уміння пошуку потрібної інформації з метою саморозвитку);

6) комунікативні (уміння організовувати різні форми спілкування з учасниками освітнього процесу, поважаючи права людини та суспільні цінності; використовувати основні техніки спілкування, різні форми та засоби комунікації з учнями, батьками, іншими фахівцями з метою підтримки здобувачів у освітньому процесі);

7) аналітико-корекційні (уміння здійснювати самодіагностику, здатність коригувати власні недоліки, здатність до саморегуляції, самовдосконалення; надання допомоги у корекції порушення учнів іншим фахівцям; здатність до різних видів оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти);

8) дослідницько-творчі (уміння здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність та використовувати творчий підхід у організації навчання, виховання та розвитку всіх учнів)¹⁷³.

Показниками сформованості інклюзивної компетентності педагога виступають: стійкий інтерес та мотивація учителя до інклюзивної діяльності, оволодіння інклюзивною компетентністю й подальшого професійного розвитку; ґрунтовні знання особливостей розвитку учнів з порушеннями, організація діяльності на принципах гуманізму та демократії; урахування інтересів суб'єкта навчання та шанобливе ставлення до нього, дотримання принципу дитиноцентризму у навчанні; усвідомлення значення та потреби самовиховання стрижневих професійних рис та якостей; вимогливість до себе та постійне прагнення самоосвіти, самовдосконалення; сформованість інклюзивних умінь і навичок, уміння їх використати на практиці; здатність здійснювати самоконтроль, самооцінку власної практичної діяльності та рівня сформованості інклюзивної компетентності; уміння виокремлювати шляхи подолання труднощів у професійній діяльності з учнями з різними нозологіями тощо.

Отже, інклюзивна компетентність учителя – сукупність знань, умінь та навичок, особистісних та професійних рис та якостей, досвіду, що слугують здійсненню ефективної практичної діяльності у закладі загальної середньої освіти в умовах інклюзії, з одного боку, та створюють комфортні умови перебування, навчання, виховання, психолого-педагогічного супроводу, корекції та розвитку учнів з порушеннями, з іншого. Сформованість інклюзивної компетентності учителя демонструє високий його культурний,

¹⁷³ Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога.

професійний та рівень педагогічної майстерності, а, отже, є свідченням продуктивної інклюзивної діяльності фахівця.

На перспективу вбачаємо потребу подальших ґрунтовних досліджень функціонально-змістових характеристик даного соціально-психологічного, педагогічного феномена, виокремлення його складових та чинників впливу на формування інклюзивної компетентності учителя, встановлення найбільш ефективних шляхів професійної підготовки сучасного фахівця у даному напрямку.

Література

1. Бельке І. Вдовенко І. Формування інклюзивної компетентності вчителя. URL: sz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post25.html.
2. Бойчук Ю. Інклюзивна компетентність педагога. URL: <http://biog.in.ua/inklyuzivna-osvita-naukovo-metodichnij-jurnal-vipusk-1-harkiv.html?page=5>.
3. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: Постанова КМУ від 21. 08. 2019 р. № 800. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 27. 12. 2019 № 1133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>.
4. Професійне навчання вчителя для інклюзії. URL: <https://www.european-agency.org/activities/TPL4I>.
5. Професійна підтримка вчителів в інклюзії: європейський досвід. URL: <https://nus.org.ua/articles/profesijna-pidtrymka-vchyteliv-v-inklyuziyi-yevropejskyj-dosvid/>.
6. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Наказ Мінекономіки від 23. 12. 2020 р. № 2736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>.

7. Хозраткулова І. А. Проблеми впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв. 2010. Т. 2. Вип. 5. С. 279-284.

8. Aligning Competence Frameworks for Teacher Professional Learning for Inclusion. European Agency for Special Needs and Inclusive Education 2021. 26 p.

9. Sharma, U., Forlin, C. and Loreman, T. Impact of Training on Pre-service Teachers Attitudes and Concerns about Inclusive Education and Sentiments about Persons with Disabilities. *Disability & Society*, 2008. 23 (7), 773-785.

10. Smith, D. and Tyler, N. Effective Inclusive Education: Equipping Education Professionals with Necessary Skills and Knowledge Prospects. 2011. 41 (3), 323-339.

2.8. USE OF ACTIVE FORMS OF INTERACTION IN THE WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

2.8. ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Функціонування інклюзивного середовища в сучасній освіті України передбачає полівекторність професійної діяльності педагога, досягнення позитивного результату якої залежить від підготовки студентів педагогічних ЗВО до впровадження активних форм взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Активні форми взаємодії стають інструментом професійної комунікації і засобом розв'язання комплексу навчальних, виховних і розвивальних завдань для задоволення освітніх потреб як дітей із нормотиповим розвитком, так і з особливими освітніми потребами (ООП), а також результативної співпраці з сім'єю та всіма членами команди супроводу.

Упровадження означених форм взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання є важливим напрямом педагогічної діяльності, що забезпечує вплив на внутрішні, психологічні складові навчання і виховання дітей у дошкільних групах (класах початкової школи). Професійна підготовка майбутніх педагогів до впровадження активних форм взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в умовах інклюзивного навчання передбачає розвиток у майбутніх освітян здатності не тільки виконувати розумові операції, а й практичні дії задля конструктивних змін змісту і напрямів взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу в умовах інклюзії. За цієї умови в професійній підготовці майбутніх педагогів до розв'язання освітніх завдань у інклюзивних дошкільних групах (класах початкової школи) набуває особливого значення

розвиток їх самостійності, пізнавальної діяльності та комунікативної активності (О. Клімов, Н. Каган)¹⁷⁴.

Основоположною дефініцією, що визначає сутність активних методів, є «взаємодія», під якою розуміється безпосередня міжособистісна комунікація. Її провідною ознакою є здатність індивіда усвідомлювати роль інших та уявляти, яким чином вона сприймається співрозмовниками. Це створює можливості для особистого контакту між усіма суб'єктами освітнього процесу. Ефективність активних форм педагогічної взаємодії забезпечується наявністю спільної мети, конкретизації очікуваних результатів діяльності, які повинні відповідати інтересам кожного і сприяє реалізації потреб кожного. Із цією метою в організації активних форм педагогічної взаємодії застосовується чітке планування, контроль, корекція і координація дій¹⁷⁵.

Новітня стратегія розвитку освіти передбачає врахування в процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів формування готовності використовувати активні форми педагогічної взаємодії, які вважаються різновидом інноваційних технологій.

Доводиться констатувати, що в сучасній українській психолого-педагогічній літературі відсутнє уніфіковане визначення поняття «інновація». У дослідженнях Т. Бельчевої, М. Елькіна, Ю. Краснобокого, В. Лапіна, В. Мішкурової, Є. Огарьової, В. Онушкіна, М. Пащенко педагогічні інновації знаходять відображення в означенні процесу поширення, створення й використання нових засобів. Л. Буркова, А. Васильєв, П. Завлін, М. Окса, в свою чергу, інновацію розглядають як результат (продукт) діяльності, процес створення чогось нового. Однак, більшість учених під поняттям «інновація»

¹⁷⁴ Потапчук Т. В., Джус О. І. Шляхи оптимізації входження дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище закладу дошкільної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного інституту. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25). С. 25-26.

¹⁷⁵ Демченко І. І. Розвиток творчої активності студентів (спец.: «Корекційна освіта») засобами образотворчого мистецтва. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Корекційна педагогіка і психологія* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 2. С. 71-77.

розуміють оновлення, нововведення, зміну; якісно новий підхід, створення чогось нового, а також використання вже відомого з іншою метою¹⁷⁶.

У наукових дослідженнях інновації диференціюють за об'єктом впливу (педагогічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські), рівнем поширення (системно-методологічні та локально-технологічні) та інноваційним потенціалом нового (радикальні, модифікаційні, комбінаторні). Відповідно за об'єктом впливу результатами педагогічних інновацій є якісні зміни у навчанні та вихованні дітей¹⁷⁷.

У сучасних дослідженнях О. Пометун та Л. Пироженко здійснено порівняльний аналіз традиційних та інноваційних моделей педагогічної взаємодії на основі визначення позитивних і проблематичних аспектів пасивної, активної та інтерактивної її форми¹⁷⁸. Зауважуючи, що за умови застосування в освітньому процесі пасивної форми, педагог має на занятті пріоритетне значення, у той час як діти виконують роль слухачів, від них не вимагається активної творчості, відсутній алгоритм взаємодії між ними. Серед позитивних сторін такої форми дослідники визначають: можливість опрацювати з учнями великий за обсягом навчальний матеріал за короткий час; забезпечення умов для одночасного сприйняття матеріалу всіма слухачами; оптимальне використання часу для розповіді або пояснення. Негативними сторонами пасивної форми педагогічної взаємодії правомірно вважається те, що діти пасивні, не контактують ні з педагогом, ні між собою; не працюють над творчими, додатковими завданнями; педагогу важко оцінити рівень отриманих знань; відсутність контролю за ними; невисокий обсяг засвоєння знань.

Необхідно відзначити, що основоположним компонентом використання активних форм взаємодії в роботі з дітьми з ООП є активні форми навчання, в основу яких покладено оптимізацію та актуалізацію соціально-особистісних можливостей всіх суб'єктів освітнього процесу. Активне навчання,

¹⁷⁶ Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2014. С. 21.

¹⁷⁷ Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: дис. ... д-ра пед. наук. Умань, 2016. С. 3.

¹⁷⁸ Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк, 2012. № 1 (73). С. 21-23.

за В. Кругліковим, розглядається вченими в якості особливої форми організації освітнього процесу, спрямованої на стимулювання пізнавальної діяльності вихованців шляхом застосування дидактичних і організаційно-управлінських засобів. Активні форми навчання активізують навчальну діяльність завдяки підвищенню емоційної реакції дітей на процес пізнання, вмотивованості в навчальній діяльності, а також пробудженню зацікавленості оволодінням новими знаннями та вміннями¹⁷⁹.

Проте узагальнення результатів досліджень доводять, що в сучасній науці не вироблено єдиного підходу до визначання терміну «активні методи навчання». Вчені наводять різні його тлумачення та наукові інтерпретації. Так, за визначенням О. Смолкіна, активні методи навчання трактуються, передусім, як способи активізації навчально-пізнавальної діяльності. На думку вченого, вони спрямовані на забезпечення мотивації до розумової та практичної діяльності під час опанування навчальним матеріалом, за умови суб'єктності всіх учасників навчального процесу¹⁸⁰. Як стверджує А. Вербицький, активне навчання означає перехід від традиційно регламентованого, алгоритмізованого, програмованого навчального процесу до його інноваційної форми з розвиваючими, проблемно-пошуковими, дослідницькими методами, які забезпечують розвиток пізнавальних мотивів, інтересів та творчого характеру навчальної діяльності. У свою чергу, І. Гапєєва під методами активного навчання розуміє особливі способи організації навчальної діяльності, які здатні активізувати пізнавальну мотивацію, здібності та уміння особистості самостійно розв'язувати освітні завдання.

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні класифікації активних методів навчання. Над їх розробкою працювали М. Бірнштейн, А. Вербицький, В. Єфімов, А. Лівшиць, В. Маршев та ін. Як зауважує В. Кругліков, критеріями диференціації активних методів навчання в авторських класифікаціях можуть бути:

¹⁷⁹ Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2002. 233 с.

¹⁸⁰ Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. С. 41-43.

- а) особливості навчально-пізнавальної та ігрової діяльності;
- б) ступінь активізації пізнавальної діяльності;
- в) спосіб організації міжособистісної взаємодії;
- д) місце проведення занять та їх цільове призначення тощо.

Найпоширенішою в сучасній науці є класифікація, укладена А. Смолкіним, в якій активні методи навчання диференційовано за особливостями навчально-пізнавальної та ігрової діяльності особистості. У цій класифікації виокремлено імітаційні та неімітаційні методи активного навчання, які, в свою чергу, мають розгалужену систему структурних компонентів. До категорії імітаційних методів належать ігрові процедури й прийоми та неігрові методи. Ігрові процедури і прийоми застосовуються в якості засобів реалізації окремих педагогічних завдань, передусім, для активізації пізнавальної діяльності. Ігрові ситуації можуть застосовуватися як елементи рольових, театралізованих ігор, які є частиною дидактичної або навчальної гри. До неігрових методів належать: аналіз проблемного завдання, аукціон ідей, імітаційні вправи, диспути, мозкова атака, опорні сигнали, взаємоопитування. Відповідно до призначення неімітаційні методи класифікують за мотивацією пізнавальної діяльності, повідомленням навчальної інформації, розвитком умінь і навичок, оцінюванням результатів навчання¹⁸¹.

Необхідно відзначити, що окремим підходом до класифікації активних методів навчання є їх диференціація за такими показниками:

а) тип діяльності учасників (ранжирування за різними ознаками предметів або дій; оптимізація процесів і структур; проєктування; вибір тактики дій у розв'язанні навчальних завдань; проблемні ситуації; вирішення творчих завдань; демонстрація оригінальності, уваги, швидкості мислення та ін.);

б) кількість учасників (індивідуальні, групові, колективні методи, методи роботи учасників в діадах і тріадах);

в) місце проведення (аудиторні, позааудиторні, виїзні, екскурсійні). За принципом використання інформаційних технологій, в свою чергу, методи

¹⁸¹ Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання.

класифікують на ручні (без використання техніки), комп'ютерні, ігри з ІТ-забезпеченням¹⁸².

На думку дослідників, методи активного навчання доцільно застосовувати на різних етапах освітньої діяльності. Їх застосовують, починаючи з первинного оволодіння знаннями, де можуть бути ефективними проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія тощо. На другому етапі, під час якого здійснюється контроль та закріплення знань, можуть застосовуватися такі методи, як колективна розумова діяльність, тестування тощо. Відтак, під час третього етапу, коли відбувається формування умінь та навичок, можуть використовуватися модельоване навчання, ігрові і неігрові методи¹⁸³. Водночас, дослідники акцентують на тому, що застосування певних методів не є чітко регламентованим, тому педагог може творчо підходити до їх вибору залежно від практичного сенсу та необхідності вирішення конкретних дидактичних завдань¹⁸⁴.

Досвід як зарубіжної, так і української освіти свідчить, що впровадження активних методів навчання забезпечує ефективність педагогічної діяльності. Вони суттєво оптимізують навчальний процес, дозволяючи здобувачам освіти інтенсивніше засвоювати знання, формулювати та висловлювати власну думку, аргументувати свою точку зору. Також така форма організації навчання дозволяє всім суб'єктам освітнього процесу навчитися слухати інших та поважати альтернативну до своєї думку. Для соціалізації особистості важливим є те, що завдяки активним формам навчання відбувається моделювання різних соціальних ситуацій, а таким чином збагачується її соціальний досвід. За цих умов кожний із членів колективу вчиться налагоджувати конструктивні відносини з іншими, ідентифікує особисту функцію, уникаючи конфліктних ситуацій та знаходячи компроміси. Як окремий аспект доцільності застосування активних форм навчання, дослідники визначають створення ними можливостей для аналізу навчальної інформації, творчого підходу до її засвоєння, а також

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. С. 41-43.

¹⁸⁴ Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання.

створення умов для спільного розв'язання навчальної проблеми, розвитку навичок проєктної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт¹⁸⁵.

Результати численних досліджень доводять ефективність активних методів навчання в стимулюванні пізнавальної діяльності вихованців та студентів зокрема. Завдяки тому, що для активних методів навчання властива діалогічна форма, їх застосування дозволяє всім учасникам освітнього процесу висловлювати свою думку щодо шляхів вирішення проблемної ситуації.

У своїх дослідженнях сучасні вчені В. Желанова та В. Теплинська наголошують, що міжсуб'єктна особистісно-орієнтована модель навчання актуалізує взаємодію всіх дітей та їх групове, колективне взаємонавчання. За таких умов, наголошують дослідники, педагог і його вихованці стають рівноцінними учасниками навчання. Дієвими засобами стимулювання педагогом пізнавальної діяльності здобувачів освіти є застосування таких методів навчання, як «акваріум», «мікрофон», «мозковий штурм», «навчаючи-вчуся», «незакінчені речення», «дерево рішень», «прес», «асоціативний куш», «клаптикова ковдра», «обери позицію», «діаграми Ейлера», «два-чотири, всі разом», «карусель», «ротаційні трійки», «броунівський рух», «мозаїка» та ін.¹⁸⁶

Характеризуючи активні методи навчання, О. Вишневський наголошує, що їх властивістю є систематичне спонукання дітей до творчих пошуків. Називаючи їх творчими, дослідник акцентує, що вони передбачають дії, які здійснюються, як правило, вперше. Під час цього вихованець може здогадуватися, щось відкривати, напружуючи свою уяву, пам'ять і мислення. Як наслідок, дитина на певний час виконує функції вчених-дослідників¹⁸⁷.

Впровадження активних методів навчання виступає важливим чинником формування пізнавального інтересу до навчання у підростаючого покоління. Характерною особливістю освітньої діяльності дітей є необхідність стимулювання їх інтересу до пізнавальної діяльності. Саме від ступеня їх

¹⁸⁵ Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13). С. 17.

¹⁸⁶ Дубова Л. Іван Олексійович Сікорський – видатний діяч української педагогіки, психології та медицини (1842-1919). *Рідна школа*. 2012. № 1-2. С. 75-77.

¹⁸⁷ Васянович Г. П. Педагогічна етика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. С. 127.

зацікавленості навчальним матеріалом безпосередньо залежить міцність знань і ефективність здобування практичних навичок. Для того, щоб підтримувати цей інтерес, педагог має використовувати різні активні форми: дидактичні ігри, сюжетні ігри, задачі у віршах, ребуси, ігрові ситуації.

У дослідженні педагогічних умов формування пізнавального інтересу до навчання в дітей дошкільного і молодшого шкільного віку С. Ілляш наголошує на доцільності проведення нестандартних занять (уроків), в основі яких покладено активні форми взаємодії з усіма членами дитячого колективу. Дослідниця наголошує, що організація та проведення саме такого типу навчальних занять дозволяє враховувати вікові особливості вихованців, а також нахили й здібності кожного з них. Як приклад, С. Ілляш наводить такі нестандартні заняття, як заняття фантазії і мислення, заняття-інтелектуальні розваги, заняття-екскурсії, заняття-ігри, заняття-конкурси, заняття-подорожі, заняття-інтерв'ю, заняття-вікторини, заняття-семінари, заняття-«круглі столи», заняття-дискусії¹⁸⁸.

Доцільно зауважити, що використання активних форм у роботі з дитячим колективом передбачає обмеження домінуючої ролі педагога, оскільки він вмотивовує дітей до спільної праці, мовленнєвого контакту, пошуку, в результаті чого вони в значній мірі виступають учасниками освітньої діяльності. Серед позитивних сторін активних форм педагогічної взаємодії з дитячим колективом фахівці відзначають: високий рівень інформаційних знань (проблемний метод); співпраця з великою кількістю дітей, які сприймають одночасно інформацію; високий показник вивченого матеріалу; здатність педагога проконтролювати одержані вихованцями знання. Відповідно, негативними сторонами цієї форми педагогічної взаємодії є те, що діти контактують зазвичай з педагогом; як правило, така модель для опитування підходить найкраще; вихованець відчуває постійну напругу («спитає – не

¹⁸⁸ Єфімова В. М. Основні дефініції здоров'язбережувальної педагогіки. *Наукові записки Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2007. Вип. 69. С.102-111.

спитає»); дитина може проявляти незадоволення, якщо її не запитали, не вислухали думку¹⁸⁹.

Зауважимо, що застосування активних форм передбачає рівноправність взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Педагог знаходиться в тій позиції, яка є доречною для організації процесу міжособистісної взаємодії всіх членів колективу. Під час цього процесу вони повинні допомагати один одному, підтримувати, комунікувати, знаходити нові підходи, застосовувати власний досвід. Позитивними сторонами цієї форми організації освітнього процесу є: розширення пізнавальних можливостей вихованців; достатньо високий рівень знань, які засвоєні; можливість контролю педагогом рівня засвоєння дітьми знань; рівні стосунки між педагогом і дітьми та в дитячому колективі загалом на основі партнерства. Як проблемні аспекти дослідники визначають: відсутність часу в межах одного заняття для активної взаємодії; потреба визначення іншого підходу до оцінювання знань дітей; відсутність методичних розробок занять¹⁹⁰.

Варто відзначити, що сутність активних форм навчання полягає у тому, що опанування знаннями й уміннями відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників процесу. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і дитина, і педагог є рівноправними, рівнозначними учасниками навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють¹⁹¹. Таким чином, активна взаємодія, виключаючи домінуючу роль одного з учасників навчального процесу над іншими, створює умови для всіх дітей, для розвитку критичного мислення, ефективної комунікації з іншими та співпраці з усіма членами учнівського колективу, в тому числі й дітьми з особливостями розвитку.

¹⁸⁹ Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13). С. 39.

¹⁹⁰ Там само, с. 41.

¹⁹¹ Там само, с. 48.

Організація активного навчання передбачає створення ситуацій, наближених до життєвих (моделювання), використання ігор за ролями, розв'язання проблеми спільними зусиллями, аналізуючи обставини та відповідну ситуацію. Ця форма педагогічної взаємодії допомагає педагогові стати справжнім лідером колективу, так як сприяє ефективному формуванню вмінь і навичок, виробленню життєвих цінностей, створенню атмосфери співпраці. Зміна ситуації навчання, характер діяльності, звичних для дитини, завдяки використанню педагогом активних методів навчання, ставить саме навчання в іншу позицію: дитина перестає бути «пасивною посудиною», в яку «вливають чергову порцію знань», а стає активним учасником навчання¹⁹².

Застосування активних методів навчання та виховання дітей вимагає на практиці від наставника насиченої змістовно інтенсивної взаємодії з ними. Ефективність і результативність розв'язання освітніх завдань напрямку залежать від рівня професійної майстерності (компетентності) педагога та його готовності до активних форм роботи. Важливою складовою здатності педагога використовувати активні методи взаємодії в освітньому просторі є його культура мовлення, показниками якої є точність, виразність, її експресивність та образність. Здатність поєднувати вербальну та невербальну комунікацію, що проявляється в підсиленні усного мовлення доречними жестами, мімікою, інтонацією і є ознакою культури мовлення педагога.

Крім того педагог, який організовує активну взаємодію, має бути творчою особистістю, для якої властиві спеціальні компетенції. Для опанування ними майбутній фахівець має володіти такими особистісними характеристиками: поведінкова гнучкість й емоційне реагування, що передбачає вміння швидко орієнтуватися в динамічних обставинах освітнього процесу; асертивність форм самовираження (щирість у виявленні своїх почуттів, вміння вільно виражати свою думку, не пригнічуючи оточуючих; відкритість сприймання, що

¹⁹² Кузава І. Б. Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. *Напрями та перспективи інклюзивного навчання людей з порушеннями зору в українському освітньому просторі*: монографія / Науково-методична лабораторія з питань дидактичних технологій інклюзивного та інтегрованого навчання суб'єктів освіти з порушеннями зору Інституту педагогічних технологій (Луцьк) АПН України; за ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ВМА «ТЕРЕН», 2013. 264 с.

передбачає емпатійне розуміння, терпиме слухання вихованця, зацікавлену увагу і прагнення зрозуміти іншу точку зору, толерантне ставлення до помилок, позитивне ставлення до несподіваних індивідуальних проявів особистості дитини, довіру до її можливостей та здібностей); впевненість у цінності особистісного досвіду дитини¹⁹³.

Для педагога, який організовує активну взаємодію, професійно важливими є ціннісні орієнтації; розвинута професійна свідомість; обізнаність з інноваційними технологіями; гнучке мислення, яке характеризується професійністю, креативністю і критичністю; вміння сприймати нову інформацію; швидка реакція щодо зміни поведінки в умовах інноваційної діяльності; розвинені вміння спілкуватися, дискутувати; прагнення до вдосконалення та саморозвитку¹⁹⁴.

Таким чином використання активних форм взаємодії в роботі з дітьми з особливими потребами у структурі професійної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти зумовлює необхідність модернізації освітнього процесу ЗВО. Отож, метою вищої педагогічної освіти стає формування майбутніх фахівців, спроможних забезпечувати якісне інклюзивне навчання дітей різних нозологічних груп. Формування умінь і здатності застосовувати інтерактивні методи навчання дозволяє педагогу організовувати освітню діяльність і міжособистісне пізнавальне спілкування дітей із ООП з усіма іншими членами колективу, забезпечити їх максимальне залучення до навчального процесу, до спільної діяльності в режимі партнерського спілкування; сприймання кожним учасником педагогічної взаємодії колективного успіху, як радість від власної перемоги.

¹⁹³ Ільченко О. В. Активні форми навчання як умова професійного становлення майбутніх дефектологів-логопедів, с. 97.

¹⁹⁴ Там само, с. 98.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.
2. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2014. 160 с.
3. Демченко І. І. Розвиток творчої активності студентів (спец.: «Корекційна освіта») засобами образотворчого мистецтва. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Корекційна педагогіка і психологія* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 2. С. 71-77.
4. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: дис. ... д-ра пед. наук. Умань, 2016. 716 с.
5. Дубова Л. Іван Олексійович Сікорський – видатний діяч української педагогіки, психології та медицини (1842-1919). *Рідна школа*. 2012. № 1-2. С. 75-77.
6. Єфімова В. М. Основні дефініції здоров'язбережувальної педагогіки. *Наукові записки Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2007. Вип. 69. С. 102-111.
7. Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2002. 233 с.
8. Ільченко О. В. Активні форми навчання як умова професійного становлення майбутніх дефектологів-логопедів. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/191/251.pdf/>.
9. Кузава І. Б. Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. *Напрями та перспективи інклюзивного навчання людей з порушеннями зору в українському освітньому просторі: монографія* / Науково-методична лабораторія з питань дидактичних технологій інклюзивного та

інтегрованого навчання суб'єктів освіти з порушеннями зору Інституту педагогічних технологій (Луцьк) АПН України; за ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ВМА «ТЕРЕН», 2013. 264 с.

10. Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк, 2012. № 1 (73). С. 21-23.

11. Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13).

12. Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. URL:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf.

13. Потапчук Т. В., Джус О. І. Шляхи оптимізації входження дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище закладу дошкільної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного інституту. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25).

14. Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. 176 с.

Part 3. USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

3.1. INNOVATIVE ORIENTATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS OF MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

3.1. ІННОВАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

На сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні особливе значення відводиться інноваційній спрямованості педагогічної діяльності викладачів, їх здатності реалізувати новітні підходи до організації освітнього процесу закладів вищої освіти (ЗВО). У контексті цього актуалізуються докорінні зміни в педагогічному мисленні та ставленні викладача до професійної діяльності, умінні застосовувати інноваційні педагогічні технології у різних формах роботи із здобувачами, керуючись принципами студентоцентрованого підходу.

У професійній діяльності сучасного викладача ЗВО обов'язково має враховуватися, що інноваційні процеси в освіті вимагають «створення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану»¹⁹⁵.

Забезпечення інновацій в освіті задекларовано в таких державних нормативно-правових актах як: Законі України «Про інноваційну діяльність», Законі України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні». Сучасні вимоги до викладацької діяльності окреслено в законодавчій базі в галузі освіти, зокрема: Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національній доктрині розвитку освіти тощо.

¹⁹⁵ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 338.

Інноваційні процеси в сучасній медичній освіті спрямовуються на подолання глобальних викликів, спричинених пандемією COVID-19, соціокультурними трансформаціями в українському суспільстві, екологічними проблемами в світі, які негативно впливають на фізичне та ментальне здоров'я населення. Новітні ідеї зосереджено навколо проблеми забезпечення якості освіти шляхом формування у педагогів індивідуальної відповідальності за позитивні зміни в освіті, подолання суперечностей між темпами соціально-культурного розвитку особистості та потребами сучасного суспільства, досягнення рівних можливостей у здобутті якісної освіти, активізації соціально-педагогічних процесів для підвищення якості вищої освіти. Відтак, сьогодні утверджується пріоритет інноваційного розвитку освіти на основі модернізації всіх складових системи (змісту, педагогічних технологій, оцінювання навчальних досягнень здобувачів, підготовки педагогічних кадрів, управління, фінансування тощо); нормативного забезпечення інноваційної політики галузі; формування інфраструктур, які підтримують та координують інноваційні процеси¹⁹⁶.

Інноваційні процеси у вищій медичній освіті активізувалися із приєднанням України до Болонського процесу і входженням до Європейського освітнього простору та спрямовуються на:

- 1) створення електронної бази інноваційних педагогічних технологій, забезпечення науково-дослідницьких (фундаментальних і прикладних) та навчально-методичних наукових досліджень з проблем професійної освіти;
- 2) вивчення, узагальнення та поширення кращих досягнень вітчизняного, європейського та світового інноваційного освітнього досвіду;
- 3) організацію і проведення науково-практичних конференцій, семінарів і тренінгових курсів з інноваційних методик викладання гуманітарних та природничо-математичних дисциплін¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14.

¹⁹⁷ Там само, с. 16.

З огляду на те, що важливим завданням сучасної вищої освіти є формування професійної готовності здобувачів шляхом розвитку їх компетентностей, оцінювально-аналітичних умінь, критичного мислення, новітня стратегія педагогічної взаємодії викладача зумовлює необхідність використання інноваційних технологій.

Термін «інновація» (від італ. *innovacione* – новина) вперше використали західноєвропейські вчені ще в 40-х рр. XX ст., характеризуючи соціально-економічні та технологічні процеси. Згодом це поняття ввійшло до педагогічних досліджень як означення нововведень в освіті. У сучасному науковому обігу поняття «інновація» трактується як нововведення, новизна, зміни. Також інновація розглядається в якості засобу і процесу, впровадження чогось нового. Оцінюючи педагогічний процес, цей термін визначає процес оновлення мети, змісту, методів і форм навчання і виховання, організації суб'єк-суб'єктної взаємодії викладача і студентів¹⁹⁸.

У сучасній психолого-педагогічній літературі відсутнє уніфіковане тлумачення сутності поняття «інновації». Учені М. Окса, А. Васильєв, П. Завлін, Л. Буркова інновацію трактують в якості результату (продукту) діяльності, процесу створення чогось нового. У наукових працях Т. Бельчевої, М. Елькіна, Ю. Краснобокого, В. Мішкурової, М. Пащенко, В. Лапіна, Є. Огарьової, В. Онушкіна педагогічні інновації означають процес поширення, створення та використання нових дидактичних засобів. Водночас, більшість дослідників під інноваційними процесами розуміють якісно новий підхід, оновлення, нововведення, зміну, створення чогось нового, а також використання вже відомого з іншою метою¹⁹⁹.

Полісемантичність поняття «інновація» зумовлюється тим, що воно має дві форми, які, по-перше, визначають власне ідеї, а, по-друге – процес їх реалізації на практиці²⁰⁰. За визначенням І. Підласого та А. Підласого, «інновації – це ідеї та процеси, засоби й результати, взяті в єдності мети – якісного вдосконалення

¹⁹⁸ Там само, с. 14.

¹⁹⁹ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. С. 21.

²⁰⁰ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 340.

педагогічної системи. Під освітньою інновацією прийнято розуміти «новий підхід до організації народної освіти, пов'язаний з вимогами економічного, соціального, політичного й культурного життя народу, та реформування на цій основі її теоретико-методологічних засад, концептуальних підходів, структури, створення оригінальних технологій навчання й виховання, методів управління, впровадження в практику наукових досягнень і поширення передового досвіду»²⁰¹.

У сучасній «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя зазначається, що інновація характеризується такими інтегральними якостями як: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище. Як стверджують укладачі цього енциклопедичного видання: «Джерелом інновації є цілеспрямований пошук ідеї з метою розв'язання суперечностей, її освоєння відбувається шляхом апробації в формі педагогічного експерименту або пілотного впровадження. Розвиток інновації залежить від того, наскільки соціально-психологічне середовище потребує нової ідеї. Подальше існування інновації пов'язане з переходом у стадію стабільного функціонування»²⁰².

Інновації прийнято диференціювати за:

- об'єктом впливу (педагогічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські);
- рівнем поширення (системно-методологічні та локально-технологічні);
- інноваційним потенціалом нового (радикальні, модифікаційні, комбінаторні).

Відтак за об'єктом впливу результатами педагогічних інновацій правомірно вважаються якісні зміни у навчанні та вихованні особистості²⁰³.

Результати психолого-педагогічних досліджень доводять, що інновації в освіті – це цілком закономірне явище, для якого характерними є динамічність і

²⁰¹ Підласий І. Педагогічні інновації. *Рідна школа*. 1998. № 12. С. 3.

²⁰² Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 338.

²⁰³ Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14-47.

розвивальні результати. Їх запровадження дозволяє розв'язати суперечності між усталеною, традиційною освітньою системою й суспільним замовленням на якісні зміни в системі освітніх послуг.

Характерною ознакою педагогічних інновацій є їх вплив на зміст, мету і завдання професійної діяльності викладачів ЗВО. Водночас, інноваційна спрямованість викладацької діяльності передбачає не тільки зміни в методиці, а й модернізацію педагогічного інструментарію міжособистісної комунікації із здобувачами освіти.

Інноваційна спрямованість професійної діяльності сучасного викладача ЗВО складається з низки компонентів, серед яких:

- гуманістичний – відображає студентоцентризований підхід до організації освітнього процесу, гармонізацію педагогічних і соціальних взаємин;
- акмеологічний – дозволяє обґрунтувати закономірності творчого розвитку всіх учасників освітнього середовища;
- системний – спрямовано на модернізацію освітнього процесу, встановлення зв'язків між різними його компонентами та визначення освітнього середовища як цілісної системи, яка формує майбутнього фахівця;
- інформаційний – забезпечує достатній рівень інформаційної культури викладача, сприяє підвищенню ефективності професійної підготовки шляхом упровадження в практику роботи сучасних педагогічних і цифрових технологій;
- технологічний – спрямовано на активне використання інформаційних технологій, удосконалення освітнього процесу шляхом поопераційного застосування системи дій, операцій або процедур, ґрунтованих на нових досягненнях науки, які гарантують досягнення більш високого рівня навченості та вихованості;
- компетентнісний – акцентує увагу на вкрай важливому та сучасному розумінні професійно-компетентнісних засад педагогів, спроможних самотійно та творчо вирішувати професійні завдання, усвідомлювати особисту та суспільну значущість управлінської та педагогічної діяльності, відповідати

за її результати, сприяти соціальній стабільності та розвитку суспільства. Їх діяльність спрямовано також на набуття додаткових компетентностей, у тому числі й дослідницьких, що дає змогу успішно діяти в проектах різного масштабу, в тому числі й міжнародного²⁰⁴.

Важливою умовою інноваційної освітньої діяльності викладача ЗВО є уміння використовувати інформаційні технології, здатність створювати предметно-орієнтоване, інформаційне освітнє середовище шляхом використання у викладацькій діяльності мультимедіа, електронних підручників, а також платформ для дистанційної освіти (Google Classroom, Moodle, Edmodo, Мій клас, Classdojo та ін.); освоєння засобів комунікації (комп'ютерної мережі, телефонного, телевізійного, супутникового зв'язку для обміну інформацією); опанування правилами і навичками «навігації» в інформаційному просторі, підключення до системи освітніх бібліотечно інформаційних центрів – медіатек²⁰⁵.

Важливою складовою інноваційної спрямованості викладацької діяльності в медичних закладах вищої освіти є впровадження проблемно-орієнтованих методик, які суттєво підвищують фахову підготовку майбутніх лікарів. Це, в свою чергу, дозволить їм ефективно використовувати отримані знання на практиці. Ефективним засобом проблемно-ситуаційного навчання майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я правомірно вважаються такі інтерактивні методи як: кейс-метод, метод рольових ігор, ділові ігри, «мозковий штурм», диспути, дискусії, метод критичних інцидентів, метод проєктів, метод малих конкурентних груп, метод роботи в малих групах з елементами ділової гри або у вигляді «каруселі», метод міждисциплінарної конференції ідей з елементами дискусії²⁰⁶.

За допомогою кейс-методу може розглядатися конкретна клінічна ситуація, а також розв'язуються ймовірні протиріччя в диференційній

²⁰⁴ Мацук Л., Кузенко О., Кузенко П. Створення інноваційного освітнього середовища в контексті модернізації ЗВО України. *Молодь і ринок*. № 4 (190) квітень 2021. С. 120.

²⁰⁵ Осадча К., Осадчий В., Спірін О., Круглик В. Реалізація індивідуалізації та персоналізації навчання засобами MOODLE. *Молодь і ринок*. №1 (187). 2021. С. 38-43.

²⁰⁶ Киричок В. А. Можливості застосування інтерактивних методів навчання у системі післядипломної медичної освіти. *Медична освіта*. 2016. № 1. С. 25.

діагностиці та лікуванні. Для вдосконалення рівня професійної підготовки майбутніх лікарів до надання медичної допомоги викладачу фахових дисциплін рекомендується спрямовувати здобувачів на здійснення всебічного аналізу анамнезу, динамічної ситуації, розглядати її альтернативи, вибирати оптимальний варіант із декількох запропонованих, самостійно виробляти стратегію наступних дій тощо²⁰⁷.

Суттєвою перевагою використання у викладацькій роботі і медичних закладах вищої освіти кейс-методу є його здатність забезпечувати багатоваріантність у розв'язанні навчальних завдань. Кейси можуть складатися на основі фактичних історій хвороби, а для інформаційної бази використовуються навчально-методичні вказівки, інформація про сучасні діагностичні можливості, дані комплексного підходу до лікування аналогічних станів, необхідні інструктивні матеріали. Структурними елементами кейсу можуть бути:

- вступ (актуальність і постановка завдання);
- проблема (скарги, анамнез);
- матеріали для вирішення (структуровані за темами);
- фахові публікації, в яких представлено точки зору різних клінічних шкіл²⁰⁸ тощо.

Упровадження в навчально-виховний процес закладів вищої освіти сучасних технологій надає викладачам функцій консультанта, фасілітатора, наставника, що вимагає від нього спеціальної психолого-педагогічної підготовки. З огляду на те, що в професійній діяльності викладача реалізуються не тільки спеціальні предметні знання, а й сучасні знання у сфері педагогіки і психології, акмеології, технології навчання і виховання, на цій основі формується готовність до сприйняття, оцінки і реалізації педагогічних інновацій.

²⁰⁷ Олексіна Н. О., Волосовець О. П., П'ятницький Ю. С. Медична освіта: відповіді на виклики сучасності. *Медична освіта*. 2018. № 2. С. 39.

²⁰⁸ Киричок В. А. Можливості застосування інтерактивних методів навчання у системі післядипломної медичної освіти. *Медична освіта*. 2016. № 1. С. 25.

Інноваційна спрямованість викладацької діяльності зумовлюється впровадженням дистанційного навчання в умовах пандемії COVID-19. Внаслідок цього викладачі створюють інформаційно-навчальний комплекс, в якому об'єднано всі форми навчального матеріалу – підручника; навчального посібника для самостійного вивчення матеріалу; конспекту лекцій; методів, посібників до практичних занять, лабораторних робіт та курсового проєктування; довідкової літератури. Таким чином формується – дві підсистеми:

- 1) мультимедійний комплекс теоретичного матеріалу, практичних занять, лабораторних робіт і вирішення проблем у прикладному програмуванні;
- 2) інформаційна система аналізу процесу навчання і ступеня засвоєння матеріалу.

Навчальний комплекс також містить систему контролю й аналізу процесу навчання з оцінкою рівня засвоєння матеріалу і підготовкою методичних рекомендацій щодо організації навчання за умов попереднього недостатньо глибокого засвоєння матеріалу. Для цього передбачено багаторівневе тестування з усіх видів навчання.

Структурними елементами цілісного курсу дистанційного навчання може входити набір модульних блоків з окремих розділів, що мають свій рейтинг і впливають на підсумкову оцінку знань студентів. До складу всіх дидактичних одиниць входять: інформаційний блок, тобто теоретична складова, сформована на основі гіпертекстових технологій, статичного та динамічного графічного матеріалу, завдання для самостійної роботи, а також контрольні запитання та тестові завдання²⁰⁹.

Впровадження в сучасних закладах вищої освіти України такої інноваційної форми організації навчально-виховного процесу як рейтингова система контролю й оцінки знань студентів також вимагає від викладачів додаткових зусиль у навчально-методичному забезпеченні освітнього процесу.

²⁰⁹ Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 17.

Провідним завданням упровадження рейтингової системи оцінювання знань студентів стало підвищення якості навчання шляхом активізації освітньої діяльності, активізація самостійної роботи студентів, забезпечення об'єктивності оцінки знань, виявлення індивідуальних здібностей студентів, а також мотивація пізнавальної діяльності молодих людей за умови здорової конкуренції, націленої на здобуття більш високого місця у рейтинговому списку групи, спеціальності, факультету. Ця система є важливим фактором впровадження кредитно-модульної системи, відповідно до вимог Болонського процесу²¹⁰.

Таким чином, у практиці навчально-виховної діяльності сучасних медичних закладів вищої освіти активно впроваджуються такі освітні інновації, як: дистанційне навчання, проблемне навчання, інтерактивні технології навчання, інформаційні технології навчання, кредитно-модульна технологія навчання, особистісно-орієнтоване навчання. Впровадження цих інноваційних педагогічних технологій та вдосконалення процесу навчання формує новітні вимоги до професійної діяльності викладача. Організаційно-педагогічна діяльність в закладах вищої освіти вимагає від викладачів опанування сучасними інноваційними педагогічними технологіями, що відбувається завдяки орієнтації на європейські та світові освітні стандарти, розвиток багаторівневої освітньої системи, функціонування в ЗВО сучасних інформаційних технологій, створення навчально-методичних комплексів, поширення дослідницько-експериментальної роботи з апробації оновлених освітніх програм та навчальних планів з урахуванням Стандарту вищої освіти (за наявності), створення авторських підручників, посібників, нових структур управління тощо. Реалізація означених інноваційних педагогічних технологій у підготовці майбутніх фахівців є одним з шляхів упровадження особистісно-орієнтованого підходу та вдосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти.

²¹⁰ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 340.

Література

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
2. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14-47.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Киричок В. А. Можливості застосування інтерактивних методів навчання у системі післядипломної медичної освіти. *Медична освіта*. 2016. № 1. С. 25-28.
5. Мацук Л., Кузенко О., Кузенко П. Створення інноваційного освітнього середовища в контексті модернізації ЗВО України. *Молодь і ринок*. № 4 (190) квітень 2021. С. 119-124.
6. Олексіна Н. О., Волосовець О. П., П'ятницький Ю. С. Медична освіта: відповіді на виклики сучасності. *Медична освіта*. 2018. № 2. С. 36-40.
7. Осадча К., Осадчий В., Спірін О., Круглик В. Реалізація індивідуалізації та персоналізації навчання засобами MOODLE. *Молодь і ринок*. № 1 (187). 2021. С. 38-43.
8. Підласий І. Педагогічні інновації. *Рідна школа*. 1998. № 12. С. 3-17.

3.2. MODERN METHODS OF FORMATION OF PROFESSIONALLY IMPORTANT SKILLS IN OBSTETRICS AND GYNECOLOGY IN RECIPIENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

3.2. СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ В ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ УМІНЬ ІЗ АКУШЕРСТВА І ГІНЕКОЛОГІЇ

На сучасному етапі реформування галузі охорони здоров'я в Україні стратегічно важливим завданням стало приведення якості національної вищої медичної освіти до кращих міжнародних стандартів. Серед комплексу заходів у цьому напрямку важливе місце відводиться пошукам ефективних методів формування в здобувачів вищої медичної освіти професійно важливих умінь і клінічних навичок, які б відповідали сучасним протоколам лікування та діагностики²¹¹.

Особливості професійної підготовки лікарів на додипломному і післядипломному рівнях знайшли відображення у численних наукових дослідженнях фахівців у галузі медицини, дидактики вищої школи та права: у працях Я. Радиш, О. Поживілова, Н. Васюк проаналізовано понятійний апарат кадрового забезпечення охорони здоров'я України²¹²; шляхи реформування системи вищої медичної освіти та пріоритетні напрями її удосконалення визначаються О. Лінчевським, В. Черненко, Ю. П'ятницьким, О. Балуєвою, І. Булахом²¹³; особливості нормативно-правового регулювання кадрового

²¹¹ Лінчевський О. В., Черненко В. М., П'ятницький Ю. С., Булах І. Є.. Шляхи реформування системи вищої медичної освіти в Україні в сучасних умовах. *Медична освіта*. № 3. 2017. С. 6-9.

²¹² Радиш Я. Ф., Поживілова О. В., Васюк Н. О. Кадрове забезпечення охорони здоров'я України: сутність понять. *Економіка та держава*. № 1. 2012. С. 97-101.

²¹³ Балуєва О. В. Пріоритетні напрями розвитку і удосконалення медичної освіти. *Завдання держави у забезпеченні ефективної кадрової політики системи охорони здоров'я*: матер. наук.-практ. конф. Київ, 22 квітня 2015. С. 7-10;

Беззуб І. Сучасний стан та перспективи розвитку медичної освіти в Україні. *Громадська думка про правотворення Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 8 (133). 2017. С. 12-21;

Лінчевський О. В., Черненко В. М., П'ятницький Ю. С., Булах І. Є. Шляхи реформування системи вищої медичної освіти в Україні в сучасних умовах. *Медична освіта*. № 3. 2017. С. 6-9.

забезпечення сфери охорони здоров'я вивчала В. Горачук, В. Савіна, І. Салата²¹⁴.

Результати численних досліджень свідчать, що від якості професійної підготовки медичних кадрів безпосередньо залежить рівень удосконалення медичних послуг. У свою чергу, підготовка компетентних кадрів нового рівня неможлива без модернізації методів опанування здобувачами вищої медичної освіти професійно важливими уміннями та клінічними навичками.

Як свідчить досвід високорозвинутих країн світу, ефективним методом формування клінічних навичок є симуляційне навчання, яке передбачає використання манекенів-симуляторів, тренажерів і стандартизованих пацієнтів. Відтак, у національній медичній освіті України, слідуючи світовим тенденціям і керуючись Законом України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01. 07. 2014 р., зосереджено увагу на впровадженні симуляційного навчання як засобу підготовки лікарів інноваційного типу²¹⁵.

Симуляційне навчання (від. лат. *simulatio* – імітація, удавання) – це дидактичний метод, який базується на імітації певного фізичного процесу за допомогою механічної чи комп'ютерної системи. На відміну від традиційних методів професійної підготовки майбутніх лікарів його суттєвими перевагами є забезпечення об'єктивної реєстрації параметрів виконаних здобувачами професійних дій та опанування клінічними навичками без ризику для пацієнтів.

В Україні вже є напрацювання в справі впровадження імітаційних технологій у медичній освіті. У системі вітчизняної охорони здоров'я використовуються різноманітні моделі, муляжі, тренажери, віртуальні симулятори та інші технічні засоби навчання, за допомогою яких із різним ступенем достовірності моделюються певні стани, процеси та ситуації в наданні медичної допомоги. Симулятори для відпрацювання найпростіших практичних навичок вже набули широкого застосування в медичних ЗВО, проте

²¹⁴ Савіна Т. В. Нормативно-правове регулювання кадрової політики системи охорони здоров'я в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. № 1. 2017. С. 120-128.

²¹⁵ Артьоменко В. В. Роль симуляційного навчання у підвищенні якості медичної допомоги. *Журнал управління закладом охорони здоров'я: консультаційно-довідкове видання*. Київ: ТОВ «Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку – Україна». 2014. № 12. С. 47.

впровадження високотехнологічних віртуальних симуляторів і системи управління їхнім застосуванням в освіті з'явилися нещодавно²¹⁶.

Завдяки багатолітній україно-швейцарській співпраці, спрямованій на підвищення якості медичних послуг в сфері збереження здоров'я матерів і дітей успішно реалізована спеціальна програма в Рівненській, Донецькій, Волинській, Івано-Франківській, Вінницькій областях. Ця ініціатива відповідає принципам міжнародного підходу «безпечна вагітність та пологи» та зосереджується на допомозі вагітним і немовлятам першого року життя. У рамках цієї програми в Івано-Франківському перинатальному центрі та Вінницькій обласній клінічній лікарні ім. М. І. Пирогова започатковано функціонування симуляційних центрів. В останні роки в усіх медичних ЗВО і клінік відкриваються нові тренінгові центри для навчання студентів засобами імітаційних технологій²¹⁷.

Як зазначає В. Артьоменко, за умови традиційної системи підготовки молодий лікар може досконало знати теоретичну частину певної маніпуляції, проте не мати практичного досвіду. Водночас, завдяки використанню симуляційних технологій здобувачі досягають автоматизму в практичних діях та здатності їх успішно використовувати в роботі з пацієнтами в майбутній професійній діяльності, оскільки забезпечує необмежену кількість повторів для відпрацювання та подолання помилок.

Завдяки використанню симуляційних технологій здобувачі отримують умови для повторення певної маніпуляції до автоматизму, вивчення рідкісних клінічних станів, патологій, втручання. При використанні традиційних методів майбутні медики не завжди можуть ознайомитися з повним спектром клінічних ситуацій та станів, передусім, через відсутність пацієнтів, діагноз яких відповідає темі заняття. Також здобувачі під час використання традиційних

²¹⁶ Лісовий В. М., Капустник В. А., Марковський В. Д., Завгородній І. В. Загальні проблеми та перспективи застосування симуляційних методів освіти. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів: матеріали навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ (Харків, 30 лист. 2016 р.)* / кол. авт. Харків: ХНМУ, 2016. С. 4.

²¹⁷ Там само, с. 3.

методів не завжди можуть відпрацювати навички через етико-деонтологічні та інші перешкоди, у той час як симуляційне навчання надає їм ці можливості²¹⁸.

Формування клінічних умінь у здобувачів медичних ЗВО суттєво оптимізується завдяки використанню манекенів, тренажерів і стандартизованих пацієнтів під наглядом викладача. Таким чином створюються психологічно сприятливі умови для навчання, оскільки студенти можуть припускати помилки у безпечному середовищі. Це, в свою чергу, покращує опанування клінічними вміннями. Пріоритетом на симуляційному тренінгу є виконання навчального завдання, під час якого допускається негативний результат медичної допомоги. Завдяки цьому здобувачі можуть відчувати всю відповідальність за свої дії, не отримавши психотравми, яка можлива при взаємодії із справжнім пацієнтом.

Симуляційне навчання передбачає використання спеціального навчального обладнання, яке відповідно до функціонального призначення диференціюється на:

1. Обладнання для наочної демонстрації технік виконання певної маніпуляції (плакати, схеми, анатомічні моделі, найпростіші комп'ютерні програми).

2. Обладнання для відпрацювання різноманітних маніпуляцій, (внутрішньовенної ін'єкції, інкубації, накладення швів) із відсутністю реакції на втручання.

3. Обладнання, в якому присутні складні автоматичні реакції на маніпуляції.

4. Обладнання, яке дозволяє складну взаємодію симулятора пацієнта з медичним обладнанням та здобувачами. Під час цього стан інтерактивного пацієнта (ЕКГ, пульс, дихальні шуми) змінюється відповідно до зовнішніх впливів.

²¹⁸ Артьоменко В. В. Роль симуляційного навчання у підвищенні якості медичної допомоги. *Журнал управління закладом охорони здоров'я: консультаційно-довідкове видання*. Київ: ТОВ «Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку – Україна». 2014. № 12. С. 40.

5. Обладнання, на якому демонструються не тільки зміни параметрів життєдіяльності, а й показники діагностичних і хірургічних систем. При цьому виникає індивідуальна фізіологічна реакція²¹⁹.

Особливе значення стимуляційному навчанню відводиться в формуванні професійно важливих умінь і клінічних навичок із акушерства і гінекології. Передусім цей метод доцільно застосовувати для опанування навичками ведення вагітності, оскільки при огляді вагітних додаткові студентські маніпуляції можуть становити загрозу для пацієнток. Поруч із цим певними клінічними навичками із акушерства і гінекології здобувачі не можуть опановувати в реальних умовах стаціонару у зв'язку з особливостями перебігу вагітності. Також здобувачі не можуть достатньо засвоїти практичні навички надання невідкладної допомоги в акушерському стаціонарі через незначну кількість клінічних випадків, під час яких студенти мають можливість перебувати у ході заняття.

Практика свідчить, що в умовах стаціонарів пологових будинків неможливо забезпечити опанування високим рівнем клінічних навичок з акушерства і гінекології, яких потребують майбутні фахівці для лікарської діяльності.

Дослідники О. Андрієць, А. Семеняк визначають різні напрями формування професійно важливих навичок вивчення дисципліни «Акушерство та гінекологія» в умовах симуляційної медицини. Передусім, це розвиток навичок комунікації, огляду, обстеження, пальпації, на основі використання муляжів і пацієнтів-акторів. Завдяки симуляційному навчанню здобувачі опановують професійно важливими для лікаря навичками командної роботи в акушерстві та гінекології. Приміром, одні із студентів виконують роль пацієнта і бригади лікарів, а інші виступають спостерігачами-аналітиками професійних дій своїх колег. Здійснення відеореєстрації цього процесу дозволяє викладачу разом із здобувачами провести поетапний розбір клінічної ситуації, поєднавши

²¹⁹ Лісовий В. М., Капустник В. А., Марковський В. Д., Завгородній І. В. Загальні проблеми та перспективи застосування симуляційних методів освіти. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів: матеріали навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ (Харків, 30 лист. 2016 р.)* / кол. авт. Харків: ХНМУ, 2016. С. 5.

його з обговоренням проблемних сторін і правильних дій у розв'язанні завдання²²⁰.

У зв'язку з тим, що одним із кінцевих результатів вивчення дисципліни «Акушерство і гінекологія» є надання невідкладної допомоги, то в умовах сучасних навчально-тренінгових центрів симуляційної медицини здобувачі вищої медичної освіти набувають навички зупинки кровотечі, попередження різних видів ускладнених перебігів вагітності та ін. Завдяки цьому майбутні медики свої дії з надання невідкладної допомоги можуть доводити до автоматизму, оскільки неможливо досягнути високого рівня опанування такого роду клінічними навичками без багаторазового повторення та аналізу помилок і правильних дій. Забезпечити таку кількість повторень в умовах реального стаціонару практично неможливо. Проте, саме симулятори можуть багаторазово і точно відтворити конкретні клінічні сценарії і дозволяють їх адаптувати під кожного здобувача²²¹.

За допомогою сучасного фантому NOELLE під час вивчення акушерства і гінекології моделюється комплекс клінічних ситуацій, зокрема:

- фізіологічні пологи;
- пологи при тазових передлежаннях;
- дистрес плода та асфіксія новонародженого;
- оперативні вагінальні пологи (акушерські щипці, вакуумна екстракція);
- дистоція плечиків;
- випадіння пуповини;
- еклампсія та прееклампсія;
- серцево-легенева реанімація матері та новонародженого;
- акушерська кровотеча та ін.²²².

²²⁰ Андрієць О. А., Семеняк А. В. Симуляційне навчання при вивченні дисципліни «Акушерство та гінекологія». *«Медицина симуляція – погляд в майбутнє» (впровадження інноваційних технологій у вищу медичну освіту України): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.* Чернівці, 19. 02. 2021 року: тези доп. Чернівці: БДМУ. 267 с.

²²¹ Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі: монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина [та ін.]; Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Переяслав-Хмельниц.: вид-во С. В. Карпук, 2008. 284 с.

²²² Щербина М. О., Кузьміна О. О. Доцільність застосування симуляційних методів навчання в акушерстві та гінекології. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів: матеріали навч.-метод. конф.,*

Базовий пологовий тренажер NOELLE S550 призначений для отримання студентами клінічних навичок безпосередньо під час пологів та на післяпологовому етапі. Так, цей тренажер дозволяє здобувачам прослуховувати звуки серця плоду за допомогою стетоскопу; точно визначити коли голова плоду вже з'явилася, а плечі ще ні («симптом черепашки») та проконтролювати за який час студенти успішно впораються з цією проблемою. Симуляція на тренажері розширюваної шийки матки дозволяє студентам покращувати свої навички контактів з вагіною та фіксувати результати. Окрема функція тренажера – післяпологова кровотеча: цервікальний канал і шийка матки можуть кровоточити. Здобувачі на цьому тренажері можуть проводити масаж для зменшення кровотечі. Завдяки тому, що всі пологові тренажери NOELLE мають плаценту із змінними фрагментами, здобувачі під час ретельного огляду плаценти вчаться виявляти наявність можливих пошкоджень²²³.

Тренажер NOELLE S2200 Victoria – найсучасніший манекен імітації пологів. Завдяки його використанню під час опанування клінічними умінями з акушерства і гінекології здобувачам стають доступними:

1. Реалістична пальпація плоду завдяки реалістичному плідному міхуру, який забезпечує природні та реалістичні відчуття при відпрацюванні навичок пальпації живота пацієнтки.

2. Різноманітні положення при пологах. Поруч із традиційною позицією, за якої ноги при пологах розміщуються в упорах, анатомічно правильний манекен NOELLE можна розташовувати в альтернативних позиціях, наприклад, в колінно-ліктьовому положенні.

3. Живіт під час переймів. Абдомінальна накладка NOELLE, що скорочується, забезпечує пальпацію живота під час переймів в реальному часі в ході виконання сценарію. Під час піку переймів накладка стає твердою;

4. Анатомічні орієнтири тазового відділу. Анатомічні орієнтири включають білатеральний сідничний ость, копчик та лобковий симфіз;

присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ (Харків, 30 лист. 2016 р.) / кол. авт. Харків: ХНМУ, 2016. С. 177.

²²³ NOELLE S550 Базовий материнський та неонатальний пологовий тренажер.

5. Точна система розродження. Механізм пологів NOELLE удосконалений для створення ще більш натурального та реалістичного проходження пологів. Можна досягти обертання і проходження плоду по родових шляхах в NOELLE відповідно до команд бездротового планшетного ПК; він також опускається і піднімається, проходячи по природному рельєфу тазового отвору²²⁴.

До змісту навчальної дисципліни «Акушерство та гінекологія» включено також і хірургічний напрямок, частина відповідних навичок якого може формуватися у здобувачів засобами симуляційного навчання. На практиці доведено, що засвоєння хірургічних навичок без наявності муляжів, створення ситуацій, максимально наближених до реальних, є неможливим. Так, на муляжі NOELLE може здійснюватися відпрацювання навичок кесаревого розтину за допомогою реальних хірургічних інструментів. На симуляторі наявна багатошарова черевна клітина з шкірною, підшкірною тканиною, фасцією, м'язами та очеревиною для максимальної достовірності. Абдомінальні накладки з синтетиченою кров'ю, що міститься в підшкірному шарі. З'являється можливість використання реальних хірургічних інструментів для надрізу, розтину та накладання швів.

Освітня практика свідчить, що здобувачі, які займаються в навчально-тренінговому центрі симуляційної медицини демонструють високий рівень знань з дисципліни та здатність виконувати практичні навички. Вони досконало опанували технікою виконання практичних завдань не тільки в змодельованих типових клінічних ситуаціях, але й при ускладненому перебігу²²⁵.

Таким чином, модернізація галузі охорони здоров'я зумовлює пошук і впровадження ефективних методів формування в здобувачів вищої медичної освіти професійно важливих умінь із акушерства і гінекології. Важливе місце серед них відводиться симуляційному навчанню здобувачів вищої медичної освіти за допомогою манекенів, тренажерів і стандартизованих пацієнтів, які

²²⁴ NOELLE S2200 Victoria – Найбільш сучасний манекен імітації пологів в світі.

²²⁵ Андрієць О. А., Семеняк А. В. Симуляційне навчання при вивченні дисципліни «Акушерство та гінекологія». *«Медицина симуляція – погляд в майбутнє» (впровадження інноваційних технологій у вищу медичну освіту України): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю. Чернівці, 19.02.2021 року: тези доп. Чернівці: БДМУ. 267 с.*

вже апробовані в розвинутих країнах світу. Формування практичних навичок здобувачів засобами симуляційного навчання дозволяють моделювати процеси, ситуації та інші аспекти професійної діяльності медичних працівників у максимально наближених до клінічних реалій, уникаючи при цьому можливого патогенного впливу на стан пацієнта. Позитивним аспектом використання тренажерів є можливість відпрацьовувати неодноразово складний чи невдалий етап навчання, опановувати професійними діями при рідкісних та таких, що загрожують життю, патологіях; розвивати індивідуальні уміння і навички здобувачів, а також їх здатність працювати в команді.

Література

1. Андрієць О. А., Семеняк А. В. Симуляційне навчання при вивченні дисципліни «Акушерство та гінекологія». *«Медична симуляція – погляд в майбутнє» (впровадження інноваційних технологій у вищу медичну освіту України): матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю.* Чернівці, 19. 02. 2021 року: тези доп. Чернівці: БДМУ. 267 с.
2. Артьоменко В. В. Роль симуляційного навчання у підвищенні якості медичної допомоги. *Журнал управління закладом охорони здоров'я: консультаційно-довідкове видання.* Київ: ТОВ «Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку – Україна». 2014. № 12. С. 40-48.
3. Артьоменко В. В. Симуляційне навчання в медицині: міжнародний та вітчизняний досвід. *Одеський медичний журнал.* № 6. 2015. С. 67-74.
4. Балусєва О. В. Пріоритетні напрями розвитку і удосконалення медичної освіти. *Завдання держави у забезпеченні ефективної кадрової політики системи охорони здоров'я:* матер. наук.-практ. конф. Київ, 22 квітня 2015. С. 7-10.
5. Беззуб І. Сучасний стан та перспективи розвитку медичної освіти в Україні. *Громадська думка про правотворення Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ.* 8 (133). 2017. С. 12-21.
6. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі: монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина [та ін.];

Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. Переяслав-Хмельниц.: вид-во С. В. Карпук, 2008. 284 с.

7. Лінчевський О. В., Черненко В. М., П'ятницький Ю. С., Булах І. Є. Шляхи реформування системи вищої медичної освіти в Україні в сучасних умовах. *Медична освіта*. № 3. 2017. С. 6-9.

8. Лісовий В. М., Капустник В. А., Марковський В. Д., Завгородній І. В. Загальні проблеми та перспективи застосування симуляційних методів освіти. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів*: матеріали навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ (Харків, 30 лист. 2016 р.) / кол. авт. Харків: ХНМУ, 2016. С. 3-7.

9. NOELLE S550 Базовий материнський та неонатальний пологовий тренажер. URL: <https://www.medinova.com.ua/ru/simulyatsionnoe-oborudovanie/produktsiya-gaumard-ssha/noelle-s2200-victoria-naibolee-sovershennyiy-maneken-i/>.

10. NOELLE S2200 Victoria – Найбільш сучасний манекен імітації пологів в світі. URL: <https://www.medinova.com.ua/simulyatsiine-obladnannya/produktsiya-gaumard-ssha/noelle-s2200-victoria-naibolee-sovershennyiy-maneken-i/>.

11. Радиш Я. Ф., Поживілова О. В., Васюк Н. О. Кадрове забезпечення охорони здоров'я України: сутність понять. *Економіка та держава*. № 1. 2012. С. 97-101.

12. Савіна Т. В. Нормативно-правове регулювання кадрової політики системи охорони здоров'я в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. № 1. 2017. С. 120-128.

13. Салата І., Горачук В. Підготовка кадрів для системи охорони здоров'я: організаційно-правові аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. 2021. С. 102-109.

14. Щербина М. О., Кузьміна О. О. Доцільність застосування симуляційних методів навчання в акушерстві та гінекології. *Симуляційне навчання в системі підготовки медичних кадрів*: матеріали навч.-метод. конф., присвяченої 212-й річниці від дня заснування ХНМУ (Харків, 30 лист. 2016 р.) / кол. авт. Харків: ХНМУ, 2016. С. 177-179.

3.3. PROFESSIONAL PROFILE OF MODERN TEACHER IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF PERSONAL AND ORIENTED TRAINING IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

3.3. ПРОФЕСІОГРАМА СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА В РУСЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Реформування сфери охорони здоров'я актуалізує впровадження абсолютно новітнього підходу до організації навчальної діяльності здобувачів медичної освіти, здатних протистояти різноманітним професійним викликам особистісного та глобального характеру. Впровадження особистісно-орієнтованого підходу в медичних ЗВО дозволяє створити оптимально сприятливе освітнє середовище для формування в майбутніх лікарів особистісної суб'єктності та професійної готовності. Дидактичною метою впровадження особистісно-орієнтованого навчання є переорієнтація освіти з академічних досягнень на особистісно-професійний розвиток здобувача освіти, що оптимізує суб'єкт-суб'єктну педагогічну взаємодію в освітньому процесі, а таким чином і корегує професіограму сучасного викладача²²⁶.

Професіограма викладача ЗВО, як система оцінки його особистісних та фахових якостей, а також перелік науково аргументованих вимог до готовності виконувати свої професійні обов'язки стала предметом активного дослідження сучасних учених. У професіограмі педагога, сформульованій В. Синявським, подається загальна характеристика педагогічної професії, санітарно-гігієнічні умови праці, професійні вимоги до особистості, а також вказано протипокази до викладацької діяльності²²⁷.

²²⁶ Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 15.

²²⁷ Пантюк М. П. Креативні основи професіограми вчителя як суб'єкта виховання (історичний аспект).

Основоположними принципами розробки професіограми сучасного викладача є:

- 1) комплексний підхід до вивчення професії;
- 2) науковість і послідовність у формулюванні професійних вимог;
- 3) цілеспрямованість складання професіограми (підпорядкованість досягненню конкретної професійної мети);
- 4) відповідність професіограми сучасним соціально-економічним умовам;
- 5) урахування динамічності розвитку професії²²⁸.

Результати численних досліджень дозволяють розглядати професіограму викладачів медичних ЗВО як ґрунтовний опис соціопсихологічних, медико-гігієнічних та виробничо-технологічних умов викладацької діяльності у певній галузі медицини та системи вимог, яким вони мають відповідати задля ефективного виконання своїх професійних обов'язків²²⁹.

Професіограма є основою кваліфікаційної характеристики викладача, яка формулюється на основі аналізу змісту, завдань, умов поєднання педагогічної і лікувальної діяльності з метою формування висококваліфікованих і гуманістично спрямованих майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я²³⁰.

У професіограмі викладача медичних ЗВО визначаються вимоги до його фахової діяльності через конкретизацію педагогічних і клінічних функцій, а також перелік професійно важливих особистісних якостей, необхідних для розв'язання освітніх завдань у підготовці майбутніх лікарів.

Відповідно до вимог особистісно-орієнтованого навчання в процесі професійної підготовки майбутніх медиків важливою складовою професіограми викладача клінічних дисциплін є: гуманізація, суб'єктність, індивідуалізація організації навчальної діяльності студентів, проектування освітнього процесу, діалогічна взаємодія у професійній комунікації.

²²⁸ Прасол Н. О. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкових класів в умовах застосування кредитно-трансферної системи організації навчального процесу. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Вип. 1.33. 2011. С. 116-119.

²²⁹ Синявський В. В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування: метод. посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 8.

²³⁰ Вітенко І. С. Психологічні основи підготовки медичних кадрів. Харків: Основа, 1995. 158 с.

Гуманізація забезпечує усвідомлення викладачем індивідуальності, неповторності та цінності особистості кожного здобувача, а таким чином і визнання унікальності шляхів його професійного становлення та розвитку. Це дозволяє спрямовувати зусилля на створення умов для особистісного розвитку майбутнього фахівця як особистості з неповторним досвідом, а не як уніфікованого члена колективу. Відтак, викладач визначає зміст, форми та методи навчання і виховання, які активізують пізнавальну діяльність, особистісну мотивацію, а також дозволяють майбутніми медикам ініціювати та активізувати власну навчальну діяльність²³¹.

Суб'єктність навчання, відповідно до принципів особистісно-орієнтованого навчання, також зумовлює необхідність викладачам враховувати індивідуальні мотиви, рівень знань, установок кожного здобувача, оскільки визначають унікальний спосіб його навчальної діяльності та професійної підготовки в цілому. Керуючись правилами індивідуалізації навчально-виховного процесу, викладач підбирає ефективні дидактичні методи і прийоми, визначає індивідуальний темп навчання з врахуванням освітніх потреб кожного студента – майбутнього медика.

Завдяки врахуванню індивідуального характеру мотивації до опанування професійно важливими уміннями і здатностями в лікарській справі кожного здобувача, викладач визначає особливості сприймання та засвоєння ним навчальної інформації. Внаслідок цього змінюється традиційно усталена системи навчання в ЗВО, котра нівелює особистість, оскільки побудована з врахуванням освітніх можливостей так званого середньостатистичного студента. За умови індивідуально-орієнтованого навчання викладацька діяльність спрямовується на забезпечення можливостей кожному майбутньому медику розвинути свої здібності, обравши для себе найоптимальніші форми і режим навчання²³².

²³¹ Бабин І. Зміна парадигми підходу до навчання в університеті – із орієнтованого на викладача до студентоцентрованого як основна вимога ЄПВО.

²³² Бондар С. П., Мальований Ю. І., Матвієнко О. В. та ін. Гуманізація процесу навчання в школі: навч. посіб. Ін-т педагогіки АНН України. 2-е вид. доповн. Київ: Стило, 2001. С. 11.

Особистісно-орієнтований процес навчання також передбачає необхідність врахування викладачем стану здоров'я, особливостей функціонування психічних процесів (мислення, уваги, уяви, пам'яті, мовлення) здобувачів задля надання необхідної допомоги в розвитку їх професійної самоідентифікації та самореалізації особистості майбутніх лікарів.

Враховуючи індивідуально-типові якості членів студентського колективу майбутніх лікарів, викладач спрямовує свою діяльність на формування та практичну реалізацію їх індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Він визначає форми навчальної діяльності студента відповідно до кожного конкретного освітнього завдання, а також спрямовує педагогічні зусилля на створення комфортної психологічної атмосфери, так званої зони «психологічної безпеки» для кожного здобувача²³³.

Дотримуючись принципу релевантності (відповідності), викладач під час аудиторних занять із клінічних дисциплін і організації СПР створює умови для самореалізації кожного члена студентського колективу в міжособистісній комунікації, опануванні знаннями та вміннями їх застосовувати на практиці, вибірково використовуючи методи, прийоми і засоби навчання. Принцип релевантності не тільки забезпечує створення ситуації вибору, а й обов'язково створює ситуації успіху в навчальній діяльності. Це зумовлюється характерною для кожної людини потребою в самореалізації, яка виступає рушієм в навчальній діяльності. Результати численних психолого-педагогічних досліджень доводять актуальність дотримання принципу релевантності в досягненні освітньої мети.

Принцип варіативності передбачає дотримання різноманітності змісту, форм і методів освітнього процесу, завдяки їх вибору в системі суб'єкт-суб'єктних стосунків врахування кінцевої цілі розвитку кожної окремої особистості. Проектування навчального процесу як принцип особистісно-орієнтованого підходу до його організації проектує не тільки наукову сферу,

²³³ Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. №. 85. Спецвипуск. С. 116-122.

але й майбутню професійну. За таких умов конкретна навчальна ситуація не тільки виступає в ролі проекту, але практично реалізується як реальний аспект професійної діяльності. Вихідним у цьому напрямку є положення, що навчання є провідним видом діяльності студента в процесі професійної підготовки, де всі переживання в навчальних ситуаціях виступають засобом набуття неповторного суб'єктного досвіду²³⁴.

Інтегративність знань, як принцип особистісно-орієнтованого навчання, забезпечує формування цілісності професійної підготовки майбутніх медиків. У свою чергу, дотримання принципу емоційності визначає шлях опанування знаннями, уміннями та навичками з конкретного навчального предмета шляхом емоційного переживання. У зв'язку з цим, важливо виділити ознаки особистісно орієнтованого підходу:

- організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- створення умов для самоактуалізації особистості; її активізація;
- забезпечення зовнішніх і внутрішніх мотивів здобувачів;
- отримання задоволення від вирішення навчальних завдань і завдань у співпраці з іншими суб'єктами освітнього процесу;
- забезпечення умов для самооцінювання, саморегуляції і самоактуалізації;
- перенесення акценту у функціях викладача на позицію фасилітатора, коуча, тьютора²³⁵.

Запровадження новітніх функціональних обов'язків коуча, фасилітатора, тьютора, модератора зумовлює модифікацію професіограми викладачів медичних ЗВО. При цьому слід зазначити, що західна система освіти значно раніше почала використовувати особистісно-орієнтований підхід і педагогіку партнерства. Таким чином вищезгадані функціональні ролі педагогів, які в українській освіті є новітніми, для викладацького складу західноєвропейських університетів вважаються усталено традиційними.

²³⁴ Галузяк В. М. Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 228 с.

²³⁵ Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. №. 85. Спецвипуск. С. 116-122.

Термін «коуч» (від франц. «*coche*», нім. «*kutsche*» – карета) зародився в студентському сленгу Оксфордського університету в 1830 р. Спочатку так називали наставника, який приводив студента складати іспит. Із 1861 р. це слово набуває нового значення – «тренер» (спочатку спортивний).

У сучасній міжнародній лексиці слово «коуч» означає категорію фахівців, що сприяють успіху в досягненні певної цілі, якісно нових результатів у професійній діяльності та житті особистості. Завдяки допомозі коуча в отриманні необхідних знань та навичок його клієнт здатний вирішувати свої завдання самостійно. У груповій роботі професійна роль коуча спрямована на оптимізацію колективної діяльності, допомогу учасникам своєї команди працювати ефективніше. Коучинг відповідно розглядається як цілеспрямована діяльність на розвиток сумісного соціального, творчого потенціалу учасників процесу з метою отримання максимально можливого результату. В українській освітній практиці коучинг набув розповсюдження завдяки впровадженню педагогіки партнерства, ставши практичним засобом виявлення й активізації внутрішнього потенціалу, задатків і здібностей усіх без винятку членів колективу здобувачів освіти²³⁶.

Фасилітатор (від англ. *facilitator*, лат. *Facilis* – легкий, зручний) – це особа, яка забезпечує успішну групову комунікацію. Завдяки тому, що фасилітатор контролює дотримання регламенту, правил, процедури колективної зустрічі, він створює умови для її учасників максимально сконцентруватись на досягненні конкретної мети. «У контексті етимології терміну, – зауважує мовознавець Н. Лелека, – це той, хто робить процес комунікації зручним та легким, допомагає групі зрозуміти загальну мету і підтримує позитивну групову динаміку для досягнення цілей дискусії і не захищає при цьому жодної зі сторін. Роль фасилітатора: 1) заохочення здобувачів до ефективного спілкування; 2) залучення здобувачів до дослідження, практичного застосування вмінь та навичок; 3) відстеження процесу навчання²³⁷.

²³⁶ Лелека Т. О. Функціонування англо-американських запозичень-синонімів сфери безперервної освіти в українській мові XXI століття.

²³⁷ Там само.

Інколи термін «фасилітатор» вживається замість терміну «модератор». Проте, існує чітка диференціація змісту цих понять, зумовлена функціональними відмінностями у змісті та меті їх професійних обов'язків. Якщо модератор має стежити за виконанням заздалегідь визначених правил та норм, то фасилітатор, в свою чергу, допомагає членам колективу знайти шлях вирішення питання. Водночас, як зазначає Н. Лелека: «модератор не відслідковує зміст з позиції відповідності завданню, а основна мета фасилітатора – покращити ефективність роботи групи, що виявляється на рівні якості контенту»²³⁸.

Згідно з дослівним перекладом, «тьютор» – це наставник, що достеменно відображає його сутність, зафіксовану в англійських джерелах ще в 1580 р. У класичних європейських університетах тьюторами називали старшу особу, котра мала опікувати студента під час занять. Починаючи з XIV ст. тьюторство позначає форму університетського наставництва студентів представниками професорського складу. У наступні століття відбувається розширення повноважень тьютора, зокрема, він одержує право визначати, які аудиторні заняття студенту краще відвідувати, яким чином складати план навчальної роботи, а також стежить за його академічною успішністю. Із XVII ст. тьюторська діяльність на офіційному рівні визначається невід'ємною складовою англійської університетської системи. У сучасній семантиці поняття «тьютор» визначається як педагогічна позиція, завдяки якій супроводжується освітній процес і забезпечується практична реалізація розробки індивідуальних освітніх програм для студентів.

Впровадження зазначених функціональних обов'язків вимагає від професійної діяльності викладача ЗВО особливих індивідуально-особистісних та професійно-діяльнісних якостей, а також сформованості базових компетентностей, необхідних для навчання майбутніх лікарів в умовах особистісно-орієнтованого навчання. Необхідність опанування базовими компетентностями, структура і зміст яких суттєво оновлюють завдання

²³⁸ Там само.

педагогічної діяльності, вносять зміни в професіограму викладачів медичних ЗВО. Приміром, професійно-педагогічна компетентність передбачає «обізнаність із новітніми науково обґрунтованими відомостями з педагогіки, психології, методик, інноватики для створення освітньо-розвивального середовища, що сприяє цілісному індивідуально-особистісному професійному становленню майбутніх фахівців у сфері охорони здоров'я; здатність до продуктивної професійної діяльності на основі розвиненої педагогічної рефлексії відповідно до провідних ціннісно-світоглядних орієнтацій, вимог педагогічної етики та вимог модернізації вищої ланки медичної освіти. Ця базова компетентність окреслює в професіограмі викладача таку новітню особистісну професійну якість як соціально-професійна мобільність.

Соціально-професійна мобільність викладача ЗВО проявляється в здатності до подолання стереотипів у педагогічній діяльності, творчого засвоєння нових функцій викладацької діяльності до сучасних соціокультурних та економічних умов. Соціально-професійна мобільність викладача передбачає: відкритість фахівця до інновацій, впевненість у своїх силах в процесі засвоєння нового прогресивного досвіду в медичній галузі та педагогічній діяльності; полівекторність мислення, здатність активно переходити від одного способу діяльності до іншого; критичність особистості, здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, визначаючи перспективи подальшого професійного зростання. Водночас, відмова викладача від стереотипів та його здатність до інновацій має обов'язково супроводжуватися критичним осмисленням інновації, вмінням підібрати найбільш ефективну для рішення освітнього завдання технологію²³⁹.

Модернізація професіограми викладача медичного ЗВО перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з впровадженням у освітню систему особистісно-орієнтованого навчання. Новітні функціональні обов'язки викладача актуалізують формування індивідуально-особистісних та професійно-діяльнісних якостей особистості, необхідних для розв'язання

²³⁹ Професійна мобільність учителя початкової школи: курс лекцій, опорні схеми / Автор-упорядник: О. І. Кіліченко. Івано-Франківськ, 2017. С. 19.

професійних завдань. Практичне впровадження докорінних змін у медичну освіту визначається необхідністю запровадження інноваційних змін у підготовці до викладацької діяльності науково-педагогічних працівників. Проте доводиться констатувати, що система професійно-педагогічної підготовки здебільшого ґрунтується на традиційних засадах. Це в свою чергу призводить до професійної орієнтації викладачів на освітню систему минулого століття, нівелювання сучасних інновацій у професійній діяльності. Новітні стандарти у формуванні професіограми сучасного викладача забезпечуються організацією процесу науково-педагогічної підготовки, спрямованої на формування його творчої, гуманістично спрямованої особистості лікаря і педагога.

Література

1. Бабин І. Зміна парадигми підходу до навчання в університеті – із орієнтованого на викладача до студентоцентрованого як основна вимога ЄПВО URL: http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/babyn_i.i._zbirnyk_voiv-kup_03.2016.pdf.
2. Вітенко І. С. Психологічні основи підготовки медичних кадрів. Харків: Основа, 1995. 158 с.
3. Бондар С. П., Мальований Ю. І., Матвієнко О. В. та ін. Гуманізація процесу навчання в школі: навч. посіб. Ін-т педагогіки АНН України. 2-е вид. доповн. Київ: Стилос, 2001. 256 с.
4. Галузяк В. М. Розвиток професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 228 с.
5. Качалова Л. П., Качалов Д. В., Качалов А. В. Личностно-ориентированный подход в образовании: педагогика личности. Пособие к спецк. Шадринск: Изд-во «Шадринский дом печати», 2007. 82 с.
6. Лелека Т. О. Функціонування англо-американських запозичень-синонімів сфери безперервної освіти в українській мові XXI століття. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/>.

7. Пантюк М. П. Креативні основи професіограми вчителя як суб'єкта виховання (історичний аспект). URL:
http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_67/3.pdf.
8. Прасол Н. О. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкових класів в умовах застосування кредитно-трансферної системи організації навчального процесу. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Вип. 1.33. 2011. С. 116-119.
9. Професійна мобільність учителя початкової школи: курс лекцій, опорні схеми / Автор-упорядник: О. І. Кіліченко. Івано-Франківськ, 2017. 112 с.
10. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.
11. Синявський В. В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування: метод. посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 84 с.
12. Яценко С. Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. *Проблеми освіти: наук-метод. зб.* Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. №. 85. Спецвипуск. С. 116-122.

3.4. COACHING TECHNOLOGIES AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

3.4. КОУЧИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Одним з перспективних напрямів управління якістю вищої освіти України є впровадження коучингових технологій, завдяки чому створюються умови для формування особистості майбутнього фахівця, здатного до реалізації своїх потенційних можливостей, самостійному прийняттю відповідальних рішень в різних ситуаціях життєвого вибору, прогнозуючи їх можливі наслідки тощо. Слід зазначити, що феномен «коучинг» у системі вищої освіти з'явився лише декілька років тому і є новим напрямом у педагогічній науці та практиці, який ґрунтується на основі постановки мети та максимально швидкому просуванні до її реалізації засобами мобілізації внутрішнього потенціалу особистості, освоєння передових стратегій досягнення результату, розвитку й удосконалення необхідних умінь і навичок. Створений на перетині психології, менеджменту, філософії і логіки, коучинг є універсальним інструментом для розкриття внутрішнього потенціалу особистості.

Використання коучингових технологій в системі вищої освіти України є особливо важливим, оскільки сьогодні сучасний ефективний викладач вищої школи – це фахівець, що поєднує в собі безліч ролей таких як: консультант, наставник, тьютор, фасилітатор, коуч, дослідник, мотиватор, аналітик і менеджер інформаційних ресурсів, експерт, проектувальник навчальних курсів, який вибирає зміст навчання, підбирає і розробляє технології навчання та організації навчального процесу тощо. І кінцевим результатом успішності такої роботи є кваліфікований фахівець, який конкурентоспроможний на ринку праці, орієнтований на професійний розвиток і який здатний навчатися протягом життя. Застосовуючи коучингові технології викладач вищої школи виконує роль коуча, що стимулює процес професійного та особистісного

розвитку майбутніх фахівців, надаючи можливість розробити певну кількість варіантів побудови індивідуальної освітньої траєкторії. Крім того, коучинг є одним з ресурсних аспектів педагогічної діяльності і передбачає виведення взаємин між викладачем і студентом на новий рівень міжособистісної взаємодії на основі зацікавленості та співпраці. Іншими словами коучинг в більшій мірі допомагає особистості навчатися аніж вчить.

На наше переконання, чого можна досягнути викладачу за допомогою технологій коучингу – це, передусім, можливість виявити все найкраще, що є в особистості студента, і на основі цього допомогти йому поставити перед собою завдання професійного розвитку. Це сприяє стимулюванню студентів до більш глибокого усвідомлення своєї мети, необхідних ресурсів та наявних обмежень, а також допомагає визначити напрямок професійного розвитку. І основний обов'язок студента буде полягати у тому, щоб взяти на себе відповідальність за вирішення поставлених завдань і робити все, про що він домовлявся в рамках коучингової взаємодії. Бо відомо, що люди по справжньому можуть бути відповідальними тоді, коли вони приймають безпосередню участь у прийнятті рішень та постановці цілей, коли вони залучені до процесу, а не коли їм нав'язують рішення. Викладач, який використовує коучинговий підхід / коуч-підхід, таким чином стимулює творчий пошук рішень і підтримує мотивацію студентів на досягнення цих цілей. Іншими словами, в рамках коучингових технологій студенти самі знаходять свій унікальний спосіб досягнення мети. А викладач створює атмосферу креативності, творчості, довіри, де студент потрапляє у простір пошуку альтернатив, і відчуває, що його ідеї та пропозиції не залишаються без уваги. Тобто, завдяки коуч-підходу, характерні рисами якого є роз'яснення, уточнення, підтримка, заохочення та планування нових шляхів і дій, що вкраплюються в нашу повсякденну поведінку, міжособистісну комунікацію, в процесі навчання формуються навички поведінки у критичних ситуаціях, відпрацьовуються уміння збагачувати діяльність новими способами виконання, відбувається розвиток

професійної гнучкості й мобільності і, нарешті, це одержання насолоди як від самої діяльності, так і від її результатів тощо.

Зміна цілей, змісту освіти, інтенсивний розвиток інноваційних освітніх технологій, з одного боку, і поява нових, ускладнених функцій викладача, з іншого, розширили професійне поле і педагогічну лексику такими поняттями як «фасилітатор», «модератор», «тьютор», «едвайзер», «тренер», «коуч» тощо. І хоча поява великої кількості запозичених із західних практик специфічних термінів є дискусійним питанням і вимагає уточнення сфери їх використання, тим не менше, аналіз останніх тенденцій показує, що вони закріплюються у вітчизняній педагогіці.

Дослівний переклад слова «коучинг» – «тренерство». Коуч – це тренер, здатний зробити з людини чемпіона, тобто мова йде про виховання переможців (winner-making). Слово «коуч» – далеко не нове. Воно має угорське походження і закріпилося в Англії у XVI столітті. В той час воно означало віз, карету. Тут проглядається одна з глибоких аналогій терміну – «те, що швидко доставляє до мети і допомагає рухатися». Позніше, у другій половині XIX століття, англійські студенти називали цим терміном приватних репетиторів. На початку дев'яностих років XIX століття це слово увійшло в спортивний лексикон, як назва спортивного тренера, який дійсно допомагає використати усі внутрішні ресурси і піднятися на наступний рівень. Пізніше термін «коучинг» перейшов на означення будь-якої діяльності, пов'язаної з наставництвом, інструктуванням і консультуванням. З 80-х років XX століття коучинг офіційно визнаний у бізнесі. На сьогодні існує приблизно 50 шкіл і біля 500 видів коучингу, починаючи від VIP-коучінгу і закінчуючи соціальною роботою. Як окрема професія коучинг сформувався на початку 90-х років XX століття. У США професія коуча офіційно визнана у 2001 році завдяки Міжнародній Федерації Коучів.

Провідні дослідження у цій галузі здійснювалися, реалізовувалися в бізнесі та в галузі неформальної освіти. Вони розглядають технологію коучингу як ефективний чинник розкриття потенціалу особистості у різноманітних галузях

діяльності (консультуванні, економіці, бізнесі, спорті, навчанні), інтегруючи окремі знання і методи, що застосовують у психології, філософії та соціології.

Одним із сучасних видів коучингу є освітній коучинг («edu-coaching»), який широко застосовують в освіті дорослих, неформальному навчанні, на курсах підвищення кваліфікації, професійної перепідготовки, навчанні на підприємствах тощо.

На думку одного із засновників коучингу, Т. Голлві, коучинг – методика розкриття потенціалу особистості для максимізації власної продуктивності та ефективності. Коучинг більше допомагає особистості навчатися, ніж вчить. Це не тільки техніка, яка застосовується в певних обставинах. Це метод управління, метод взаємодії з людьми, спосіб мислення особистості.

В Україні дослідження технології коучингу в професійній освіті здійснила С. Романова, зазначивши, що коучинг – це взаємостосунки між викладачем і студентами, коли викладач ефективно організовує процес пошуку студентами кращих відповідей на питання, що їх цікавлять, допомагає студентам розвиватися, закріплювати нові навички і досягати високих результатів у своїй майбутній професії.

На наше переконання, вдосконалення готовності викладачів до професійної діяльності не повинно обмежуватися формальними рамками лекцій та семінарських занять, а має стати неперервною системою на зразок коучингу.

Парадигма коучингу, як особливого стилю навчальної взаємодії, базується на наступних позиціях:

- Люди здатні змінюватися лише в тих випадках, коли самі захочуть цього і готові до цього.
- Наші переконання щодо власних можливостей, напряму пов'язані з нашими досягненнями.
- Те, як ми визначаємо успіх, здійснює прямий вплив на наші досягнення.
- Ми обмежуємо наш потенціал рамками наших переконань (наприклад, передбачаючи, що певні речі неможливі через зовнішні або ситуаційні бар'єри).
- Люди вчаться лише тоді, коли дійсно залучені в процес.

- Ми можемо вчитися за допомогою всього, що ми робимо, проте навчання відбувається лише тоді, коли ми мислимо і будуємо плани на майбутнє.

- Для того щоб допомагати іншим, ми повинні безперервно прогресувати самі.

Отже, метою коучингу в освіті є:

- розкриття внутрішнього потенціалу особистості студента;
- розвиток особистості через делегування відповідальності;
- досягнення високого рівня відповідальності і усвідомлення у всіх учасників коучингу.

Для досягнення поставлених цілей вирішуються наступні завдання:

- здійснюється діагностика і моніторинг освітнього процесу, що дозволяє враховувати і прогнозувати зміни, які відбуваються в результаті застосування інноваційних програм і технологій;
- створюються умови, спрямовані на ефективну організацію процесу пошуку студентом шляхів досягнення важливих для нього цілей і вибору оптимального темпу просування;
- освоюються інноваційні методики і технології.

Виокремлюють два основних напрями використання коучингу в системі освіти:

1. Супровід студентів під час освітнього процесу (здебільшого у вищій школі та післядипломній освіті). Наприклад, коучинг широко використовується у бізнес-школах у програмах МБА. Індивідуальна робота з професійним коучем підтримує самостійну розробку і реалізацію плану персонального розвитку студента, його кар'єрного просування. Така програма є гнучкою і складається під потреби конкретного студента.

2. Підтримка управлінської діяльності та організаційних змін у освітніх закладах всіх типів. Такі зміни останнім часом стають неперервними, тому використання коучингу дозволяє вибудувати їх як цілеспрямовано організований процес.

У зарубіжній практиці вищої освіти деякі університети звертаються до професійних коучингових сервісів, які пропонують спеціалізовані організації-провайдери. За словами виконавчого директора канадської компанії-провайдера коучингових послуг, інтеграція коучингу в програми університетів та післядипломної освіти є яскравим прикладом того, як сфери приватного бізнесу та освіти об'єднують свої зусилля, для того щоб краще підготувати студентів. З досвіду деяких ЗВО, «вбудовані» послуги коучингу актуальні і для випускників університетських програм, оскільки роботодавці не надають їм послуги з планування кар'єри. Наявність коучингу підсилює привабливість ЗВО в умовах складної ситуації на ринку праці, яка породжує попит на коучингові послуги з побудови кар'єри.

Коучинг має значний потенціал для професійної підготовки педагогів. Засновники концепції когнітивного коучингу А. Коста та Р. Гармстон вважають, що досвідчені педагоги можуть опосередковано через свій досвід підвищити здатність своїх колег сприймати та обсервувати інформацію і приймати педагогічні рішення шляхом підвищення їхніх когнітивних можливостей.

Фахівець з психології освіти дорослих Д. Колб, автор циклічної чотирьохступеневої емпіричної моделі процесу навчання та засвоєння нової інформації (Experiential Learning Model), вважає, що існує чотири стадії циклу навчання за допомогою досвіду: етап конкретного досвіду, етап рефлексивного спостереження, етап абстрактної концептуалізації, етап активного експериментування. Перший етап характеризується тим, що ті, хто навчаються, тяжіють до використання конкретного особистого досвіду або здобувають його у просторі освітнього процесу, організованого коучем. Другий етап створює умови для критичного осмислення, рефлексивного спостереження за набуттям досвіду та обговорення цих питань з іншими. На етапі абстрактної концептуалізації студенти отримують можливість конструювати та прирощувати знання, результатом чого стають висновки, зроблені завдяки спільній роботі. Для заключного етапу цього циклу важлива перевірка набутого

практикою, що може стати новим циклом навчання. Стадія активного експериментування може відбутися як частина подальшої освіти або професійного зростання, що підкреслює практичну значущість коучингу в освіті.

Серед багатьох коучингових технологій, які можна використовувати в навчальному процесі системи вищої освіти, належить назвати «Колесо балансу», модель GROW, стратегія Уолта Діснея, модель COACH, метод «воронки запитань», техніки «картезіанських запитань», використання метафор та метафоричних асоціативних карт тощо.

Коучингові запитання взагалі є ефективним інструментом в роботі викладача, які можуть пробудити креативне мислення, змусити замислитися або мобілізувати усі сили для досягнення поставлених цілей за допомогою точного та глибокого питання. Постановка правильних, «сильних» питань захищає від пасивного прийняття того, про що говорять інші, протидіє стагнації, а також надихає на застосування власних творчих здібностей при рішенні тощо. Тут доречно пригадати давню мудрість: «Правильно задане питання – це половина відповіді!». Методика сильних відкритих питань, як одна з коучингових технологій, що використовується в навчальному процесі, дозволить розширити рамки свідомості, а також має стимулювати пошук відповідей і рішень, допоможе вибудувати логічні та причинно-наслідкові зв'язки, що будуть сприяти більш глибокому аналізу.

Наприклад, серія запитань за методикою коучингу для визначення потреб, сподівань і готовності студентів щодо вивчення теми / дисципліни може включати наступні:

- Якими знаннями і вміннями ви би хотіли оволодіти у процесі вивчення теми / дисципліни? Якими вже володієте? Де отримали ці знання / вміння?
- Що для вас означає «краще»? Як і за якими критеріями можна оцінити «краще»?
- Якщо вас питатимуть через певний час після закінчення навчання, то що би ви хотіли відповісти про отримані знання і вміння?

– Чи ви знаєте когось, хто вже володіє схожими знаннями та уміннями? Чим вони займаються і як виконують свою роботу? Що з цього хотіли би ви робити краще, так само?

Традиційними методами коучингу, які доцільно застосовувати на різних стадіях навчального процесу, є вправи на розвиток умінь постановки цілей і стратегічного планування, такі як GROW, SMART або SMAC; вправи «мозковий штурм», «колесо життя», «асоціації» і «тайм-менеджмент»; ведення щоденників, стимуляції, візуалізації, шкалування на визначення своїх умінь, мотивів, обмежень тощо. Зміст перелічених методів базується на триступеневій схемі: мета – дія – результат. Вони навчають студентів ставити перед собою завдання і виконувати його.

Зокрема, методика SMART (абревіатура слів «specified» (конкретний), «measurable» (вимірюваний), «agreed» (узгоджений), «realistic» (реалістичний), «timed» (обмежений у часі) або SMAC (абревіатура слів «specified» (конкретний), «measurable» (вимірюваний), «achievable» (досяжний), «challenging» (стимулюючий) тренує уміння ставити чіткі, конкретні, обмежені в часі реалістичні цілі, досягнення яких матиме суттєвий вплив на особисте або професійне життя; цей вплив вимірюється певними конкретними категоріями та узгоджується із життєвими планами і теперішньою ситуацією студента.

На нашу думку, для формуванню умінь самоорганізації і саморегулювання освітньої діяльності студентів, доцільно використовувати традиційну для коучингу чотириступеневу модель GROW, розроблену Дж. Уітмором. Чотири літери назви моделі відповідають першим буквам слів, що означають етапи проведення навчальної дискусії або стадії на шляху до вирішення проблеми: – перший етап «goal» (у пер. з англ. ціль) – визначення цілей і завдань вирішення окресленої проблеми; – другий етап «reality» (з англ. реальність) – окреслення стану проблеми, визначення ресурсів, знань, необхідних для її вирішення; – третій етап «option» (з англ. варіант) – пошук можливих шляхів вирішення проблеми, вибір найоптимальніших; – четвертий етап «will» (з англ. воля) – застосування обраних стратегій, перевірка в дії.

Ефективною, на наш погляд, є також вправа «Зміни перспективи», яка дозволяє побачити і вивчити проблему з різних перспектив. Її мета – навчити студентів розуміти точку зору іншого, побачити проблему очима іншої людини, подивитися на неї «під іншим кутом», щоб дослідити ґрунтовніше, ширше. Цей метод можна також порадити студентам для підготовки індивідуальної презентації або доповіді на певну тематику, запропонувавши попередньо «програти» виступ і «побачити» його очима інших: студента-колеги, викладача, стороннього слухача, тощо. Комплексний характер реалізації технології коучингу полягає в забезпеченні умов для його реалізації завдяки дотриманню послідовності етапів повного циклу коучингу та впровадження методики повного циклу коучингу (Рис. 1).

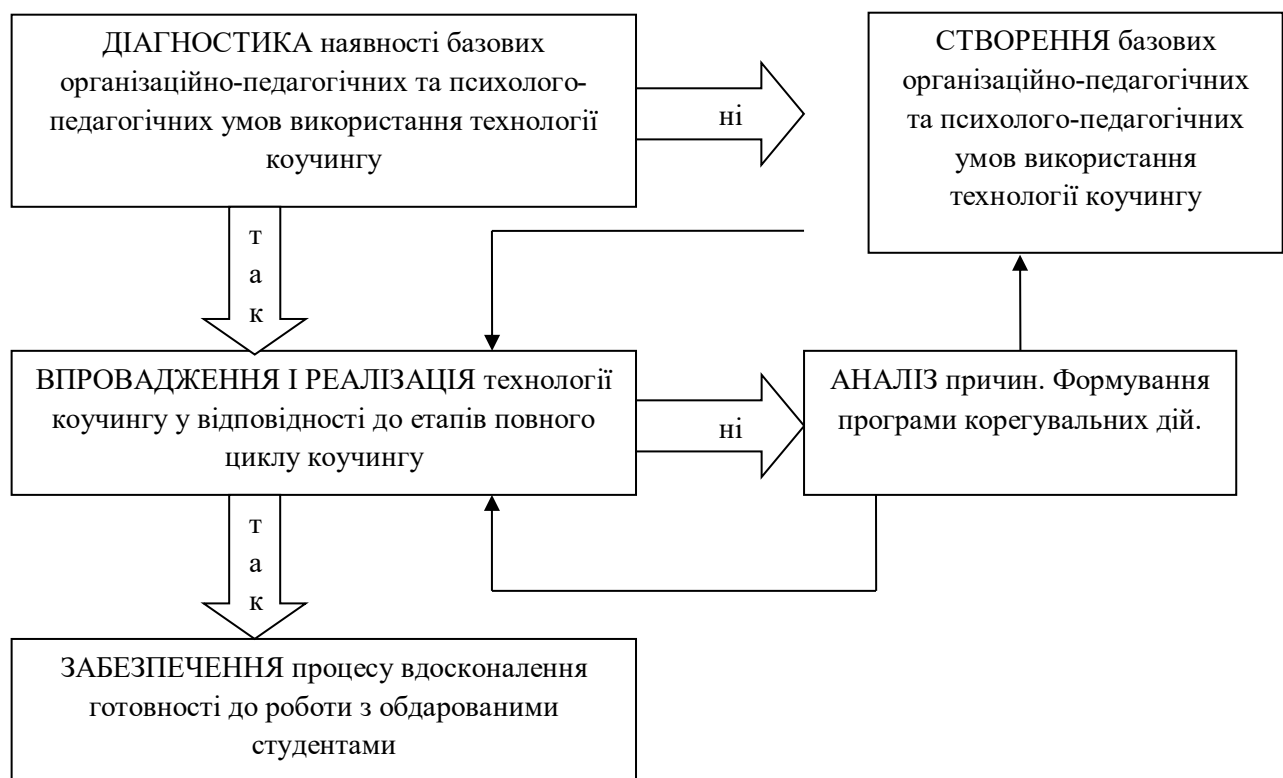

Рис 1. Алгоритм використання методики повного циклу коучингу

Технологію коучингу у вищій школі можна застосовувати у процесі викладання різних дисциплін на практично-семінарських заняттях, для виконання науково-дослідних завдань, курсових і дипломних робіт з метою стимулювання самостійного пізнавального пошуку, прийняття рішень, розвитку незалежності, відповідальності, впевненості у власних можливостях.

Ми виокремили базові психолого-педагогічні та організаційно-педагогічні умови, які забезпечують використання коучингу у процесі викладання навчальних дисциплін.

До *психолого-педагогічних* умов ми віднесли: прагнення та професійно-особистісна готовність досвідченого викладача прийняти гуманістичну філософію коучингу і готовність застосовувати коуч-технології; відсутність у досвідченого викладача яскраво вираженого авторитарного стилю керівництва або готовність його змінити; готовність досвідченого викладача до системного підходу у формуванні готовності до навчання; опанування досвідченим викладачем теорією та технологією коучингу: володіння стратегіями, інструментарієм, моделями коучингу.

До *організаційно-педагогічних* умов належать: наявність розробленої програми консультацій до кожного етапу повного циклу коучингу; наявність методичного забезпечення програми консультацій до кожного етапу повного циклу коучингу; кадрове забезпечення реалізації повного циклу коучингу; наявність діагностичного інструментарію для здійснення моніторингу процесу і результатів реалізації повного циклу коучингу; наявність графіку коуч-сесій на кожному етапі повного циклу коучингу.

Отже, швидкоплинні зміни у соціальному, економічному та політичному житті нашого суспільства відповідно впливають і на систему вищої освіти. На нашу думку, слід акцентувати увагу на тому, що кожна людина унікальна і здатна до навчання, тож адаптація при цьому може відбутися тільки на основі позитивного відношення до особистості студента, що є запорукою розкриття його потенціалу. При цьому потрібно пам'ятати, що єдиний шлях до кращого результату можливий тільки через роботу над собою, впевненість у поставленій меті та вірі в себе. Тому коучинг виступає одним з потужних засобів, що сприяє як особистісному, так і професійному розвитку як студентів, так і власне викладачів, а, отже, є одним із засобів підвищення якості вищої освіти. Загальну основу коучингу можна описати декількома словами: партнерство; розкриття потенціалу; результат.

3.5. DEVELOPMENT OF TIME MANAGEMENT SKILLS AS AN INTEGRAL COMPONENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF THE XXI CENTURY

3.5. РОЗВИТОК НАВИЧОК ТАЙМ - МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ XXI СТОЛІТТЯ

Однією з актуальних проблем удосконалення професійної майстерності майбутніх учителів початкових класів є не тільки формування здатності адаптуватися до змінних умов сьогодення, готовності самостійно здобувати знання і критично мислити, застосовувати їх на практиці, а й вміння організації навчального процесу, ефективного розподілення робочого часу. Реальна ситуація свідчить про те, що більшість педагогів не планують свій день або роблять це нераціонально.

Оскільки час є скінченною формою життєвої енергії, без якої неможливо існувати і розвиватись, то він потребує ретельно продуманих підходів до його управління. Невід'ємним помічником в організації часу майбутнього вчителя може стати навичка тайм-менеджменту. Впровадження навчання для майбутніх вчителів початкових класів, що орієнтується на формування і розвиток у них навички тайм-менеджменту, є необхідною запорукою якісної сучасної освіти XXI ст. Уміння правильної організації власної діяльності, грамотного керування та управління часом забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес, а освіта в його розвитку відіграє основну роль. Освіта XXI ст. в Україні – це освіта для людини. В її основі – виховання відповідальної особистості, здатної до самоосвіти і саморозвитку, яка вміє аналітично мислити, опрацьовувати різного роду інформацію, використовувати отримані знання, вміння і навички для творчого розв'язання проблем, прагне змін на краще для свого життя і життя своєї держави.

Питання підвищення ефективності організації робочого часу педагогів розглядалися низкою вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідженням розвитку тайм-менеджменту займаються такі зарубіжні вчені: Б. Трейсі, І. Халан, Ф. Конел, Дж. Клеменс, С. Уорл, С. Прентіз, О. Морозова, Г. Архангельський, Д. Гессен, Т. Еріксен та ін. Серед українських науковців зазначеною темою цікавляться: А. Воцьківська, О. Грімов, О. Колесов, Н. Крукевич, С. Кулакова, О. Майсюра, Н. Черненко та ін. Проте недостатньо вивченим залишається питання удосконалення професійної майстерності майбутніх учителів початкових класів, висвітленню якого присвячена дана публікація.

Ми мали на меті висвітлити теоретичні аспекти удосконалення професійної майстерності майбутніх педагогів за допомогою ефективного планування робочого часу в умовах НУШ.

Основним завданням вищої школи перед сучасним суспільством є якісна підготовка студентів, здатних до самостійного здобування знань, їх практичного використання, критичного мислення, адаптації до змінних умов сьогодення. Система вищої освіти визначає розвиток особистості в контексті її професійного становлення та вимагає від особистості такі якості як здатність до самоорганізації, організації навчального процесу, вміння планувати власний час, від яких залежить успішність в навчанні та подальша кар'єра майбутнього фахівця.

Кожна людина є володарем власного часу – ресурсу, необхідної та невід'ємної складової життя – 24 години на добу. Система сучасної освіти покликана не лише давати студентам певну систему знань, формувати, розвивати й виховувати в них відповідні вміння та навички, творче мислення, але й озброювати методикою самостійного пошуку і здобуття інформації, необхідної для подальшої професійної діяльності. Пріоритетним напрямом розвитку освіти є впровадження сучасних технологій, що забезпечують подальше вдосконалення навчально-виховного процесу, ефективність освіти, підготовку майбутніх педагогів до професійної діяльності. Час сьогодні є

цінністю, і від того, наскільки правильно студент організує свою працю, залежить його подальше особистісне зростання. У зв'язку з цим, невід'ємним помічником студента може стати тайм-менеджмент, спрямований на організацію часу і встановлення пріоритетів при його використанні.

Поняття тайм-менеджменту є доволі новим і виникло лише у другій половині XX ст. Цей період став початком проведення перших масових тренінгів та розробок програм, присвячених управлінню часом. Вперше термін «тайм-менеджмент» був використаний Клаусом Меллером у 70-ті роки. Саме поняття «тайм-менеджмент» походить від англійського «time management» і означає технологію організації людиною свого часу і збільшення ефективності його використання.

Тайм-менеджмент майбутнього вчителя – це систематичне використання комплексу методик організації навчальної діяльності в повсякденній практиці з метою підвищення ефективності самоорганізації. Валерій Усов детально аналізує головні аспекти управління часом, на основі яких формує своє визначення. На думку Усова, тайм менеджмент – це управління перерозподілом обсягу роботи, необхідних ресурсів та зміни її змісту в заданому часі і просторі²⁴⁰.

На думку В. Кулікової, тайм-менеджмент – це система методик, за допомогою яких особистість може досягти відмінних результатів, не заганняючи себе в тісні межі. Звичайно, планування є важливим компонентом системи управління часом, але це не єдиний метод, що використовується тайм-менеджментом. Наука управління часом, або тайм-менеджмент (time management – організація часу) – це галузь знань, присвячена вивченню проблем і методів оптимізації тимчасових витрат у різних сферах людської діяльності, за допомогою якої будь-яка людина може грамотно управляти своїм часом, без зусиль визначати, що для неї важливе, на що насамперед необхідно витратити час і сили.

²⁴⁰ Усов В. Тайм-менеджмент в системі внутрішнього навчання. *Менеджмент і менеджер*. 2006. № 5. С. 57-59.

Методику тайм-менеджмент розглядають не лише як організацію часу, а як комплексну систему управління персональною діяльністю та частину самоменеджменту.

Технологія «тайм-менеджмент» за своєю суттю є глибоко педагогічною, оскільки вона:

- включає взаємодію викладача і студента;
- адекватна компонентам педагогічного процесу (мета, завдання, зміст, методи, засоби, форми і результати взаємодії);
- формує ціннісний підхід до часу, феномена самоорганізації, процесу навчання;
- сприяє особистісному зростанню студента, здійснюючи часову навігацію самостійної роботи та конкретних умінь самоорганізації.

Тайм-менеджмент як педагогічна технологія в житті студента – це послідовна й цілеспрямована діяльність, що ґрунтується на застосуванні технік організації особистої та навчальної діяльності в повсякденній практиці з метою оптимального використання власного вільного часу²⁴¹.

Отже, поняття «тайм-менеджмент» полягає в управлінні своєю діяльністю за допомогою використання відповідних методів та інструментів, що максимально оптимізує якість виконання роботи як професійного характеру, так і особистісного.

На основі накопиченого досвіду з управління часом, вчені формують власні бачення щодо категорії тайм-менеджменту.

Для управління часом існує безліч методик і принципів тайм-менеджменту. Тайм-менеджмент включає в себе широкий спектр діяльності, серед яких: постановка цілей; розподіл часу; складання списків; розстановка пріоритетів; аналіз використання часу тощо. Технологія тайм-менеджменту відкриває можливість кожному студентові ефективно планувати розклад свого дня, тижня, місяця²⁴².

²⁴¹ Колесов О. С. Тайм-менеджмент – управління часом. *Збірник наукових ВНАУ. Серія: Економічні науки.* № 2 (53). Т. 3. Вінниця: Вінницький національний аграрний університет, 2011. С. 61-69.

²⁴² Тайм-менеджмент як основа успішного навчання в закладі вищої освіти. Мінськ: 2015. 37 с.

Тайм-менеджмент допомагає студентові визначити пріоритети, здійснити попереднє планування й чітку організацію, контролювати власний час. Основними завданнями тайм-менеджменту є:

- 1) підвищення власної працездатності студента;
- 2) постійний контроль за якістю виконаного;
- 3) аналіз щоденного розпорядку дня та його оптимізація;
- 4) вдосконалення навичок використання бюджету власного часу;
- 5) вміння відмовлятися від неефективних і нераціональних видів діяльності;
- 6) раціональне планування часу й виконання всіх поставлених завдань у визначені проміжки часу;
- 7) правильна організація часу для навчальної діяльності та відпочинку.

Головним принципом технології тайм-менеджменту є постійне виконання дій. Відновити діяльність завжди набагато складніше, ніж постійно підтримувати її. Визначальне значення при цьому має не швидкість виконання дій, а їх безупинність та неперервність. Для використання окресленої технології не менш важливим є правильне визначення задач, належна постановка мети.

Головне правило тайм-менеджменту – кожен день просуватися вперед. Наприкінці кожного дня слід здійснювати аналіз виконаних завдань та часу, який було витрачено на їх виконання. Необхідно визначати причини, які спричинили невиконання поставлених завдань, виклали невдачу²⁴³.

Ефективне використання тайм-менеджменту як технології формування культури навчальної діяльності майбутніх педагогів умовах НУШ передбачає врахування індивідуальних особливостей відповідних механізмів студентів, таких як біологічний годинник, тип організації часу, темперамент. Використання такого підходу в організації та плануванні власного часу допоможе максимально підвищити продуктивність розумової діяльності. Окрім цього, потрібно враховувати й інші індивідуальні особливості студентів, що можуть слугувати негативними чинниками, відволікати від процесу розумової

²⁴³ Тайм-менеджмент як основа успішного навчання в закладі вищої освіти. Мінськ: 2015. С. 7.

праці та значно знижувати її продуктивність, зокрема: ставлення до шуму, здатність виконувати монотонну роботу, вміння переходити від виконання одного типу розумової праці до іншого тощо. Тайм-менеджмент як педагогічна технологія у житті студента – це послідовна, цілеспрямована діяльність, що ґрунтується на застосуванні технік навчальної діяльності з метою ефективного використання власного вільного часу в повсякденному житті.

Технологія тайм-менеджменту, як організаційно-технічна складова навчально-виховного процесу студентів, має такі основні ознаки: алгоритмічність у самоорганізації навчальної діяльності; унікальність особистісного стилю кожного студента в здійсненні самоорганізації навчальної діяльності; постійна готовність оптимально використовувати власний вільний час.

При плануванні свого робочого часу необхідно орієнтуватись на успішну стратегію. Це дозволить не тільки ефективно використовувати час, а й зберігати внутрішній баланс й рівновагу, що є основою у профілактиці професійного вигорання майбутнього вчителя. Отже, слід планувати такий обсяг завдань, з яким студент може реально впоратися. Для складання хорошого плану з чітким зазначенням використаного часу необхідно розподілити свої завдання на довго, середньо- і короткострокові.

План на робочий день є найважливішою сходинкою у плануванні робочого часу, він постійно контролюється і коригується з урахуванням обстановки і за допомогою методів впорядкування планів робочого часу.

До методів впорядкування планів робочого часу відносять: метод «Альп», «ABC», принцип Парето, піраміда Франкліна, метод ALPEN, «матриця Ейзенхауера», АБВГД-аналіз, ABC-аналіз, «Дерево цілей», «7R», «SMART», «Getting Things Done (GTD)», метод Помідоро, метод хронометражу, науково-методичні поради П. Дракера, А. Лейкена, С. Кові та ін.

Метод «Альп» охоплює п'ять стадій: впорядкування завдань; оцінка тривалості дій; резервування часу (у співвідношенні 60:40); прийняття рішень по пріоритетах і передоручення; контроль обліку виконаного.

Черговість виконання справ можна встановлювати за допомогою принципу Парето (у співвідношенні 80:20). Відповідно до цієї теорії можна зробити висновок щодо використання робочого часу фахівця: за перші 20% витраченого часу досягається 80% результату. Решту 80% витраченого часу дають лише 20% загального результату.

У аналізі «ABC» усі завдання поділяються на три класи відповідно до їх значимості. Найбільш важливі справи становлять 15% загальної їх кількості, якими займається фахівець. Внесок цих задач для досягнення цілі складає близько 65%. Важливі завдання становлять 20% загальної їх кількості, значимість їх для досягнення цілі приблизно дорівнює 20%. Менш важливі (малоістотні) завдання становлять 65% загальної їх кількості, а їх значимість дорівнює 15%.

Для використання ABC аналізу необхідно дотримуватись наступних правил:

1. Скласти список всіх майбутніх завдань.
2. Систематизувати їх за важливістю і встановити черговість.
3. Пронумерувати ці завдання.
4. Оцінити завдання відповідно по категоріям А, В і С.
5. Завдання категорії А (15% загальної їх кількості) вирішує перший керівник.
6. Завдання категорії В (20%) підлягають передорученню.
7. Завдання категорії С в силу своєї незначущості підлягають обов'язковому передорученню.

Прискорений аналіз за принципом Ейзенхауера. Цей принцип є допоміжним у тих випадках, коли необхідно терміново прийняти рішення про пріоритетність виконання завдань. Пріоритети встановлюються за такими критеріями, як терміновість і важливість завдання. Вони поділяються на чотири групи:

- термінові (важливі) завдання; їх виконує менеджер;

- термінові (менш важливі) завдання; менеджер може передоручити їх рішення іншим особам;

- менш термінові (важливі) завдання; менеджеру не обов'язково вирішувати їх відразу, але вирішити їх він може пізніше сам;

- менш термінові (менш важливі) завдання; менеджер повинен передоручити їх рішення іншим особам²⁴⁴.

Для покращення управління власним часом сучасним майбутнім учителям запропоновано дотримуватись таких рекомендацій:

Планувати час. Планувати час необхідно в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі (тобто ставити собі цілі на день, на тиждень, на місяць, на рік і далі). Починати планування необхідно з короткострокових планів на день, які складаються напередодні з вечора, а в кінці дня аналізуються. Планування можна здійснювати двома способами: на папері (в блокноті, органайзері); електронному вигляді (гугл-календарі, різноманітні веб-сервіси, мобільні додатки).

Боротися з поглиначами часу. Застосовуючи правила тайм-менеджменту, намагайтеся вже відразу виключати зі свого робочого процесу всіх поглиначів часу (соцмережі, телевізор, комп'ютерні ігри, балаканина мобільним телефоном та ін.).

Розставляти пріоритети. Необхідно розділити усі завдання на термінові і важливі. Розпочинаючи новий день, необхідно приступати до термінових і важливих справ, після їх завершення – до термінових і не дуже важливих, потім важливі і не дуже термінові і так далі, в міру спадання терміновості і важливості. Не можна переходити до менш важливих і менш термінових справ, поки ви не закінчили більш важливі і більш термінові²⁴⁵.

Приступати до справ необхідно від складного до простого. При плануванні робочого часу найскладніші завдання необхідно ставити на початок дня, а потім рухатися до кінця дня в міру спадання складності. Така

²⁴⁴ Артеменко І. Е. Формування навичок тайм-менеджменту у майбутнього соціального працівника в умовах вищого навчального закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2017. Вип. 23. С. 140-141.

²⁴⁵ Управління часом.

розстановка задач необхідна тому, що на початку робочого дня в людини є більше сил впоратися зі складними задачами.

Розбивати складні справи. Якщо задача складна і її не можна виконати одразу, тоді її треба розділити на підзадачі і вона не буде здаватися такою складною. Приступаючи до виконання нескладних задач поступово втягуєшся у роботу і в кінцевому результаті розв'язуєш складну задачу.

Використовувати техніку дедлайну (з англ. deadline – крайній строк, граничний термін), тобто встановлювати час на виконання завдань на день. Такий підхід дає можливість бути більш сконцентрованим і продуктивним в роботі і не відволікатися на зайві справи.

Делегувати завдання. Якщо дану роботу може виконати хтось за вас, доручайте її. Це дозволить вивільнити вам час на інші більш важливі справи.

Говорити «Ні!» тим справам, що не стоять у Вас у пріоритеті. Не дозволяйте користуватись іншим вашим особистим часом. Відмовляти тактовно, щоб було зрозуміло, що відмовляєтесь ви саме від завдання, а не від людини.

Відпочивати. Тобто в роботі необхідно робити маленькі перерви, використовуючи метод «помідор» для відновлення концентрації уваги на завданні.

Мотивувати себе. Якщо у вас є мета, ви починаєте ефективно використовувати свій час, оскільки без мотивації усі вище наведені методи «тайм-менеджменту» не працюють ефективно²⁴⁶.

Серед найбільш визнаних та ефективних технік тайм-менеджменту називають систему, створену Бенджаміном Франкліном – американським політиком, дипломатом, винахідником, письменником та журналістом (Рис. 1).

Візуально цю технологію нами зображено на Рис. 1 у вигляді сходинкової піраміди, а процес її використання – як процес її будівництва.

²⁴⁶ Ратушняк О. Г. Аналіз використання методів тайм-менеджменту сучасною молоддю. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2019. № 2. С. 71.

Перший рівень (поверх) – формування списку головних життєвих цінностей людини, другий – визначення глобальної мети (місії), третій – складання генерального плану для досягнення мети, четвертий – довготерміновий план (планування на найближчі 3-5 років із зазначенням конкретних цілей і термінів їх виконання), п'ятий – короткотерміновий план (планування на термін від декількох тижнів до декількох місяців), шостий рівень – план на день. Піраміда Франкліна²⁴⁷ з часом отримала інші назви: «Метод саямі», «як з'їсти слона» та ін.

Рис. 1. Піраміда Франкліна²⁴⁸

Піраміда Франкліна відрізняється від інших методик тим, що вона займається плануванням не тільки часу, а й зайнятстю та шляхами досягнення глобальної мети. Головне завдання піраміди – поставити мету, реалізувати її, не дивлячись ні на що. Кожній людині слід спрямовувати свою діяльність на результат.

²⁴⁷ Twelve Time Management Habits to Master in 2013: website.

²⁴⁸ Там само.

Брайан Трейсі в своїй книзі «Результативний тайм-менеджмент»²⁴⁹ запропонував ще одну модель, яка гарантує високу продуктивність. Це способи правильної організації мислення, застосовуючи які можна встигати робити вдвічі або навіть втричі більше завдань за той самий час. Модель можна використовувати у навчально-виховному процесі з учнями, домагаючись більшої ефективності. Трейсі назвав її «7R», тому що назва кожного способу англійською мовою починається з цієї літери:

- Resistance (реакція, опір). Вчитель засмучується і відчуває себе нещасним кожен раз, коли стикається з невдачами, труднощами в роботі і відчуває опір. Замість того, щоб форсувати події, педагогу потрібно відступити назад і постійно задавати собі питання: «Чи може бути спосіб краще?».

- Reevaluate (перегляд). У всіх сферах життя майбутні вчителі ПШ рано чи пізно стикаються з негативним зворотним зв'язком, коли намагаються досягти своєї мети. Потрібно переглянути ситуацію і шукати нові підходи, а не продовжувати бити в одну і ту ж точку.

- Reorganization (реорганізація). У педагогів є багато обов'язків, які потрібно виконати за день, але життя знову і знову підкидає ще й інші. Необхідно постійно змінювати розклад своєї роботи, щоб робити більше важливих справ.

- Restructuring (реструктуризація). У кожного вчителя молодших класів у житті і роботі існують ті деякі завдання, які приведуть його набагато швидше до успіху. Необхідно визначити 20% найважливіших справ за методом Парето і сконцентруватися на них. Реструктуризація просуває вперед, дозволяючи робити все більше і більше цінної роботи під час уроку.

- Reengineering (реінжиніринг). Ефективність полягає не тільки в тому, щоб швидше завершити завдання, але і прибрати непотрібні кроки. Потрібно скласти список всіх етапів навчальної роботи, з'ясувати її пріоритетність, неважливі речі делегувати іншим.

²⁴⁹ Tracy B. TurboStrategy: 21 Powerful Ways to Transform Your Business and Boost Your Profits Quickly. AMACOM, 2003. 160 p.

- Reinventing (переосмислення). Більшість педагогів займаються тим, що їм не подобається. На підсвідомому рівні завжди повинна бути думка про те, чи на правильному місці вони знаходяться.

- Regain control (повернення контролю). Почати контролювати своє життя важко як мінімум з однієї причини: потрібно відразу ж взяти на себе відповідальність вчителів за те, що з вами відбувається. Це важко морально, тому що вони повинні перестати звинувачувати в своїх невдачах інших людей і робити собі поблажки.

Це способи правильної організації мислення майбутніх педагогів НУШ, застосовуючи які вони зможуть встигати робити вдвічі або навіть втричі більше завдань за той же самий час.

Принцип цілепокладання SMART є одним з найдосконаліших інструментів управлінської діяльності. Ця концепція дозволяє вибудовувати основи плану дій по досягненню поставлених цілей майбутнього вчителя початкових класів.

SMART (перекладається з англійської як «хороший», «розумний») по праву можна назвати аббревіатурою, яка утворюється шляхом визначення п'яти властивостей основних цілей:

- Specific – конкретна (мета повинна бути зрозумілою учням і керівнику на 100%).

- Measurable – вимірна (обов'язково всередині мети повинен бути ключовий показник ефективності діяльності KPI).

- Achievable – досяжна (мета може бути скільки завгодно складною, однак, обов'язково реалістичною; вчителі ПШ повинні володіти необхідними для цього ресурсами – часом і бюджетом т. д.).

- Relevant – релевантна (повинна знаходитися в зоні впливу педагогічного працівника на 100%).

- Time bounded – обмежена в часі (необхідно встановити тимчасові рамки).

Таким чином, суть методики полягає в постановці розумних (SMART) цілей на урок та подальшій оцінці їх досягнення.

GTD (Getting Things Done) – це система продуктивної роботи і однойменна книга бізнес-тренера Девіда Аллена²⁵⁰. Головна мета – встигати вчителю робити те, що необхідно, але витратити більше часу на те, що приносить йому задоволення.

Основна ідея полягає в тому, що будь-яку інформацію, яка надходить із зовнішнього середовища (завдання, ідеї, інформація тощо) потрібно зафіксувати на будь-якому носії: на папері, в пошті, в ноутбукі або кишеньковому комп'ютері. Перевага цієї методики в тому, що інформація про всі завдання зосереджена в одному місці педагогом таким чином, щоб можна було переходити від однієї справи до іншої без зайвих роздумів. Згідно з методом Getting Things Done з інформацією, що надходить, краще працювати в кілька стадій (Рис. 2):

Рис. 2. Стадії роботи з інформацією за методом GTD²⁵¹

Отже, спочатку потрібно зібрати всю інформацію за завданнями навчально-виховного процесу та обрати місце, де ця інформація буде зберігатись. Щоб не порушувати принцип GTD про зручність, це повинно бути щось одне: або додаток, або блокнот.

На другому етапі слід обробити всю інформацію. Якщо просто складати всі завдання в купу, можна заплутатись і пропустити щось важливе. Потрібна система, по якій легко ділити завдання.

Наступним кроком є організація результату. Якщо справа займає не більше двох хвилин, варто виконати це відразу. Коли на виконання завдання потрібно більше часу, краще розбити її на довгостроковий проект з декількох етапів.

²⁵⁰ Allen D. Getting Things Done: The Art of Stress-Free Productivity. Penguin Putnam., 2001. 288 p.

²⁵¹ Там само.

Якщо це неможливо, тоді залишається два варіанти дій: делегувати цю роботу або відкласти її. Задачі, що не потребують ніяких дій, майбутньому педагогу слід в обов'язковому порядку викреслити зі списку справ.

Необхідно на постійній основі здійснювати огляд інформації. Списки справ швидко змінюються: щось втрачає актуальність, щось переноситься на майбутнє. Тому треба стежити, щоб завжди був список конкретних дій, до яких можна приступити без зволікання.

На завершальному етапі потрібно визначити, що робити з кожним новим завданням. Важливо не починати розставляти пріоритети, поки немає конкретного розуміння, що зробити.

Таким чином, метод GTD полягає в управлінні зобов'язаннями і діями у класі. Тобто, з педагогічної точки зору, важливо визначити всі завдання, які потрібно виконати, мати план і бути готовим приймати рішення, щоб його змінювати. Така система допомагає завжди знати, яким буде кожен наступний крок у процесі навчання.

Для вчителя початкових класів даний метод може бути актуальним для такої глобальної мети як кар'єрне зростання, якого можна досягти, починаючи з постановки плану не на день, а навіть на урок. Проаналізувавши різноманітні методи для формування і розвитку навички тайм-менеджменту, вважаємо, що найбільше підходять для майбутніх вчителів молодших класів, завдяки своїй доступності і легкості виконання, принцип Парето, піраміда Франкліна, «матриця Ейзенхауера», АБВГД-аналіз, АВС-аналіз, «Getting Things Done (GTD)», метод Помідоро.

Таким чином, шляхи і засоби тайм-менеджменту дають можливість майбутньому педагогу не тільки успішно економити час, а й розвивають уміння правильно розставляти пріоритети, встановлювати чіткі короткострокові і довгострокові цілі, вміння контролювати себе й мотивувати, раціонально планували свою діяльність на уроці, а також організовувати свій робочий простір.

Управління часом стосується більшою мірою організації власного та робочого часу, ніж його економії. Майбутній педагог, який має безліч можливостей, повинен прагнути до правильного розподілу часу відповідно до особистих інтересів та інтересів роботи. Потрібно так використовувати час, щоб забезпечити виконання максимальної кількості завдань, які, у свою чергу, обумовлюють виконання проміжних завдань, що й призведуть до реалізації основної мети, але в той самий час не викликатимуть перевтому і перенавантаження. Успішне втілення в роботі методів «тайм-менеджменту» залежить насамперед від самої людини і від її бажання працювати раціонально. Шляхи формування і розвитку навички тайм-менеджменту майбутніх педагогів НУШ пов'язані не лише із розвитком особистісних та професійних якостей особистості майбутнього педагога за допомогою актуалізації знань у стійкі психічні утворення, а саме уміння, навички, якості, реалізовані у процесі відновлювального тренування окремих дій в умовах індивідуалізації, систематичності, повторення, зростаючого навантаження та рефлексивної оцінки результату, а й удосконаленням змісту й методики освітнього процесу, актуалізацією діяльнісного підходу, а також ефективним і активним, цілеспрямованим і систематичним керуванням навчальним простором.

Література

1. Василенко Н. В. Нова українська школа: методичний консиліум. *Управління школою*. 2018. № 7-9. С. 24-33.
2. Артеменко І. Е. Формування навичок тайм-менеджменту у майбутнього соціального працівника в умовах вищого навчального закладу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2017. Вип. 23. С. 138-142.
3. Дудка Т. Педагогічна технологія тайм-менеджмент як засіб формування професійного інтересу студентів до туристичної діяльності. *Обрії: науково-педагогічний журнал*. Івано-Франківський ОІППО. 2014. № 1 (38). С. 20-23.

4. Колесов О. С. Тайм-менеджмент – управління часом. *Збірник наукових ВНАУ. Серія: Економічні науки.* № 2 (53). Т. 3. Вінниця: Вінницький національний аграрний університет, 2011. С. 61-69.
5. Майсюра О. М. Про ефективність використання особистого часу (до питання тайм-менеджменту). *Актуальні проблеми економіки.* 2010. № 2 (104). С. 196-200.
6. Ратушняк О. Г. Аналіз використання методів тайм-менеджменту сучасною молоддю. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* 2019. № 2. С. 68-72.
7. Тайм-менеджмент як основа успішного навчання в закладі вищої освіти. Мінськ: 2015. 37 с.
8. Управління часом. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/...E%D0%BC>.
9. Усов В. Тайм-менеджмент в системі внутрішнього навчання. *Менеджмент і менеджер.* 2006. № 5. С. 57-59.
10. Allen D. Getting Things Done: The Art of Stress-Free Productivity. Penguin Putnam., 2001. 288 p.
11. Tracy B. TurboStrategy: 21 Powerful Ways to Transform Your Business and Boost Your Profits Quickly. AMACOM, 2003. 160 p.
12. Twelve Time Management Habits to Master in 2013: website. URL: <http://www.forbes.com/sites/patbrans/2013/01/01/twelve-timemanagement-habits-to-master-in-2013/>.

3.6. COURSE «COMPOSING TECHNIQUES OF THE XX – XXI CENTURIES» IN THE SYSTEM OF BACHELOR'S TRAINING IN SPECIALTY – 025 MUSIC ART

3.6. КУРС «КОМПОЗИТОРСЬКІ ТЕХНІКИ XX – XXI СТ.» В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 025 МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

У контексті сучасних концепцій мистецької освіти молодого покоління перевага надається творчому розвитку особистості – незалежної, вільної, самобутньої, здатної до самовираження, самореалізації, духовного, інтелектуального й морально-етичного самовдосконалення у професійній діяльності та в повсякденному житті. Відтак, зміни, що відбуваються у сучасному освітянському просторі, зумовлюють необхідність вироблення нових підходів до музично-педагогічної освіти студентів закладів вищої освіти, спрямованих на розвиток їх творчої ініціативи, потреби самовдосконалення та саморозвитку. У світлі зазначеної проблематики вишами, зокрема Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника, здобувачам запропоновано блок вибіркового навчальних дисциплін, спрямованих для більш повного задоволення освітніх і кваліфікаційних запитів осіб для потреб суспільства, ефективного використання можливостей закладів вищої освіти, врахування регіональних потреб тощо.

Вибіркові дисципліни професійної та практичної підготовки надають можливість більш повного забезпечення освітніх кваліфікаційних вимог на ринку праці, ефективного використання можливостей університету, здійснення поглибленої підготовки за спеціальностями та спеціалізаціями, що визначають характер майбутньої діяльності; сприяють академічній мобільності студента та реалізації його освітніх інтересів.

Курс «Композиторські техніки XX – XXI ст.», згідно з освітньо-професійною програмою «Інструментально-виконавське мистецтво»

спеціальності 025 Музичне мистецтво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, входить у блок дисциплін вільного вибору студентів. Він містить важливу інформацію, стосовно зв'язків розвитку музичного мистецтва на сучасному етапі з історичним процесом у цілому та індивідуальними композиторськими стилями (техніками) зокрема. Вивчення пропонованої дисципліни сформує у здобувачів вищої освіти вміння аналізувати авторські стилі на прикладі видатних прикладів композиторської творчості, розкривати вплив великих художніх явищ на розвиток музики та духовне життя суспільства.

Мета вивчення курсу «Композиторські техніки XX – XXI ст.» полягає в ознайомленні студентів із розмаїттям стилів, напрямів, течій, що породжують специфічні композиторські техніки. Відтак, предмет спрямований на виховання у здобувачів освіти розуміння закономірностей та особливостей розвитку сучасної музики. Завдання навчальної дисципліни спрямовані на ознайомлення студентів з еволюцією музичного мистецтва XX – початку XXI ст.; розуміння розвитку музичного мистецтва через категорії звукового образу, техніки; вміння визначати напрями розвитку сучасного мистецтва, обґрунтовувати його зв'язки з певною традицією, іншими видами мистецтв.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач освіти повинен знати: напрями і стилі сучасної зарубіжної та української музики другої половини XX – початку XXI ст.; творчість зарубіжних і вітчизняних композиторів і техніки композиторського письма другої половини XX – початку XXI ст.; музичну літературу всіх жанрів сучасної музики, включаючи видатні твори сучасної оперно-симфонічної, вокальної, хорової та інструментальної музики, особливо в галузі обраної спеціалізації, композиторську творчість в культурно-естетичному та історичному контексті.

У результаті вивчення курсу студенти набувають навички аналізувати музичний твір або музично-історичну подію в динаміці загальноісторичного, художнього та соціально-культурного процесів; володіти здатністю до

узагальнення, аналізу, критичного осмислення явищ і творів музичного мистецтва; використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності.

Програму навчальної дисципліни «Композиторські техніки XX – XXI ст.» складають два змістові модулі. Перший із них «Еволюція музичного мислення в музичній культурі XX – XXI ст.» складають теми: «Вступ. Мета і завдання курсу. Розвиток музичного мислення і композиторської техніки як взаємопов'язаний процес», «Стильові напрями зарубіжної музики кінця XIX – початку XX ст.», «Нові композиційні системи», «Музичне мистецтво між двома війнами», «Музичний серіалізм», «Алеаторика. Конкретна музика. Стохастика», «Сонорна композиція. Електронна музика», «Музичні течії епохи постмодернізму. Мінімалізм», «Інструментальний театр. Полістилістика», «Спектральна музика. Медитативна музика».

Так, у першій темі сформовано мету, завдання пропонованого курсу, розглянуто дефініцію терміну «композиторська техніка», а також висвітлено еволюційний процес музичного мистецтва від найдавніших часів – до XIX ст. Зокрема, відзначено що курс «Композиторські техніки XX – XXI ст.» присвячений ознайомленню з актуальними процесами, які відбуваються в музиці на сучасному етапі її розвитку. Водночас, для їх розуміння необхідно мати уяву про широку панораму подій, що відбулися у музиці до XX ст. Саме там знаходяться витoki багатьох явищ сьогодення.

Пропонований курс передбачає прослуховування великої кількості творів як необхідного фундаменту аналізу. Все це дозволяє формувати засади нових підходів до музики, до розуміння сутності тих змін, які відбулися. У той же час підкреслюється сталість основних закономірностей, які мають універсальний характер. Паралельно залучаються відомості про схожість законів музики і законів Світу, про нові наукові відкриття, які сприяють більш глибокому розумінню і музичних процесів. Таким чином, зроблена спроба накреслити епохальну «картину Світу».

Під поняттям «композиторська техніка письма» (у широкому тлумаченні) розуміємо сукупність прийомів і методів роботи з музичним матеріалом як

результат діяльності мислення / свідомості. У зв'язку з цим розглядається дихотомія «мислення-письмо», що дозволяє дослідити взаємозв'язок принципів музичного мислення і композиторської техніки в їх діалектичній єдності.

Письмо передбачає оперування композитором відносно стабільними (ладова система, тип фактури, тонально-гармонічні параметри) і мобільними (мелодичний рисунок) компонентами музичної мови. Перелічені компоненти музичної мови є також і «параметрами» музичного звуку у вигляді мелодії, гармонії, ритму, метра, ладу, тембру, регістру, артикуляції, динаміки. Залежно від принципу їхньої роботи, їхнього функціонування в межах певної музичної системи змінюється тип композиторського письма.

Техніки письма в музиці XX – XXI ст. є важливими у процесі дослідження специфіки сучасного композиційного процесу: часто саме техніка стає метою творення музики.

У темі «Стильові напрями зарубіжної музики кінця XIX – початку XX ст.» розглянуто періодизацію розвитку музичного мистецтва XX ст., імпресіонізм, експресіонізм та фовізм. Зокрема, вельми цікавим виявиться для студентів ознайомлення із естетикою фовізму – суть якого полягає у використанні, відкритті архаїчних шарів фольклору (передусім обрядового) і фольклору географічно маловивченого, по суті, невідомого.

Фовізм відіграв у мистецтві Заходу до Першої світової війни роль революційного каталізатора. В самій суті цієї течії виявилось вельми своєрідне й однобічне розуміння західною інтелігенцією пробудження демократичних сил і наближення нової епохи²⁵².

Уяву фовістів про прогесивні тенденції можна окреслити як театральну, в якій на перший план проступає милування яскравими барвами, гострими, але монотонними «як пульс землі» ритмами і навіть грізна сила пробудженої маси бачиться крізь призму умовностей старовинної обрядовості або екзотичного колориту. Такі особливості фовізму яскраво проступають у його

²⁵² Павлишин С. Музика двадцятого століття: навч. пос. Львів: Бак, 2005, 232 с.

найвизначніших представників: А. Матісса і М. Реріха у малярстві, Б. Бартока, К. Орфа та інших авторів у музиці.

Поміж питань, передбачених темою «Нові композиційні системи», важливе місце займає характеристика модальної та техніки розширеної тональності, системи сучасної ритмічної нотації.

Так, техніка розширеної тональності ґрунтується на принципі збереження тональності, але з додаванням до неї недіатонічних звуків і співзвуч, а також нефункційних послідовностей. Відтак, розширена тональність нерозривно пов'язана з тональними центрами, які створюються на основі традиційних тонально-функційних послідовностей, збагачених новими структурами і співвідношеннями співзвуч, оновлених іншими звуковисотними (ладовими) системами. При цьому використовуються і нові творчі можливості в галузі ритміки, поліфонії, тектоніки, інструментування та інших елементів музичної мови²⁵³.

Модальна техніка може бути тісно пов'язана з тональною як один з її найбільш значних компонентів, які її збагачують. Але, зазвичай, це не є обов'язковим. Свідомо виключаючи тональні центри, можна прийти і до музики атональної, як тематичної, так і атематичної.

Відзначається, що складні форми тональної і модальної техніки виникають, насамперед, як результат вертикального і горизонтального поєднання, нашарування, «сплетіння» простих форм розвитку. Відповідно, із появою названих композиторських технік складаються певні системи сучасної ритмічної нотації, як-от аметрична, лігатурна, а також нотація в нормальних тактах із численними змінами метру²⁵⁴.

Певної уваги вимагатиме у здобувачів вищої освіти опрацювання теми «Музичний серіалізм, серіальність», саме вміння відрізнити названі терміни. Так, серіальність – ідея «тотальної організації» музичного твору, доведення до логічного кінця техніки, запропонованої в першій чверті ХХ ст. А. Шенбергом і активно розвинута його учнями, зокрема, А. Веберном. Звуковисотна серія

²⁵³ Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века. Москва: Музыка, 1976. 358 с.

²⁵⁴ Там само.

(група з 12 звуків, які не повторювались) доповнюється аналогічними, заздалегідь сконструйованими групами, які, за ідеєю серіалістів, є способом організації інших параметрів музики – часових, динамічних, тембрових. В ідеально організованому творі повинні, згідно запропонованій техніці, одночасно діяти серії: висоти, тривалостей, пауз, динаміки, артикуляції, темпів і агогіки, тембрів. Кожна із серій, так як і в додекафонії, підлягала збільшенню, зменшенню, пропускам або перестановкам окремих «номерів». Результат серіалізації всіх параметрів – досягнення у музиці вищого «порядку».

Серіальність виникла як поширення принципів серійної техніки (висотної серії) на інші параметри, що залишалися вільними: на тривалість, регістр, артикуляцію, тембр й інші засоби музичної виразності²⁵⁵.

Поширення принципу серійності на всі параметри музики називається тотальною серійністю. Яскравим прикладом багатовимірної серійності є композиція «Групи для трьох оркестрів» К. Штокгаузена. Окрім цього твору, студентам в якості прикладів запропоновано послухати Чотири ритмічних етюди для фортепіано О. Мессіана (1949-1950), «Гру перехрещувань» для гобоя, бас-кларнета, ф-но та ударних К. Штокгаузена (1951); «Поліфонію Х» для 18 інструментів П. Булеза (1951).

Вельми цікавими для здобувачів вищої освіти є композиторські техніки, характерні для розвитку музичного мистецтва другої половини ХХ – ХХІ ст., зокрема, естетики авангардизму, як-от алеаторика, конкретна музика, стохастика, сонористика.

Так, алеаторика – композиційна техніка, що ґрунтується на факторі випадковості. Її родоначальником є Джон Кейдж. Студентам слід наголосити, що слід відрізняти алеаторику творчого процесу від алеаторики виконавського і репродукційного процесу, як у П'єсі для фортепіано ХІ К. Штокгаузена: твір записаний на великому листі-плакаті у вигляді дев'ятнадцяти незалежних один від одного нотних фрагментів. Згідно інструкції автора «виконавець дивиться на лист паперу і починає з будь-якої групи; грає її з будь-якою швидкістю ...

²⁵⁵ Там само.

динамікою, артикуляцією²⁵⁶. Також слід наголосити здобувачам на видах алеаторики: абсолютна – екстремістські експерименти і задуми, побудовані на використанні чистої випадковості; зовсім не організована інструментальна імпровізація; відносна, керована – алеаторика зовнішньої форми (велика чи необмежена), якій притаманна мінливість, варіабельність, невизначеність форми у цілому. В якості ілюстрацій запропоновано «Музику змін», Концерт для фортепіано з оркестром, «Цикл для одного ударника» К. Штокгаузена, Третю фортепіанну сонату П. Булеза.

«Конкретна музика» ґрунтується на використанні вже існуючих елементів, будь-яких звукових матеріалів. Назва цієї техніки підкреслювала зв'язок її матеріалу, способу написання і виконання (без посередників) із «натуральним» життям звуків. Завдання конкретної музики полягало у перетворенні матеріалу для створення зовсім нових сонористичних ефектів. Перетворення досягалося за допомогою магнітофонних записів із різними швидкостями та монтажу отриманих фрагментів. Для цього П. Шеффером було створено спеціальні технічні пристрої: фоноген – магнітофон із дванадцятьма різними швидкостями; морфонов – магнітофон, призначений для зміни характеру звучання. Для закріплення цієї теми здобувачам запропоновано для аналізу та слухання Сюїту для чотирнадцяти інструментів, «Птах РАІ» (1950) П. Шеффера (1949); «Концерт двозначностей» П. Анрі (1951); «Симфонію для однієї людини» в авторстві П. Шеффера і П. Анрі (1950), яка триває 20 хвилин.

Стохастика – це конструювання музики за допомогою математичних проектів, теорії алгоритмів, за допомогою ЕОМ. Основоположником цієї техніки є грецький композитор, архітектор Яніс Ксенакіс. Яскравими прикладами створення творів на основі стохастики є «Метастазис» для 61 інструмента (1954), «Ахорріпсис» для 21 інструмента (1957), «Дуель» – музична гра для двох диригентів та двох оркестрів (1959) цього автора²⁵⁷.

²⁵⁶ Житомирский Д. В., Леонтьева О. Т., Мяло К. Г. Западный музыкальный авангард после второй мировой войны. М.: Музыка, 1989. 302 с.

²⁵⁷ Там само.

Вельми цікавою для вивчення студентами є тема «Сонорна композиція. Електронна музика». Відзначається, що сонористика – вид сучасної техніки композиції, що ґрунтується на колористичному звучанні, а також на моментах переходу від одного тону чи співзвуччя до іншого.

Сонористична техніка прямо протилежна ладо-гармонічним принципам побудови музичного тексту, тому що в її основу покладено оперування сонорним комплексом, що є чинником тембрального (колористичного) мислення, а не акордом у системі ладо-гармонічних зв'язків. Сонористика характеризується злиттям звукової маси в кластери, або поліпластові її розшарування, що «розчленовують» простір на багатозвучні самостійні лінії. Родоначальником сонорно-сонористичного руху в музиці другої половини ХХ ст. є Е. Варез, який створив його передумови ще в 1920-30-х рр. в своїх творах для акустичних ансамблів.

Сонористичний тип композиції кристалізувався в композиторській практиці 1950-60-х років у творчості Я. Ксенакіса («Metastasis» для оркестру, 1954), В. Лютославського («Три вірші Анрі Мішо» для хору з оркестром, 1961-1963), Книга для оркестру, 1968), К. Пендерецького («Плач за жертвами Хіросіми» для 52 струнних інструментів, 1960), Polimorphie (1961), De natura sonoris (№ 1 – 1966, № 2 – 1971), «Lontano» для оркестру (1967)²⁵⁸.

Здобувачі вищої освіти із великим зацікавленням вивчають питання електронної музики, яка ґрунтується на проникненні за допомогою електронних пристроїв у глибину природної структури звуку та здійсненні його «атомізації». Важливою із цих можливостей є створення синусоїдних чистих звуків. Позбавлені обертонів – головного тембротворчого фактору, – вони використовуються як елементарні одиниці для створення за допомогою синтезатора зовсім нових акустичних структур – тембрових сумішей та шумів. В експерименті з електронною музикою слід розрізняти дві тенденції: перша – пошуки нових музичних фарб; друга – спроби замінити музику абстрактними

²⁵⁸ Там само.

звуковими конструкціями, тобто нав'язати музиці зовсім не характерні для неї принципи²⁵⁹.

До творення електронних композицій звертався Х. Аймерт («Глокеншпіль, Етюд на звукові суміші»), К. Штокгаузен (Етюд I і Етюд II), А. Пуссер («Сейсмограма») та інші автори.

В українській музичній культурі розвиток електронної музики припадає на середину 1950-60-х рр. У цей період В. Годзяцький написав «4 Scherzi domestiki» (1964-1965), який заклав основи розвитку конкретної музики в Україні. Л. Грабовський розробив власну комбінаторну систему алгоритмічної композиції, результатом чого стала поява творів «Гомеоморфії I-III» для фортепіано (1968-1969), «Візерунки» для гобоя, альту та арфи (1969), а вершиною – «Concerto Misterioso» для 9-ти інструментів (1977).

Період 1970-1980-х рр. позначений активним використанням В. Губою, С. Крутиковим, І. Стецюком, гітаристом О. Нестеровим електронних інструментів в кіномузиці та жанрах популярної й імпровізаційної музики. Від середини 1990-х рр. можна говорити про повноцінне існування в Україні академічної електронної музики. З'явилися перші електроакустичні твори молодих композиторів М. Абакумова, І. Небесного. У 1997 р. у Києві створили першу студію електронної музики (керівник – А. Загайкевич), відкрито кафедру музично-інформаційних технологій в Національній музичній академії України (керівник – Л. Колодуб)²⁶⁰.

Особливо цікавим для студентів є знайомство з музичними течіями епохи постмодернізму, зокрема, мінімалізмом. Це – єдиний цілісносформований художній напрям у дифузно-полістилістичних розгалуженнях постмодерну, який кристалізувався, передуючи останньому і супроводжуючи його аж до сьогодення. На відміну від інших художніх виявлень постмодерну, мінімалісти свою творчу місію вбачають у презентації не синтезованої, а оригінальної концепції бачення світу та його проблем, уявляючи кожний свій твір як

²⁵⁹ Загайкевич А. Українська електроакустична музика: історія і сучасність. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. К., 2015. № 4 (29). С. 75-86.

²⁶⁰ Там само.

першоджерело архетипового навантаження, а не як результат переосмислення минулого. Мінімалізм простежується як у багатьох сферах мистецтва, так й у повсякденній реальності постмодерної доби і презентує примітивістську тенденцію художньої сфери з вираженим містично архетиповим комплексом, втілюючи людське елементарне й сутнісне знання про світ, «згорнуте» у лаконічні формули. У кожному з видів мистецтва (живописі, скульптурі, музиці, архітектурі, інтер'єрі, дизайні, літературі, театрі, хореографії, кінематографії та ін.) мінімалізм характеризується особливого роду поєднанням понадіндивідуальних та індивідуалізованих принципів організації композиції, парадоксальною концептуальністю, унікальними комунікативними можливостями та власним еволюційним шляхом розвитку. Загальним об'єднуючим компонентом Minimal Art стає мінімалістська ідея концептуальної зумовленості творчого процесу, уява про мистецтво як просторово-часовий досвід освоєння буттєвості²⁶¹.

Велике враженням на здобувачів освіти складає вивчення теми «Інструментальний театр. Полістилістика». Вони знайомляться з епатажними композиціями німецького композитора Маурісіо Кагеля, як-от «ЛюдвігВан» (1969), «антиоперою» «Державний театр» (1970), «Балетом для нетанцюристів» (1971), п'єсою «Екзотика» (1971). В інструментальному театрі композитора окрім музикантів-виконавців, котрі «розгулювали» по сцені або залі, використовувалися також візуальні, світлові ефекти, необхідний реквізит та все, що можна було прописати в партитурі, по суті, алеаторичній, оскільки деякі методи звукового втілення ідеї твору композитор залишав на розсуд самих виконавців²⁶².

Другий змістовий модуль являє собою монографічні теми, які органічно доповнюють попередній. Це – творчі портрети зарубіжних композиторів, як-от К. Штокгаузена, П. Булеза, Дж. Кейджа, П. Шеффера, П. Анрі, Я. Ксенакіса,

²⁶¹ Маркова О. М. Нариси історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років: Франція, Німеччина, Австрія, Італія: навч. посібник для теоретико-композиторських і виконавських музично-культурологічних факультетів муз. вузів / 2-ге вид., доп.; Одеса: Друкарський дім, 2010. Вип. 1. ОДМА ім. А. В. Нежданової. 128 с.

²⁶² Горохівська С. Інструментальний театр у творчості українських композиторів (В. Рунчака, С. Зажитька, М. Шоренкова). *Українське музикознавство: наук.-метод. зб.* К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2011. Вип. 37. С. 189-204.

Д. Лігеті, К. Пендерецького, В. Лютославського, М. Кагеля С. Райха, Т. Райлі, Ф. Гласса, а також українських авторів – Л. Грабовського, В. Годзяцького, С. Зажитька, В. Рунчака, А. Загайкевич та інших.

Таким чином, курс «Композиторські техніки ХХ – ХХІ ст.» (аудиторні заняття та самостійна робота) спрямований на ознайомлення здобувачів освіти з еволюцією музичного мистецтва ХХ – початку ХХІ ст., вчить на основі індивідуального композиторського стилю визначити провідні техніки, притаманні сучасному музичному мистецтву.

Література

1. Высоцкая М., Григорьева Г. Музыка ХХ века: от авангарда к постмодернизму: учеб. пособие. Москва: Научно-исследовательский центр «Московская гос. консерватория», 2011. 440 с.

2. Горохівська С. Інструментальний театр у творчості українських композиторів (В. Рунчака, С. Зажитька, М. Шоренкова). *Українське музикознавство*: наук.-метод. зб. К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2011. Вип. 37. С. 189-204.

3. Житомирский Д. В., Леонтьева О. Т., Мяло К. Г. Западный музыкальный авангард после второй мировой войны. М.: Музыка, 1989. 302 с.

4. Загайкевич А. Українська електроакустична музика: історія і сучасність. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. К., 2015. № 4 (29). С. 75-86.

5. Камінський В. Електронна та комп'ютерна музика: навч. посібник. Львів: Спалах, 2000. 212 с.

6. Когоутек Ц. Техника композиции в музыке ХХ века. Москва: Музыка, 1976. 358 с.

7. Маркова О. М. Нариси історії зарубіжної музики 1950-х – 1990-х років: Франція, Німеччина, Австрія, Італія: навч. посібник для теоретико-композиторських і виконавських музично-культурологічних факультетів муз. вузів / 2-ге вид., доп.; Одеса: Друкарський дім, 2010. Вип. 1. ОДМА ім. А. В. Нежданової. 128 с.

8. Павлишин С. Музыка двадцатого столетия: навч. пос. Львів: Бак, 2005, 232 с.

3.7. FORMATION OF THE IMAGE OF THE FUTURE FAMILY IN ADOLESCENTS AND YOUTH

3.7. KSZTAŁTOWANIE SIĘ WIZERUNKU PRZYSZŁEJ RODZINY U NASTOLATKÓW I MŁODZIEŻY

Konieczność systematycznej i celowej pracy z rodziną wynika z nowoczesnych wymagań polityki państwa w zakresie oświaty i wychowania dzieci. Bezwarunkowym faktem jest, że klimat rodzinny wpływa na klimat moralny i zdrowie społeczeństwa jako całości. Rodzina powinna przygotować dziecko do życia, stać się jego pierwszym i najgłębszym źródłem ideałów społecznych, położyć podwaliny zachowań obywatelskich. Jednym z najtrudniejszych pytań dla pedagogów społecznych, pracowników socjalnych i psychologów praktycznych, na które dość trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi, jest pytanie: «Co może zrobić rodzina jako jedna z najważniejszych instytucji socjalizacji?» W naszej wizji tylko udzieliwszy prawdziwej i adekwatnej odpowiedzi możemy zidentyfikować efektywne kierunki pracy z dzieckiem nad jego socjalizacją i rozwojem.

Zdaniem A. Kapskiej, N. Oleksiuka, S. Kalaura, Z. Falinskiej²⁶³ oraz I. Trubaviny²⁶⁴ wpływ rodziny na rozwój dziecka jest ogromny: ona tworzy lub niszczy jednostkę, może wzmocnić lub osłabić zdrowie psychiczne; to w rodzinie aktywnie wspiera się niektóre osobiste skłonności, a jednocześnie utrudnia się rozwój innych, zaspokaja się lub zatrzymuje potrzeby osobiste; strukturują się możliwości osobistego bezpieczeństwa, odbywa się proces formacji i samorealizacji; określają się granice osobistej identyfikacji i kształtuje się obraz własnego «Ja». Opierając się na pierwszych doświadczeniach życia w rodzinie rodzicielskiej, dziecko przygotowuje się do życia, otrzymuje swoje pierwsze ideały społeczne, kładzie podwaliny pod przyszłe zachowania obywatelskie.

²⁶³ Praca społeczno-pedagogiczna z rodzinami problemowymi: podręcznik dla studentów uczelni wyższych / A. Y. Kapska, N. S. Oleksiuk, S. M. Kalaur, Z. Z. Falinska. Tarnopol: Aston, 2010. 304 s.

²⁶⁴ Trubavina I. M. Praca społeczno-pedagogiczna z rodzinami znajdującymi się w niekorzystnej sytuacji: podręcznik. Kijów, 2003. 132 s.

Należy zauważyć, że społeczne, psychologiczne i pedagogiczne aspekty roli rodziny w kształtowaniu i socjalizacji osobowości dziecka były przedmiotem zainteresowania I. Zverovej, A. Kapskiej, E. Potapchuka oraz innych naukowców. Kwestie nawiązywania interakcji rodzinnych i komunikacji rodzinnej jako ważnego czynnika żywotności rodziny badali V. Zasluzheniuk, L. Mishchyk, N. Seiko, V. Semichenko oraz inni. Praktyczne aspekty pracy socjalnej i pedagogicznej z rodzinami problemowymi badali O. Bondarchuk, S. Kalaur, N. Oleksiuk, L. Romanovska, I. Trubavina i inni.

Z zakresu zagadnień wyświeclających socjopsychologiczną i pedagogiczną pracę z rodzinami wyodrębniamy zagadnienia związane z kształtowaniem świadomego rodzicielstwa. W ten sposób pedagogiczna istota ojcostwa ujawnia się w pracach V. Kravetsa, G. Laktionovej, a świadome macierzyństwo rozważane jest w badaniach M. Lazarieva, I. Postoliuka, G. Radchuka, S. Royz, G. Filipova itd. Jak pokazują dzisiejsze realia, temat odpowiedzialnego rodzicielstwa na razie jest aktualny i poważny, wymaga dodatkowych badań psychologiczno-pedagogicznych. Dotyczy to zwłaszcza tak złożonej i ważnej kwestii, jak zaangażowanie rodziców w wychowywanie dzieci w rodzinie. Naszym zdaniem zjawisko rodzicielstwa jest szczególną wieloskładnikową edukacją, ale rola rodziców w ogóle, ojca w szczególności w wychowaniu i rozwoju dziecka od dawna pozostaje na marginesie naukowców i organizacji edukacyjnych.

Niewiele jest badań psychologicznych i pedagogicznych na temat «odpowiedzialnego rodzicielstwa», głównie analizy teoretycznej niektórych aspektów tego złożonego zagadnienia. W ostatnim czasie rosnące zainteresowanie tym problemem przejawia się powstaniem nowych rozwiązań teoretycznych. Pojmowanie roli ojca zmieniało się polarnie w różnych epokach historycznych, co w konsekwencji prowadziło do różnych sytuacji problemowych i/lub trendów w wychowaniu dzieci i dla samych dzieci. Zmiana sytuacji społeczno-kulturowej w społeczeństwie przyczyniła się do przekształcenia się w nim pozycji ojca, co przyniosło nowe, wciąż niezbadane problemy, które w naturalny sposób wymagały naukowego zrozumienia i analizy dedukcyjnej.

Przede wszystkim zaznaczmy, że jedną z naprawę problematycznych realiów współczesnego świata, w tym w Ukrainie, jest dominacja «kobiecej» edukacji w rodzinie i organizacjach edukacyjnych. Fakt ten prowadzi do dużej grupy problemów w rozwoju dzieci. Oto najpoważniejsze z nich: zwiększony infantylizm i niezależność; podwyższone poczucie bezpieczeństwa i zdolność do obrony własnych interesów; nadmierne tworzenie wolicjonalnych cech osobowości; pewne rozmycie identyfikacji ról płciowych; złożoność procesu socjalizacji i wychowania patriotycznego; problemy z uświadamianiem obywatelstwa i poczucie «przynależności do korzeni».

Różnice społeczno-psychologiczne między płciami przejawiają się od dzieciństwa i są w dużej mierze zdeterminowane specyfiką edukacji. W szczególności chłopcy poszukują niezależności, podkreślają swoją indywidualność, starając się oddzielić od swoich matek. Współzależność jest bardziej akceptowalna dla dziewcząt: odnajdują swoją indywidualność w kontaktach społecznych. W związkach dorosłych różnice między płciami pogłębiają się. Różnice te przejawiają się przede wszystkim w zachowaniach kobiet i mężczyzn, w ich rolach płciowych, które są determinowane kulturowymi oczekiwaniami społeczeństwa i wychowaniem w rodzinie.

Rola płciowa to zbiór oczekiwanych wzorców zachowań (norm) dla mężczyzn i kobiet. Na pytanie, czym właściwie są role płciowe, możemy odpowiedzieć tak: ich zróżnicowanie w różnych kulturach i epokach świadczy na korzyść tego, że nasze role płciowe kształtuje kultura²⁶⁵. Dlatego w literaturze naukowej i popularnonaukowej dotyczącej problematyki gender coraz częściej stwierdza się, że nie ma różnic personalnych między mężczyznami i kobietami. Mężczyźni i kobiety poznają różne role, które odzwierciedlają m.in. ich różny rozwój osobisty, w tym wyrazistość określonych potrzeb społecznych, skłonności, umiejętności, wartości, w końcu orientację osobowościową. W ostatnich latach krytykowano tradycyjne pojęcia

²⁶⁵ Płeć dla mediów. Podręcznik do teorii płci dla dziennikarstwa i innych kierunków społeczno-humanitarnych / gł. red. M. Mayerchyk. Kijów: Krytyka, 2017. 224 s.

ról męskich i kobiecych. Trzeba przyznać, że stereotypy płciowe istniejące w społeczeństwie mogą również odgrywać negatywną rolę.

Niektórzy eksperci uważają, że nie jest konieczne badanie ograniczeń narzucanych przez tradycyjną męską rolę. Te ograniczenia są błahe, a zwrócenie na nie uwagi oznacza odwrócenie uwagi od głównego problemu – położenia kobiet. Główne cechy tradycyjnej męskiej roli w rodzinie, które są zwykle krytykowane przez kobiety (niejasność emocjonalna mężczyzn i ich niewielki wkład w prace domowe), zmusiły psychologów do zwrócenia bacznej uwagi na kwestie związane z rolą męża i ojca. Co więcej, przy pełniejszym zrozumieniu obrazu zdrowia psychicznego i sposobów jego regulacji, psychologowie społeczni zaczęli dostrzegać, że w tradycyjnej męskiej roli społecznej istnieją aspekty, które są aktywnie wpajane i wspierane przez kobiety. Stereotypy te związane są przede wszystkim ze społeczną rolą «ojca i matki» we współczesnej rodzinie zarówno na świecie, jak i bezpośrednio w Ukrainie.

Niemal każdy autor publikacji o tematyce rodzinnej wskazuje na szereg problemów związanych z funkcjonowaniem rodziny we współczesnym społeczeństwie: rosnąca liczba rozwodów, dzieci urodzone poza małżeństwem i w rodzinach niepełnych, spadające wskaźniki urodzeń, sieroctwo społeczne, rozprzestrzenianie się wczesnych małżeństw itp. Skupienie się na tych kwestiach jest bardzo ważne, ale ważne jest nie tylko identyfikowanie problemów, ale także znajdowanie skutecznych sposobów ich rozwiązywania i zmiany negatywnych trendów. Dlatego zainteresowanie badaczy tak aktualnym, ale mało zbadanym tematem, jak «obraz rodziny» jest zrozumiałe, ponieważ z jednej strony wyobrażenia o rodzinie pozwalają prześledzić trendy w życiu rodzinnym w przyszłości, a z drugiej – zidentyfikować czynniki, które negatywnie i pozytywnie wpływają na ten wizerunek.

Naszym zdaniem, aby rozwiązać te problemy, musimy sięgnąć do koncepcji «podstawowych funkcji współczesnej rodziny». Tak, rodzina funkcjonuje jak każda inna grupa społeczna, z socjologicznego punktu widzenia. Prawdziwe istnienie rodziny polega na wykonaniu przez nią pewnych funkcji. Sfera życia rodziny,

bezpośrednio związana z zaspokajaniem określonych potrzeb jej członków, nazywana jest funkcją rodziny. Podkreślimy, że funkcji rodziny jest tyle, ile rodzajów potrzeb ona zaspokaja. Wyjaśnia to fakt, że we współczesnej psychologii społecznej istnieje wiele różnych opcji charakterystyki funkcji rodziny. Tu istotną rolę odgrywają różne czynniki: etap życia rodziny, liczba dzieci, poziom dobrostanu rodziny, miejsce zamieszkania, charakter działalności zawodowej małżonków. Jednocześnie jednak istnieją funkcje, które są w taki lub inny sposób zachowane przez cały cykl życia pełnowartościowej rodziny. Wszystkie te funkcje nie mają jednakowej objętości i różnią się swoją zawartością. Jednocześnie tworzą one całościowy system społeczno-psychologiczny, w którym realizacja któregośkolwiek z jego elementów jest ściśle powiązana z parametrami jakościowymi innych. Wśród nich można określić ważne funkcje, które są bezpośrednio związane z wychowaniem dzieci i społeczną rolą ojca.

Najważniejsze z nich to funkcje reprodukcyjne, wychowawcze i materialne rodziny²⁶⁶. Funkcja reprodukcyjna jest bezpośrednio związana z potrzebą posiadania dzieci. W związku z tym trzeba powiedzieć o «świadomym rodzicielstwie», gdy mężczyzna świadomie bierze czynny udział w planowaniu rodziny i jest inicjatorem narodzin dziecka. Tak więc funkcja wychowawcza przejawia się przede wszystkim w zaspokajaniu potrzeby ojca w zakresie przekazywania swojego doświadczenia życiowego i wiedzy młodszemu pokoleniu. Wiek wczesny i przedszkolny jest jednak wrażliwy na «wchłanianie» doświadczeń społecznych innych osób, a już w dzieciństwie kształtują się relacje zaangażowania i zaufania, które sprzyjają organizacji komunikacji w systemie «ojciec – dziecko». Ale to właśnie w tym ważnym okresie matka częściowo świadomie (czasem nieświadomie) «przeciąga» dziecko do siebie, a ojciec zwykle przechodzi do roli «zdobywcy», czyli kieruje się do realizacji funkcji materialnej. W ten sposób często traci się najkorzystniejszy okres dla nawiązywania ufnych i przyjaznych relacji oraz przekazywania doświadczeń społecznych z ojca na dziecko.

²⁶⁶ VandenBos, G. R. APA dictionary of psychology. Washington, DC: American Psychological Association. 2007. P. 411.

Drugi aspekt funkcji wychowawczej związany jest z zachowaniem rodziców jako małżeństwa. Rodzina jest bardziej złożonym systemem relacji niż małżeństwo, ponieważ łączy nie tylko małżonków, ale także ich dzieci oraz innych krewnych i bliskich. Aby uzyskać całościowe spojrzenie na rodzinę, należy wziąć pod uwagę relacje, które rozwijają się w niej według typu: mąż – żona, matka – dzieci, ojciec – dzieci, rodzice – dzieci, dzieci – dzieci. Te strukturalne cechy rodziny, posiadając względną niezależność, stanowią jej socjopsychologiczną jedność. Tak więc mogą istnieć różne wersje rodziny, ale psychologicznie komfortowa rodzina to taka, która ma wszystkie rodzaje relacji.

W rodzinie, w której wychowaniem dzieci zajmuje się dwoje rodziców, istnieje realna szansa na uzyskanie pełnoprawnego modelu zachowań mężczyzn i kobiet. Tak więc całkiem naturalne, że dziewczynka poznaje elementy (i system) kobiecego zachowania u matki, a chłopiec rozumie naukę o męskim zachowaniu na przykładzie ojca. Tak właśnie się dzieje – dziecko identyfikuje się z jednym z rodziców; ale w rzeczywistości proces ten jest znacznie bardziej skomplikowany. Pod względem psychologicznym i pedagogicznym wynika to z faktu, że we wczesnym dzieciństwie wszystkie dzieci, w tym chłopcy, utożsamiają się przede wszystkim z matką, więc chłopiec musi najpierw oddzielić się od matki, a dopiero potem zaczyna identyfikować się z ojcem. Okres ten przypada między trzecim a szóstym rokiem życia dziecka, wówczas dostrzega ono podobieństwo genitaliów, czyli podobieństwo anatomiczne między nim a ojcem. W tym okresie chłopiec zaczyna stopniowo oddzielać się od matki i zwracać się do ojca. W wyniku utożsamienia się z ojcem do 6 roku życia dziecko, jak dowodzą naukowcy²⁶⁷, psychologicznie staje się mężczyzną.

Wracając do kształtowania się osobowości dziecka w rodzinie niepełnej psychologicznie, zauważamy, że ważnym problemem jest tu naruszenie tożsamości płciowej, nieukształtowane umiejętności zachowań związanych z rolą płciową. Lekarze i psycholodzy zauważają, że utrata lub niedojrzałość poczucia płci powoduje

²⁶⁷ Lukyanova, K. A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia. 2016. P. 274.

głębokie zmiany w całej osobowości człowieka. Taka osoba ma zauważalną utratę swojego «Ja», zaburzony zostaje cały system jej relacji z innymi ludźmi. Nawet niewielkie odstępstwo od normy w kontekście tożsamości seksualnej grozi negatywnymi konsekwencjami. Należy zauważyć, że ojciec odgrywa ogromną rolę w rozwoju określonych cech seksualnych mężczyzn i kobiet. Zauważa się, że w pierwszych miesiącach życia dziecka ojciec (w przeciwieństwie do matki) inaczej bawi się z chłopcem i dziewczynką, tym samym zaczyna kształtować ich tożsamość seksualną.

Według psychologów pierwsze pięć lat życia odgrywają decydującą rolę w rozwoju męskości u chłopców i ukształtowaniu przyszłych tendencji heteroseksualnych u dziewcząt. A im dłużej dziecko ma żyć bez aktywnego udziału ojca w komunikacji, interakcji i wychowaniu, tym poważniejsza może być trudność w identyfikacji płci (chyba, że skutecznym zastępcą zostanie inny mężczyzna). U chłopców wychowywanych wyłącznie przez matkę można zaobserwować albo rozwój kobiecych cech charakteru – takich jak agresja werbalna, przewaga zabaw i czynności tradycyjnie typowych dla dziewcząt, albo odwrotnie, rozwój «odwagi wyrównawczej», charakteryzującej się połączeniem «grubiańskich» męskich zachowań z zależnym charakterem. Tak, mały chłopiec śledzi swojego ojca, jego zachowanie, sposób ubierania się, dbania o siebie, by później go naśladować. Jeśli w tym okresie chłopiec jest bardziej związany z ojcem niż z matką, instynktownie przejmuje jego maniery i umiejętności. W takim przypadku, gdy ojciec potraktuje go nie jak dziecko, ale jako przyszłego mężczyznę, to będzie rozwijało męskie cechy.

Ojciec odgrywa również ważną rolę w rozwoju dziewczynki. Jest dla niej mężczyzną numer jeden, jego cechy, zachowania, niuanse relacji z nim są zapamiętywane (czasem nieświadomie) i stają się wzorem, swojego rodzaju magnesem, który później będzie przyciągał (lub na którym będą się opierać) wszystkie rodzaje i formy przyszłych relacji kobiety z mężczyznami. Ogromną rolę w losach dziewczynki odgrywa przede wszystkim ogólna ocena ojca jej wyglądu – nawet we wczesnych latach, a zwłaszcza w okresie dojrzewania²⁶⁸.

²⁶⁸ Korczak, J. Jak kochać dziecko. *Dziecko w rodzinie*. Warszawa. 2012. S. 15-18.

Każdy okres rozwoju rodziny charakteryzuje się określonymi funkcjami wszystkich członków rodziny; dbałość o te funkcje i ich realizacja zapewniają ciągłość na wszystkich etapach rozwoju. Przy tym bardzo ważne jest, aby funkcje specyficzne dla każdego okresu zostały w pełni zrealizowane. Zastanowimy się nad niektórymi z tych funkcji, udział ojca w pomyślnej realizacji których jest niezwykle ważny.

Tak więc na etapach «rodzina spodziewająca się dziecka» i «rodzina z dzieckiem» bardzo ważne są dla mężczyzny następujące funkcje: przygotowanie się do ojcostwa, przyzwyczajanie się do roli ojca; tworzenie przyjaznej atmosfery zarówno dla rodziny jak i dziecka; redystrybucja obowiązków w domu i opiece nad dzieckiem, aby nie przeciążyć matki swojego dziecka.

Na etapie «rodziny z dzieckiem w wieku przedszkolnym» najważniejsze funkcje to: rozwój zainteresowań i potrzeb dziecka; podział obowiązków i odpowiedzialności między rodzicami w ciągle zmieniających się sytuacjach; rozwijanie rodzinnego stylu życia, kształtowanie tradycji rodzinnych, rozmowy o wychowaniu dzieci i planowaniu rodziny. Na etapie «rodzina ucznia» to: wychowanie zainteresowania dzieci wiedzą naukową i praktyczną; wspieranie hobby dziecka; współpraca z rodzicami innych uczniów. Te funkcje rodzicielskie najlepiej realizują się przy aktywnym udziale ojca, gdyż dotyczą one przede wszystkim procesu socjalizacji, włączenia dziecka w świat reguł społecznych i racjonalnego podejścia do otaczającego świata. Ponadto przy pomocy rodziców dzieci mogą realizować tak ważne dla tego etapu funkcje, jak stopniowe oddzielanie się od rodziców, samoświadomość jako osoby kochanej i szanowanej; świadomość wagi związków przyczynowych i kształtowanie się naukowego obrazu świata.

Przejdźmy teraz do materialnej funkcji rodziny i roli ojca w jej realizacji. Podzielamy punkt widzenia naukowców²⁶⁹, że główny obowiązek mężczyzny w rodzinie – przynoszenie dużej pensji – negatywnie wpływa na wykonywanie przez niego funkcji rodzicielskich, po prostu dlatego, że aby sprostać tym oczekiwaniom,

²⁶⁹ Małyna O. H. Psychologiczne cechy gotowości mężczyzn do ojcostwa. *Problemy współczesnej psychologii*. 2019. Nr 2 (16). S. 75.

mężczyzna musi prawie cały czas poświęcić na pracę. Wraz ze wzrostem dochodów ojca zwykle zmniejsza się jego wkład w wychowywanie dzieci. Zagraniczni autorzy badali, w jaki sposób rola «zdobywcy» wpływa na korzystanie przez mężczyzn z pewnych przywilejów, które zwykle przyznawane są żonatym mężczyznom, takich jak krótkoterminowy urlop macierzyńsk. Według nich mężczyźni mają mniejsze prawdopodobieństwo korzystania z takich praw, jeśli prowadzi to do spadku dochodów, co nie odpowiadałoby roli «zdobywcy», oraz jeśli istnieje podejrzenie, że otoczenie może wątpić w ich odwagę lub poświęcenie w pracy²⁷⁰.

Po rewolucji przemysłowej rodzice na całym świecie zaczęli spędzać ze swoimi dziećmi mniej czasu, ponieważ większość dnia, a czasem przez długi czas, przebywają poza domem. Dzieci mogą nie rozumieć, że ich ojciec wychodzi o świcie i wraca o zachodzie słońca, ponieważ bardzo je kocha i chce zapewnić im wysoki standard życia. Z obserwacji wynika, że młodzież ma bolesne poczucie, że została pozbawiona rodzicielskiej miłości i troski. Wielu mężczyzn żałuje, że byli nieobecni, gdy ich dzieci były małe, i kosztem wielkiego wysiłku próbują budować relacje z dorosłym potomstwem.

Jednak wraz z wiekiem często pojawia się kryzys uczuć rodzicielskich. Należy pamiętać, że dzieci i ich rodzice muszą przyzwyczaić się do bardzo zauważalnych zmian w ich roli społecznej: jedni – u dzieci, inni – u rodziców. Nastolatki, wciąż czując się jak dzieci, a jednocześnie zdając sobie sprawę, że dorastają, próbują wyjść z tego kryzysu i przymierzyć różne role społeczne, które mogliby odegrać w przyszłości. Najtrudniejszy jest wybór zawodowy, ponieważ cała reszta życia zależy od tego, jak będzie słuszny. W tym okresie rodzice powinni pomagać swoim dzieciom w dokonywaniu właściwego wyboru.

Tak, rodzice często martwią się o dalszą edukację i bezpieczeństwo osobiste dzieci. Niektóre matki nie chcą rezygnować ze swojej roli i robią wszystko, co w ich mocy, aby zachować pełną kontrolę nad swoimi nastoletnimi dziećmi. Często to właśnie matki, nie zrealizowawszy swoich planów, mają nadzieję, że ich dzieci

²⁷⁰ Korczak, J. Jak kochać dziecko. *Dziecko w rodzinie*. Warszawa. 2012. 176 s.;

Płeć dla mediów. Podręcznik do teorii płci dla dziennikarstwa i innych kierunków społeczno-humanitarnych / gł. red. M. Mayerchuk. Kijów: Krytyka, 2017. 224 s.

zrealizują te plany. I starają się narzucić swoje wyobrażenia o przyszłym zawodzie dziecku, co utrudnia nastolatkom wybór. Czasami takie sytuacje stają się konfliktowe i trudne do rozwiązania zarówno dla rodziców, jak i dzieci. W tym okresie udział ojca w dyskusji o problemach jest bardzo ważny, gdyż będzie on mógł wnieść «racjonalne ziarno» do wspólnego poszukiwania rozwiązania problemu i pomóc uniknąć zbędnych negatywnych emocji.

Na etapie «rodziny z dzieckiem w wieku szkolnym» ojciec bierze czynny udział w realizacji takich funkcji, jak przeniesienie odpowiedzialności, swobody działania na dziecko w miarę jego dorastania i rozwijania samodzielności; jak wychowywanie dorastających dzieci na godnych przykładach, na własnym przykładzie – dorosłego męża, kochającego męża, kochającego, ale znającego się na rzeczy ojca (dorosłej żony, żony i matki). Daje to nastolatkowi możliwość sprecyzowania ról mężczyzny i kobiety w przygotowaniu do przyjaźni z rówieśnikiem płci przeciwnej, małżeństwa i założenia rodziny. Przejście do niezależności może być bezbolesne i skuteczne, gdy nastolatki, młodzi mężczyźni i kobiety mogą liczyć na zrozumienie, wsparcie i radę rodziców.

Stosunek do wychowania rodzinnego jako sprawy prostej i dostępnej dla wszystkich ukształtował się na podstawie dotychczasowej praktyki wychowania, gdy w sytuacji surowych warunków rodzinnych, łatwej kontroli, wczesnego zaangażowania dziecka w produktywną pracę i prostych wymagań osobowościowych, nie było ono szczególnie trudne. W dzisiejszych czasach zadania wychowawcze rodziny i społeczeństwa stały się bardziej skomplikowane, znacznie wzrosły wymagania stawiane jednostce. Społeczeństwo i rodzina stoją przed zadaniami, których nie da się rozwiązać jedynie na podstawie intuicji i empirycznie znalezionych metod, bez odpowiedniego «uzbrojenia teoretycznego» rodziców w niezbędną wiedzę psychologiczno-pedagogiczną. Dlatego nie można ignorować pojęcia «miłości rodzicielskiej». Nie może i nie powinna być taka sama ze strony matki i ojca, ponieważ spełnia różne funkcje dla dorastającego dziecka.

Miłość matki musi zapewnić bezwarunkową emocjonalną akceptację dziecka (miłość i przychyłność «mimo wszystko»). Bezwarunkowa akceptacja rodzica

oznacza zróżnicowanie osobowości i zachowania dziecka. Negatywna ocena i potępienie przez ojca określonych działań i czynów dziecka nie pociąga za sobą zaprzeczenia jego emocjonalnemu znaczeniu i obniżenia poczucia własnej wartości jego osobowości dla ojca. Ten rodzaj postawy emocjonalnej jest najkorzystniejszy dla rozwoju osobowości dziecka, gdyż zapewnia pełne zaspokojenie potrzeb dziecka w zakresie bezpieczeństwa, miłości i opieki. Miłość rodzicielska zapewnia głównie warunkową akceptację emocjonalną (miłość ze względu na osiągnięcia, cnoty i zachowanie dziecka). Oznacza to, że dziecko musi zdobyć miłość ojca za swój sukces, posłuszne zachowanie, zgodność. Miłość działa jak dobro, nagroda, która nie jest dana sama z siebie, ale wymaga pracy i staranności. Taka postawa ojca przygotowuje dziecko do wejścia do społeczeństwa i budowania z nim odpowiednich interakcji. Brak tego rodzaju miłości często prowadzi do infantylizmu i niemożności osiągnięcia swoich celów.

W taki sposób emocjonalna strona relacji rodzicielskiej dziecka z ojcem w dużej mierze determinuje dobrostan rozwoju umysłowego dziecka i realizację edukacyjnego potencjału rodzicielstwa jako instytucji społecznej. Mówiąc o wychowaniu w rodzinie należy pamiętać, że jest to kontrolowany system relacji między rodzicami a dziećmi i wiodąca rola w tym systemie należy do rodziców. Nie należy lekceważyć roli ojca w wychowaniu i rozwoju dzieci, ponieważ to oni przede wszystkim przyczyniają się do kształtowania «obrazu rodziny». Jako taka, dokładna definicja «obrazu rodziny» nie została jeszcze opracowana przez badaczy, ale wnioskujemy, że «obraz rodziny» jest subiektywnym obrazem rodziny, który obejmuje podmiot i innych członków rodziny. Wielu autorów utożsamia pojęcie «obrazu rodzinnego» i «wyobrażenia o rodzinie», biorąc pod uwagę, że efektem pomysłu jest obraz obiektu. Oznacza to, że pojęcie «obrazu rodziny» może obejmować wyobrażenia podmiotu dotyczące małżeństwa i więzi rodzinnych: relacji między mężem a żoną, rodzicami a dziećmi, rodzeństwem a innymi krewnymi, którzy mieszkają razem i prowadzą wspólną gospodarkę. Kategoria obrazu nie działa poza systemem innych, należy ją rozpatrywać łącznie z działaniem, motywem,

stosunkiem podmiotu do innych ludzi, doświadczaniem informacji wcielonych w obrazie. Możemy więc wymienić trzy składniki «obrazu rodziny»:

- poznawczy (wyobrażenie o rodzinie);
- emocjonalny (stosunek do rodziny);
- motywacyjno-behawioralny (zachowania i motywy oparte na stosunku do rodziny).

Wyobrażenie o rodzinie kształtuje się przez całe życie człowieka, jest częściowo zapożyczone z poprzednich pokoleń i odzwierciedla wpływ sytuacji społecznej, która zmienia się w społeczeństwie, państwie, kulturze. Rodzina rodzicielska jest pierwszym środowiskiem społecznym dziecka, w którym ma miejsce socjalizacja. Dzieci poznają normy życia w grupie – w społeczeństwie i postrzegają kulturę przez rodziców. To w rodzinie człowiek zdobywa pierwsze doświadczenia rodzinne, uczy się zasad i norm zachowania. Rodzina rodzicielska jest najbardziej dostępnym modelem obserwacji i, pod pewnymi warunkami, naśladowania. Tym samym obecność rodziny w życiu dziecka i jej skład oraz relacje w niej zachodzące wpływają na osobowość nastolatka, w szczególności kształtują w nim wyobrażenie o przyszłej rodzinie, którą później zbuduje.

Zarówno rodziny pełne, jak i niepełne mogą wpływać na obraz przyszłej rodziny nastolatka. W rodzinach pełnych niewypełnianie przez rodziców funkcji, błędy wychowawcze i nieharmonijne relacje między dziećmi a rodzicami oraz konflikty między małżonkami mogą negatywnie wpływać na postrzeganie przez dziecko swojej przyszłej rodziny. Tak, w rodzinach niepełnych głównym problemem jest brak jednego z rodziców, co może prowadzić do naruszenia tożsamości płciowej. Ponadto ze względu na niemożność obserwowania relacji małżeńskich dzieci z rodzin niepełnych mają trudności w komunikowaniu się z płcią przeciwną, w formułowaniu wyobrażeń o życiu małżeńskim, o kobiecości i męskości. Często samotna matka zaostrza problemy związane z nieobecnością ojca w rodzinie, tworząc negatywny stosunek dziecka do ojca, a później do jego płci – u chłopców i płci przeciwnej – u dziewcząt.

Można zatem argumentować, że obraz przyszłej rodziny u dzieci wychowywanych w rodzinach niepełnych może być nieadekwatnie ukształtowany z powodu błędów w wychowaniu samotnego rodzica. Ale w większym stopniu, naszym zdaniem, warto mówić o negatywnym wpływie na obraz przyszłej rodziny braku w życiu nastolatka jednego z rodziców. Zaburzenia w sferze emocjonalnej i komunikacji z rówieśnikami, silne i niekontrolowane pożądanie seksualne, brak troski i miłości w dzieciństwie oraz adekwatnych wzorców identyfikacji seksualnej, negatywne postawy wobec dzieciństwa i rodziców znajdują bezpośrednie odzwierciedlenie w negatywnych wypowiedziach na temat mężczyzn i kobiet, tworzą zniekształcone i zmodyfikowane wyobrażenia na temat własnej przyszłej rodziny. Wówczas społeczeństwo i rodzina stają przed zadaniami, których nie da się rozwiązać jedynie na podstawie intuicji i empirycznie znalezionych technik, bez odpowiedniego przeszkolenia teoretycznego i metodycznego rodziców oraz opanowania wiedzy psychologicznej i pedagogicznej.

Przedstawione informacje nie obejmują wszystkich aspektów problemu badania wpływu rodziny ojcowskiej na kształtowanie się wizerunku przyszłej rodziny młodych ludzi.

Literatura

1. Korczak, J. Jak kochać dziecko. *Dziecko w rodzinie*. Warszawa. 2012. 176 s.
2. Lukyanova, K. A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia. 2016. P. 274-277.
3. Małyna O. H. Psychologiczne cechy gotowości mężczyzn do ojcostwa. *Problemy współczesnej psychologii*. 2019. Nr 2 (16). S. 74-78.
4. Płeć dla mediów. Podręcznik do teorii płci dla dziennikarstwa i innych kierunków społeczno-humanitarnych / gł. red. M. Mayerchuk. Kijów: Krytyka, 2017. 224 s. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/gender_dlya_medii_2017.pdf.

5. Praca społeczno-pedagogiczna z rodzinami problemowymi: podręcznik dla studentów uczelni wyższych / A. Y. Kapska, N. S. Oleksiuk, S. M. Kalaur, Z. Z. Falinska. Tarnopol: Aston, 2010. 304 s.

6. Trubavina I. M. Praca społeczno-pedagogiczna z rodzinami znajdującymi się w niekorzystnej sytuacji: podręcznik. Kijów, 2003. 132 s.

7. VandenBos, G. R. (2007). APA dictionary of psychology. Washington, DC: American Psychological Association. 1024 p.

Part 4. INFLUENCE OF PEDAGOGICAL CONTROL ON ENSURING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

4.1. COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL CONTROL AS AN IMPORTANT CONDITION FOR ENSURING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

4.1. ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Основною вимогою до вищої освіти в сучасних умовах є орієнтація її на розвиток особистості, яка володіє компетентностями, необхідними для творчого вирішення загально-виробничих та соціально-економічних проблем. Розв'язання завдань щодо підготовки конкурентноспроможних фахівців, які відповідають вимогам сьогодення, безпосередньо залежить від змісту та організації навчально-виховного процесу, оскільки саме в його перебігу проходить професійне становлення особистості. Засобом визначення кількісних і якісних параметрів технології навчання виступає контроль як один із невід'ємних компонентів процесу діагностування навчальних досягнень студентів. Сьогодні велика увага приділяється розвитку та впровадженню самостійного оволодіння знаннями, в процесі якого вивчення ролі контролю у формуванні мотивації учіння студентів, розвитку їх пізнавальної самостійності, самоконтролю особистості є особливо актуальні.

Дані аспекти висвітлені в працях І. Волощука, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Киричука, В. Корнеєва, Е. Лузік, В. Маслова, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Сидоренка, А. Степанюк та ін.

Проте питання контролю навчання, принципів організації педагогічного контролю, рівнів та критеріїв оцінювання все ще потребує подальших досліджень.

Зазначимо, що ще недостатньо чітко визначено суть та взаємовідношення понять діагностика, контроль, перевірка, оцінювання, облік; недостатньо проаналізовано і впроваджено у практику вищої школи напрацювання фахівців із питань принципів контролю, застосування сучасних методів і форм діагностування навчання студентів; у дослідженнях питань контролю навчальних досягнень студентів часто не має чіткої системи тощо. Крім того можна сказати, що контроль навчання студентів у вищих навчальних закладах сьогодні не відповідає вимогам підготовки фахівців сучасного рівня. Головний недолік очевидний – контроль не повною мірою виконує такі основні функції, як навчальну, діагностико-коригуючу, стимулюючо-мотиваційну, виховну тощо. Існуюча практика оцінювання навчальних досягнень нівелює роботу та досягнення студентів; іноді студентам важливіше «накопичення» оцінок, а не рівень їх знань; оцінювання може містити істотний елемент випадку, особливо, коли це стосується тестування, іспитів тощо.

Передусім вважаємо, що для покращення контролю навчальної діяльності студентів важливими є дотримання принципів організації педагогічного контролю як основи практичної реалізації педагогічного контролю. Завдяки цьому в освітньому процесі здійснюється виконання всіх функцій контролю.

Науково доведено, що ефективність реалізації функцій педагогічного контролю залежить від дотримання комплексу принципів перевірки навчально-пізнавальної діяльності та оцінки знань, навичок і вмінь студентів. У дидактичних працях А. Алексюк і Ю. Бабанського запропоновано дотримуватися наступних принципів організації педагогічного контролю:

- індивідуалізації перевірки й оцінки знань, умінь та навичок;
- систематичності й регулярності перевірки якості навчально-пізнавальної діяльності;
- урізноманітнення форм і методів педагогічного контролю;

- всеосязності й всебічності педагогічного контролю;
- об'єктивності перевірки та оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності;
- диференціації перевірки та оцінювання;
- єдності педагогічних вимог;
- гуманізації та прозорості контролю.

Аналізуючи принцип індивідуалізації перевірки й оцінки знань, умінь та навичок, доцільно зауважити, що індивідуальний підхід є основоположним в організації навчально-виховного процесу на всіх освітніх рівнях. Він передбачає дотримання вимог до організації оцінювання кожного здобувача, враховуючи його вікові, навчальні можливості та особистісні якості. При цьому обов'язково має враховуватися їх рівень теоретико-практичної підготовки, прикладених зусиль, сумлінності та активності у виконанні самостійній роботі.

Індивідуальний характер педагогічного контролю дозволяє виявити рівень опанування знаннями кожного здобувача, його досягнень і проблемних аспектів. Також завдяки цьому принципу обов'язково враховується наскільки учень (студент) здатний самостійно працювати, які труднощі він має в навчально-пізнавальній діяльності та яким чином може їх подолати.

Індивідуалізація педагогічного контролю передбачає враховування особливих освітніх потреб здобувачів із різними порушеннями психофізичного розвитку, підбір необхідного рівня завдань для них. Водночас, індивідуалізація в педагогічному контролі спрямовує викладача на формулювання запитань різного рівня складності та, за потреби, використання додаткових запитань під час опитування.

Доцільно відзначити, що принцип індивідуального підходу до організації педагогічного контролю полягає в обов'язковому врахуванні вікових, пізнавальних, психологічних особливостей кожного здобувача, завдяки чому відбувається максимальний розвиток позитивних і подолання негативних аспектів у навчальній діяльності. Реалізація цього принципу відбувається в двох основних напрямках: в дидактичному та психологічному. Дидактичний

напрямок передбачає організацію педагогічної взаємодії, в якій були б оптимально задоволені інтереси й потреби кожного здобувача. У психологічному напрямку враховуються особливості психічних процесів кожного члена учнівського (студентського) колективу, здатність впливати на результат їх навчально-пізнавальної діяльності²⁷¹.

Визначаючи сутність принципу систематичності (регулярності) перевірки якості навчально-пізнавальної діяльності, необхідно зазначити, що саме систематичний контроль позитивно впливає на організацію процесу навчання. Завдяки регулярному педагогічному контролю підвищується мотивація та пізнавальна активність у вирішенні здобувачами навчальних завдань. Це дає можливість студентам отримувати таку кількість оцінок, на основі якої можна робити об'єктивний висновок про результати навчання. Відповідно має бути визначений рівень засвоєння кожним студентом усіх тем.

Із позиції системного підходу педагогічний контроль є невід'ємною складовою освітнього процесу. Систематичність педагогічного контролю дозволяє здійснювати моніторинг навчальних досягнень, а таким чином і визначити ефективність освітнього процесу. Завдяки систематичності і регулярності педагогічного контролю уможливорюється як об'єктивне оцінювання результатів навчання кожного здобувача, так і встановлення ефективності методики викладання, доцільності обрання методів, прийомів, форм навчання та їх коригування²⁷².

Принцип систематичності та регулярності педагогічного контролю дозволяє розв'язувати такі організаційно-педагогічні завдання, як: привчання здобувачів освіти постійно виконувати навчальні завдання, активно працювати на заняттях. Систематичне опитування може здійснюватися в формі самостійних міні-завдань, усного і письмового опитування, які оцінюють не тільки тих, хто відповідає, а й доповнює відповіді своїх колег.

²⁷¹ Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні: сутність, шляхи реалізації. Організація диференціального навчання.

²⁷² Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства: поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 9 (Ч. 2). 2014. С. 61.

Завдяки дотриманню принципів систематичності та регулярності педагогічного контролю знання, вміння та навички всіх без винятку студентів об'єктивно оцінюються. Приміром, здобувачі, які мають низький і навіть середній рівень знань, спонукаються на всіх етапах заняття до пізнавальної діяльності, оскільки відсутність регулярного опитування може призводити до ситуативного вивчення матеріалу. Такі студенти можуть вчити вибірккові теми, намагаються визначити наперед, коли їх будуть опитувати. За умови, що учні (студенти) знають, що їх знання обов'язково будуть проконтрольовані на кожному занятті, вони не піддадуться спокусі не виконувати навчальні завдання.

Важливе значення для оцінювання теоретичної та практичної підготовки студентів та її якості має принцип урізноманітнення видів і форм педагогічного контролю. Він передбачає застосування різних форм, методів, прийомів і способів, а також їх творче поєднання.

Закономірно, що різноманітність різних видів і форм педагогічного контролю позитивно впливає на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів освіти, вимагаючи від педагога особливої підготовки. Завдяки використанню тестових, ігрових форм, ситуаційного контролю, самоконтролю, взаємоконтролю та різних видів інтерактивної взаємодії з метою контролю, облік успішності перетворюється на цікавий процес. Завдяки цьому викладач отримує достатньо інформації для оцінювання, зокрема при визначенні оцінки враховуються як відповіді на поставлені запитання, так і доповнення відповідей колег.

Дотримання принципу всеосяжності в педагогічному контролі зумовлює необхідність у перевірці й оцінюванні знань охоплювати всі аспекти предмету вивчення. При цьому перелік питань, які оцінюються, мають відображати й попередні теми. Завдяки всеохопленості (всебічності, повноті) обліку і контролю знань здійснюється систематичне накопичення балів, періодично виконуються контрольні роботи, здійснюється ретельна перевірка рівня

засвоєння складніших тем, проведення спеціальних занять перевірки знань наприкінці вивчення тематичного розділу тощо²⁷³.

Характеризуючи принцип об'єктивності перевірки та оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності, необхідно відзначити, що передбачає дотримання в педагогічному контролі науково аргументованих критеріїв оцінювання. Водночас, неприпустимими стають суб'єктивні оцінювальні судження та висновки педагога, які можуть ґрунтуватися виключно на поверховій перевірці знань, навичок і вмінь учнів (студентів).

Об'єктивність оцінювання передбачає справедливе оцінювання, яке заслуговує кожний учень (студент). Цьому сприятимуть такі чинники як:

- зарахування пріоритетності оцінювання процесу пізнавально-навчальної діяльності, а не тільки її результатів;
- наявність чітко визначених критеріїв оцінювання та ознайомлення з ними перед початком виконання завдань, а не після їх виконання;
- оцінювання навчальних досягнень як результату прикладених зусиль і вмотивованості здобувачів освіти;
- оцінювання зусиль, які учні (студенти) прикладають до співпраці з колегами;
- обговорення поетапності виконання вправ і завдань, внаслідок чого здобувачі освіти обдумують власний спосіб навчання;
- розв'язання учнями (студентами) групових та індивідуальних завдань, проходячи етапи пошуку, відбору і критичного аналізу, узагальнення і оформлення результатів своїх досліджень;
- заохочення здобувачів до самооцінки;
- ініціювання обговорень, які дають учням (студентам) можливість формулювати власні висновки²⁷⁴.

Відповідно до принципу диференційованості педагогічного контролю, здійснюється оцінювання конкретних навчальних дій кожного учня (студента),

²⁷³ Фіцула М. Педагогіка. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 515 с.

²⁷⁴ Алексюк А. М., Грищенко М. М., Киричук О. В. та ін. Педагогіка: навч. посіб. для студ. ун-тів. Київ: Вища школа, 1985. 295 с.

враховуючи зміст і специфіку навчального матеріалу. Цей підхід передбачає диференційованість (попередметність) та індивідуальність (за стилем і формами контролю). При цьому, як зазначає В. Ягупов, враховується не тільки диференціація знань, а й індивідуальне оцінювання знань учня (студента) з кожної навчальної дисципліни²⁷⁵.

Дотримання принципу диференційованості педагогічного контролю передбачає обов'язкове забезпечення глибини контролю відповідно до навчальних цілей. Із цією метою здійснюється розробка контрольних завдань різної складності. Дана мета досягається шляхом розробки різного ступеня складності тестових завдань. В цілому, у дидактиці найпоширенішою є чотирьохрівнева система оволодіння навчальним матеріалом.

Принцип єдності вимог до педагогічного контролю спрямовується на те, щоб всі науково-педагогічні працівники керувалися для оцінювання єдиною системою вимог та критеріїв. У зв'язку з цим всі викладачі, здійснюючи контроль знань, дотримуються загальновизнаних критеріїв в кожній предметній програмі. Використання цього підходу дозволяє дотримуватися об'єктивності в оцінюванні з кожної навчальної дисципліни. Поруч із цим долаються крайнощі в оцінюванні, а саме не допускається надмірна вимогливість чи поблажливість²⁷⁶.

Особливе місце в сучасних умовах впровадження педагогіки партнерства, особистісно орієнтованого навчання та інших демократичних концепцій освіти посідає принцип гуманізації педагогічного контролю. Відповідно до нього педагог особливо ретельно дотримується професійних етичних норм, демонструючи віру в можливість здобувачів навчатися. При цьому педагоги переконують учнів у тому, що вони здатні успішно навчатися.

Перед вивченням матеріалу педагог повідомляє про можливі труднощі в його опануванні, висловлюючи сподівання, що вони будуть успішно подолані. Також він демонструє оптимістичне ставлення до навчальних успіхів і невдач.

²⁷⁵ Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. С. 406.

²⁷⁶ Фіцула М. Педагогіка. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 515 с.

Важливою складовою гуманістичного підходу до педагогічного контролю є педагогічний такт, що включає доброзичливе і делікатне ставлення в педагогічній взаємодії. У зв'язку з цим, педагог має відчуття міри як в заохоченні, так і покаранні, вміє визнати власні помилки²⁷⁷.

До переліку принципів педагогічного контролю І. Підласим включено ще й принцип гласності. Його сутність полягає в проведенні відкритого оцінювання усіх суб'єктів учіння за однаковими критеріями. Відтак, навчальні результати кожного з них під час педагогічного діагностування є всім відомими, а оцінки оголошені й умотивовані²⁷⁸.

На думку М. Фіцули гласність контролю передбачає повідомлення суб'єктам учіння результатів перевірки рівня їх знань. Також здійснюється аргументація виставлених оцінок, визначення позитивного і недоліків у відповідях учнів (студентів).

Сучасні дидакти звертають увагу на необхідність дотримання виховної спрямованості педагогічного контролю. Цей принцип зумовлює активізацію творчого та свідомого ставлення до навчальної діяльності, а також стимулює зростання пізнавальних потреб, інтересів. Завдяки цьому поруч із організацією навчальної діяльності реалізуються виховні завдання. Водночас, фахівці акцентують, що в жодному випадку педагогічний контроль не може принижувати особу²⁷⁹.

Необхідно відзначити, що у вищій школі вчені виділяють принципи організації контролю знань студентів, які мають професійну спрямованість. Професійна спрямованість педагогічного контролю визначається цільовою підготовкою майбутніх спеціалістів. При цьому студенти мають знати зміст (що будуть контролювати), засоби (як буде здійснюватися контроль) та термін контролю.

Крім того актуальним є принципи науковості й ефективності, що реалізується шляхом побудови системи контролю на основі науково

²⁷⁷ Там само.

²⁷⁸ Контроль і оцінка як педагогічні категорії.

²⁷⁹ Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій. Кривий Ріг, 2008. С. 4.

розробленої теорії тестування, що забезпечує оптимальне співвідношення між досягнутим ефектом і сукупними витратами часу та коштів.

Практична реалізація принципів педагогічного контролю сьогодні впроваджена, зокрема, у дистанційне навчання, яке передбачає активне спілкування між викладачем і студентом та функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій, відкриває для викладача нові можливості, заохочує до розробок нових форм контролю. В процесі дистанційного вивчення навчальних дисциплін студентам надається можливість самостійно здобувати необхідні знання, користуючись розвинутими інформаційними ресурсами. В умовах дистанційного навчання процес засвоєння навчального матеріалу складніший, породжений необхідністю спільної діяльності, сприйняття та розуміння інших у віртуальному просторі. Взаємодія між викладачем та студентами в дистанційному навчанні відбувається в межах штучно створеного комунікативного простору, тому вкрай важливим є правильне застосування принципів організації педагогічного контролю для стимулювання студентів до самостійної роботи, розгортання діалогу, який дозволяє студентам обґрунтовувати свої думки, забезпечення педагогічного контролю на всіх етапах вивчення навчальної дисципліни. Для проведення контролю з'являються нові можливості, створені особливостями дистанційного навчання: відеоконференції у режимі реального часу онлайн, які дозволяють викладачу супроводжувати лекцію відео-, аудіо-, текстовою інформацією, проводити дискусії зі студентами; практичні заняття – роботи в синхронному режимі відповідно до програми; самостійні роботи студентів. Педагогічний контроль у дистанційному вивченні навчальних дисциплін покликаний забезпечити ефективний взаємозв'язок викладача та студентів, коригувати підходи до вибору форм і методів педагогічної діяльності викладача, оперативно та об'єктивно отримувати інформацію про якість навчального процесу. Надійність педагогічного контролю забезпечується в разі дотримання індивідуального характеру контролю, регулярності його проведення, використання різноманітних форм контролю, всебічності та

об'єктивності контролю відповідно до психолого-педагогічних особливостей студентів.

У дистанційному навчанні принципи індивідуалізації перевірки й оцінки знань, умінь та навичок студентів, систематичності та регулярності, урізноманітнення форм і методів педагогічного контролю, всеосяжності й всебічності педагогічного контролю, об'єктивності перевірки та оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності отримують нового забарвлення.

Крім того, роль сучасного викладача – це роль тьютора, який покликаний допомогти студенту в його самостійній діяльності та навчити провести самоконтроль з метою визначення прогалин у знаннях і визначення кінцевого рівня навчальних досягнень.

Таким чином успішна реалізації педагогічного контролю здійснюється завдяки дотриманню основних принципів перевірки навчально-пізнавальної діяльності та оцінки знань, навичок і вмінь суб'єктами учіння. Найпоширенішими в теорії і практиці сучасної дидактики є принципи організації педагогічного контролю: індивідуалізації перевірки й оцінки знань, умінь та навичок; систематичності й регулярності перевірки якості навчально-пізнавальної діяльності; урізноманітнення форм і методів педагогічного контролю; всеосяжності й всебічності педагогічного контролю; об'єктивності перевірки та оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності; диференціації перевірки та оцінювання; єдності педагогічних вимог; гуманізації та прозорості контролю. Їх практична реалізація забезпечує доцільне застосування методів і форм контролю, а також конкретизації критеріїв та норм оцінки знань, навичок і вмінь здобувачів освіти.

Література

1. Алексюк А. М., Грищенко М. М., Киричук О. В. та ін. Педагогіка: навч. посіб. для студ. ун-тів. Київ: Вища школа, 1985. 295 с.
2. Контроль і оцінка як педагогічні категорії. URL: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=225.

3. Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні: сутність, шляхи реалізації. Організація диференціального навчання. URL: studopedia.org/8-178624.html.

4. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства: поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 9 (Ч. 2). 2014. С. 58-61.

5. Фіцула М. Педагогіка. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 515 с.

6. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

7. Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій. Кривий Ріг, 2008. 29 с.

4.2. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMS AND METHODS OF PEDAGOGICAL CONTROL

4.2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Форми та методи педагогічного контролю, як важлива складова навально-виховного процесу, забезпечують ефективність організації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Педагог, перевіряючи знання студентів, виконує декілька функцій, які підтверджують високий рівень його професійної майстерності. Зокрема, він не лише визначає рівень оволодіння навчальним матеріалом, а й встановлює рівень мислення студента, ступінь розуміння, з'ясовує підхід, використаний студентом у навчальній роботі, дає конкретні рекомендації. Такого роду орієнтація контролю перетворює його на ефективний засіб керування розвитком студентів. Відповідно отримані відомості про знання студентів і особливості їх навчально-пізнавальної діяльності дають можливість педагогу вносити корективи у власні методичні розробки щодо ведення занять та вдосконалювати форми і методи оцінювання якості знань. Так як продуктивність навчання безпосередньо залежить від кількості, якості, повноти, своєчасності, глибини та об'єктивності контролю, то цей напрямок педагогічної діяльності стає все більш актуальним у сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці.

Визначення змісту, мети і завдань педагогічного контролю знайшли відображення як у педагогічній спадщині мислителів минулого, так і численних дослідженнях сучасних учених. Так, видатний український педагог-гуманіст В. Сухомлинський акцентував на необхідності підпорядкування педагогічного контролю головній дидактичній меті, яка передбачає поглиблення, закріплення і розвиток знань, умінь та навичок.

Класик вітчизняної дидактики Ю. Бабанський зазначав, що педагогічний контроль є видом професійної діяльності викладача, дозволяє йому отримати і фіксувати інформацію про результати дидактичної взаємодії учня і вчителя, а також зіставити отримані результати з конкретною освітньою метою, й, у випадку ідентифікації проблемних аспектів навчального процесу, впровадити конкретні заходи з метою його коригування і регулювання, тобто використати інші форми, методи і засоби²⁸⁰.

Питання, присвячені методам і формам контролю, висвітлюються в працях: Ю. Бабанського, В. Безпалько, М. Зарецького, Т. Ільїної, М. Махмутова, В. Полонського. Такі педагоги як А. Алексюк, С. Архангельський, О. Безносьок, С. Гончаренко, К. Інгенкамп, Ч. Куписевич, В. Оконь, І. Підласий та ін. підкреслюють вагомe значення контролю та оцінки для здійснення освітнього процесу в сучасних умовах.

Отож, під поняттям «педагогічний контроль» сучасні педагоги, як правило, розуміють систему дій, які спрямовуються на виявлення якісно-кількісних показників результатів навчання. Також вони дозволяють визначити, яку з частин програмного навчального матеріалу, визначених програмою знань, умінь і навичок, успішно освоєно учнями (студентами)²⁸¹.

У спеціальних довідникових виданнях відображено сутність і структурні компоненти контролю. Так, у «Психологічному словнику» цей термін трактується як вид діяльності, що полягає в перевірці чогось чи когось. При цьому зазначається, що саме контроль і оцінку правомірно вважати невід'ємними елементами кожного виду діяльності²⁸².

У психолого-педагогічних джерелах відсутнє уніфіковане визначення поняття «контроль». Так, у працях Ч. Купісевич контроль розглядається як вид діяльності, метою якої є перевірка і оцінювання результатів навчання. Водночас

²⁸⁰ Манько В. Методичні засади контролю навчальних досягнень майбутніх кваліфікованих робітників. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

²⁸¹ Белікова В. В. Управління навчальним закладом: Контроль в системі освіти: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во УПА, 2006. С. 12.

²⁸² Оцінка знань студентів та якості підготовки фахівців (методичні та методологічні аспекти): навчальний посібник / за ред. А. Й. Ягодзінського. Київ: ІЗМН, 1997. С. 22.

вчений зазначає, що на основі цих результатів у освітній процес впроваджуються певні дії задля усунення виявлених недоліків.

На думку Л. Одерій, контроль є важливим компонентом структури освітнього процесу. Він може реалізуватися в педагогічній практиці у різних формах з метою діагно. стики рівня знань, опанування уміннями і навичками, а також задля підвищення організаційного рівня навчально-пізнавальної діяльності²⁸³.

Сучасна дослідниця В. Оконь поняття «контроль» ототожнює з професійною діяльністю педагога, завдяки якій він спостерігає, аналізує і оцінює навчальні досягнення здобувачів, а також використовує ці показники для оптимізації освітнього процесу. У свою чергу Л. Русакова вважає, що контроль є дієвим засобом педагогічного управління навчальною діяльністю здобувачів, який систематично здійснює поетапне оцінювання й коригування засвоєння знань, умінь, навичок.

Виходячи з принципів управління навчально-виховним процесом Н. Тализіна зауважує, що завданням контролю є отримання інформації про реальний хід процесу навчання. Водночас, за умови виявлення відхилень, він дозволяє його регулювати.

У визначенні Н. Волкової сутність поняття «контроль за навчанням» передбачає систематичний нагляд, спостереження і перевірку успішності здобувачів освіти, метою яких є отримання педагогом достовірної інформації про ефективність організації навчально-виховного процесу²⁸⁴.

Результати аналізу педагогічних досліджень С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Беспалько, В. Бочарнікової, В. Лозової, О. Петрашук, Л. Романишиної, Н. Тализіної та ін. дозволяють визначити комплекс вимог до контролю якості навчального процесу в сучасних ЗВО, серед яких:

- забезпечення об'єктивної, валідної і надійної оцінки результатів навчання;

²⁸³ Одерій Л. П. Основи системи контролю якості навчання: навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1995. С. 23.

²⁸⁴ Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. 2-е вид. Київ: Академвидав, 2009. С. 609.

- сприяння досягненню кінцевих результатів навчання з урахуванням специфіки навчальної дисципліни;
- створення умов для активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти;
- сприяння розвитку і саморозвитку здобувачів, враховуючи їх суб'єктність в освітньому процесі;
- доступність у організації та застосуванні²⁸⁵.

Таким чином можна уникнути недоліків традиційних методів контролю, які супроводжуються: суб'єктивністю в оцінюванні, охопленням часткового обсягу матеріалу з навчальної дисципліни, відсутністю диференційованого підходу у підготовці контрольних завдань, високим рівнем психологічної напруги, відсутністю можливості творчого мислення, нестандартного підходу до виконання завдань тощо. Зазначимо, що існуюча практика оцінювання навчальних досягнень все ще усереднює студентів, містить істотний елемент випадку, не заохочує до систематичної навчальної діяльності, самоосвіти та адекватної самооцінки. Крім того за умов механічного застосування контролю дещо ускладнюється виявлення та об'єктивний аналіз рівня опанування знаннями та уміннями студентів, реалізація засобів і форм впливу на студента не досягає максимальної мети, нівелюється як процес оцінювання, так і результат оцінювання знань.

Окремим напрямом сучасних психолого-педагогічних досліджень із означеної нами проблематики стало визначення функцій педагогічного контролю. Фахівці виокремлюють основоположні з них. Передусім, це здатність забезпечувати зворотний зв'язок. Завдяки цьому визначається досягнення відповідного рівня результатів організації навчально-пізнавальної діяльності прогнорованій меті. Першочерговим функціональним призначенням

²⁸⁵ Кальнік О. Традиційні та інноваційні методи контролю навчальних досягнень із гуманітарних дисциплін. *Педагогічні науки*. 2013. № 3 (59). С. 37.

контролю є оцінювання ефективності реалізації визначених освітньою програмою навчальних завдань²⁸⁶.

Доцільно зауважити, що в сучасній психолого-педагогічній літературі визначено понад десять функцій контролю. Як зазначають дослідники ці функції можуть реалізовуватися під час аналізу та оцінювання виконаної здобувачем навчальної діяльності. Відтак, педагогічний контроль виконує наступні функції: контролюючу, стимулюючу, навчаючу, виховуючу, розвиваючу, перевіряючу, активізуючу, закріплюючу, повторюючу, коректуючу, оптимізуючу, оцінну, констатуючу, комунікативну, діагностичну, дисциплінуючу, керуючу. З цього переліку видно, що більшість функцій тісно взаємопов'язані між собою, тому їх виокремлення дослідниками має доволі умовний характер²⁸⁷.

У дослідженнях А. Алексюк визначено шість функцій педагогічного контролю²⁸⁸. Першою з них є освітня функція, оскільки контроль спрямовується на поглиблення, розширення, вдосконалення знань, умінь і навичок учнів (студентів). Друга функція контролю – діагностична. Вона передбачає виявлення знань, умінь і навичок, а також існуючих в них прогалин. Саме ця функція, на думку І. Підласого, є провідною. Для третьої функції характерне оцінювання знань, умінь і навичок здобувачів освіти. Фахівці акцентують на винятковій складності її практичної реалізації, оскільки виставлення балів має бути об'єктивним і прозорим. Четвертою функцією контролю є виховна. Її ще означають як функцію стимулювання, оскільки завдяки їй здійснюється виховання волі, характеру, дисципліни, навичок систематичної самостійної праці, відбувається формування і розвиток мотиваційної сфери тощо. П'яту функцію контролю ідентифікують як розвиваючу, оскільки завдяки контролю знань, умінь і навичок активізується розвиток психічних процесів особистості (мислення, уваги, пам'яті, уяви, мовлення). Шоста функція контролю – це

²⁸⁶ Хом'юк І. В. Застосування нетрадиційних інструментів оцінювання навчальних результатів студентів з вищої математики. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2013. № 4. С. 127-132.

²⁸⁷ Аузіна А. О., Голуб Г. Г., Возна А. М. Система комплексної діагностики знань студента. Львів: Львівський банківський інститут НБУ. 2002. 38 с.

²⁸⁸ Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. Київ: Либідь, 1998. С. 477.

прогностично-методична. Її реалізація дозволяє викладачу отримати доволі точні показники оцінки своєї роботи, визначити результати впровадження методики викладання та шляхів її подальшого вдосконалення. У свою чергу, ця функція допомагає здобувачам освіти надалі прогнозувати власну навчальну-пізнавальну діяльність²⁸⁹.

Оцінюючи методичні засади контролю навчальних досягнень В. Манько наголошує, що функції педагогічного контролю мають відповідати цілям навчання. Водночас автор зазначає, що всі функції тісно переплітаються між собою, а їх виділення має умовний характер. У свою чергу, В. Манько виокремив такі функції педагогічного контролю як: контролююча, навчальна, діагностико-коригуюча, стимулюючо-мотиваційна та виховна. Контролююча функція дозволяє визначити рівень навчальних досягнень особистості. Це здійснюється на певному етапі пізнавальної діяльності задля моніторингу ставлення здобувача до навчання, його наполегливості та ефективності самостійної роботи. Поруч із цим визначається методичний рівень організації викладачем пізнавальної діяльності учня (студента), раціональність використання форм, методів, прийомів та засобів навчання та їх відповідність змісту навчання, врахування індивідуальних особливостей здобувача. Інакше кажучи, одночасно здійснюється контроль як діяльності учня (студента), так і викладача.

Щодо навчальної функції, то В. Манько зауважує, що вона дозволяє таким чином організувати оцінювання навчальних досягнень учнів, щоб його практична реалізація сприяла закріпленню та поглибленню вже сформованих понять та уявлень, підвищуючи усвідомленість, дієвість й досконалість умінь і навичок. Крім того, студенти можуть це робити в умовах групового навчання, слухаючи відповіді або спостерігати за практичними діями своїх товаришів при виконанні контрольних завдань. В процесі занять вони отримують додаткову інформацію з питань, що вивчаються, мають можливість порівняти свої

²⁸⁹ Манько В. Методичні засади контролю навчальних досягнень майбутніх кваліфікованих робітників. *Professional Pedagogics*. 2 (Вер 2011). С. 62-68.

уявлення з відповідями інших, коригуючи власні погляди або формулюючи доповнення та виправлення помилкових тверджень, виробляються відповідні навички самооцінки.

У свою чергу діагностико-коригуюча функція допомагає ідентифікувати причини навчальних труднощів, виявити прогалини у знаннях і вміннях, а відтак і скорегувати діяльність задля усунення цих недоліків. Зокрема діагностико-коригуюча функція контролю сприяє оптимізації навчального процесу, забезпечує об'єктивне визначення його результатів, зводить до мінімуму помилки результатів оцінювання.

Стимулюючо-мотиваційна функція спрямовується на забезпечення оцінювання навчальних досягнень учнів, для того щоб після його проведення відбулися поліпшення навчальних результатів, сформувалися психологічні якості, які впливають на підвищення відповідальності, конкурентноспроможності, формують пізнавальні мотиви навчальної діяльності, дозволяють контролювати та стимулювати пізнавальну активність студента тощо. Крім того розвиваються навички реально оцінювати свої можливості, складати точну уяву про свої недоліки, вірно оцінювати складність навчальних дисциплін, стимулювати пошук шляхів та методів подолання з'ясованих недоліків у підготовці тощо.

Виховна функція спрямовується на формування відповідальності та зосередженості в навчанні, умінні застосовувати різноманітні прийоми контролю та самоконтролю, внаслідок чого учень (студент) привчається до систематичності, наполегливості та самостійності²⁹⁰.

Закономірно, що в контексті сучасних суспільних процесів, глобальних викликів, зумовлених пандемією COVID-19, у психолого-педагогічних дослідженнях все більше уваги звертається на модернізовані функції та методичні аспекти реалізації педагогічного контролю під час дистанційної форми навчання. Доктор педагогічних наук Л. Марцева з цього приводу зазначає, що однією з надзвичайно важливих проблем дистанційного навчання

²⁹⁰ Там само.

є оперативна реалізація контролю за навчальною діяльністю здобувачів, оскільки це безпосередньо впливає на навчально-пізнавальні досягнення дистанційного навчання. Авторка стверджує, що педагогічний контроль у дистанційному навчанні покликаний забезпечити ефективну взаємодію, коригувати вибір форм і методів викладацької діяльності²⁹¹.

Досягти цього можливо лише за умови професійного оволодіння сучасними викладачами інформаційно-комунікаційними технологіями та мережевими освітніми дата-центрами. Особливо важливим у цьому аспекті вбачається здатність викладачів комплексно їх використовувати відповідно до освітніх і професійних потреб слухачів. У зв'язку з цим слід підкреслити, що їх інформаційно-комунікаційна підготовка має відповідати вимогам, не лише інформаційного суспільства та виробничої сфери, яка широко використовує найсучасніші інформаційні технології, а і методиці їх застосування в освітньому процесі. Крім того, в процесі навчання повинно відбуватися в обов'язковому порядку і формування інформаційно-комунікаційної компетентності студентів. У зв'язку з цим питання реалізації педагогічного контролю під час дистанційної форми навчання стоїть відкритим.

Оцінюючи функціональне значення педагогічного контролю в умовах проведення онлайн занять, науковці зазначають, що сучасні методи педагогічного контролю якості навчальної діяльності здобувачів допомагають оперативно та об'єктивно моніторити якість навчального процесу. Водночас, експерти стверджують, що надійність педагогічного контролю досягається завдяки використанню індивідуального підходу до контролю, систематичності його проведення, використанню різноманітних форм контролю, полівекторності та об'єктивності контролю з врахуванням психолого-педагогічних особливостей учнів (студентів)²⁹².

Здійснюючи науковий аналіз ефективності форм і методів педагогічного контролю в сучасних ЗВО, І. Хом'юк визначила проблемні аспекти організації

²⁹¹ Марцева Л. А. Педагогічний контроль у процесі дистанційного вивчення «Педагогіки і психології Вищої школи».

²⁹² Там само.

сучасного контролю у вищій школі. Серед цих недоліків дослідниця означила такі як:

- використання форм і методів контролю навчальних досягнень здобувачів, не враховуючи педагогічні цілі;
- слабка реалізація навчальної функції педагогічного контролю за якої здобувач залишається наодинці зі своїми помилками;
- знецінення навчальних досягнень здобувача як результату його старанності в навчально-пізнавальній діяльності;
- реєстрація тільки нижчих рівнів засвоєння знань (впізнавання, репродуктивний, розуміння) і недостатня увага до реконструктивного та творчого рівнів опанування знаннями;
- відсутність орієнтації на ґрунтовні знання та схильність до накопичення позитивних оцінок;
- недостатнє врахування під час розробки тестів індивідуальних пізнавальних можливостей здобувачів, оскільки вони розробляються викладачами без перевірки на валідність і надійність²⁹³.

Зазначимо, що ефективність використання методів і форм контролю знань, умінь та навичок студентів залежить від їх вдалого вибору, поєднання та включення в загальний процес навчання, а також компетентності педагога щодо їх умілого застосування. Вплив методів на студентів різноплановий. Тому крім знань психологічних особливостей розвитку молоді необхідне збагачення методики і засобів контролю за провідної ролі особистого спілкування викладача зі студентами.

Слід наголосити, що поки що педагогікою недостатньо розроблені і питання застосування технічних пристроїв на етапі контролю, проте вже сьогодні можна стверджувати про доцільність застосування різних технічних засобів у процесі самоконтролю, коли студент зовсім зацікавлений у розвитку навичок самооцінки. Водночас доцільність використання різних технічних

²⁹³ Аузіна А. О., Голуб Г. Г., Возна А. М. Система комплексної діагностики знань студента. Львів: Львівський банківський інститут НБУ. 2002. 38 с.

приладів, що працюють за принципом «усунення» педагога з процесу контролю, є проблематичною. До певної міри тільки педагог у змозі всебічно оцінити ступінь оволодіння студентом динамікою вивчення явищ, логікою мислення, особливо творчого. Це питання потребує спеціального розгляду.

Таким чином, методи і форми педагогічного контролю в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях розглядаються в якості засобів діагностичної діяльності викладача, здатних забезпечувати зворотний зв'язок у навчальному процесі. Завдяки цьому викладач отримує об'єктивну інформацію про успішність та ефективність навчання. Більшість дидактів зосереджують увагу на обґрунтуванні функцій педагогічного контролю та розкривають шляхи підвищення їх ефективності. Важливим аспектом психолого-педагогічних досліджень означеної проблеми стало визначення недоліків організації сучасного контролю у вищій школі з метою їх подолання в освітній практиці.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
2. Аузіна А. О., Голуб Г. Г., Возна А. М. Система комплексної діагностики знань студента. Львів: Львівський банківський інститут НБУ. 2002. 38 с.
3. Белікова В. В. Управління навчальним закладом: Контроль в системі освіти: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во УПА, 2006. 290 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. 2-е вид. Київ: Академвидав, 2009. 615 с.
5. Кальнік О. Традиційні та інноваційні методи контролю навчальних досягнень із гуманітарних дисциплін. *Педагогічні науки*. 2013. № 3 (59). С. 37-42.
6. Манько В. Методичні засади контролю навчальних досягнень майбутніх кваліфікованих робітників. *Professional Pedagogics*. 2 (Вер. 2011). С. 62-68. DOI:<https://doi.org/10.32835/2223-5752.2011.2.62-68>.

7. Марцева Л. А. Педагогічний контроль у процесі дистанційного вивчення «Педагогіки і психології Вищої школи». URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/139.pdf>.

8. Одерій Л. П. Основи системи контролю якості навчання: навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 132 с.

9. Оцінка знань студентів та якості підготовки фахівців (методичні та методологічні аспекти): навчальний посібник / за ред. А. Й. Ягодзінського. Київ: ІЗМН, 1997. 216 с.

10. Хом'юк І. В. Застосування нетрадиційних інструментів оцінювання навчальних результатів студентів з вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. № 4. С.127-132. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6683/1069.pdf>.

4.3. METHODS AND FORMS OF PEDAGOGICAL CONTROL AS A FACTOR OF QUALITY ASSURANCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS

4.3. МЕТОДИ І ФОРМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Орієнтація навчального процесу на розвиток особистості, здатної творчо вирішувати загально-виробничі та соціально-економічні проблеми в їх взаємозв'язку, є основною вимогою до вищої освіти за сучасних умов. Відповідно, від змісту та організації навчально-виховного процесу залежить розв'язання завдань щодо професійного становлення майбутніх випускників, в ході якого важливим показником перевірки результатів навчання і виховання є педагогічний контроль. Отже, контроль є засобом визначення кількісних і якісних параметрів технології навчання та виступає як один із невід'ємних компонентів процесу діагностування навчальних досягнень студентів.

Питання контролю навчання вивчали: А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, О. Безносьок, В. Безпалько, М. Махмутов, Н. Тализіна (психолого-педагогічні аспекти контролю), В. Бочарнікова, І. Булах, Л. Добровська, В. Ільїна, Е. Лузік, О. Мокрова, І. Романюк (сучасні підходи до організації контролю навчання). Питання класифікації методів і форм педагогічного контролю розглядали: І. Волощук, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, О. Киричук, В. Козаков, В. Маслов, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Сидоренко, А. Степанюк та ін.²⁹⁴.

Крім того, актуальним сьогодні є перенесення акцентів на вивчення ролі контролю у формуванні мотивації учіння студентів, розвитку їх пізнавальної самостійності, самоконтролю особистості.

Різні аспекти формування у студентів умінь здійснювати самоконтроль та самооцінку в навчально-пізнавальній діяльності відображені у працях

²⁹⁴ Васюк О., Майданюк Н. Організація контролю навчання студентів. К: Вісник книжкової палати, 2009. 50 с.

С. Архангельського, Л. Божовича, В. Бондаря, В. Бочарникової, В. Буряка, С. Гончаренка, С. Ель-Ходарі, В. Євдокимова, І. Загвязинського, В. Козакова, В. Краєвського, М. Кувшинова, В. Лозової, О. Малихіна, Г. Нікіфорова, Н. Ничкало, В. Сластьоніна, В. Шахова, В. Якуніна та ін.

Отже, об'єктивність перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу забезпечується використанням різних методів і форм педагогічного контролю. У сучасній теорії і практиці освіти прийнято диференціювати: усний і письмовий контроль, тестовий, графічний, програмований контроль, практичну перевірку. Також виокремлюються методи самоконтролю й самооцінки. Відповідно до кількості опитуваних суб'єктів учіння під час аудиторних занять використовують індивідуальну та фронтальну форми перевірки знань, умінь і навичок. У якості підсумкової форми педагогічного контролю в ЗВО практикується проведення: заліків, іспитів, курсових робіт, державних іспитів та захисту дипломних проектів²⁹⁵.

У сучасній класифікації методів педагогічного контролю найпоширенішим є усне опитування. Його важливою перевагою є те, що забезпечується міжособистісна комунікація між педагогом і учнем (студентом). Завдяки цьому викладач може визначити індивідуальний рівень засвоєння навчального матеріалу. Проте, проведення усного опитування вимагає додаткових зусиль викладача для попередньої підготовки. На підготовчому етапі він здійснює ретельний відбір змісту запитань, всебічно осмислює його, підбирає задачі та приклади, продумує шляхи активації пізнавальної діяльності усіх здобувачів освіти. Окрема увага звертається на забезпечення під час заняття ділової та доброзичливої атмосфери²⁹⁶.

Усне опитування може відбуватися у фронтальній, індивідуальній та комбінованій формі. Класичним форматом проведення фронтального опитування є бесіда. Її доцільно використовувати на етапі повторення

²⁹⁵ Шидловська В., Мирончук Н. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів та форми його здійснення. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 165.

²⁹⁶ Янченко О. І. *Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій*. Кривий Ріг, 2008. С. 8.

навчального матеріалу як засіб закріплення знань та умінь. Для індивідуального усного опитування рекомендується формулювання таких запитань, які потребують розгорнутої відповіді. Задля того, щоб інші студенти (учні) слухали відповідь свого товариша, їм пропонується проаналізувати чи оцінити відповідь. Для організації комбінованої форми роботи групи під час індивідуального опитування доцільно формулювати додаткові завдання групі. Приміром, це можуть бути завдання, які пропонують навести приклад до конкретних положень відповіді.

Письмовий контроль використовується в аудиторній та позааудиторній роботі. Суттєвою його перевагою є те, що за стислий термін є можливим перевірити засвоєння всіма здобувачами освіти навчального матеріалу. Це, в свою чергу, дозволяє визначити напрямки для індивідуальної роботи. Тривалість письмових контрольних робіт може бути як короткочасною (7-15 хв.), так і тривалішою. Проте, не має перевищувати одну академічну годину²⁹⁷.

Найпоширенішим у сучасних закладах вищої освіти вважається стандартизований контроль знань. Він здійснюється шляхом тестування упродовж усього періоду навчання. Ця методика передбачає альтернативний вибір відповідей, який полягає в тому, що до сформульованих запитань пропонуються різні варіанти відповідей. Здобувач освіти має оцінити їх правильність. Водночас, студентам можуть бути запропоновані не тільки відповіді, а й цифрові коди. Це, як правило, номер варіанта відповіді. Серед переваг тестового контролю є те, що за допомогою найпростіших засобів (бланків, матриць) студент відповідає на всі запитання. Водночас, його недоліком є можливість вгадати правильну відповідь.

Тестовий контроль включає кілька етапів, основними серед яких є:

- визначення змісту контролю відповідно до навчальних завдань;
- підбір технічного забезпечення контролю;
- формулювання контрольних завдань;

²⁹⁷ Там само, с. 9.

- обмірковування їх змісту і методики застосування;
- рецензування контрольних питань;
- апробація контрольних завдань в освітньому процесі;
- вдосконалення змісту і методики проведення тестового контролю²⁹⁸.

Як зазначає І. Янченко, перевагами тестування є те, що вони підвищують об'єктивність педагогічного контролю, виключаючи або ж зводячи до мінімуму вплив на оцінку побічних факторів, зокрема особистісні судження викладача. Відтак, тестування має більшу ефективність, ніж традиційні методи контролю. Тестовий контроль може одночасно проводитися в одній групі чи на цілому курсі.

Із точки зору раціональності використання робочого часу викладача, обробка результатів тестування з використанням спеціальних «ключів» для тесту здійснюється значно швидше, ніж перевірка письмової контрольної роботи. Однак, до застосування тестування, як методу педагогічного контролю, є певні обмеження, оскільки не можливо здійснити перевірку глибинного розуміння предмету. Водночас той факт, що він не дозволяє безпосередньо контактувати зі студентом, робить контроль об'єктивнішим, проте суттєво підвищує ймовірність впливу на результат оцінювання інших випадкових факторів. Експерти в галузі дидактики роблять висновок, що найдоцільніше поєднувати тести із традиційними методами педагогічного контролю²⁹⁹.

Важливим в процесі навчання є усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності задля своїх вимог, цілей, правил – самоконтроль – вміння перевірити власними силами самого себе, свою роботу, свої знання, поведінку і регулювати їх шляхом внесення відповідних корективів.

Зазначимо, що під час формування самоконтролю відбувається зміна позиції студента в ході становлення нових способів освітньої діяльності, збільшення частки його самостійності у процесі оволодіння знаннями з дисципліни; зміна форм співпраці викладача зі студентами, що пов'язано з

²⁹⁸ Там само, с. 15.

²⁹⁹ Там само.

переходом від спільної діяльності викладача та студента до такої, що повністю саморегулюється. Крім того самоконтроль є ефективним дидактичним засобом професійного і особистісного розвитку студента, головна мета якого – покращення академічної успішності студентів завдяки підвищенню навчальної активності та оптимізації морально-психологічного стану як окремих студентів, так і всього колективу, створення позитивного ставлення до навчально-виховного процесу³⁰⁰. На різних етапах процесу навчання студенти по-різному контролюють себе: поступово зовнішній контроль замінюється внутрішнім і перетворюється на самоконтроль. Навчання і формування самоконтролю у студентів у свою чергу буде сприяти становленню адекватної самооцінки своєї навчальної діяльності.

Самоконтроль тісно пов'язаний з іншим компонентом навчальної діяльності – самооцінкою, оскільки самоконтроль визначають і як складову самооцінки. Так з педагогічної точки зору «самооцінка» це емоційно насичена оцінка себе як особистості, власних здібностей, вчинків, якостей, а також важливий регулятор поведінки індивіда. Вона більш за все пов'язана з характеристикою процесу виконання завдань, його плюсами і мінусами і найменше – з балом³⁰¹. Отже, при виставленні оцінки викладач виявляє свої суб'єктивні думки про знання студента або робить відповідні висновки у найменш інформативній формі, а при самооцінці студент дає самому собі змістовну і розгорнуту характеристику, робить аналіз своїх результатів, переваг та недоліків і намагається знайти шляхи їх усунення.

Отже, самооцінка є процесом саморегуляції, визначає напрям і рівень активності студента, його ставлення до навчання, до самого себе, оточення; є важливою детермінантою всіх форм, видів його діяльності та соціальної поведінки. Необхідно пам'ятати, що без самоконтролю і самооцінки самотійна робота видається малоефективною, адже вона є лише вмінням студентів

³⁰⁰ Агапова М. О. Самоконтроль і самооцінка як складники навчальної діяльності майбутніх інженерів-педагогів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4, 2013. С. 64-71.

³⁰¹ Ксензова Г. Ю. Оценочная деятельность учителя. Учебно-методическое пособие. *Проблеми та тенденції розвитку педагогічної освіти*. № 4, 2013. М.: Педагогическое общество России. С. 68-69.

правильно вибрати потрібні дані, орієнтуючись на свої знання, завдання та вимоги викладача.

Аналізуючи зміст та сутність умінь самоконтролю навчальної діяльності студентів, виходимо зі структури даної діяльності та її специфіки у ВНЗ. Навчальна діяльність студентів обумовлюється і спрямовується змістом освіти, діяльністю, що навчає та формує вчених-викладачів, та передбачає самостійну роботу студента. Вона має системний характер, професійно спрямована, здійснюється у теоретичній і практичній формах, керується як викладачами, так і рівнем організації самостійної пізнавальної роботи студентів, у тому числі ступенем сформованості умінь самоконтролю.

Тому важливим у цьому процесі вважаємо виокремлені М. Москалець такі важливі компоненти умінь самоконтролю: мотиваційний компонент, який створює позитивну мотивацію до здійснення діяльності відповідно до сформованих еталонних уявлень на основі поточного, проміжного і підсумкового контролю; прогностичний, що дозволяє передбачати умови, результати і труднощі навчально-пізнавальної діяльності і спроектувати необхідні способи самоконтролю її перебігу; інтелектуальний, який містить сформовані знання про види, форми і способи самоконтролю; виконавський – систему сформованих способів, сукупність дій, прийомів самоконтролю різних видів і форм навчальної діяльності; регулювальний – сукупність психічних якостей, які визначають успішність здійснення повного циклу дій з самоконтролю; результативну³⁰².

У процесі спонукання студентів до самоконтролю викладач формує у них потребу в самоконтролі, пояснює сутність прийомів самоконтролю, а також дає необхідні інструкції з проведення самоконтролю. Непрямий розвиток самоконтролю полягає у перевірці викладачем самостійної діяльності студентів, організації взаємоперевірок студентів, а також такого виду роботи, як контроль студентами діяльності викладача. На етапі безпосереднього

³⁰² Москалець М. М. Питання змісту і сутності умінь самоконтролю навчальної діяльності студентів. *Вісник Черкаського ун-ту. Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Черкаси, 2010. Вип. 186. С. 98-100.

розвитку самоконтролю студентами здійснюється самоперевірка власної навчальної діяльності, відбувається виявлення причин допущених помилок, а також процес щодо попередження помилок. Усі перераховані вище дії в сукупності дозволяють організувати ефективний процес формування адекватного самоконтролю і самооцінки. Це ще раз доводить, що самоконтроль і самооцінка є важливим напрямом самовдосконалення в навчальному процесі та в процесі вивчення.

В процесі навчання пропонується використовувати такі форми самооцінки та самоконтролю студентів як тестування з наступною самоперевіркою; взаємне опитування та тестування; самооцінка результатів виконання завдань для самостійної роботи за відповідною шкалою оцінювання; взаємне оцінювання та обговорення якості виконання завдань для самостійної роботи; самостійне оцінювання результатів навчання та самостійної роботи за відповідними шкалами оцінювання³⁰³.

Отже, правильно організований самоконтроль і подальша самооцінка отриманих результатів сприяє формуванню самоосвітньої компетенції, необхідної для професійного становлення особистості. Самооцінка студента в навчальному процесі розвиває критичне ставлення до своїх здібностей і можливостей, об'єктивне оцінювання результатів навчання.

Варто відзначити, що відповідно до призначення і характеру в освітньому процесі виокремлюють такі види контролю як: попередній, поточний, або побіжний, тематичний, періодичний, підсумковий, заключний.

Попередній контроль дозволяє викладачу ознайомитися з результатами засвоєння раніше вивченого матеріалу та загальним рівнем готовності здобувачів сприймати нову навчальну інформацію. Попередня перевірка знань, як правило, проводиться в формі письмових контрольних робіт чи фронтальних опитувань. Вони здійснюються на початку практичних чи лабораторних робіт, а також усної перевірки знань окремих здобувачів.

³⁰³ Агапова М. О. Самоконтроль і самооцінка як складники навчальної діяльності майбутніх інженерів-педагогів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4, 2013. С. 64-71.

Поточний контроль є найпоширенішим і найефективнішим у вивченні навчального матеріалу. Його характерною особливістю є те, що він здійснюється під час щоденної навчальної діяльності, як правило, на аудиторних заняттях. Поточний контроль здійснюється завдяки систематичному спостереженню викладача як за роботою всієї групи, так і її кожного члена зокрема. Він ефективний при перевірці знань, вмінь і навичок в процесі вивчення нового навчального матеріалу, при повторенні, закріпленні. Завдяки отриманій інформації викладач проводить необхідну корекцію навчальної діяльності здобувачів освіти.

Функцією тематичного контролю є перевірка, оцінка і корекція засвоєння системних знань, навичок і вмінь.

Мета періодичного контролю – це перевірка знань, умінь, навичок, оволодіння матеріалом великим за обсягом. Приміром, це може бути вивчене упродовж семестру. В свою чергу підсумковий контроль здійснюється наприкінці семестру чи атестаційного періоду задля визначення та оцінювання знань за даний проміжок часу – перевідні заліки, іспити. Поруч із цим заключний контроль здійснюється після завершення вивчення навчальної дисципліни задля визначення та оцінки успішності кожного студента за період вивченого ним курсу³⁰⁴.

Згідно з місцем у навчально-пізнавальній діяльності студентів, в сучасній дидактиці Вищої школи викоремлюється міжсесійний і підсумковий контроль. Міжсесійний контроль передбачає визначення результатів навчання в період між сесіями. При цьому проводиться попередня, поточна і тематична перевірки³⁰⁵. У свою чергу, метою підсумкового контролю є перевірка рівня засвоєння знань, умінь і навичок студентів за тривалий період навчання. Це може бути семестр чи рік, на час завершення курсу навчання. Він спрямовується на виявлення системи і структури знань здобувачів освіти. Виокремлюють семестровий підсумковий контроль і державну атестацію.

³⁰⁴ Зварич І. Проблема удосконалення контролю і оцінки знань студентів. *Рідна школа*. 2000. № 10. С. 43.

³⁰⁵ Руснак І. С. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Київ, 2011. С. 42.

Як визначається в Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, семестровий контроль проводиться у формі іспиту, диференційованого чи семестрового заліків. Іспит є формою підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з певної навчальної дисципліни за семестр.

Іспит, як підсумковий етап вивчення навчальної дисципліни або її частини, дозволяє перевірити знання та уміння студентів. Провідне значення мають семестрові і перевідні іспити. Завдяки цій формі організації педагогічного контролю проводиться підсумкова перевірка результатів навчальної діяльності.

Іспит дає можливість кожному здобувачеві у відносно стислий термін осмислити весь пройдений курс. Водночас, він сконцентровує увагу на його ключових аспектах, закріплює в пам'яті основний його зміст.

У сучасній дидактичній системі класифікують два основних види іспитів. Перший з них без іспитових білетів, а другий – з білетами для іспитів. Перший вид наразі рідко застосовується, на відміну від того, що з іспитовими білетами. При іспиті без білетів проводиться бесіда, під час якої спочатку пропонується одне запитання і дається деякий час для його обдумування. Рекомендується, щоб це запитання було не другорядним і в жодному випадку не віддаленим від основних понять курсу. В перебігу відповіді, залежно від її якості, екзаменатор поступово розширює поставлене завдання. Бесіда дозволяє з'ясувати не тільки рівень формальних знань з конкретного питання, а й поняття його значення в усьому курсі та зв'язку з іншими питаннями. Унаслідок цього з'ясовується, чи користувався здобувач при вивченні навчальної дисципліни додатковою літературою.

Заключною формою контролю є державні іспити. Їх мета – комплексна перевірка рівня готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності³⁰⁶.

Сутність диференційованого заліку, як форми підсумкового контролю, полягає в оцінюванні засвоєння здобувачами освіти навчального матеріалу з

³⁰⁶ Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій. Кривий Ріг, 2008. С. 20.

певної дисципліни на підставі результатів виконання індивідуальних завдань. До такого виду завдань можуть належати розрахункові, графічні тощо. Диференційований залік планується за відсутності модульного контролю та іспиту. Він не передбачає обов'язкової присутності студента.

Семестровий залік, будучи формою підсумкового контролю, полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу на основі результатів виконання всіх видів робіт на практичних, семінарських чи лабораторних заняттях. Його планування відбувається за умови відсутності модульного контролю та іспиту. На ньому не передбачено обов'язкову присутність здобувачів. Студент допускається до семестрового контролю, якщо він виконав усі види робіт з конкретної навчальної дисципліни, що передбачаються навчальним планом на семестр. У зв'язку з правилами кредитно-модульної системи підсумкова оцінка з певної навчальної дисципліни становить суму рейтингових оцінок (балів), які здобувачі отримали за певні оцінювані форми навчальної діяльності³⁰⁷.

Важливо зазначити, що під час навчання педагогічний контроль реалізується на трьох основних етапах. На першому з них проводиться вхідний контроль. Він дозволяє визначити вихідний рівень знань всіх суб'єктів учіння. Його метою є виявлення рівня здобутих знань.

На другому етапі реалізуються завдання поточного і рубіжного контролю. Вони є органічною та мотиваційною частиною управління процесом навчання. На третьому етапі реалізується підсумковий контроль. Він необхідний для корекції знань студентів на заключному етапі їхнього навчання у ЗВО. Поточний контроль проводиться з метою моніторингу якості освітнього процесу, а також його результатів у міжсесійний період. Він здійснюється під час аудиторних практичних занять, контрольних робіт, перевірки самостійної роботи.

Важливо, щоб всі результати поточного контролю використовувалися для забезпечення ритмічної навчальної діяльності викладачів і студентів. Також

³⁰⁷ Руснак І. С. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Київ, 2011. С. 43.

вони важливі для своєчасності визначення важкої для засвоєння навчальної інформації.

Рубіжний контроль реалізується для оцінки знань і навичок за окремими межами чи розділами курсів. Рубіжний контроль становить основу освітнього процесу вищої школи. Він представлений контрольними роботами чи співбесідами. Також можливе їх поєднання.

За своєю сутністю рубіжний контроль є моделлю іспиту. Підготовка здобувачів до рубіжного контролю становить основу підготовки до іспиту. За підсумками рубіжного контролю викладач одержує докладнішу, аніж на іспиті, інформацію про процес засвоєння знань. Це, в свою чергу, дозволяє вносити корективи у виклад навчального матеріалу. У зв'язку з цим письмовий рубіжний контроль рекомендується використовувати для проведення «прямих замірів» знань студентів. Однією з ефективних форм проведення «прямих замірів» в межах університету є так звані «ректорські заміри». Поруч із цим практикується проведення «прямих замірів» на рівні факультету чи кафедри³⁰⁸.

Таким чином, у сучасній дидактиці активно вивчається класифікація форм і методів педагогічного контролю. Найпоширенішими класифікаціями форм і методів педагогічного контролю є усний, письмовий контроль, стандартизований (тестовий, графічний, програмований) контроль, практична перевірка. Окреме місце відводиться методам самоконтролю й самооцінки. Відповідно до кількості опитуваних суб'єктів учіння під час аудиторних занять використовуються індивідуальна та фронтальна форми перевірки знань, умінь і навичок. У практику освітніх закладів впроваджуються різні їх види з метою оптимізації навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння та забезпечення якості освіти.

³⁰⁸ Тарасенко М. Місце і значення контролю як мотивація до успішного навчання студентів у ЗВО.

Література

1. Агапова М. О. Самоконтроль і самооцінка як складники навчальної діяльності майбутніх інженерів-педагогів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4, 2013. С. 64-71. URL http://library.kpi.kharkov.ua/truss_2013_4_9.
2. Васюк О., Майданюк Н. Організація контролю навчання студентів. К: Вісник книжкової палати, 2009. 50 с.
3. Зварич І. Проблема удосконалення контролю і оцінки знань студентів. *Рідна школа*. 2000. № 10. С. 43-45.
4. Ксензова Г. Ю. Оценочная деятельность учителя. Учебно-методическое пособие. *Проблеми та тенденції розвитку педагогічної освіти*. № 4, 2013. М.: Педагогическое общество России. 128 с.
5. Москалець М. М. Питання змісту і сутності умінь самоконтролю навчальної діяльності студентів. *Вісник Черкаського ун-ту. Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Черкаси, 2010. Вип. 186. С. 98-100.
6. Руснак І. С. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посіб. Київ, 2011. 102 с.
7. Тарасенко М. Місце і значення контролю як мотивація до успішного навчання студентів у ЗВО. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10510/1/>.
8. Шидловська В., Мирончук Н. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів та форми його здійснення. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном*: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 165-168.
9. Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій. Кривий Ріг, 2008. 29 с.

4.4. RATING KNOWLEDGE CONTROL AS A MEANS OF IMPROVING THE OBJECTIVITY OF STUDENTS' LEARNING OUTCOMES

4.4. РЕЙТИНГОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Проблема контролю знань, умінь і навичок студентів займає важливе місце в теорії і практиці дидактики вищої школи. Контроль стимулює навчання та впливає на поведінку студентів. Аналізуючи практику доходимо висновку, що спроби зменшити контроль у навчальному процесі призводить до зниження якості навчання. На сучасному етапі розвитку освіти впроваджуються інноваційні методи навчання, які сприяють появі нових форм в галузі підвищення якості та ефективності педагогічного контролю.

Контроль знань – організація зворотного зв'язку як засобу управління навчально-виховним процесом. Ця проблема особливо актуальна у наш час так як система вищої освіти в Україні і надалі проходить організаційну перебудову. Тому посилення уваги до проблеми контролю занять викликано, зокрема, необхідністю удосконалення системи навчання для задоволення функцій, які виконують перевірка і оцінка знань (контрольну, навчальну, виховну, організаторську, розвиваючу і методичну, діагностичну, стимулюючу)³⁰⁹.

Питання організації педагогічного контролю висвітлюється в працях А. Алексюк, С. Архангельського, Ю. Бабанського, О. Безносьок, В. Безпалько, М. Махмутова, Н. Тализіної. Науковий аналіз сучасних підходів до організації контролю навчання здійснено В. Бочарніковою, І. Булахом, Л. Добровською, В. Ільїною, Е. Лузік, О. Мокровою, І. Романюк³¹⁰. Особливості реалізації завдань педагогічного контролю у вищій ланці освіти відображено в парцях А. Алексюк, С. Архангельського, Ю. Бабанського, О. Безносьок, В. Безпалько, М. Махмутова, Н. Тализіної.

³⁰⁹ Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій: методична розробка. Кривий Ріг, 2008. С. 4-6.

³¹⁰ Васюк О. Організація контролю навчання студентів. Київ: Вісник книжкової палати, 2009. 50 с.

На сьогодні здійснено класифікацію форм і методів педагогічного контролю в ЗВО, конкретизовано вимоги до їх якості та процедури адміністрування контролю³¹¹. Для спонукання (мотивації) студентів до систематичної активної роботи впродовж семестру, розширення і підвищення ролі самостійної роботи над навчальним матеріалом, підвищення рівня індивідуалізації навчання, розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей студентів, розвитку їх творчого мислення, а також для заохочення підвищення роботи викладацького складу активно впроваджується нині рейтинговий контроль знань.

У практиці сучасних закладів вищої освіти рейтинговий контроль знань студентів став альтернативою традиційній системі оцінювання успішності студентів. Рейтингова система оцінювання знань, умінь і навичок студентів ґрунтується на таких принципах:

- кожний освітній компонент ОПП і робота студента з його опанування оцінюється у залікових одиницях, сумою яких визначається рейтинг;
- обов'язково проводиться облік поточної роботи студента, який відображається у підсумковій оцінці (у залікових одиницях);
- враховуються особливості викладання різних предметів (складність, значення дисципліни в навчальному плані), тобто коефіцієнт складності (значущості);
- наявність різних видів контролю (вихідний, поточний, проміжний, підсумковий);
- навчальний рейтинг студента за семестр або рік визначається як середньоарифметичний від рейтингу з кожного освітнього компоненту³¹².

В основі рейтингового підходу до контролю результатів навчання студентів знаходиться поопераційний контроль і накопичення рейтингових балів за всі види діяльності суб'єктів учіння. Завдяки використанню 100-бальної універсальної шкали оцінювання результатів навчальної роботи

³¹¹ Тарасенко М. Місце і значення контролю як мотивація до успішного навчання студентів у ЗВО.

³¹² Марцева Л. А. Педагогічний контроль у процесі дистанційного вивчення «Педагогіки і психології Вищої школи».

студентів стає більш порівнянним. Її застосування важливе для визначення стипендій, роблячи цю процедуру прозорішою і обґрунтованішою.

Завдяки рейтинговій системі оцінювання розв'язується комплекс освітніх завдань, серед яких:

- інтенсифікація освітнього процесу та підвищення якості професійної підготовки фахівців;
- підвищення рівня вмотивованості студентів до активного, свідомого навчання, систематичного виконання самостійної роботи упродовж семестру, формування відповідальності за результати своєї навчальної діяльності;
- налагодження систематичного зворотного зв'язку з кожним здобувачем та своєчасне коригування його навчальної діяльності;
- забезпечення здорової конкуренції та позитивної колективної атмосфери в навчанні;
- підвищення рівня об'єктивності оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- зведення до мінімуму психологічних, емоційних і фізичних навантажень у період екзаменаційних сесій³¹³.

Успішність функціонування рейтингової системи оцінювання знань студентів, передусім, залежить від готовності викладачів і студентів до її сприйняття. При цьому важливим чинником також виступає належне організаційно методичне забезпечення, зокрема обов'язкове виконання самостійної роботи студентів; впровадження модульного навчання і контролю; налагодження обліку результатів навчання в формі спеціальних таблиць; застосування письмової перевірки знань тощо.

Рейтингова система оцінювання знань спрямована на активізацію самостійної роботи студентів, робить її планомірною та систематичною упродовж семестру. Унаслідок цього суттєво мотивується навчально-пізнавальна діяльність здобувача, підвищується роль самостійності,

³¹³ Рейтингові системи оцінювання результатів навчання: Рекомендації до розроблення і застосування / КІП ім. Ігоря Сікорського; уклад.: В. П. Головенкін. Київ: КІП ім. Ігоря Сікорського, 2018. С. 4.

ініціативності, відповідальності, креативності у навчально-пізнавальній діяльності; підвищується рівень об'єктивності оцінювання, майже цілковите унезалежнення від вдалої чи невдалої відповіді на заліку чи іспиті; значно зменшується психологічне навантаження під час іспиту. Водночас рейтинговий контроль створює умови для здійснення викладачем індивідуалізації навчання та впровадження диференційованого підходу до студентів, сприяючи раціональному вибудовуванню траєкторії навчальної діяльності студента упродовж семестру, а особливо під час заліково-екзаменаційних сесій.

Важливо зазначити, що рейтинговий контроль навчальної діяльності в ЗВО забезпечує нагромадження, набуття знань, вироблення навичок і вмінь, підвищення активності студентів. Сутність підвищення активності в пізнавальній діяльності полягає в тому, що вона формує активну життєву позицію майбутніх фахівців. Планування, організація і контроль є взаємопов'язаними елементами організації навчального процесу, які впливають один із одного, будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними. При цьому визначається об'єкт діяльності здобувачів; встановлюються конкретні завдання і терміни їх виконання; здійснюється вибір раціональних методів виконання робіт; визначаються ефективні форми і методи контролю.

Доцільно зауважити, що рейтинговий контроль необхідний для реалізації вимог ефективного керування процесом підготовки спеціалістів. Завдяки йому встановлюють вихідний рівень знань суб'єктів учіння. Викладачі систематично отримують інформацію про стан знань в процесі навчання. Рейтинговий контроль забезпечує систематичний зворотній зв'язок, який дозволяє, передусім, вибудувати адаптивну програму навчання, а також своєчасно коригувати дії викладачів і студентів в процесі навчання³¹⁴.

Як зазначає О. Котлярова, основною метою рейтингової системи є підвищення якості підготовки спеціаліста. Серед пріоритетних завдань рейтингової системи дослідниця акцентує на стимулюванні пізнавальної діяльності, регулярній самостійній навчальній роботі студентів; підвищення їх

³¹⁴ Тарасенко М. Місце і значення контролю як мотивація до успішного навчання студентів у ЗВО.

мотивації оволодіння ОПП; формування в них позитивного досвіду самоосвіти та самовиховання, а таким чином і підвищення рівня організації професійної підготовки³¹⁵.

Суттєвою перевагою рейтингової системи є те, що вона дозволяє усім суб'єктам освітнього процесу ефективно організовувати навчально-пізнавальну роботу, регулюючи її. Це виявляється в накопиченні балів студентом. Знаючи необхідний підсумковий бал, він може самостійно обирати види навчальної діяльності, здійснювати самоконтроль за їх виконанням. Водночас для викладачів керування навчальною діяльністю через динаміку балів, дозволяє стимулювати пізнавальну активність студентів. Рейтинговий контроль знань студентів дозволяє оцінити результати й можливі пропуски в знаннях.

Важливо зазначити, що за умови впровадження в освітній процес ЗВО рейтингової системи студенти проявляють відповідальність за самостійне визначення кроків в навчанні. Це відображається в планомірності навчання та накопиченні балів. Завдяки тому, що студенти можуть самостійно визначати види діяльності, в яких вони можуть себе повністю реалізувати під час опанування конкретною навчальною дисципліною, виявляється їх самостійність. При цьому вони стають активнішими й відповідальними за власні дії. Здобувач вже не може перекласти відповідальність на викладача, оскільки в традиційній системі саме викладач відіграє ключову роль, виставляючи добрі або погані підсумкові оцінки за діяльність протягом семестру. У рейтинговій системі викладач також має можливість диференціювати студентів по малим групам, внаслідок чого підбирається оптимальний режим навчання.

Практика свідчить, що рейтингова система може суттєво підсилювати дидактичне значення як поточного, так і підсумкового контролю, надаючи їм систематичності.

³¹⁵ Котлярова О. О. Сучасні підходи до організації контролю навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України.

Рейтингове оцінювання дозволяє сформувати інтегральну оцінку результатів навчання студентів. У ній поєднуються кількісні оцінки результативності навчання з якісними показниками навчання здобувачів освіти. Це, в свою чергу, також дозволяє врахувати їх напрацювання на кожному етапі оволодіння знаннями, активізувати самостійну роботу, зокрема й з джерельною базою. Позитивним аспектом рейтингового контролю також є те, що він зручний при конвертуванні національної оцінки на шкалу ECTS.

Рейтинговий підхід в оцінюванні роботи студента передбачає розподіл навчальних дисциплін на змістовні модулі. Відповідно в кожному модулі здійснюється оцінювання всіх основних елементів навчальної роботи студенти. Це такі складові як: робота на практичних, лабораторних і семінарських заняттях, виконання розрахунково-графічних робіт, індивідуальних, контрольних і домашніх завдань та їх захист, участь у студентських конференціях, олімпіадах, захист рефератів тощо.

Всі основні елементи навчальної діяльності (поточний контроль) і контрольні заходи (модульний контроль) оцінюються за визначеною системою балів. Вона фіксується в робочій програмі й залишається незмінною упродовж навчання.

Розподіл балів здійснюється розробником робочої програми. Для різних дисциплін розподіл балів може бути різним. У кожному конкретному випадку береться до уваги важливість виду роботи, її вагомість для дисципліни.

Повний перелік елементів, які підлягають контролю, та їх оцінка в балах устанавлюються в робочій програмі для кожної навчальної дисципліни й доводяться до відома студентів. Дозволяється призначати бали й за інші активності, пов'язані з навчальною дисципліною.

Бали за видами контролю розподіляються так, щоб здобувачі, склавши тільки всі заплановані модульні контролі, не мали змоги отримати підсумкову модульну оцінку «задовільно» так само, як і за результатами поточного контролю. Необхідну кількість балів для переведення їх в оцінку «задовільно», «добре» і «відмінно» студент повинен набрати шляхом поєднання

систематичної роботи під час аудиторних занять, своєчасного виконання СРС, а також успішно складеного модульного контролю. Студенти, які не виконали всі види обов'язкових робіт, передбачених у робочій програмі з навчальної дисципліни для допуску до семестрового контролю, повинні їх виконати³¹⁶.

Як показує практика, рейтингова система підсилює роль поточного і підсумкового контролю, робить його систематичним. Рейтингове оцінювання забезпечує інтегральну оцінку результатів навчання студентів, поєднує кількісні оцінки результативності навчання з якісними показниками навчання студентів, дає змогу враховувати їхні досягнення на кожному етапі оволодіння знаннями, активізувати самостійну роботу, зокрема й з навчальною літературою, є зручним при переведенні національної оцінки на шкалу ECTS, сприяє розвитку самоконтролю студентів³¹⁷.

Проте, аналізуючи досвід вищої школи розвинутих країн, можна простежити і ряд особливостей, які слід прийняти до уваги у застосуванні рейтингової системи контролю у вищих навчальних закладах України.

Інтерес до рейтингової системи в Україні у наш час обумовлений великим досвідом ВНЗ Заходу, зокрема США, що став у даний час широко доступним. Отож, в американських університетах і коледжах можна виділити декілька типів (моделей) застосовуваних систем рейтингової оцінки навчальної роботи:

- усі результати на етапах поточного, рубіжного і підсумкового контролю знань оцінюються у балах і сумуються від етапу до етапу, формуючи рейтинг студента;

- для визначення рейтингу використовується система щотижневих заліків.

Результати заліків сумуються у навчальний рейтинг студента;

- для оцінки успішності студентів застосовується система залікових годин. Індекс успішності (рейтинг) студента визначається множенням оцінок за кожен пройдений навчальний курс на кількість залікових годин³¹⁸.

³¹⁶ Основні складові рейтингового оцінювання досягнень студентів.

³¹⁷ Котлярова О. О. Сучасні підходи до організації контролю навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України.

³¹⁸ Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій: методична розробка. Кривий Ріг, 2008. 29 с.

Дві останні моделі використовуються при багаторівневій підготовці спеціалістів, оскільки для переведення з одного ступеня на інший встановлюються певні рівні середньої успішності. Аналіз свідчить, що середньо-тижневе завантаження студентів у наших вузах аудиторними заняттями приблизно у 2 рази більше, ніж в університетах США, а зайнятість самостійною роботою – у стільки ж разів менше. Однак, інтенсивність самонавчання студентів України значно нижча. У США, наприклад, з кожного курсу в одному семестрі студент: - має освоїти відповідний посібник обсягом до 1000 сторінок концентрованого тексту; - виконати 11-12 письмових домашніх завдань, кожне з яких потребує 2-3 години роботи; - готує письмові доповіді з найбільш складних елементів курсу; - здає у письмовому вигляді два проміжних і один підсумковий іспит. Загальна оцінка, отримана методом послідовного сумування оцінок проміжного контролю, визначає рейтинг знань кожного студента. Не виконати завдання, пропустити практичне або інше заняття студентам просто не вигідно, оскільки губляться бали, і при ранжуванні результатів студенти посідають нижчі місця за оцінкою знань, а це, у свою чергу, впливатиме на можливість одержання різних пільг в оплаті занять, надання стипендій та ін.

У багатьох вузах України впроваджена рейтингова система у навчальний процес. При всій різниці застосовуваних моделей можна сформулювати загальні принципи їх побудови і функціонування.

1. Оцінка навчальної роботи студентів здійснюється у балах рейтингу (в окремих випадках застосовується звичайна система оцінок з наступним перерахунком у рейтинг).
2. Обов'язковий облік поточної роботи студентів у поточній оцінці з предмета (у ряді випадків підсумкова оцінка визначається лише за поточним контролем).
3. Інтегрування навчальної роботи студента, вирахування сумарного рейтингу за семестр, навчальний рік, період навчання.
4. Ранжування студентів за сумарним рейтингом.

Характерним є той факт, що при обчисленні навчального рейтингу студента у тій чи іншій формі враховується значення (вагомий коефіцієнт) конкретних дисциплін у переліку навчального плану з даної

спеціальності. Введення вагомих коефіцієнтів дисциплін дає змогу більш об'єктивно враховувати здібності і нахили студентів з обраної спеціальності, усунути посередній підхід до оцінки результатів їх навчальної роботи. Досвід застосування рейтингової системи контролю, який мають вузи, підтверджує, що за певних умов вона помітно впливає на інтенсивність, ритмічність і якість навчальної роботи студентів³¹⁹.

Проте слід наголосити, що некритичне перенесення досвіду європейських університетів щодо використання нами умов рейтингової системи може викликати дискредитацію у цілому корисної системи, основна перевага якої у прищепленні студентам навиків самостійного здобуття знань. Зазначимо, що ця система спирається на відмінне матеріально-технічне, бібліотечне, комп'ютерне забезпечення, на консультативну підтримку високооплачуваних лекторів, а головне – на віру студента у те, що від рівня його рейтингу залежить його благополуччя. В українських ВНЗ за умов нестачі літератури, обмеженості доступу до спеціальних джерел основна частина роботи з переробки матеріалу курсів, підтримки їх на належному науковому рівні покладається на викладачів-лекторів. Відповідно відвідування лекцій також впливає на оцінки рейтингової системи. З метою стимулювання студентів, що регулярно відвідують лекції, у деяких вузах передбачені додаткові бали, в інших випадках за пропуски лекцій застосовують «штрафні бали».

Крім того зазначимо, що у національній системі освіти основна небезпека використання рейтингової системи контролю знань полягає все ще у формальному підході до її впровадження у навчальний процес. При недостатньому розумінні змісту рейтингу існує небезпека звести останній до звичного традиційного контролю і статистичних викладок з обчислення рейтингу. Функціонування рейтингової системи організації навчального процесу можливо лише за умови всебічного розвитку у студента потягу до навчання, інтересу до знання, творчості та ініціативи.

³¹⁹ Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій: методична розробка. Кривий Ріг, 2008. 29 с.

Тому необхідна мотивація до активного самостійного вивчення студентами навчальних дисциплін, якою може бути, зокрема, міні-рейтинг. Ця форма контролю знань забезпечує отримання певної суми балів на одному занятті, а в окремих випадках допомагає швидко ліквідувати відставання у навчанні. Суть його полягає в тому, щоб заохотити студентів і оцінити кожную відповідь, кожную навчальну ініціативу студента. Окремий курс ділиться на декілька модулів на семестр, з яких здаються рубіжні контрольні заліки, виходячи з максимальної суми балів за кожне завдання контрольної картки або за тест. Під час лекцій і семінарських занять проводяться короточасні контрольні роботи або короткі усні опитування, при оцінці яких за враховується якість і швидкість підготовки відповідей на запитання.

Постійно контролюється і оцінюється у балах самостійна робота студентів з рекомендованими підручниками та додатковою літературою і нормативними актами з тем семінарських занять шляхом регулярної перевірки на кожному занятті конспектів студентів. Впровадження такої системи контролю і стимулювання навчання вимагає детальної розробки шкали оцінок усіх видів самостійної роботи студентів. Міні-рейтинг створює сприятливий психологічний клімат в академічних групах, але успіх його неможливий без постійної роботи викладача, додаткової витрати ним часу. При виконанні цих умов завжди підвищується активність студентів, формується почуття відповідальності і розвивається ініціативність, вироблюється бажання досягти успіхів, дисциплінованість, регулярність навчання. Міні-рейтинг стимулює активність навчання, значно підвищує відвідування занять, забезпечує об'єктивність оцінки знань студентів, поліпшує їх ранжування з успішності, необхідне для обґрунтованого відбору студентів на другий етап навчання для рекомендації їх на ярмарок спеціалістів, на роботу, для продовження навчання у магістратурі, щоб кожний студент міг відчувати себе в майбутньому кваліфікованим фахівцем.

Таким чином, система рейтингового контролю оцінки навчальної діяльності студентів є важливою складовою кредитно-модульної системи

навчання в сучасних ЗВО України. Рейтингова система в вищій школі представлена кількісною характеристикою якості навчальної діяльності. Вона виражається в балах і спрямовується на стимулювання активної, зацікавленої, вмотивованої навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Це індивідуальний сумарний показник рівня навчальних досягнень студента та його особистісне ставлення до процесу навчання, що встановлюється на кожному етапі поточного, періодичного й підсумкового контролю знань.

Крім того вважаємо, що контроль навчання студентів у вищих навчальних закладах нині ще не до кінця відповідає вимогам підготовки фахівців сучасного рівня. Головний недолік очевидний – контроль не повною мірою виконує такі основні функції, як навчальну, діагностикокоригуючу, стимулюючо-мотиваційну, виховну тощо. Існуюча практика оцінювання навчальних досягнень усереднює студентів, іноді перетворює навчання в гонитву за оцінками, містить істотний елемент випадку. Отже, розробка методики контролю навчальних досягнень студентів є однією з актуальних проблем сучасної педагогічної науки. Усі наведені обставини зумовлюють важливість і доцільність вдосконалення цієї проблеми, вказують на необхідність її детального дослідження та впровадження результатів у навчальний процес вищого навчального закладу.

Література

1. Васюк О. Організація контролю навчання студентів. Київ: Вісник книжкової палати, 2009. 50 с.
2. Єсаулов А., Васюк О., Майданюк Н. Організація контролю навчання студентів, 2009. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/vkp_2009_5_14.pdf.
3. Котлярова О. О. Сучасні підходи до організації контролю навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів України. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN23/13koonzu.pdf>.

4. Марцева Л. А. Педагогічний контроль у процесі дистанційного вивчення «Педагогіки і психології Вищої школи». URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/139.pdf>.

5. Основні складові рейтингового оцінювання досягнень студентів. URL: <https://khai.edu/assets/files/polozhennya/polozhennya-pro-rejtingove-ocinyuvannya-dosyagnen-studentiv.pdf>.

6. Рейтингові системи оцінювання результатів навчання: Рекомендації до розроблення і застосування / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: В. П. Головенкін. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 20 с.

7. Тарасенко М. Місце і значення контролю як мотивація до успішного навчання студентів у ЗВО. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10510/1/>.

8. Янченко О. І. Форми і методи контролю знань в умовах сучасних навчальних технологій: методична розробка. Кривий Ріг, 2008. 29 с. URL: <http://yancholga5.narod.ru> control.

4.5. LEVELS AND CRITERIA FOR ASSESSING THE QUALITY OF KNOWLEDGE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF MODERN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

4.5. РІВНІ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасна освіта в Україні в наш час продовжує проходити етап перетворення та формування нової та незвичної для класичної системи оцінювання знань, умінь та навичок студентів. Переймаючи загальноєвропейський досвід, відбувається перетворення всієї системи вищої освіти, оновлюються навчальні плани, здійснюється перепідготовка викладачів, вносяться зміни в навчальне навантаження, переглядається перелік дисциплін, що викладаються в університетах на тих чи інших спеціальностях тощо. Інтенсивними комплексними системами змінюються формальні, спрощені методи діагностики знань, які водночас забезпечують і об'єктивність оцінювання навчальних досягнень студентів, і їх мотивацію до плідної роботи упродовж усього періоду навчання. Традиційна система контролю стає застарілою та недостатньо враховує індивідуально-психологічні особливості студентів, не відповідає сучасним вимогам, не задовольняє потреб систематичного діагностування успішності студентів.

Перехід до нової системи оцінювання якості знань стає невідворотним процесом та має відбуватися так, щоб не зруйнувати набутих роками власних традиційних (національних) методів викладання, логічного та цілісного комплексу дисциплін, сформованої інфраструктури викладання та специфіки навчання, що могло б призвести до необхідності руйнування набутого з метою утворення нового. Тому головною причиною впровадження системи оцінювання має бути необхідність підвищення якості освіти.

Зазначимо, що якість освіти важливо розглядати не лише як результат, але і як процес, якому властива динаміка розвитку, яка проходить не лише в роботі

освітніх установ і самої особи, а і трансформує оточуюче їх соціальне, економічне, культурне і політичне середовище. Якість освіти не має передбачати досягнення власних цілей і «служіння» інтересам учбових закладів, вона повинна більш повно відповідати: - потребам суспільства; - збільшенню її внеску у формування всебічно розвинутої та конкурентноспроможної особистості; - орієнтації на особу і на створення оптимальних умов для її навчання, розвитку і виховання; стандартизації змісту освіти, проектуванню освітніх систем, управлінню ними і оцінці їх якісного рівня.

Особливу значимість контролю та оцінки для здійснення освітнього процесу в сучасних умовах підкреслюють у своїх розробках А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, С. Вітвицька, С. Гончаренко, В. Давидов, А. Зільберштейн, К. Інгенкамп, В. Євдокимов, Ч. Куписевич, В. Оконь, І. Підласий, С. Рубінштейн, Н. Сорокін, Н. Тализіна та ін. Дослідженням рівнів засвоєння навчальної інформації займалися Н. Кузьміна, І. Лернер, М. Скаткина та ін.

Так як якість освіти – це комплексний показник, він відповідно потребує системного підходу до своєї організації (створення певної моделі, організації і процедури), який гарантує для тих, хто навчається необхідний суспільний розвиток.

Оцінювання являє собою об'єктивне вимірювання результатів діяльності студентів. Для забезпечення об'єктивності воно має бути критеріальним, цілеспрямованим, систематичним. З'ясовується, наскільки успішно (глибоко, повно, самостійно) учні (студенти) оволоділи навчальним матеріалом, яка якість результатів їх навчально-пізнавальної діяльності. Під час оцінювання враховується також рівень усвідомлення та міцність засвоєння найважливішої наукової інформації, уміння застосовувати набуті знання у практичній діяльності.

Облік, тобто фіксація результатів вимірювання за допомогою балів, оцінок, рейтингу, відображає рівень навчальних досягнень учня. Крім того це

дидактичний засіб розвитку пізнавальних сил студента, його здібностей, підготовленості, загального розвитку, ставлення до праці тощо.

В оцінку, зокрема, закладено і психологічний підтекст: це і думка викладача про студента, його успіхи, і думка студента про самого себе. Вона виконує серед інших стимулювальну і орієнтувальну функції. Особливо важливою в психологічному плані є стимулювальна функція, яка впливає на емоційно-вольову сферу особистості студента і, відповідно, сприяє якісному поліпшенню структури інтелекту особистості та пізнавальної діяльності студента, виконуючи і виховну функцію.

У сучасній педагогіці вищої школи спостерігаються різні підходи до визначення критеріїв оцінювання результатів пізнавальної діяльності студентів. Так, А. Бойко пропонує за об'єкт оцінювання брати структурні компоненти навчальної діяльності, а саме: змістовий компонент, операційно-організаційний компонент та емоційно-мотиваційний компонент. Саме ці характеристики можуть бути взяті за основу визначення рівня навчальних досягнень, загальних критеріїв їх оцінювання та відповідних оцінок (у балах). Оцінювання навчальних досягнень студентів має здійснюватися за такими принципами: плановості, систематичності й системності, об'єктивності, відкритості й прозорості, економічності, тематичності, урахування індивідуальних можливостей студентів, диференційованої оцінки успішності навчання студентів, принципом єдності вимог. Важливими умовами ефективності контролю і дієвості оцінки є чітка визначеність, об'єктивність і коректність норми. Вона має бути доступною, вільно вимірюваною і органічно застосовуваною. Задана норма не має бути ні завищеною, ні заниженою. Система навчання має забезпечувати реальні умови для її досягнення, здійснення³²⁰.

Оцінювання якості знань покликане виявити рівень навчальних досягнень студентів, який визначається ступенем відповідності й реального рівня

³²⁰ Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 416;

Полторацька В. В., Каданер О. В. Контроль і оцінювання навчальних досягнень студентів в умовах модульнорейтингової системи навчання.

підготовки студента з конкретної дисципліни необхідному нормативному рівню. Студентові пропонуються завдання для перевірки знань, умінь та навичок, які в обов'язковому порядку мають містити як теоретичні, так і практичні питання в обсязі, передбаченому програмою курсу. Практичні знання студентів з дисципліни можуть оцінюватись на підставі розв'язання індивідуальних задач та вправ на практичних заняттях, у процесі захисту розрахунково-графічних або семестрових завдань, виконання контрольних робіт, а також під час виконання та захисту лабораторних робіт.

Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням рекомендується застосовувати високий, достатній, задовільний і низький рівні навчальних досягнень студентів.

При *високому рівні* студент вільно володіє навчальним матеріалом. Для його опанування використовує основну та додаткову літератури, а також інформаційні ресурси. Він здатний аргументувати власну думку. Проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань.

Студент із високим рівнем оволодіння навчальним матеріалом демонструє глибоке усвідомлення понятійного і фактичного апарату освітнього компонента. Він може застосовувати знання на основі самостійного цілеутворення, вибудовувати власну програму навчальної діяльності.

Для студента із високим рівнем оволодіння навчального матеріалу характерна нестандартність мислення у виборі і використанні елементів комплексу знань. Він проявляє здатність самостійно і творчо використовувати набуті уміння відповідно до варіативних ситуацій навчання.

Студент із високим рівнем оволодіння навчальним матеріалом демонструє уміння самостійно формулювати узагальнення та висновки. Може розв'язувати нестандартні задачі. Його навчально-пізнавальна активність зумовлюється пізнавальними інтересами, мотивами саморозвитку і професійного становлення. Студент проявляє зацікавленість актуальними проблемами відповідного освітнього компонента. Під керівництвом викладача він може

обирати предмет наукового дослідження, проводити науково-дослідну роботу з обраної проблематики.

Характеризуючи *достатній рівень* навчальних досягнень студента необхідно відзначити, що він володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на поглибленому рівні. Здобувач опановує комплексом знань та вмінь, який має частково-впорядкований характер.

Застосування знань студентом із достатнім рівнем навчальних досягнень відзначається його здатністю вибрати необхідний елемент комплексу знань та вмінь. Водночас, оперування знаннями та вміннями може здійснюватися не тільки в стандартних ситуаціях, а й при незначних варіаціях умов на основі використання загальних рекомендацій. Студент може переносити сформовані уміння чи їх комплекси на розв'язування незнайомих задач, навчальних ситуацій.

При достатньому рівні навчально-пізнавальна активність студента стимулюється пізнавальними інтересами. Продукт навчальної діяльності оцінюється як професійно значущий.

При *задовільному рівні* оволодіння навчальним матеріалом студенту притаманне репродуктивне відтворення або ж опанування знаннями частини навчального матеріалу. Він може використовувати знання тільки в стандартних ситуаціях.

Студент із задовільним рівнем оволодіння навчальним матеріалом оперує понятійним і фактичним апаратом навчальної дисципліни. Може усвідомлено застосовувати знання та вміння для висвітлення конкретного питання. Для комплексу знань характерний частково-структурований тип. Знання застосовуються переважно у знайомих ситуаціях.

Студент може усвідомлювати специфіку навчальних задач, проте їх розв'язання здійснює тільки за зразком. При цьому він здатний аргументувати застосування алгоритму дій у розв'язуванні задач чи ситуацій тощо. Його навчально-пізнавальна активність стимулюється мотивацією до професійної підготовки.

При *низькому рівні* оволодіння навчальним матеріалом студент опановує знаннями і уміннями фрагментарно й поверхово, а при *незадовільному рівні* – не володіє навчальним матеріалом.

Важливо, що кожна оцінка певного рівня досягнень студента має аргументуватися викладачем. Також відповідно до вищезгаданих рівнів знань розробляються тестові завдання, які входять у комплексне визначення критеріїв якості знань. За умови зростання складності завдань у вивченні предмета або теми, відбувається ріст складності тестів із цього предмета чи теми.

Отже, для перевірки якості засвоєння матеріалу студентами на першому рівні повинні використовуватися тести на розпізнавання, які дозволяють відрізнити співвідношення, класифікацію матеріалів, засвоєння понять і т.п.

Для тестів другого рівня характерна перевірка ступеня оволодіння репродуктивної діяльності, яка задана в стандартних умовах. Тести другого рівня передбачають вирішення типових задач.

Тести третього рівня представлені нетиповими задачами, які мають вирішуватися в типових стандартних умовах чи типових у нестандартних умовах.

Найскладнішими є тести четвертого рівня. Вони спрямовані на педагогічний контроль творчої діяльності, в процесі якої повинна бути отримана об'єктивно нова інформація чи виявлені дослідницькі уміння. У такого роду тестах використовують матеріали досліджень, оригінальні рішення студента. Для тестів цього рівня можуть використовуватися проблемні ситуації, а також підходи до вирішення завдань з елементами теорії ймовірності.

Аналізуючи особливості багаторівневого тестового контролю знань, експерти вважають неприпустимим при розробці тестів усіх рівнів складності використання формулювань питань, котрі взяті безпосередньо з навчальної літератури (підручників і навчально-методичних посібників)³²¹.

³²¹ Кульчак Л. С., Петровська І. І., Схаб-Бучинська Т. Я., Шпілярович В. В. Методичні рекомендації щодо урізноманітнення способів організації проведення аудиторних занять і контролю знань студентів [текст]. Івано-Франківськ: Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 24 с.

Важливо відзначити, що критерії оцінювання при усному опитуванні – це, передусім, повнота розкриття тематичного питання; дотримання логіки викладу думки, опанування культурою мовлення; впевненість, емоційність та аргументованість відповіді. Важливим критерієм при усному опитуванні також є опрацювання основної та додаткової літератури, інформаційних ресурсів, а також аналітичні міркування, уміння аналізувати, порівнювати, робити узагальнення і висновки.

При виконанні письмових завдань критеріями оцінювання є: повнота розкриття питання; цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння; акуратність оформлення письмової роботи; підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, різних технічних засобів (плівок, слайдів, приладів, схем тощо). Критерії комплексного оцінювання повинні доводитися до студентів на початку вивчення освітнього компонента (Таблиця 1).

Визначення рівня навчальних досягнень студентів вважаємо особливо важливим ще й з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому підсумку повинна не просто дати людині рівень знань, умінь, навичок та їх оцінку, а і сформувати компетентності студентів як загальну здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню. Тобто компетентнісний підхід до освіти передбачає вміння на основі знань вирішувати проблеми, які виникають у різних життєвих ситуаціях. У контексті компетентнісної освіти це виявляється у відповідальності студентів, прагненні закріплювати позитивні надбання в навчальній діяльності, зростанні вимог до своїх навчальних досягнень. При цьому важливим та значимим є методично правильне оцінювання якості знань.

На підставі цього відокремлюємо перелік ключових компетентностей, який визначається на основі цілей базової середньої освіти та основних видів діяльності студентів.

Вони сприяють оволодінню соціальним досвідом, навичками життя й практичної діяльності в суспільстві. Їх формування здійснюється в рамках кожного навчального предмета (Таблиця 2).

Таблиця 2

Компетентність	Сфера виявлення компетентності	Види діяльності в межах компетентності
1. Вміння вчитися	Індивідуальний досвід участі в навчальному процесі	Організація своєї праці для досягнення результату, успіху; оволодіння вміннями та навичками саморозвитку, самоаналізу, самоконтролю та самооцінки.
2. Здоров'язберігаюча	Збереження та зміцнення фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я	Здатність вести здоровий спосіб життя у фізичній, соціальній, психічній та духовній сферах.
3. Загальнокультурна (комунікативна)	Спілкування, толерантна поведінка в умовах культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей між людьми й народами. Збереження соціальних, громадських та культурних традицій	Оволодіння усним і письмовим спілкуванням у сфері культурних, мовних, релігійних відносин. Оцінювання найважливіших досягнень національної, європейської та світової культур.
4. Соціально-трудова	Суспільні відносини (політика, релігія, міжнаціональні відносини), трудові відносини	Здатність орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя; робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології ухвалення індивідуальних і колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави. Здатність брати на себе відповідальність, брати участь в ухваленні рішень, здатність до співпраці, уміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях. Оволодіння етикою громадянських стосунків, навичками соціальної активності, функціональної грамотності. Організація власної трудової та підприємницької діяльності; оцінювання власних професійних можливостей.
5. Інформаційна	Інформаційні та комунікаційні технології	Оволодіння новими інформаційними технологіями, здатність відбирати, аналізувати, оцінювати інформацію, систематизувати її. Уміння використовувати джерела інформації для власного розвитку.

Аналізуючи вищевказане, важливо зазначити, що сьогодні має місце той факт, що студент не відчуває себе особистістю в структурі все ще немодернізованого контролю, тому що інколи оцінювання відірвано від

критеріїв, які повинні формуватися з урахуванням творчої особистості студента як майбутнього фахівця. Часто оцінювання студентів реально проводиться лише на проміжних контрольних роботах, модулях. При чому, хоча в теорії враховуються, як негативні оцінки (двійки та пропуски) так і позитивні, що були отримані протягом року на практичних заняттях, на практиці відкритим стоїть питання поточного оцінювання та його вплив на кінцеву оцінку.

Таким чином, можна зробити висновок, що впровадження нових систем оцінювання знань, вмінь та навичок дасть викладачу та студенту ряд переваг, а саме: у студентів з'являється прямий стимул отримувати максимальні оцінки на поточних заняттях (семінарських та практичних); студенти зацікавлені в набутті знань самостійно, тому що отримують за самостійну роботу бали протягом року; у викладача спрощується система контролю; система є абсолютно прозорою (результати доступні кожному студенту для перегляду, в тому числі і з метою поліпшення своїх результатів).

Література

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 486 с.
2. Кульчак Л. С., Петровська І. І., Схаб-Бучинська Т. Я., Шпілярович В. В. Методичні рекомендації щодо урізноманітнення способів організації проведення аудиторних занять і контролю знань студентів [текст]. Івано-Франківськ: Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 24 с.
3. Полторацька В. В., Каданер О. В. Контроль і оцінювання навчальних досягнень студентів в умовах модульнорейтингової системи навчання. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal>.

ANNOTATION

Part 1. INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF PRESCHOOL EDUCATION

1.1. Nelli Lysenko, Oleksandra Lysenko. DESIGNING THE ETHNO-COMPONENT OF THE DIDACTIC AND DEVELOPMENTAL SPACE OF MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article considers education on the basis of the above-mentioned synthesis of national pedagogical and scientific potential, proves that it is the process that is objectively guided by teachers. Here, objectivity, paradoxically, is quite objectively justified: more than 130 ethnic groups live in Ukraine.

1.2. Lyudmyla Matsuk. FORMATION OF COMMUNICATION CULTURE OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILDREN: THEORETICAL ASPECT

The article analyzes the theoretical aspects of forming a communication culture of senior preschool children. Mastery of speech by preschool children is an important structural component of the formation of their ability to communicate. Due to the development of preschooler's speech, there is the improvement of their communication with other people. As the level of speech development increases, children become more independent and, going beyond the family circle, communicate with different people, especially peers. At the same time, the expansion of interpersonal relationships actualizes a deeper mastery of the communication means, the leading of which is language.

Scientists are unanimous in their assertion that the development of speech is an active process, determined primarily by the need for communication, as well as the specifics of human interaction and specific conditions of development. The results of research show that each age period of development a preschool child is characterized by a certain stage of speech development, and the ability to communicate.

1.3. Natalia Zakharasevych. PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF THE INDIVIDUAL IN MODERN SOCIETY ACCORDING TO THE RESEARCH OF MARIA MONTESSORI

The study reveals the essence of the concept of «socialization» and its development at all stages. It is determined that one of the main factors of the effective socialization process is the upbringing, which ensures not only accession to society, but also the acquisition of the value and self-value of a person, describes the history

of M. Montessori technology, its followers and how this system was developed and distributed in other countries of the world. The directions of construction of the educational process according to this methodology are substantiated. It has been established that a child can independently choose a certain type of activity by its preferences, but for this it is necessary to create proper conditions that should correspond to the basic concepts of the «theory of free education». The influence of M. Montessori's technique is outlined to socialize the child in the New Ukrainian school.

1.4. Petro Kuzenko. DEVELOPMENT OF VALUE ATTITUDE TO NATURE IN PUPILS OF CHILDREN'S ART STUDIES BY MEANS OF FINE ARTS

The article reveals the peculiarities of the formation of aesthetic attitude to nature in students of art studios by means of fine arts. It is emphasized that the formation of an aesthetic attitude to nature is an important component of the spiritual development of the individual, starting from preschool childhood. It is emphasized that various types of art are an effective means of forming an aesthetic attitude to nature. By acquainting students of art studios with the landscape genre in works of fine art intensifies the formation of interest in objects and phenomena of nature, natural environment of the native land, fosters careful attitude to it, education of positive moral qualities of personality, and thus, the development of values.

1.5. Nadiya Lazarovych. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

The article analyzes the features of the use of multimedia technologies in preschool education; the pedagogical conditions for the use of multimedia technologies in the practice are substantiated; the importance of using multimedia technologies for the development of creative abilities of preschool children is characterized.

The materials of the publication show the directions of effective implementation of multimedia technologies in the work of the teacher in the creative activities of children of preschool education.

1.6. Oleksandra Kuzenko, Nadiya Kravets. USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE IMPLEMENTATION OF TASKS OF PERSONAL DEVELOPMENT OF PUPILS OF INCLUSIVE GROUPS OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article emphasizes that information technology at the current stage of implementation of inclusive education is an effective factor in organizing the educational activities of children with special educational needs, as they

significantly improve the quality of education, increase its accessibility. In connection with the increasing attention in Ukrainian society to the problems of inclusive education, the need to use of Internet technologies in the educational process as an important means of enhancing the cognitive activity of children with special educational needs has been actualized. Their use allows you to combine different forms of providing educational information to preschool children in inclusive groups. The combination of text, graphic editors, audio, video, animation, etc. significantly optimizes the access of students to the learning process, providing a convenient way to acquire knowledge.

1.7. Oksana Dzhus, Yana Onyshchuk. SEXUAL EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article clarifies the reasons and grounds for updating the issue of sexual education of children with special educational needs. The possibility of introducing promising educational activities on the basis of community organization «Children's Development Space» (Ivano-Frankivsk) with parents and their children with special educational needs on a comprehensive approach to sexual education, as well as practical recommendations directly related with sexual education of children with special educational needs.

Since the vast majority of children (approximately 80%) who attend developmental classes in the «Children's Development Space» (Ivano-Frankivsk) are children with autism spectrum disorders (ASD), – the focus is made on sexual education of children with autism.

Part 2. MAIN DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF A MODERN SPECIALIST

2.1. Pavlo Volosovskyi, Oksana Zhukuliak, Ruslana Bihun. SYNERGETIC APPROACH IN FORMING THE READINESS OF FUTURE DOCTORS FOR PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT

The article analyzes the state of scientific research on the problem of using a synergetic approach in the formation of readiness of future doctors for professional self-development. It is emphasized that from the standpoint of system-synergetic approach an important task of higher education institutions is to develop and organize an appropriate system of professional training of future health professionals, which contributes to a purposeful process of forming their readiness for professional self-development. Such a system is able to provide opportunities for future health professionals to constantly improve their personal, professional qualities, professional skills, as synergies enable the development and application of an integrated approach to mastering professionally important clinical knowledge and skills.

2.2. Iryna Bilyk. MODERN APPROACHES TO THE FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE PHARMACISTS

The article reveals modern approaches to the formation of professional readiness of future pharmacists. It is substantiated that the introduction of modern approaches to organizational and pedagogical activities in higher education institutions significantly enhances the cognitive activity of applicants, has a positive effect on the formation of future pharmacists with progressive thinking, able to solve innovative problems of modern pharmaceutical industry. It is argued that an effective factor in the formation of professional readiness of applicants for higher pharmaceutical education was the introduction of competency-based and student-centered approaches to the organization of the educational process in higher education institutions.

2.3. Iryna Hadiak. CURRENT ASPECTS OF LEADERSHIP QUALITY FORMATION IN FUTURE PHARMACISTS

The article considers the current aspects of the formation of leadership qualities in future pharmacists. It is emphasized that the priority of the educational process of modern institutions of higher education is the formation of future pharmacists leadership qualities as an important component of training highly qualified, creative professionals focused on personal and professional self-development. It is substantiated that the introduction of personality-oriented, student-centered and competency-based approaches in higher medical education is important for the formation of leadership qualities of future pharmacists.

2.4. Yuliya Baygush. USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF PHARMACY

The article reveals the ways of using multimedia technologies in the training of future specialists in the field of pharmacy. It is emphasized that multimedia provides access to quality education and individual trajectory of professional development of future pharmacists. It is substantiated that the use of multimedia tools in the educational process of higher education institutions significantly enhances the cognitive activity of applicants, has a positive effect on learning material, development of mental processes and professionally important skills of future pharmacists. It is argued that the effectiveness of the use of multimedia technologies in the training of future pharmacists directly depends on the level of mastering by teachers of higher education institutions of hardware and software.

2.5. Olha Blaha. INFLUENCE OF A FOREIGN LANGUAGE ON THE FORMATION OF PROFESSIONAL MOBILITY OF LAW STUDENTS

The article considers the relevance of the formation of professional mobility of future lawyers by means of a foreign language. The concept of professional mobility is outlined. It is emphasized that in order to obtain such a competence it is necessary to master a foreign language, in particular in the professional field.

2.6. Alla Sinitsyna. STUDY OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF PETRO LODIY AS AN IMPORTANT FACTOR OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

The article reveals the peculiarities of the concept of spiritual development of the personality of the representative of the Ukrainian philosophical thought of the past, Petro Lodyi. It is emphasized that the philosopher convincingly defended the position of the Enlightenment, because only education can elevate and improve a person, the moral condition of society. Enlightenment gives a person knowledge of one's rights; citizens must know their rights in order to be aware and legally use them. In the teaching and scientific work of P. Lodyi the leading importance is given to the ideas of humanism, civic duty, moral improvement of the individual, so the study of philosophical works of the scientist is an important factor in the spiritual development of the individual in the modern world.

2.7. Nataliia Matvieieva. THE PROBLEM OF FORMATION OF INCLUSIVE COMPETENCE OF THE MODERN TEACHER

The article analyzes the European experience of professional training of teachers to work in the conditions of inclusion, highlights the main activities of the European Agency to provide educational institutions with competent teachers. The emphasis is made on the basic values of the professional activity of a modern teacher in the conditions of inclusive education. Components of professional competence of a teacher are revealed. The main directions of research of scientists in the field of inclusion are determined.

The content, structure and factors influencing the formation of inclusive teacher competence are revealed. The core features and qualities of a teacher, skills and abilities on which inclusive competence is based, are established. The importance of professional orientation, motives and inclusive activity in the formation of inclusive competence of a specialist is demonstrated. Criteria and indicators of inclusive competence are defined. Further prospects of scientific research in this direction are revealed.

2.8. Tetiana Kudiarska. USE OF ACTIVE FORMS OF INTERACTION IN THE WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

The article claims that the latest strategy for the development of education is designed to consider in the process of professional and pedagogical training of future teachers in the formation of readiness to use active forms of pedagogical interaction (learning), which are considered a variety of innovative technologies.

It is emphasized that the formation of skills and abilities to use active teaching methods will allow future teachers to organize educational activities and interpersonal cognitive communication of children with special educational needs with all other members of the team, to ensure their maximum involvement in the learning process, perception by each participant of pedagogical interaction of collective success as joy of own victory.

Part 3. USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

3.1. Mariia Adamiv, Romanna Dmytryshyn, Halyna Daniv. INNOVATIVE ORIENTATION OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS OF MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article reveals the peculiarities of the innovative orientation of the professional activity of teachers of medical institutions of higher education. It is emphasized that modern medical institutions of higher education actively implement in educational activities the following innovations: distance learning, problem-based learning, interactive learning technologies, information learning technologies, credit-module learning technology, personality-oriented learning, ect. It is substantiated that the innovative orientation of teaching activities in higher education institutions is important for improving the quality of education of future healthcare professionals.

3.2. Nataliia Henyk, Oksana Perkhulyn, Pavlo Prudnikov. MODERN METHODS OF FORMATION OF PROFESSIONALLY IMPORTANT SKILLS IN OBSTETRICS AND GYNECOLOGY IN RECIPIENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

The article considers modern methods of forming professionally important skills in obstetrics and gynecology in higher medical education. It is emphasized that

stimulating training is an effective method, widely tested in international experience. It is substantiated that when using mannequins, simulators and standardized patients, future physicians can get acquainted with the full range of clinical situations and conditions, practice skills without endangering the health of patients, master professional activities in rare and life-threatening pathologies; develop individual skills and abilities of applicants, as well as their ability to work in a team.

3.3. Oksana Perkhulyn, Oksana Makarchuk, Olena Kusa. PROFESSIONAL PROFILE OF MODERN TEACHER IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF PERSONAL AND ORIENTED TRAINING IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article reveals the features of the professional profile of a modern teacher in line with the introduction of personality-oriented learning in higher medical education. It is emphasized that the modernization of the professional profile of the teacher of medical education is in direct connection with the introduction of personality-oriented learning in the educational system. The organization of subject-subject interaction, creating environment for self-actualization of the future doctors, providing conditions for their self-assessment, self-regulation and self-development determines the teacher's functions as a facilitator, coach, tutor, and moderator.

3.4. Oksana Miroshnychenko. COACHING TECHNOLOGIES AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The use of coaching technologies in the system of higher education in Ukraine is particularly important. Applying coaching technologies, a high school teacher acts as a coach, that stimulates the process of professional and personal development of future professionals, providing an opportunity to develop a number of options for constructing an individual educational trajectory and the final result of the success of such work is a qualified specialist who is competitive in the labor market, focused on professional self-development and capable of life long learning. Consequently, the purpose of the letter is to highlight the peculiarities of the use of coaching technologies in the system of higher education in Ukraine.

3.5. Tetyana Blyznyuk. DEVELOPMENT OF TIME MANAGEMENT SKILLS AS AN INTEGRAL COMPONENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF THE XXI CENTURY

The article considers the concept of time management and its importance of improving the professional skills of future primary school teachers. The existing methods of time management are analyzed and their essence is revealed. Practical

recommendations for improving the efficiency of time management methods are offered. The importance of developing time management skills for primary school teachers is presented, as educators should manage not only their time, but also the time of their students. The teacher distributes the goals and objectives for students, on the basis of «importance – urgency» in order to quickly and effectively achieve the goals of the educational process. Modern working conditions of educators constantly require increasing the efficiency of professional pedagogical activity. The amount of workload on which the teacher has to distribute not only working, but also private time increases. Thus, the intensity is especially felt by young primary school teachers with little experience in the field of education. In addition, they may have trouble not only with student achievements, but also with health, family, burnout, and difficult working conditions during a Covid pandemic or Russian aggression in Ukraine. The solution to these problems, as well as their prevention in future primary school teachers can be found in their mastery of time management techniques.

3.6. Iryna Paliichuk. COURSE «COMPOSING TECHNIQUES OF THE XX – XXI CENTURIES» IN THE SYSTEM OF BACHELOR'S TRAINING IN THE SPECIALTY – 025 MUSIC ART

The research considers the developed course «Composer Techniques of the XX – XXI Centuries», suggested as an elective course to students at Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. The author reveals the structure of the academic discipline, outlines the main aspects of its subject, as well as the importance in the process of educating professionalism of higher education recipients.

3.7. Maryna Voloshenko, Olena Azarkina. FORMATION OF THE IMAGE OF THE FUTURE FAMILY IN ADOLESCENTS AND YOUTH

Parental family is a first social individual environment, a socialization environment. Precisely in the family person receives first family experience, assimilates rules and norms of behavior. Parental family becomes the most approachable observation instance and as per several conditions – inheritance pattern. Presence of family in a child's life affects the personality of adolescent and forms the idea of his future family. As well as complete family so single parent family can effect on adolescent's future family image, which he intends to start. Presently main features of traditional male role in a family and their contribution to the implementation of household duties are criticized by women. This forced scientists to pay greater attention on problems bonded with role of man and father.

Part 4. INFLUENCE OF PEDAGOGICAL CONTROL ON ENSURING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

4.1. Natalia Mykytyuk. COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL CONTROL AS AN IMPORTANT CONDITION FOR ENSURING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATIONAL PROCESS

The article substantiates that the means of determining the quantitative and qualitative parameters of learning technology is control, as one of the integral components of the process of diagnosing students' achievements. It is emphasized that in order to improve the control of students' educational activities it is important to adhere to the principles of pedagogical control as a basis for its practical implementation. It is established that the individual approach is fundamental in the organization of the educational process at all educational levels.

4.2. Lyudmyla Tymchuk, Chrystyna Verega. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF FORMS AND METHODS OF PEDAGOGICAL CONTROL

The article considers the issues of forms and methods of pedagogical control as an important component of the bulk educational process, which ensures the effectiveness of the organization of cognitive activity of students. The concept of pedagogical control, its content, purpose and objectives are defined. The functions of pedagogical control and their influence on the formation of personal qualities of the student are outlined. The problematic aspects of the organization of modern control in higher education and ways to solve them are outlined.

4.3. Stepan Nedilsky. METHODS AND FORMS OF PEDAGOGICAL CONTROL AS A FACTOR OF QUALITY ASSURANCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS

The article considers the classification of forms and methods of pedagogical control. It is emphasized that the most common forms and methods of pedagogical control are oral, written, standardized (test, graphic, programmable) control, and practical examination. The importance of self-control and self-assessment methods in the organization of the educational process in higher education is emphasized.

4.4. Anastasia Kafarska. RATING KNOWLEDGE CONTROL AS A MEANS OF IMPROVING THE OBJECTIVITY OF STUDENTS' LEARNING OUTCOMES

The article emphasizes the importance of implementing rating control of assessing the quality of students' learning outcomes in higher education institutions and outlines a set of educational tasks that are solved through the rating evaluation system. The principles on which the rating system for assessing the knowledge, skills and abilities of students and their impact on improving the quality of training of future specialists are mentioned. The European experience is analyzed and the advantages and disadvantages of the existing practice of the rating system of knowledge assessment in modern higher education institutions are determined.

4.5. Mariia Oliinyk, Inna Perepeliuk. LEVELS AND CRITERIA FOR ASSESSING THE QUALITY OF KNOWLEDGE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF MODERN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article reveals the importance of levels and criteria for assessing the quality of knowledge in the educational process of modern higher education institutions. It is noted that assessment provides an objective measurement of student learning outcomes. To determine the degree of mastery of educational material with its subsequent evaluation, it is recommended to use high, sufficient, satisfactory and low levels of students' achievements. It is emphasized that each assessment of a certain level of students' achievements must be justified by the teacher. Besides, in accordance with the above levels of knowledge, test tasks should be developed, which are included in the complex definition of knowledge quality criteria. The evaluation criteria for written and oral control of knowledge are analyzed, which significantly affects the evaluation quality of learning outcomes of higher education students.

ABOUT THE AUTHORS

Part 1. INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF PRESCHOOL EDUCATION

1.1. Nelli Lysenko – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Head of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Oleksandra Lysenko – Doctor of Pedagogical Sciences; Professor of the Department of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.2. Lyudmyla Matsuk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.3. Natalia Zakharasevych – Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.4. Petro Kuzenko – Candidate of Art Studies, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Fine, Decorative and Applied Arts and Restoration Educational and Scientific, Institute of Arts of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.5. Nadiya Lazarovych – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.6. Oleksandra Kuzenko – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Nadiya Kravets – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

1.7. Oksana Dzhus – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Head of the Department of Professional Education and Innovative Technologies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Yana Onyshchuk – 2nd Year Student, Specialty 016 Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Part 2. MAIN DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF A MODERN SPECIALIST

2.1. Pavlo Volosovskyi – Doctor of Medical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Oksana Zhukuliak – Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Ruslana Bihun – Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.2. Iryna Bilyk – Candidate of Pharmaceutical Sciences, Assistant of the Department of Pharmaceutical Management, Drug Technology and Pharmacognosy, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.3. Iryna Hadiak – Candidate of Pharmaceutical Sciences, Assistant of the Department of Chemistry, Pharmaceutical Analysis and Postgraduate Education, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.4. Yuliya Baygush – Candidate of Pharmaceutical Sciences, Assistant of the Department of Chemistry, Pharmaceutical Analysis and Postgraduate Education, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.5. Olha Blaha – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of General Legal and Humanitarian Subjects, Ivano-Frankivsk Law Institute of the National University «Odesa Law Academy», Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.6. Alla Sinitsyna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.7. Nataliia Matvieieva – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

2.8. Tetiana Kudiarska – Doctor of Philosophy, Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Head of the Speech Therapy Department of Ivano-Frankivsk City Council Department of Education and Science, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Part 3. USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

3.1. Mariia Adamiv – Methodist of the Educational Department of Ivano-Frankivsk National Medical University, Assistant of the Department of Psychiatry, Addiction and Medical Psychology, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Romanna Dmytryshyn – Methodist of the Educational Department of Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Halyna Daniv – Methodist of the Educational Department of Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

3.2. Nataliia Henyk – Doctor of Medical Sciences, Professor; Head of the Department of Obstetrics and Gynecology Named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Oksana Perkhulyn – Doctor of Philosophy, Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology Named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Pavlo Prudnikov – Doctor of Medical Sciences, Professor; Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology Named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

3.3. Oksana Perkhulyn – Doctor of Philosophy, Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Oksana Makarchuk – Doctor of Medical Sciences, Professor; Head of the Department of Obstetrics and Gynecology of Postgraduate Education, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Olena Kusa – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology named after I. D. Lanovyi, Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

3.4. Oksana Miroshnychenko – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor; Head of the Department of Psychology, Academy of State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

3.5. Tetyana Blyznyuk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Expert in the Use of Educational Innovations in Teaching Academic Disciplines of the English Cycle at the Centre of Innovative Educational Technologies «PNU EcoSystem», Ivano-Frankivsk, Ukraine

3.6. Iryna Paliichuk – Candidate of Art Studies, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Ukrainian Music and Folk Instrumental Arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

3.7. Maryna Voloshenko – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, Odesa Polytechnic State University, Odesa, Ukraine

Olena Azarkina – Candidate of Psychological Sciences; Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work, Odesa Polytechnic State University, Odesa, Ukraine

Part 4. INFLUENCE OF PEDAGOGICAL CONTROL ON ENSURING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

4.1. Natalia Mykytyuk – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Management and Administration of Ivano-Frankivsk National University of Oil and Gas

4.2. Lyudmyla Tymchuk – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Professor of the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

Chrystyna Verega – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

4.3. Stepan Nedilsky – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

4.4. Anastasia Kafarska – Master of Psychology, Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education, Bila Tserkva, Ukraine

4.5. Mariia Oliinyk – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

Inna Perepeliuk – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

EPILOGUE

Deep integration of scientific and professional-oriented knowledge in contemporary conditions can be achieved not only by using scientific potential of Ukrainian teachers, but also by activating the creative forces of all scientists who develop and increase the intellectual and scientific treasury of the world. Thus, the renewal of pedagogical knowledge and development of new socio-humanitarian traditions, which are clearly focused on educational practice, can radically change society, its educational, socio-cultural and other areas. The course of international cooperation and the creation of a single educational space is a topical issue today and the basis of our team.

We express our gratitude and deep respect to our fellow scientists of University of Technology, Katowice (Katowice School of Technology) for supporting the research project «Contemporary Trends of Improving Quality of Pedagogical Activity in the Context of Educational Modernization Process», which united the efforts of educators from the two countries seeking peace and cooperation.

The collective monograph raised theoretical and practical issues related to innovative approaches to the organization of preschool education (Chapter 1), main directions of modernization of modern training (Chapter 2), use of innovative pedagogical technologies in modern higher education institutions (Chapter 3), influence of pedagogical control on ensuring the quality of the educational process of higher education institutions (Chapter 4).

This work confirms that international relations, fruitful cooperation and experience exchange contributes most to our goal-setting, which aims to determine the effectiveness of educational activities and its impact on the motivational-value and cognitive-logical sphere of youth development.

At the same time, the joint experience with Polish scholars outlines a wide range of new topics in the direction of forming the pedagogical culture of teachers and creating a single educational space.

The team authors expresses sincere gratitude to all the scholars who participated in the creation of the monograph manuscript, for constructive comments and valuable advice, taken into account as much as possible.

We are particularly grateful to the academic staff of the publishing house of the University of Technology, Katowice (Katowice School of Technology) for their assistance in providing the technical design of the manuscript and its preparation for printing.

Hopefully our research will be useful to students, young scientists, academic staff of various educational institutions, psychological experts and social workers or all who want to raise the pedagogical science to a higher level.

